

EKONOMİK DEĞİŞKEN OLARAK MUTLULUĞUN ANALİZİ:

TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Doktora Tezi

Başak SEZGİN

Eskişehir 2022

EKONOMİK DEĞİŞKEN OLARAK MUTLULUĞUN ANALİZİ TÜRKİYE ÖRNEĞİ
(THE ANALYSIS OF HAPPINESS AS AN ECONOMIC VARIABLE THE CASE OF TURKEY)

BAŞAK SEZGİN

DOKTORA TEZİ

İktisat Anabilim Dalı / İktisat Programı

Danışman: Prof. Dr. Kemal YILDIRIM

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Haziran 2022

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Başak SEZGİN KIROĞLU'nun “**Ekonomik Değişken Olarak Mutluluğun Analizi: Türkiye Örneği**” başlıklı tezi **30/06/2022** tarihinde aşağıdaki jüri tarafından değerlendirilerek “Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği”nin ilgili maddeleri uyarınca, **İktisat** Anabilim dalında Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

	<u>Unvanı Adı Soyadı</u>	<u>İmza</u>
Üye (Tez Danışmanı)	: Prof. Dr. Kemal YILDIRIM	
Üye	: Prof. Dr. Verda ÖZGÜLER	
Üye	: Prof. Dr. Nilgün ÇAĞLARIRMAK USLU	
Üye	: Prof. Dr. Faruk AKIN	
Üye	: Doç. Dr. Emre ÜNAL	

Prof. Dr. Saime ÖNCE
Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

ÖZET

EKONOMİK DEĞİŞKEN OLARAK MUTLULUĞUN ANALİZİ TÜRKİYE ÖRNEĞİ

(THE ANALYSIS OF HAPPINESS AS AN ECONOMIC VARIABLE THE CASE OF TURKEY)

Başak SEZGİN

İktisat Anabilim Dalı / İktisat Programı

Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran 2022

Danışman: Prof. Dr. Kemal YILDIRIM

Çalışmada TÜİK'in Yaşam Memnuniyeti Araştırması Anketinin 2017-2019 yılları arasındaki verileri kullanılarak çok terimli logit modeli yöntemi kullanarak Türkiye için mutluluğu belirleyen değişkenler incelenmiştir. Ölçek memnuniyet teorisi Türkiye için aynı veri seti kullanılarak sıralı logit modeli yöntemi kullanılarak test edilmiştir. Sağlık ile mutluluk arasındaki ilişki sıralı logit SEM yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda mutluluğu belirleyen faktörler ortaya konulmuş. Yaşam memnuniyeti için hangi alanların önemli olduğu vurgulanmıştır. Ekonomik değişken olarak mutluluk kavramı ve mutluluğun ekonomideki yeri üzerinde durulmuş, mutluluk ve diğer ekonomik değişkenlere dair nedensel ilişkiden kısaca bahsedilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Mutluluk, Mutluluk ekonomisi, Sıralı logit model, Multinomial logit model, Türkiye.

ABSTRACT

THE ANALYSIS OF HAPPINESS AS AN ECONOMIC VARIABLE THE CASE OF TURKEY

(EKONOMİK DEĞİŞKEN OLARAK MUTLULUĞUN ANALİZİ TÜRKİYE ÖRNEĞİ)

Başak SEZGİN

Department of Economics / Economics Program

Anadolu University, Institute of Social Sciences, June 2022

Adviser: Prof. Dr. Kemal YILDIRIM

In the study, using the data provided from TÜİK's Life Satisfaction Survey between the years 2017-2019 with multinomial logit model method the variables that determine happiness for Turkey were examined. Domain satisfaction theory was tested for Turkey with the same data set and using the ordinal logit model method. The relationship between health and happiness was examined with the ordinal logit SEM method. As a result of the study, the variables that determine and affect happiness were revealed. The domain satisfactions in which are important for general life satisfaction have been emphasized. The concept of happiness as an economic variable and happiness's place in the economics are underlined, and the causal relationship between happiness and other economic variables has been briefly mentioned.

Keywords: Happiness, Economics of happiness, Ordinal logit model, Multinomial logit model, Turkey.

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

.....

(İmza)

Başak SEZGİN KIROĞLU

İÇİNDEKİLER

Sayfa

BAŞLIK SAYFASI.....	i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar DİZİNİ	xii
ŞEKİLLER DİZİNİ	xiv
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	xv
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: MUTLULUK	5
1.1. Mutluluk Kavramı.....	5
1.1.1. Felsefede mutluluk kavramı	6
1.1.2. Psikolojide mutluluk kavramı	15
1.1.3. Ekonomide mutluluk kavramı.....	18
1.1.4. Diğer mutluluk kavramları.....	25
1.1.5. Mutluluk teorileri	28
1.1.5.1. Hazcı (hedonistic) teori.....	28
1.1.5.2. Yaşam doyumu teorisi	29
1.1.5.3. Duygusal durum teorisi.....	30
1.1.5.4. Dinamik duyuşsal standart teorisi.....	31
1.1.5.5. Kavramsal-gönderme mutluluk teorisi.....	32
1.1.5.6. Temel çizgi modeli	34
1.1.5.7. Adaptasyon teorileri ve hedonik döngü	35
1.1.5.7.1. Adaptasyon (uyum) düzeyi teorisi.....	36
1.1.5.7.2. Aralık-frekans teorisi	36
1.1.5.7.3. Hedonik döngü	37
1.1.5.7.4. Mutluluğun ayar noktası teorisi	39
1.1.5.7.5. Karşıt-süreç teorisi	40

1.1.5.7.6. Dinamik denge.....	41
1.1.5.7.7. Adaptasyon seviyesindeki değişimler ile duyarsızlaştırmanın karşılaştırılması.....	42
1.1.5.8. Diğer mutluluk teorileri	44
1.1.6. Mutluluğun kaynakları	46
1.1.6.1. Güvenlik.....	47
1.1.6.2. Bakış açısı	48
1.1.6.3. Özerklik	49
1.1.6.4. İlişkiler	50
1.1.6.5. Beceri isteyen ve anlamlı olan aktiviteler	51
1.1.6.6. Bir ekonomi ve toplumdaki kurumsal (veya anayasal) koşullar	52
1.1.6.7. Mikroekonomik ve makroekonomik faktörler	54
1.1.6.8. Kişilik ve demografik faktörler	56
1.1.7. Mutluluğun önemi.....	58
1.2. Mutluluk Ekonomisinin Gelişimi	59
1.2.1. Mutluluk ekonomisinin tarihsel süreci	61
1.2.2. Easterlin paradoksu.....	66
1.2.2.1. Gelir ve mutluluk	68
1.2.2.1.1. Mutlak gelir, nispi gelir ve beklenen gelir	69
1.2.2.1.2. Gelir ve ihtiyaç hiyerarşisi	70
1.2.2.1.3. Gelir eşitsizliği	71
1.2.2.2. Ekonomik büyüme ve mutluluk	72
1.2.2.3. Tüketim ve mutluluk	74
1.2.3. Refah ekonomisinde mutluluk.....	76
1.2.3.1. Fayda kavramı	79
1.2.3.2. Kabiliyet yaklaşımı (capability approach)	81
1.2.4. Davranışsal iktisatta mutluluk	82
1.2.5. Kurumsal iktisatta mutluluk	86
1.3. Mutluluk Verisi, Ölçme, Yöntem ve Sorunları	89
1.3.1. Mutluluk verisi.....	91
1.3.2. Mutluluğun ölçülmesi ve ölçme yöntemleri.....	92
1.3.2.1. Öznel yaşam memnuniyet anketleri.....	93

1.3.2.2.	U endeksi veya sefalet (misery) endeksi.....	94
1.3.2.3.	Deneyim örnekleme yöntemi.....	94
1.3.2.4.	Gün imar yöntemi.....	94
1.3.2.5.	Beyin aktivitesi	95
1.3.2.6.	Likert ölçeği (likert scale).....	95
1.3.2.7.	Cantril merdiveni (cantril ladder).....	96
1.3.2.8.	Sürekli yanıt ölçeği (continuous response scale)	96
1.3.2.9.	Yaşamdan memnuniyet ölçeği (satisfaction with life scale) ve öznel mutluluk ölçeği (subjective happiness scale)	97
1.3.2.10.	Olumlu ve olumsuz duygu çizelgesi (positive and negative affect schedule)	97
1.3.3.	Ölçme yöntemlerin karşılaştırılması.....	98
1.3.4.	Dünya mutluluk anketleri ve raporları	100
1.3.4.1.	Genel sosyal anket (GSS)	101
1.3.4.2.	İngiliz hane halkı paneli anketi (BHPS)	101
1.3.4.3.	Alman sosyo-ekonomik paneli (SOEP)	102
1.3.4.4.	Rusya boylamsal izleme araştırması (RLMS).....	103
1.3.4.5.	Avustralya hane halkı, gelir ve işgücü dinamikleri anketi (HILDA).....	103
1.3.4.6.	Avrupa sosyal anketi (ESS).....	104
1.3.4.7.	Gallup dünya anketi (GWP)	104
1.3.4.8.	Dünya değerler anketi (WVS)	105
1.3.4.9.	Dünya mutluluk raporu (world happiness report).....	106
1.3.4.10.	Küresel duygular raporu (global emotions report)	107
1.3.4.11.	OECD daha iyi yaşam endeksi (OECD better life index)	108
1.3.4.12.	Mutlu gezegen endeksi (happy planet index)	109
1.3.4.13.	Legatum refah endeksi (legatum prosperity index).....	109
1.3.4.14.	Gayri safi milli mutluluk endeksi (gross national happiness index)	111
1.3.5.	Mutluluğun ölçülmesindeki sorunlar ve mutluluk verilerinin güvenilirliği.....	112
2.	BÖLÜM: MUTLULUĞUN SOSYOEKONOMİK BELİRLEYİCİLERİ.....	117
2.1.	Mutluluğun Belirleyicileri.....	118
2.1.1.	Bireysel düzeyde belirleyiciler	120
2.1.1.1.	Yaş	121

2.1.1.2. Cinsiyet.....	123
2.1.1.3. Medeni durum	125
2.1.1.4. Çocuk sahibi olmak.....	127
2.1.1.5. Eğitim	128
2.1.1.6. İstihdam durumu	129
2.1.1.7. Sağlık.....	131
2.1.1.8. İnanç	134
2.1.1.9. Kişilik	135
2.1.1.10. Sosyal sermaye	136
2.1.2. Ülke düzeyinde belirleyiciler.....	137
2.1.2.1. Gelir	137
2.1.2.1.1. Ülke geliri (büyüme).....	138
2.1.2.1.2. Hane halkı geliri	142
2.1.2.1.3. Nispi gelir	144
2.1.2.2. Eşitsizlik	147
2.1.2.2.1. Gelir eşitsizliği.....	148
2.1.2.2.2. Sosyal eşitsizlik.....	148
2.1.2.3. İşsizlik.....	150
2.1.2.4. Politik faktörler	151
2.1.2.4.1. Kurumlar.....	153
2.1.2.4.2. Demokrasi	155
2.1.2.5. Çevresel faktörler.....	157
2.1.2.6. Toplum koşulları ve kültür	159
2.1.3. Mutluluğu etkileyen diğer belirleyiciler	162
2.1.3.1. Adaptasyon	162
2.1.3.2. Sosyal karşılaştırma ve referans grupları.....	164
2.1.3.3. Beklentiler ve hedefler	165
2.2. Türkiye'nin Sosyoekonomik Görünümü Altında Mutluluğun Belirleyicileri	167
2.2.1. Türkiye'nin demografik özellikleri	168
2.2.2. Türkiye'nin ekonomik özellikleri	171
2.2.2.1. Büyüme (GSYH) ve Gelir Dağılımı	172

2.2.2.2. Enflasyon.....	175
2.2.2.3. İşsizlik.....	177
2.2.3. Türkiye'nin sosyal ve siyasal görünümü.....	178
2.2.4. Türkiye’de sağlık	181
2.2.5. Türk hane halkının mutluluk profili.....	183
2.3. Türkiye’nin Mutluluk Verileri (TÜİK Yaşam Memnuniyeti Araştırması)	186
3. BÖLÜM: MUTLULUK VE EKONOMİ ARASINDAKİ İLİŞKİSİ	189
3.1. Ekonomik Değişken Olarak Mutluluk.....	189
3.2. Mutluluk ve Ekonomi Arasındaki Nedensellik İlişkisi.....	191
3.3. Türkiye’de Mutluluk ve Ekonomi İlişkisi	193
3.3.1. Mutluluk üzerine literatür taraması	194
3.3.1.1. Bireysel özellikler ve mutluluk.....	194
3.3.1.2. Gelir, nispi gelir ve mutluluk	199
3.3.1.3. İşsizlik, kurumlar ve mutluluk.....	201
3.3.1.4. Sosyal sermaye, karşılaştırma etkisi ve mutluluk	204
3.3.1.5. Sağlık ve mutluluk ilişkisini inceleyen çalışmalara ilişkin literatür	205
3.3.1.6. Ölçek memnuniyeti ile ilgili çalışmalara ilişkin literatür	206
3.3.1.7. Türkiye’de mutluluğu inceleyen çalışmalara ilişkin literatür	208
3.3.2. Türkiye’de mutluluğun belirleyicileri.....	211
3.3.2.1. Veri ve yöntem.....	211
3.3.2.1.1. Veri.....	211
3.3.2.1.2. Tanımlayıcı istatistikler	214
3.3.2.1.3. Yöntem.....	226
3.3.2.2. Model ve tahminler	227
3.3.2.2.1. Model	228
3.3.2.2.2. Tahminler	228
3.3.2.2.3. Çıkarım ve politika önerileri	242
3.3.3. Ölçek Memnuniyeti: Türkiye Örneği	244
3.3.3.1. Veri ve Yöntem.....	245
3.3.3.1.1. Veri.....	245
3.3.3.1.2. Tanımlayıcı istatistikler	247
3.3.3.1.3. Yöntem.....	249

3.3.3.2. Model ve Tahminler	249
3.3.3.2.1. Model	250
3.3.3.2.2. Tahminler	250
3.3.3.2.3. Çıkarım ve politika önerileri	252
3.3.4. Sağlık ve mutluluk ilişkisi: Türkiye’den kanıtlar	252
3.3.4.1. Sağlık harcamaları	253
3.3.4.2. Sağlık ve mutluluk ilişkisi.....	257
3.3.4.2.1. Veri ve tanımlayıcı istatistikler	258
3.3.4.2.2. Yöntem ve model	259
3.3.4.2.3. Tahminler	260
3.3.4.2.4. Çıkarım ve politika önerileri	262
SONUÇ	263
KAYNAKÇA.....	265

TABLolar DİZİNİ

	<u>Sayfa</u>
Tablo 1.1. CRT'ye göre mutluluk kavramları	33
Tablo 2.1. Sıralı yüzde 20'lik gruplar itibarıyla yıllık eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert gelirinin dağılımı (%), 2011-2020.....	175
Tablo 2.2. Yıllara göre Türkiye'deki işsiz sayısı ve işsizlik oranı (%).....	178
Tablo 2.3. Yıllara göre Türkiye'deki sağlık harcamalarının GSYH'ya oranları (%).....	182
Tablo 3.1. Yaşam Memnuniyeti Araştırması'nın örnek, cevaplı hane ve fert sayıları, 2017-2019.....	212
Tablo 3.2. Yaşam Memnuniyeti Araştırması'dan alınan verilerin özeti (2017-2019).....	215
Tablo 3.3. Mutluluk değişkeninin frekans tablosu.....	216
Tablo 3.4. Cinsiyet değişkeninin frekans tablosu.....	217
Tablo 3.5. Medeni Durum değişkeninin frekans tablosu.....	217
Tablo 3.6. Eğitim değişkeninin frekans tablosu.....	218
Tablo 3.7. Çalışma durumu değişkeninin frekans tablosu.....	219
Tablo 3.8. Gelir grupları değişkeninin frekans tablosu.....	220
Tablo 3.9. Umut değişkeninin frekans tablosu.....	221
Tablo 3.10. Güvenlik güçlerinden duyulan memnuniyet değişkeninin frekans tablosu.....	222
Tablo 3.11. Güvenlik güçlerinin müdahalesi değişkeninin frekans tablosu...	222
Tablo 3.12. Yasa ve adli sisteme dair sorunlar değişkeninin frekans tablosu	223
Tablo 3.13. Maddi ve manevi yardım değişkeninin frekans tablosu.....	224
Tablo 3.14. Geçmiş ile karşılaştırma değişkeninin frekans tablosu.....	224
Tablo 3.15. Gelecek ile karşılaştırma değişkeninin frekans tablosu.....	225
Tablo 3.16. Dine olan ilgi değişkeninin frekans tablosu.....	226
Tablo 3.17. Multinomial logit regresyon çıktılarının tablosu.....	229- 232
Tablo 3.18. Multinomial logit regresyonunun marjinal analizi tablosu	237- 239
Tablo 3.19. Ölçek memnuniyet değişkenlerinin tanım tablosu.....	246- 247
Tablo 3.20. Modelde kullanılacak değişkenlerin özet tablosu.....	248
Tablo 3.21. Sıralı logit regresyon çıktılarının tablosu.....	251
Tablo 3.22. Yaşam memnuniyeti araştırması anketinde "Sizi hayatta en çok ne mutlu eder?" sorusuna verilen yanıtlar (2017-2019).....	253
Tablo 3.23. Yıllara göre Türkiye'deki sağlık harcamaları (milyon TL) ve kişi başına düşen sağlık harcamaları (TL).....	254
Tablo 3.24. Yıllara ve Sektörlere göre Hastane Sayısı.....	256
Tablo 3.25. Yıllara ve Sektörlere göre Hastane Yatağı Sayısı.....	257
Tablo 3.26. Sağlık problemi değişkeninin frekans tablosu.....	258

Tablo 3.27. Mutluluk değişkeninin frekans tablosu.....	259
Tablo 3.28. Spor değişkeninin frekans tablosu.....	259
Tablo 3.29. Gelir karşılama değişkeninin frekans tablosu.....	259
Tablo 3.30. Eğitim değişkeninin frekans tablosu	259
Tablo 3.31. Ordinal Logit SEM ıktılarının tablosu.....	261

ŞEKİLLER DİZİNİ

	<u>Sayfa</u>
Şekil 1.1. Hedonik tepkinin adaptasyon seviyesindeki değişimler ve duyarsızlaştırma.....	44
Şekil 2.1. Yıllara göre Türkiye'nin nüfusu ve nüfusun artış hızı.....	168
Şekil 2.2. 2019 yılında Türkiye'nin nüfusunun bitirilen eğitim düzeyine göre dağılımı	170
Şekil 2.3. Mevsim ve takvim etkisinden arındırılmış harcamalar yöntemiyle zincirlenmiş gayrisafi yurt içi hasıla hacim endeksi ve değişim oranları, IV. Çeyrek Ekim-Aralık, 2021[2009=100].....	174
Şekil 2.4. TÜFE (Aralık ayının bir önceki yılın aynı ayına göre değişim (%)) 2003 = 100.....	177
Şekil 2.5. Türkiye'de siyasal haklar ve sivil özgürlükler sıralaması.....	180
Şekil 2.6. Türkiye için kişi başına düşen GSYH ve mutluluk endeksi.....	185
Şekil 2.7. Yıllara göre Türkiye'nin mutluluk oranı, Yaşam Memnuniyeti Anketinde 'çok mutlu' ve 'mutlu' olduğunu bildirenlerin yüzde toplamı....	186
Şekil 3.1. Yıllara göre Türkiye'deki sağlık harcamaları (milyon TL) ve kişi başına düşen sağlık harcamaları (TL).....	255
Şekil 3.2. Yıllara Göre Sağlık Personeli Sayıları, Tüm Sektörler.....	256
Şekil 3.3. Yıllara ve Sektörlere Göre Nitelikli Yatakların Toplam Yataklar İçerisindeki Oranı (%).....	257
Şekil 3.4. Kullanılan Yapısal eşitlik modellemesi (SEM) grafiği.....	260

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

GSYH :	Gayri Sayfi Yurtiçi Hasıla
TÜİK:	Türkiye İstatistik Kurumu
MÖ :	Milattan Önce
MS :	Milattan Sonra
QVE :	Qualitative View of Experiences (Deneyimlerin Niteliksel Görüşü)
DAS :	Dynamic Affective Standard Theory (Dinamik Duyuşsal Standart Teori)
CRT :	The Conceptual-Referent Theory of Happiness (Kavramsal-Gönderme Mutluluk Teorisi)
GSS :	Genel Sosyal Anket
BHPS :	Birleşik Krallıktaki İngiliz Hane Halkı Paneli Anketi
SOEP :	Almanya'daki Alman Sosyo-Ekonomik Paneli
RLMS :	Rusya Boylamsal İzleme Anketi
HILDA :	Avustralya'da Hane Halkı, Gelir ve Emek Dinamikleri
ESS :	Avrupa Sosyal Araştırması
DIW :	Alman Ekonomik Araştırma Enstitüsü
GWP :	Gallup Dünya Anketi
WVS :	Dünya Değerler Anketi
WDI :	Dünya Kalkınma Göstergeleri
PPP :	Satın Alma Gücü Paritesi
WHO :	Dünya Sağlık Örgütü
OECD :	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
HPI :	Mutlu Gezegen Endeks
İGE :	İnsani Gelişme Endeksi
GSMM :	Gayri Safi Milli Mutluluk Endeksi (Gross National Happiness Index)
ABD :	Amerika Birleşik Devletleri
WVS :	Dünya Değerler Araştırması
SWF :	Sosyal Refah Fonksiyonu
BM :	Birleşmiş Milletler
IMF :	Dünya Ekonomik Forumu

AB :	Avrupa Birliği
TÜFE :	Tüketici Fiyat Endeksi
TEFE :	Toptan Eşya Fiyat Endeksi
SGK :	Sosyal Güvenlik Kurumu
VAR :	Vektör Otoregresyon
EVS :	Avrupa Değerler Çalışması
OLS :	En Küçük Kareler Yöntemi (Ordinary Least Squares)
SEM :	Yapısal Eşitlik Modeli (Structural Equation Modeling)
IFLS :	Endonezya Aile Yaşamı Araştırması
GS :	Genel Memnuniyeti (General Satisfaction)
DS :	Ölçek Memnuniyeti (Domain Satisfaction)
DFA :	Doğrulayıcı Faktör Analizi
MNLM :	Multinomial Logit Model

GİRİŞ

Ekonomi teorisinin temellerini oluşturan varsayımlardan ilki bireyin kendileri için iyi ya da kötünün ne olduğunu bildikleri varsayımlarıdır. Dolayısıyla devletin, merkezi bir planlama organın veya başka herhangi bir makamın insanlar için neyin yararlı ve neyin yararlı olmayacağını şart koşması uygun değildir. Fayda gibi yaşam memnuniyeti ya da mutluluk da öznel ve kişinin kendisi tarafından belirlenmesi gerekir. Mutluluk ekonomisinin temelinde, insanların yaşam memnuniyeti üzerine yapılan bilimsel araştırmalara dayalı yöntemleri kullanarak politika oluşturmak ve kalkınmaya yönelik daha iyi planlamayı geliştirmek amacı bulunmaktadır. Mutluluk konusu ekonomi bilimindeki yerini son zamanlarda daha çekici bir biçimde almaya başlamıştır. Yirminci yüzyılda kabul gören düşünce mutluluğun ölçülemeyen bir kavram olduğu, dolayısıyla bu kavramla ilgili yapılan çalışmaların değersiz olduğuydu. Oysa günümüzde bu düşünce çok bayatlamış, mutluluk üzerine çalışmalar önem kazanmıştır. 1970’li yıllardan itibaren üzerinde durulan mutluluk ekonomisi çalışmalarında insanların ortalama yaşam memnuniyetinin gelirlerine bağlı olmadığı ortaya konulmuştur. Bu bulgu Easterlin Paradoksu olarak literatüre geçmiş ve ekonomik büyüme ile ekonomik refahtaki artışın direkt olarak mutluluktaki artışa eşitlemenin genel kabul görmemeye başlamasına neden olmuştur. O zamandan sonra Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) ölçütünün, mutluluğu ya da iyi oluşu ölçme konusundaki yeterliliğinin sorgulanması yaygın hale gelmiştir. Mutluluk üzerine yapılan çalışmalar çerçevesinde maksimize edilmesi gereken kavramın mutluluk olduğu ve bunun yerine başka kavramların maksimize edilmeye çalışılmasının hata olarak görülmeye başlanmıştır.

Mutluluğun kısa dönemli tepkisi bize tercihler hakkında bilgi verirken, uzun dönemde ise kişi için en az sağlık ve gıda gibi ihtiyaçlar kadar gereklidir. Çoğu insanın hayatlarında esas olarak ulaşmak istedikleri mutluluktur. Bu nedenle toplumun faydası için mutluluğu anlamak önem taşır. Politika yapıcıların insanların hangi tür davranışları olumlu bir hedonik etki yarattığı, bu davranışların teşvik edilmeye değer olduğunu bilmeleri, gelecekteki mutluluk seviyelerini artırmaları için yarar sağlayacak bilgilerdir. Ayrıca, mutluluğun sonuçlarını anlamak önemlidir. Çünkü mutluluğun da içinde bulunduğu duyguların, insanların karar verme süreçleri üzerinde önemli bir etkisi bulunmaktadır.

Ekonomide mutluluk ya da öznel iyi oluş bir kişinin kendi yaşamına ilişkin algısıyla ölçülür. On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılda yaşamış bir filozof olan Jeremy Bentham, mutluluğu ahlaka dayalı soyut bir fikirden ziyade; insanların kendi hayatlarının refahı ile ilgili deneyimledikleri ve genel olarak hedefledikleri bir şey olması nedeniyle, kamu politikasına ve sosyal reforma mutluluk tarafından rehberlik edilmesi gerektiğini düşünüyordu. Bu yüzden onun mutluluk çalışması, insan davranışlarının incelenmesi ile birleştirildi. Ancak Bentham'ın önerdiği yöntemin karmaşık olduğu ya da pratik olmadığı görüldü, bu nedenle insanların yaşadığı mutluluğu ölçmek göz ardı edildi ve on dokuzuncu yüzyılın ekonomisi fiyatlar, miktarlar ve piyasalar gibi daha pratik ve daha kolay gözlemlenen ölçümlere odaklandı. Bu değişkenleri incelemenin insanların refahı hakkında yeterli bilgi verdiğine inanılıyordu. Fisher ve Pareto gibi ekonomistler, Bentham'ın fikirlerini kabul ettiler, ancak çalışmalarına mutluluğu dâhil etmeden devam ettiler ve daha ölçülebilir olan ekonomik değişkenler kullanarak insanların faydasını ve seçimini açıklayabileceklerini öne sürdüler.

Neoklasik yaklaşımda ekonomik bireyler rasyonel seçimler yapan kişiler olarak çerçevelenmektedir. Bireyler kendi şekillendirdikleri tercihlere göre iki seçenek arasında seçim yaparlar. Rasyonel seçim modeline göre rasyonel bir kişinin hem şimdiki hem de gelecekteki tercihleri rasyonel bir sıralamaya sahiptir, kayıtsız kaldığı tercihlerde ise fiyata göre sıralama yapar. Bu modelin faydalarından biri insanların neyi seçtiğini gözlemleyerek insan davranışlarını anlamak için yeterli olacağı öngörüsüdür. Kişilerin tercihleri hakkında bilgi sahibi olmak için onların seçimlerine bakılabilir. İnsanları gözlemleyerek sunulan seçenekleri karşısında nasıl seçim yaptıklarını ve neye, ne kadar ödemeye istekli oldukları öğrenilebilir. Neoklasik ekonomide bu gözlemler sonucunda insanların tercihleri hakkında çoğu insanın rasyonel bireyler olduğu ve rasyonel bireylerin ihtiyaçlarını tatmin etmeyi seçeceği varsayımlarına ulaşılmıştır. Bu yaklaşım sonucunda neoklasik iktisatçılar insanları kararlarına odaklanmaya yönlendirmiştir. Ancak insanlar seçimlerini yaparken onları yönlendiren tek şey tercihleri değildir, aynı zamanda bütçeleridir. Eğer alınmaya karar verilen bir ürün bütçe dâhilinde değil ise birey tarafından mantıklı veya rasyonel bir tercih olarak değerlendirilemez. Daha yüksek bir gelire sahip olmak erişilebilecek seçeneklerin artması anlamına gelir. Neoklasik ekonomiye göre de insanların istedikleri daha geniş yelpazede seçimlerin olmasıdır. Bir birey daha dar ve daha geniş bir seçim yelpazesi arasında karar verebiliyorsa, rasyonel

olarak daha geniş olanı tercih edecektir. Bu durumdan hareketle neoklasik ekonominin “insanlar çoğu aza tercih ederler” anlayışı ileri sürülmüş oldu. İnsanlar her zaman her şeyden daha fazlasına sahip olmak istediklerini söylememektedir ancak daha yüksek bir gelir onlara daha fazla fırsatlar sunmuş olur.

Yirminci yüzyılda insanların refahına ilişkin araştırmalar oldukça azdı, bu nedenle mal ve hizmetlerin daha fazla tüketildiği ve üretimin arttığı durumda insanların refahının daha yükseldiğini kabul gören bir düşünce oluşturuyordu. Böylece büyüme, gelir seviyesi ve gelir dağılımı ekonomistlerin odak noktası oldu; çünkü daha fazla gelir, seçeneklerin genişlemesi ve dolayısıyla daha fazla fayda ile birlikte düşünüldü. Kişinin refahını gözlemlemek zor olduğundan, daha fazla gelir elde edenin daha iyi durumda olduğuna inanılıyordu ve bu nedenle Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) refahın önemli bir ölçüm değeri haline geldi. Ekonomik büyüme modelleri ve GSYH ölçümleri hızlı büyümeye yol açan ana faktörleri açıklayabilir, ancak bu doğrudan büyümenin insanların genelinin daha iyi durumda olduğu anlamına gelmemekteydi. Böylece büyümeye ilişkin insanların refahının ne kadar geliştiğini gösterdiği hususu sorgulanmaya başlanmıştı. Ancak, ekonomi disiplininin esas çıkış noktası olan insanların mutluluğu amacının bir kenara bırakılması sonucunda bu şüphelerin üstünde durulmadı.

Easterlin, “Ekonomik Büyüme İnsanların Bütününü İyileştirir mi?” isimli çalışmasında, yüksek gelirli ülkelerde yaşayan insanların, aynı anda düşük gelir seviyeli ülkelerde yaşayan insanlara kıyasla daha yüksek mutluluk seviyeleri bildirme eğilimleri, düşük gelir seviyeli ülkelerde yaşayan insanlar ise daha düşük mutluluk seviyeleri bildirmişlerdi. Ülke ortalamaları incelendiğinde sonuç bir öncekine benzerlik gösteriyordu kişi başına geliri daha yüksek olan ülkelerin daha yüksek ortalama mutluluk seviyeleri bildirme eğilimindeydi. Ancak asıl vurucu olan ve yaygın olarak Easterlin Paradoksu olarak bilinen olguyu ortaya çıkaran bulgusu tarihsel bir zaman serisi perspektifini izlediğinde ortaya çıktı gelir zaman içerisinde arttığında insanların bildirdiği mutluluk seviyelerinde kayda değer bir değişiklik olmadığı görüldü. Benzer bir şekilde, ülkeler ekonomik büyüme yaşarken ülkelerdeki ortalama mutluluk zamanla artmamıştı. Bu bulgulara dayanarak Easterlin’in ulaştığı sonuç uzun vadede gelir ve mutluluk arasında bir ilişki olmadığı yönündeydi; ancak belli bir anda daha yüksek gelire sahip kişiler daha yüksek mutluluk seviyeleri bildirmekteydi. Tüm bunların ışığında çalışmasının ana sorusu olan ekonomik büyümenin insanların bütününü daha iyi hale

getirip getirmediğinin yanıtı; ekonomik büyümenin insanların bütününe daha iyi hale getirmediği yönündeydi. Bu son derece beklenmeyen bir bulguydu.

Ekonomistler, Easterlin'in bu çığır açan çalışmasının önemini fark edip, araştırma gündemlerini mutluluk ve ekonomi üzerine değiştirmeleri neredeyse yirmi yıl sürdü. Oysa günümüze bakılacak olursa insanların mutluluğu hakkındaki bilgilere ekonomistler kolayca erişilebilirler. Bu Easterlin'in yaptığı çalışmanın katkısını sadece ekonomik büyüme ile mutluluk arasındaki ilişkinin incelenmesinden çok daha ileriye gittiğini ve insanların mutluluğunu bilimsel olarak incelemek için bir yöntem sunarak yeni bir araştırma alanı da açtığını gösteriyor. 1970'lerde Easterlin mutluluğu ekonomik anlamda değerlendiren ilk modern ekonomist olmasına rağmen mutluluk ekonomisine ilginin artması 1990'lı yıllarda başlamıştır. O senelerde mutluluk ve mutluluğun gelir, sosyo-demografik değişkenler, istihdam durumu, siyasi rejimlerin doğası, ekonomik gelişme düzeyi, kamu mallarının kapsamı ve kalitesi gibi birçok farklı değişken ile olan ilişkisini inceleyen çalışmalar yapılmıştır.

Yirmi birinci yüzyılın başından itibaren gelişmenin ne anlama geldiğinin sorgulanması ve toplumların neyi hedeflemesi gerektiğinin yeniden değerlendirilip gelişmenin ölçüsünün GSYH'nin ötesine geçmesini talep eden sosyal ve akademik hareket ortaya çıkmıştır. Easterlin'in "Ekonomik büyüme insan bütününe iyileştirir mi?" adlı ünlü çalışmasının başlığının da ele aldığı temel sorunun yanı sıra içerdiği, elde ettiği "Bazı ampirik kanıtlar" mutluluk çalışmalarında doktrinler, ideolojiler, büyük teoriler ve dogmaların değil, bilimsel araştırmaların hâkim olması gerektiğini göstermek amacıyla önemliydi. Son zamanlardaki yayınlara bakıldığında mutluluk üzerine binlerce araştırma yapan ve bu sayıları katlanarak artan makaleler, mutluluğu ana konuları yapan akademik topluluklar ve kuruluşlar vardır.

Mutluluk ekonomisini esas alan çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde mutluluk kavramını açıklayıp var olan teorileri açıklayacağız, daha sonra mutluluğa ilişkin ölçme tekniklerine yer verilecektir. İkinci bölümde mutluluğa ilişkin sosyoekonomik belirleyiciler bireysel düzeyde ve ülke düzeyinde incelenecektir. Bu belirleyicilere ilişkin açıklamalar Türkiye için de sürdürülecektir. Üçüncü bölümde ise Türkiye'de mutluluğa ilişkin analizimiz yer alacaktır. Her şeyin başı sağlık düşüncesinden hareketle sağlık ile mutluluk arasındaki ilişki modellenerek çıkarımlar belirlenip politika önerileri yapılacaktır.

1. BÖLÜM: MUTLULUK

Herhangi birine hayattan beklentin nedir diye sorulduğunda mutlu olmak cevabını çok para kazanmaya göre daha fazla duyabiliriz, bu farklı zamanlarda veya ülkelerde sorulduğunda da değişmeyecektir. İnsanlar için mutlu olmanın yanında başka hedefleri olsa bile bu hedeflerde hâkim olan beklenti mutluluktur. Ortak bir beklenti olmasına rağmen mutluluğun tanımı tartışmaya açık bir konudur, tarihi ve kültürel gelişmelerle değişebilen bir kavramdır. Sokrates gibi Antik Yunan filozofları mutlu bireyi ahlaklı biri olarak tanımlarken Orta Çağ bilim insanlarından Aziz Thomas Aquinas mutluluğu Tanrı ile olan ilişkiye bağlamıştır. Çin ve Doğu Asya’da insanlar arasındaki ilişkiler merkezli bir görüşe sahip olup insanın toplum içerisindeki yaşam kalitesine odaklanılır. Günümüzde ise bireyci bir yaklaşımla insan hayatındaki iyi ve kötü yönleri değerlendirilir (Frey, 2018 ss. 1-2).

Frey’e (2018) göre romantik bir düşünceyle, eski zamanlarda yaşamının yaşam kalitemizi artıracığı görüşünü ileri sürenler, eskiden günümüzde olan imkânlarla sahip olmadığımız gerçeği ile yüzleştiklerinde yanıldıklarını anlayabilirler. Örnek verilecek olursa eski zamanların kralları ve soyluları ne kadar zengin olurlarsa olsunlar modern tıbbın imkânlarına erişimleri olanaklı değildi. Bu nedenle günümüzde basit bir yol ile çözülebilen hastalıklar o zamanın en zenginlerine bile çözümsüz olmakta ve onun çilesini çektiyordu. Maddi refahın insanların hayatındaki mutluluğun kaynağı olduğu fikri günümüzde sorgulanan bir konudur. Mutluluk bireyin kendi içinden gelen bir durum olduğu için, maddi varlıkların mutluluk üzerinde hiçbir değeri olmadığı söylenir, en azından durumu iyi olan kişiler tarafından. Ekonomi açısından maddi varlıklar bireylerde hâlihazırda var olduğu varsayılan yani sadece dışsal olarak orada olan bir şey gibi ele alınır. Bugün mutluluğu ele alırken sadece maddi refah üzere yoğunlaşmanın bir hata olduğu kabul edilir; mal ve hizmetlerin tüketilmesinin tek başına mutluluğu elde edemeyeceği savunulur (Frey, 2018 ss. 1-3).

1.1. Mutluluk Kavramı

Mutluk kelimesinin İngilizce karşılığı olan “Happiness” kelimesinin kökeni ise başına gelmek, şans, iyi talih anlamına gelen “hap” kelimesinden gelir. Günümüzdeki kullanımda ise mutlu olan birisi şanslı, (dolayısıyla o kişinin durumuna işaret eder) ve neşeli, (dolayısıyla birisinin ruhsal durumuna işaret eder) olduğu söylenir. Mutlu olmak

tanımının öznel yanı, kişinin memnun ya da tatmin olması iken; yaşamda neyin önemli olduğuna dair iyi bir ölçü koyulması objektif yanına işaret eder (Griffin, 2006, s. 140). Mutluluk başlangıçta şans ve iyi talih ile ilişkilendirilmişti (Leontiev, 2012, s. 94). Antik Yunan'da mutluluğu tanımlamak için kullanılan dile bakıldığında dört farklı kavram görülmektedir. Birincisi, felsefe öncesinde kullanılan iyi şans anlamına gelen bir terim, ikincisi mitolojide ve daha sonra felsefede kullanılan mutluluğun yüce sevinci anlamına gelen bir terim, üçüncü kavram genel olarak yaşamdan memnuniyet anlamında ve dördüncüsü ise Aristoteles'in kullandığı yüce mallara sahip olma anlamına gelen bir terim (Veenhoven, 1984b, s. 15). Mutluluğu ruh hali mi yoksa bir duygu mu olduğunu bilmiyoruz. Ancak mutluluğun yüksek karmaşıklıktan oluşan bir yapı olduğuna hepimiz katılıyoruz (Leontiev & Rasskazova, 2014, s. 2).

TÜİK'te ise mutluluk ve memnuniyet olmak üzere iki kavram tanımlanmaktadır. Mutluluk kavramını “Acı, keder ve ıstırapın yokluğu ve bunların yerine sevinç, neşe ve tatmin duygularının varlığıyla karakterize edilen durum; hayattan genel olarak memnun olma hali” olarak tanımlanmaktadır. Memnuniyet kavramı ise “İhtiyaçların ve isteklerin karşılanmasından doğan tatmin duygusu” olarak tanımlanır (“Yaşam Memnuniyeti Araştırması 2020”, 2021)¹.

1.1.1. Felsefede mutluluk kavramı

Antik filozoflar mutluluğun nasıl tanımlanacağını ve bireylerin mutluluğa nasıl ulaşacağı konusu üzerinde durmuştur (Piekałkiewicz, 2013 s. 7). Mutluluğun, bir kişinin ulaşabileceği en yüksek iyilik olması fikri Antik Çağda, anlık tatmin arzusu anlamında olan hedonizme karşı daha mükemmel olarak tamamlanmış ve sürdürülebilir bir iyi oluş (eudaimonia) arzusu bağlamında kavramsallaştırılmıştır (Leontiev, 2012, s. 94). Buradaki “eudaimonia” kelimesi Yunanca'da haz veya sonsuz mutluluk anlamını içermektedir ancak zaman içerisinde farklı bağlamlarda birçok anlamı olmuştur. En basit tercüme edilmiş haliyle genellikle mutluluk anlamına gelmektedir. Bazen orijinal antik Yunancadan “refah” olarak, bazen de “gelişen” veya “iyi oluş” olarak çevrilmiştir. Eudaimonia kavramı, Aristoteles'in mutluluk bilimi üzerine felsefi çalışması olan

¹https://biruni.tuik.gov.tr/yayin/views/visitorPages/yayinGoruntuleme.zul?yayin_no=525

“Nicomachean Ethics” eserinden gelmiştir ("What is Eudaimonia? Aristotle and Eudaimonic Well-Being", 2021)². Türkçe olarak ödemonya kelimesiyle karşılanabilir ("Tureng- eudaimonia- Türkçe İngilizce Sözlük", 2021)³.

Mutluluk kavramının içeriğini oluşturanlar bir bütünlük sağlayamamışlardır. Bazıları mutluluğu öncelikle zevkle ilişkilendirirken bazıları mutluluğu, örneğin savaş alanında ülkesi için kahramanca ölen birisinin ulaştığı yüce mutluluk olduğuna inanan ahlaki iyilikle ilişkilendirdi, bazıları ise mutluluğu hem zevk hem de ahlaki iyilik ile ilişkilendirerek iki içeriği birleştirdi. Dolayısıyla MÖ birinci yüzyılda Romalı filozof Varro’nun mutluluk üzerine 289 farklı görüş saymış olması şaşırtıcı değildi (Leontiev, 2012, s. 94). Mutluluğun insanın zihninin bir ürünü olduğu, yalnızca şans ve talihli koşulların sonucunda ortaya çıkan bir durum olmadığını öne süren Demokritos (MÖ 460-MÖ 370), mutluluğun doğası üzerinde duran ilk batılı filozof olarak kabul edilmektedir. Demokritos mutluluk hakkındaki bu öznel düşünceleri Sokrates veya öğrencisi Platon tarafından desteklenmemiştir, onlar mutluluğu daha nesnel ve mutlak terimlerle kavramlaştırmıştır. Platon’nun mutluluğu “İyi ve güzel olanın güvenli keyfi” olarak tanımlaması da bunu göstermektedir. Aristoteles ise, mutluluğun kişinin kendi elinde olduğunu ve en değerli erdemlere uygun bir yaşam sürmek isteyen herkes için gerçekleştirilebilir olduğunu ileri sürmüştür (Kesebir & Diener, 2009, s. 60).

Mutluluğun ne olduğu sorusuna yanıt bulmaya çalışan ilk filozof, Yunanlı bir filozof olan Aristoteles idi. Aristoteles, önce mutluluğu tanımlamaya çalışmış sonrasında ise insanı neyin mutlu edeceğini sorgulamıştır. Mutluluğun tanımlamasını yapmadan mutluluğun kaynağını, yani bir insanı gerçek anlamda neyin mutlu edeceğini bulmanın yersiz olduğu düşüncesi içerisinde olduğu için ilk önce mutluluk nedir sorusuna yanıt aradı. Aristoteles’in mutluluğu tanımlamak için kullandığı “eudaimonia” kelimesinin Yunanca’da burada kullandığı anlamı ‘insan gelişimi’ şeklinde olmaktadır. Aristoteles’e göre mutluluk "tüm insan faaliyetlerinin ve çabalarının amacını sağlayan ve değerini ölçen yüce iyilik" olarak tanımlanabilir ve "insanın yaptığı her şeyi mutluluk uğruna yaptığı" düşüncesini savunmuştur. İnsanların hayatlarında bir amacı belirleyip o

²<https://positivepsychology.com/eudaimonia/>

³<https://tureng.com/tr/turkce-ingilizce/eudaimonia>

hedefe yönelik yaşasalar bile, hayatındaki ana hedeflerinin yaşamaya değer bir hayat sürmek olduğunu öne sürer. Mutlu olan bir insanı da dolayısıyla iyi ve yararlı bir hayat yaşamış bir insan olarak görmüştür. Aristoteles, kişileri neyin mutlu ettiğine dair farklılıklar olduğunu öne sürerek, mutluluk felsefesinin evrimi için önemli bir katkıda bulunmuştur. Bireyler nihai amaçları olarak neyi belirlerse belirlersin o amacın bir yönüyle mutluluğunu açıkladığının bir şekilde doğrulaması gerekir. Aristoteles'e göre mutluluk her zaman mutluluğun kendisi için hedeflenmeli ve başka bir hedefe ulaşmak için mutluluk bir araç olmamalıdır. Mutluluk tek başına yeterli olmalıdır, yani kişi yaşamında bir şeyin eksikliğini hissetmeden mutlu olmalı ve bu yaşadığı mutluluk durumu şanssızlık gibi ufak darbelerden etkilenmemeli. Bu bağlamda mutluluğun Aristoteles tarafından bağımsızlık ve istikrar ile bağlantısı kurulmuştur, bu iki özelliği mutluluğu tanımlamak için kullanmıştır. Mutluluğu bu özellikleri kullanarak tanımlamaları yapan Aristoteles, ikinci sorusu olan, mutluluğun kaynağı nedir ya da insanı ne mutlu edebilir sorusuna yönelmiştir. İnsanın hayatını yaşamaya değer hissetmesi için nihai bir amaca ulaşması gerektiğini ve bu amacın zevk olabileceğini öne sürmüştür. Onun bahsettiği zevk fiziksel zevklerden (yiyecek, içeceklerden gelen zevkler gibi) ziyade hayata daha büyük bir anlam katan ve başka bir amaca hizmet etmeyen zevklerdir. Dolayısıyla hayata yönelik amacı olarak belirlenmesi gereken hedef, doğal veya duygusal zevklerin oldukça estetik ve entelektüel türden olan zevklerle birleşiminden oluşmalıydı. Örnek olarak kendisini bilimsel çalışmalara adanmış düşünürlerin ve filozofların hayatını veya sadece para ve güç amacıyla değil de erdemli kamusal eylem için hizmet eden gerçek politikacıları doğru hayat amacına ulaşmaya çalışan kişiler olarak düşünebiliriz.

Aristoteles zevk, çalışma ve siyasetin olduğu hayatı mutlu bir hayat olduğunu söyler. Paranın ise sadece nihai hedefe ulaşmak için kullanılması gereken bir araç olduğunu para kazanma hedefinin mutlu bir hayatın amacı olamayacağını vurgular. Bir insanın parasını nasıl harcadığı o kişinin mutluluğu nerede aradığı ile ilgili bilgi verdiğini söyler. Erdem kavramı, Aristoteles'in mutluluk üzerine yaptığı tartışmaların bir diğer önemli konusudur. Bu nedenle, bir bireyin mutlu olması için gerekli bir koşul, kendi erdem kavramı ile tutarlı bir şekilde gerçekleştirdiği eylemlere adanmış bir yaşamdır. Peki, ama tam anlamıyla uygulandığında mutluluk getirmesi muhtemel erdemler neler? Bu soruyu birçok erdemlerin olduğunu söyleyerek yanıtlar ve ilk olarak günlük hayatımızda da olan ahlaki erdemden ardından entelektüel erdemlerden bahseder, bu

erdemler daha çok bilimsel araştırmaya adanmış bir yaşamın parçası olanlardır. Ona göre felsefi çalışmadan gelen zevk ile mutluluk özdeşdir. Ancak Aristoteles'e göre, sadece tefekkürle (düşünce ve şükür ile) ilgilenen filozof, pratik erdemlere sahip değilse ve bunları kullanma kabiliyeti yok ise, mutluluğa ulaşma hedefinde başarısız olacaktır. Bu pratik erdemlerle donatıldığında ancak filozof değerli hırsların peşinden gitmeye hazır hale gelmiş olabilir. “Eudemean Ethics” ve “Nicomachean Ethics” isimli eserlerinde de belirtildiği gibi mutlu yaşam, eksiksiz bir yaşam olarak; felsefeyi, pratik erdemleri ve duysal zevk elementleri birleştirebilen bir kişi mutlu bir insan olarak tanımlamıştır (Piekałkiewicz, 2013 ss. 8-11).

Aristoteles tarafından yapılan önemli bir ayırım; yüce iyilik ve yüce zevk, arasındaki ayırımdır. Bu, onu bir hedonist (hazcı) olarak tanımlamayı makul kılar. Ancak Antik Yunan'daki en ünlü hedonist filozof olan Epikür ile aralarında büyük bir mesafe olduğunu da belirtmek gerekir. Mutluluğun tanımı için ortaya koyduğu ayrıntılar daha az karmaşıktır ve temel olarak haz ile sınırlandırmıştır, bu nedenle daha kolay uygulanabilir bir tanımdır. Önerdiği şey ise, haz alınan etkinliğe atfedilen değerden bağımsız olacak bir değer atamaktı her haz kendi başına iyi olarak kabul edilebilir. Aristoteles için mutluluk hayatın nihai hedefi olarak görüldüğü gibi, Epikür'e göre de yaşamın nihai sonu, aynı zamanda iyi bir yaşam sürmenin iyi bir kıstası haline gelen haz olmalıdır. Epikür, hazzı elde etmek için çabalamanın insan doğasında olması nedeniyle bu fikir için herhangi bir tartışmaya ihtiyaç duyulmadığına inanıyordu. Bunu da hazzın, kutsanmış bir hayatın başlangıcı ve sonu olduğunu savunarak ve insanların seçtikleri veya kaçındıkları bir şey veya durum olduğunda kullandıkları kıstasın kendilerine getirdiği haz olduğunu söyleyerek ortaya koymuştur. Ancak Epikür'ün bu açıklaması haz veren her olası etkinliği gerçekleştirmeyi önerdiği anlamına gelmemektedir. Hazzı, var olan en büyük iyilik olarak düşünürsek, acıdan başka en büyük kötülüğün olmadığını ve uzun vadede acıya yol açacaksa zevkten vazgeçmenin daha iyi olduğunu hatırlamalıyız. Bu kıstasın varlığında, Epikür'ün hedonizm ile ilgili düşüncesi saf bir haz arayanın şehvetli yaşamını sürdürmeye davet etmekten uzak olduğunu gösterir ve onun yerine özdenetim, onur, bilgelik ve adalet gibi erdemlerin huzurlu, daha doğrusu mutlu bir hayata sahip olmak için gereken şeyler olduğunu söylemektedir (Piekałkiewicz, 2013 s. 12). Antik dünyada Epikür'ün düşüncelerine karşı olanlar, Cítium'lu Zeno tarafından kurulan felsefe okulunun üyeleri olan Stoacılar tarafından oluşuyordu. Stoacılar göre mutluluk erdemin kendisinden başka bir şey değildi ve erdemlerin yalnızca zevk verme araçları

olduğuna inanılıyordu. Bu düşünce Aristo'nun şöhreti ve maddi malları mutluluk kaynakları olmaktan çıkaran, mutluluğun sadece erdemle değil, onun icrasıyla da ilişkilendiren düşüncesiyle de biraz örtüşmektedir. Ancak iki düşünce arasındaki ana fark şu şekildedir Aristo'nun mutluluk için gerekli bir koşul olarak, bireyin yeterli miktarda dışsal mal varlığına sahip olması gerektiğini, ayrıca, erdemli bir insanın, mutluluğunu kaybedebileceğinin mümkün olduğunu ileri sürmüştür. Stoacılar ise mutlu bir insanın bir kez mutluluğa ulaşması halinde onu kaybetmesinin imkânsız olduğu ancak aşırı bir durumda mutlu olma halinin zihinsel bozukluk veya delilik gibi şeyler tarafından ortadan kaldırılabilirdi (Piekalkiewicz, 2013 s. 14).

Helenistik tarihinde ayrıca mutlu bir yaşam sürme yolunun hedonizmden geçtiğini öne süren felsefe okulları da görüldü. Hedonizm, kelime olarak antik Yunanca 'zevk' anlamına gelmektedir. Psikolojik hedonizm zevk veya tersi acının bizi motive eden şey olduğunu söylerken etik hedonizm ise yalnızca zevkin herhangi bir değeri olduğunu, acının ya da hoşnutsuzluğun da herhangi bir değeri ya da zevkin tersi değeri olduğunu söyler. Buradaki zevk genel tanımıyla tüm hoş duygu veya deneyimleri içerebilir. Acı veya hoşnutsuzluk da tüm hoş olmayan deneyimler veya hisleri kapsar ("Hedonism (Stanford Encyclopedia of Philosophy)", 2020)⁴. Örneğin Aristippus tarafından kurulan Kirene (Kyrene) düşünce okulunda haz arayışında olanın hiçbir düşüncesini sınırlamaması gerektiğini, hazzın diğer her şeyden daha önemli olduğu özellikle de erdemden çok daha önemli olduğu düşüncesi savunuldu. Bu görüş Antik Yunan hedonistler tarafından yaygın olan bir görüş olarak benimsenmedi ve aşırı uç bir düşünce olarak görölüyordu. Antik dünyada, önce Yunanlılar ve onlardan sonra da Romalılar arasında, genel kabul gören iyi bir yaşamın akıl ve ahlak olmadan ulaşılabilir bir şey olmadığı görüşüydü. Stoacı bir filozof olan Cicero erdemın mutluluk verici gücünden o kadar emindi ki işkence gören bir adamın erdeme sahip olması durumunda bile mutlu olabileceğine inanılıyordu (Kesebir & Diener, 2009, s. 60).

Hedonizm görüşünde mutluluk, kişiye zevk veren deneyimlerin ona acı veren deneyimlerden daha fazla olması olarak görölmektedir. Bir iyi oluş teorisi olarak hedonizm; iyi oluşun mutluluk tarafından oluşturulduğuna inanmaktadır. Bu son görüş özellikle felsefede tartışmalı olmakla beraber mutlulukla ilgili bir görüş olarak hedonizm

⁴<https://plato.stanford.edu/entries/hedonism/>

oldukça ilgi görmektedir (Van Der Deijl, 2016, s. 167). Felsefede mutluluk kavramını tanımlamak için iki farklı felsefi gelenek vardır ödemonya (eudaimonia) yaklaşımı ve hedonistik yaklaşım. Ödemonya yaklaşımında mutluluk bir kişinin açıkça sahip olduğu mallar ve erdemler açısından tanımlanır. Hedonistik yaklaşımda ise nesnel olarak kaydedilmiş erdemlerden oluşur ve mülklerin mutluluğun öznel tanımını oluşturamayacağı savunulmaktadır. Bu yaklaşım günümüzde psikolojik veya sosyal iyi oluş olarak anlam bulan ya da hissedilen bir terimden oluştuğu için öznel iyi oluş olarak nitelendirilen alternatif mutluluk yaklaşımlarını oluşturmaktadır (Leontiev & Rasskazova, 2014, s. 2).

Asya filozofları mutluluk kavramında Hinduizm, Budizm ve Konfüçyanizm öğretilerin yer aldığı görülmektedir. Asyalı filozoflar mutluluğun insanın başkaları ve genel olarak dünya ile bağlantısını anlaması anlayışından ve bu anlayış doğrultusunda davranıyor olmasından ortaya çıktığını savunmaktadır. Mutluluğu, kişinin dünya üzerinde bulunduğu için kendini geliştirmesi temeline dayandıran Batılı filozoflardan farklı olarak Asyalı filozoflar kişinin bireyselliğinden ve özellikle bedensel varlığından kurtulması temeline dayandırmaktadır. Hinduizm’de kişinin fiziksel bedeni gerçek olmayan ve egoist bir benlik duygusuna sebep olur ve mutluluğu ya da “atman” olarak tanımladıkları maddi olmayan benlik, kişinin gerçek ve edebi olan benliği olarak görülür. Bu edebi benliği anlamak ve ona öncelik vermek “ananda” olarak adlandırılan mutluluk durumunda erişebilmesine yol açar. Budist felsefede ise benzer bir şekilde kişinin benliğinin ruhsal yönü üzerinde durulmaktadır. Kişinin fiziksel bedeni, aydınlanmasına ve mutlu yaşamasına müdahale eden arzu ve isteksizliklere yol açmaktadır. Fiziksel zevkler ne kadar çok aranırsa, o kadar çok arzu ve isteksizlik yaratılır. Yaratılan bu arzu ve isteksizlik bu dünyada olup biten kalıcı olmayan şeylere çok fazla odaklanılmasına neden olan kalıplar oluşturur. Ancak arzu ve isteksizliklere tepki vermemeyi öğrenilebilir ve zamanla kişi kendi bedensel ihtiyaçlardan uzaklaştırabilir. Fiziksel dünyanın tüm yönlerinin geçici olduğunu ve değişime tabi olduğunu öğrenmek gibi, kişinin dünya ve dünyadaki yeri hakkındaki gerçekleri tanımak asıl önemli olan şeylere odaklanmasını sağlar. Konfüçyüsçülük düşüncesinde ise ağırlıklı olarak her kişinin işgal ettiği sosyal rolleri anlamaya odaklanılır ve bu sosyal rolleri çevreleyen ritüellerin önemini vurgulamak vardır. İnsanların rollerini ve onların parçası oldukları aile birimi ya da insanlığın kendisi gibi daha büyük birimin içindeki rollerini yerine getirmenin önemini takdir ettiği yerde insanlar bir uyum durumu

geliştirir. Bu uyum durumu içinde ise insanlar mutluluğu geliştirir. Aristoteles'in düşünceleri gibi Konfüçyüs için de erdemli olmak, mutluluğun gelişiminin merkezinde yer almaktadır. Ancak Aristoteles, erdemlerin geliştirilmesini, rasyonel bir insan olarak tam anlamıyla işlev görmemize izin verdiği ölçüde önemli olduğunu savunurken, Konfüçyüs, erdemlerin gelişimini, toplumsal uyumu tesis etmeye ve herkesin uyumlu yaşamasına teşvik etmeye yönelik bir araç olarak vurgulamaktadır (Besser, 2020, ss. 9-11).

Orta çağlardaki Hristiyan düşünörlere gelindiğinde iyi bir yaşam sürdürmenin olmazsa olmazını erdemli bir yaşam olarak görölüyordu, ancak erdemın mutluluk için artık tek başına yeterli olmadığı düşünölüyordu. Mutluluğun Tanrı'nın elinde olduğu ve dolayısıyla artık mutluluğun daha ruhsal bir olgu olduğu kabul ediliyordu. Dünyevi mutlulukların yanıltıcı olduğu ve cennette vaat edilen sonsuz ve eksiksiz mutluluğu yalnızca adanmış iman ve Tanrı'nın lütfu aracılığıyla elde edilebilirdi (Kesebir & Diener, 2009, ss. 60-61). Deneyim ile elde edilen tatminlerden çok yaşam biçiminin mutluluk için önemli olduğunun üzerinde durmuşlardır. Memnuniyet mutluluğu oluşturan ana madde değil, mutluluğun sonucu olarak kabul ediliyordu (Veenhoven, 1984a, s. 15). İlk Hristiyan filozoflarından olan Aziz Augustine ve Aziz Thomas Aquinas, mutluluğu yalnızca ruhun Tanrı ile birleşmesi ve başarılması olarak görüyorlardı ve gerçek mutluluğa ulaşma olasılığının dünyevi yaşamla ve sıradan arayışlarla olabileceğinden şüpheliydiler (Leontiev, 2012, ss. 94-95). Augustine'nin mutluluğa bakış açısı bakımından Aristo ile benzer düşüncede olduğunu söyleyebiliriz ikisi de mutluluğu en yüce iyilik olarak tanımlamaktadır. Ancak Augustine'nin Aristo'dan ayrılan yönü mutluluğu Tanrı'nın görünümünde, öteki dünyada gerçekten elde edilebileceğine inanmasıdır (Piekałkiewicz, 2013 s. 16). Mutluluk hakkındaki bu düşünceler Orta Çağ boyunca ve sonrasında değişmeden devam etti. On yedinci yüzyıl filozoflarında bile mutluluk hala mükemmel bir varoluş hali olarak düşünölüyordu. On sekizinci yüzyıla geldiğinde ise mutluluk kavramı o dönemin filozofları tarafından zevklerin toplamı olarak kökten yeniden tanımlanarak erdem ve uygun olma koşulları mutluluğu tanımlamak için önemsiz hale geldi. Kişi halinden memnun olduğu sürece mutlu olarak görölebilirdi (Veenhoven, 1984a, ss. 15-16).

Aydınlanma Çağında ise mutluluk fikri daha dindışı hal aldı ve daha az uhrevî olmaya başlamıştı. Zevk kavramı, mutluluğa ulaşmak için bir yol olarak o kadar fazla göröldü ki mutluluk ve zevk kavramları eşanlamlı kullanılmaya başlandı. Bunu en iyi

ifade eden on dokuzuncu yüzyıldaki faydacı felsefesi olmuştur. Faydacı felsefede mutluluğun faydaya eş olduğu ve bunda maksimum zevkten çıktığını öne sürmüşlerdir. Faydacılardan Bentham insanlar için yaşamlarının temel amacı ve insanların uğruna çabaladıkları şey mümkün olduğunca acıya karşı zevki en üst düzeye çıkarmaktır, ayrıca ahlak ve mevzuatın temellerinin çok fazla sayıda insanın en büyük mutluluğu üzerine inşa edilmesi gerektiği fikrini savunmuştur. Bu düşünce ile modern dönemde insanların mutluluğunun peşinde koşma ve onu elde etme hakkının olduğu genel kabul görmüştür. Klasik ve Orta Çağda mutluluğu tanımlamak için kabul gören "erdem" veya "mükemmellik" kavramları son yüzyıllarda büyük ölçüde göz ardı edildi. McMahon'a göre bu durumu özetlersek günümüzdeki insanlar mutluluğu iyi olmaktan ziyade iyi hissetmek olarak görmektedir (Kesebir & Diener, 2009, ss. 61-71). Bentham'ın hayat konusundaki görüşlerine bakıldığında, olduğundan daha basit bir hayatı anlattığını görürüz. Ona göre insan hayatını etkileyen sadece iki ana unsur vardır acı ve zevk. İnsanlar olabildiğince acıdan kaçmalı ve zevkleri artırmalıdır. Zevki en üst düzeye çıkarmak ve acıyı en aza indirmek kişinin temel hayat amacı olduğunu söyler (Nussbaum, 2004, s. 62). Bentham, mutluluğu kişilerin deneyimlerini tek boyutlu bir şekilde değerlendirmeleri olarak yorumlamaktadır. Bu yoruma bağlı olarak insanların mutlulukları hakkında bilgi edinmek için onlara deneyimledikleri mutluluk hakkında soru sormak mantıklıdır. Bununla birlikte, Bentham'ın hedonizm hakkındaki görüşleri ve zevk kavramını ele alış biçimi felsefede oldukça tartışılan bir konudur (Van Der Deijl, 2016, s. 165).

Faydacılık ile ilgili en önemli felsefecilerden olan John Stuart Mill ve Bentham farklı zevklerin nasıl ölçülmesi gerektiği konusunda çok zıt görüşlere sahip olduğu söylenmektedir. Bentham'ın iki farklı zevki karşılaştırırken niceliği dikkate aldığı için, görüşlerinde daha tutarlı olduğu öne sürülürken, Mill niteliğe daha fazla önem vermesi onun fayda konusundaki görüşlerinin tutarsız olarak görülmesine neden oldu. Faydacılara göre mutluluğa katkısı olan bir zevkin değeri olduğunu, bunun aksine zevkin mutluluğa katkısı az olursa değerinin de az olduğu kabul edilmekteydi. Kelimenin bu anlamını varsayarak bir şeyin değeri hoşluğu ile aynı anlamı taşıdığı söylenebilir. Değeri çok olan şeyler hoşnutsuzluk yaratabilirken (kimyasal tedavi, aşı gibi) hoşnut olan çoğu şeyin (dondurma, sigara gibi) değeri azdır. İki şeyin hoşnutluğunu karşılaştırırken dikkate almamız gereken onların hissettirdiği ve beynimizde oluşturduğu hoş duygulardır. Değerini karşılaştırırken doğrudan olmayan etkilerini,

gelecekte sağlayacağı zevklerin yanında önleyeceği hoşnutsuz durumları da göz önüne almak gerekir. Zevkler kelimesi, üç anlamda kullanıldığı söylenmektedir, ilk anlamı hoş vakit geçirilirken kullanılan zevk, ikincisi hoş hisleri tanımlayan hoş zihinsel durumları ifade eden zevk, üçüncüsü ise hoş zihinsel durumların bir bileşeni olarak kullanılan zevk kavramıdır (Vergara, 2011).

Mill'in faydacılığında kullandığı "nitelik" kelimesinin anlamlarına bakacak olursak; ilk anlamı bir şeyin sahip olduğu güçleri veya özellikleridir. Bu anlamda nitelik tekil olarak yazılsa da çoğul yani nitelikler anlamı vardır. İkincisi miktar ya da nicelik kelimesinin karşıt anlamı, bir şeyin niceliği dışında sahip olduğu özelliklerini (niteliklerini) sınıfladığımız bir isim veya etikettir. Üçüncüsü ise niteliğin, bayağılık ya da sıradanlığın karşıt anlamı olarak kullanıldığında ortaya çıkar. Bu anlamda kullanıldığında nitelik, genellikle örtük ya da belirtilmemiş bir değer standardı vardır (Vergara, 2011). Mill'in görüşüne göre bazı zevklerin diğerlerine göre farkları olduğunu söylese de bunun neden olduğuna dair farklı düşünceler mevcuttur. Özellikle, belirli nitelikteki bir zevkin, daha düşük nitelikteki herhangi bir miktardaki zevke tercih edilmediği iması hakkında çok fazla tartışma vardır. Mill'in düşüncesini yorumlamasının klasik görüşü daha yüksek nitelikte olan zevklerden kişinin elde ettiği zevk, hangi miktarda olursa olsun hiçbir zaman daha düşük nitelikte olan zevkler tarafından yerini tutamayacağı şeklindedir. Bu görüş, zevk veren deneyimlerin kişiye verdikleri haz açısından birbirinden doğal olarak farklı olduğu fikrine bağlıdır. Mill'in düşüncesini yorumlamasının epistemolojik görüşünde ise kişinin bir zevki diğerine göre tercih ediyorsa bu zevk veren deneyimler arasında bir nitelik farkı atfetmekte haklı olduklarını ancak herhangi bir niteliksel farklılığın, deneyimlerin sonsuz derecede daha fazla veya daha az zevkli olduğu anlamına geldiğini ima etmek zorunda olmadıklarını ileri sürer. Daha yüksek zevkleri deneyimlememiş insanlar, onları takdir edemez ve daha düşük zevklerle karşılaştıramazlar. Bu iki farklı görüşün ortak olarak kabul ettiği düşünceye deneyimlerin niteliksel görüşü (Qualitative View of Experiences (QVE)) diyebiliriz ve bu görüşün söylediği ise deneyimlerin niteliklerinde farklılıkların olması ve kişinin sahip olduğu deneyimlerin niteliklerinin çeşitliliği, deneyimleri değerlendirme şekillerini etkilemektedir. Farklı nitelikteki iki deneyimi, ancak her ikisini de deneyimlemiş biri tam olarak değerlendirilebilir. Daha yüksek zevkleri tam olarak deneyimlememiş birisi, mutlu bir yaşam sürdürüyor olduğuna inanabilir. Mill'e göre, yalnızca daha düşük zevkleri deneyimleyen bir kişinin, daha yüksek ve daha düşük

zevkler arasında bir mutluluk karşılaştırması yapmak için kötü bir konumda olduğuna inanır ve bu insanların kendi mutluluklarına ilişkin algıları veya tatmin duygularının önemli bir anlamı vardır (Van Der Deijl, 2016, ss. 168-169).

Modern zamanlara gelindikçe mutluluk kavramı öznel bir kavram olmaya başladı ve sadece kişinin kendisinin mutlu ve hayatından memnun olup olmadığını söyleyebileceği düşüncesi yaygınlaştı. Bu anlayışa göre, mallara sahip olmak mutluluk için önemlidir; ama mutlu olmayı garanti etmez. Her şey duygulara, verilen tepkilere ve kazanılan avantajlara yönelik tutuma bağlıdır. Nesnel ölçüt, öznel olanla değiştirilmişti. Ancak insanların mutlulukları için belli bir rol oynayan nesnel koşulların asıl meselesi bu koşullar belirleyici olmadığında insanların ne kadar mutlu hissedildiğiydi (Leontiev, 2012, s. 95). Günümüzde mutluluk kavramı genellikle etik anlamda "erdem" veya metafiziksel olarak "yaşam amacı" ile ilişkilendirilmemektedir. Hoşa giden durum olarak ifade edilirken bir bütün olarak yaşamdan memnuniyet anlamına gelmektedir (Veenhoven, 1984a, s. 17).

1.1.2. Psikolojide mutluluk kavramı

Mutluluk, felsefe çalışmalarında merkezi bir konumda olmasına rağmen psikoloji çalışmalarında son yıllara kadar, uzun süre ciddiye alınan bir konu olmamıştı. Bunun nedeni ise mutluluğun psikoloji için öneminin fark edilmemesinden ziyade mutluluğun tanımlanamayan, açıklanamayan bir kavram olarak görmemiz ve ampirik araştırmalar için ölçülebileceğini düşünmememizden kaynaklanmıştır. Ancak mutluluk üzerine yapılan çalışmaların çığ gibi büyümesiyle bunun yerinde olmayan bir düşünce olduğu anlaşıldı. Mutluluk verisi ölçülebilir olduğu gibi istikrarlı ve güvenilir veri olduğu görüldü (Fordyce 1986, ss. 1-2). Bilimin gelişmesi ile çalışmaların derinleşmesi, bilim adamların mutluluk konusunun felsefi ve teorik tanımlarından çıkartılıp yeni yönlerinin dikkate alınmasına ortam hazırlamıştır. Bu sürecin sonunda mutluluğun duygularla ilişkilendirilmiş yaklaşımı daha gelişmiş bir yaklaşımı ortaya çıkarmıştır ve yeni bir bilim alanı olan psikoloji doğmuştur. Psikoloji insan davranışları üzerine yoğunlaşan yeni bir alan olmasına rağmen ilk başlarda patolojiyi anlamaya odaklanmıştı. Bu nedenle Freud ve Skinner gibi ana akım psikologlar mutluluk üzerinde durmak yerine mutsuzluğun kaynaklarına odaklanmışlardı. Çalışmalarını mutlu bireylere ve onların psikolojik yörüngelerine odaklayan ilk psikologlardan biri Abraham Maslow idi.

Maslow, insanların doğası hakkında oldukça iyimserdi. İnsanların doğasının aslında iyi ya da tarafsız olduğuna ve özünde kötü ya da kötü olmadığına inanıyordu, bu da teorilerinin çıkış noktası oldu. Freud gibi psikologların insanların insan zayıflıklarına ve hastalıklarına fazla odaklandıklarını düşünüyordu, bu sebeple ilgi alanını insanların potansiyeline odakladı (Piekałkiewicz, 2013 s. 19). Maslow'un ortaya atmış olduğu İhtiyaçlar Hiyerarşisinin temelindeki fikir insanların karşılamaları gereken ihtiyaçlarının birincil, ikincil şeklinde bir sırayı takip etmesi gerektiği anlayışından ortaya çıkar. İnsan ihtiyaçlarının hiyerarşisinin olduğu kanısı Antik Yunan, Platon'ya kadar dayanmaktadır. İhtiyaç hiyerarşisi sosyoloji, ekonomi ve politika gibi alanlarda kullanılan bir fikir olmasına rağmen mutluluk araştırmalarına konu edilmesi daha nadirdir. Mutluluk çerçevesine dâhil edildiğinde, bireylerin onlara mutluluk verecek faktörleri, ihtiyaçlarının önceliğine göre sıraladıkları şeklinde bir yaklaşıma sahip olduklarını ima eder. Maslow'un geliştirdiği ihtiyaçlar hiyerarşisi teorisi ilk başta fazla ilgi görmemesine rağmen sonradan sosyal bilimlerde yerini aldı. Ekonomi alanında ise, özellikle de mikroekonomi alanında, bu teorinin önemi anlaşıldı. Hiyerarşik seçim, birbirine bağlı olan iki ana fikirden oluşur İlki insanların ihtiyaçlarının değişen önemlerde olduğu, diğeri ise bu ihtiyaçların belirli bir sırayla karşılanması gerektiğidir. Bu anlayışa göre birincil ve ikincil ihtiyaçlar vardır ve bu ihtiyaçlar ikame edilememektedir. Dolayısıyla ikincil ihtiyaçları dikkate almadan önce birincil ihtiyaçlar belirli bir tatmin düzeyine ulaşmalıdır. Burada bahsedilen birincil ihtiyaçları Maslow, temelde yiyecek, giyecek ve barınma ihtiyacı gibi fiziksel ihtiyaçlar olarak tanımlarken ikincil ihtiyaçları entelektüel veya maddi olmayan ihtiyaçlar olduğunu belirtmektedir. Ampirik araştırmalarda bu hiyerarşik ihtiyaçlar yaklaşımının varlığı tüketim kalıplarında kendini göstermektedir. Bireyin geliri düşük olduğunda, temel bir ihtiyacı karşılayan gıda için, gelirin oldukça yüksek bir yüzdesini ona harcadığı görülür. Özellikle gıda çeşitliliğinin hane halkı gelirinde önemli ve pozitif bir etkisi olduğu birçok çalışmada bulunmuştur. Bu çıkarım, gelirin artmasıyla tüketimin hiyerarşik bir düzende geliştiği hipotezi ile uyum göstermektedir (Drakopoulos & Grmani, 2013, ss. 296-298).

Maslow gibi insanın gücü ve potansiyeline odaklanan bir başka modern nesil psikolog Martin Seligman'dı. Pozitif psikoloji fikrinden yola çıkarak mutlu bir yaşam tanımını üç unsurdan oluşturdu. Bu unsurlar hoş yaşam (zevk ve tatminden gelen), iyi yaşam (erdemlerin ve güçlü yönlerin somutlaşmasıyla ilgili) ve sonuncusu ama en önemlisi, anlamlı yaşam (anlam ve amaç ile bağlantılı) idi. Mutluluğa giden yol, ilk tür

yaşamdan yani hoş yaşamdan başlar sonra ikinci tür yaşam, iyi yaşam ve son düzey olan üçüncü tür yaşama, anlamlı yaşama erişilir. Bu, ihtiyaçlar hiyerarşisinde kendini gerçekleştirme ve mutluluğa giden bir yol olarak bir mezuniyet süreci öneren Maslow'un sunduğu yaklaşımını hatırlatmasına rağmen Seligman'ın, ilerlemenin her aşamada mevcut olan olumlu duygulara vurgu yapmasıyla ayrılmaktadır (Piekałkiewicz, 2013 s. 25). Birey, öncelikli olarak birincil ihtiyaçlarını, örneğin, yiyecek ve barınma gibi fizyolojik ihtiyaçları gibi, karşılaması gerekmektedir. Bu ihtiyaçlar karşılandığı zaman ancak diğer aşamadaki, daha üst düzeydeki örneğin ait olma veya saygınlık gibi, ihtiyaçlarını karşılamak için onların peşinden koşabilir (Altındag & Xu, 2011, s. 2).

Psikoloji alanı, mutluluk ile ilgili çalışmalarında mutluluk kavramını ortaya koymak yerine mutluluğu ifade etmek için ona yakın kavramlar yaratarak o kavramları mutluluk kavramı için kullanılmasından dolayı eleştirilmiştir. Psikolojide önce teorik anlamda mutluluğu tanımlayıp kimin mutlu kimin mutsuz olarak kabul edilebileceğine dair görüş birliğine varılmalıdır. Bu bağlam iki önemli araştırmacı, Ed Diener ve Daniel Kahneman, mutluluğu kavramsallaştırma konusunda çok farklı yaklaşımlarda bulunmuşlardır. Diener, mutluluk ya da öznel iyi oluşun yapısını öyle bir derinlikte ele aldı ki, bir noktadan sonra öznel iyi oluş tek bir kavram yerine kendi başına bir alan haline gelmişti. Oluşturduğu kavramlar ile mutluluk arasında makaleden makaleye hatta bazı zamanlarda bir makale içerisinde çelişkiler olmaktaydı. Kahneman ise tam tersi bir yaklaşım ile mutluluk kavramını genişletmek yerine daraltmayı seçmişti. Buna “objektif mutluluk” ismini verdi ve bu kavramın gerçekten mutluluk olup olmadığını tartışmak yerine mutluluk ile ilgili yapılan çalışmaların objektif bir mutluluğa odaklanması gerektiğini savundu (Bremner, 2011, ss. 130-131).

Öznel iyi oluş kavramının psikolojide kullanılan tanımı belirli yaşam alanlarındaki ve genel anlamda yaşamının değerlendirilmesinin yanı sıra ortalama olarak yaşadığı deneyimlerin bireyin üzerinde oluşturduğu hoşnut etkisi ile oluşan çok boyutlu bir terimdir. Burada kullanılan etki, kişinin hayatı hakkındaki yargıdan ziyade hâlihazırda ne kadar mutlu hissettiğini belirtir (Kimball & Willis, 2006, s. 5). Psikolojik iyi oluş ve öz belirleme teorisi (self-determination theory) mutluluğa daha az öznel ve kuralcı bir yaklaşım önermektedir, çünkü bu teorilerde belirli ihtiyaçların (özerklik, kendini kabul etme veya yaşamın amacı gibi) yerine getirilmesini mutluluk için bir ön koşul olarak şart koşmaktadırlar (Diener ve ark., 2009, s. 149).

Psikoloji alanında mutluluk ölçümleri fazla olmasına rağmen birçoğu mutluluğu tek boyutta incelemektedir. Bunun nedeni ise mutluluğu öznel olarak hissedilen, kişinin duygusal olarak yaşadığı bir his olarak tanımlamamızdan kaynaklanmaktadır. Çalışmalarda kullanılan en güvenilir ve geçerli olan mutluluk ölçümleri Mutluluk Ölçümü (The Happiness Measures (Fordyce, 1972, 1977, 1983a, 1983b)), Afektometre-2 (The Affectometer-2 (Kammann & Flett, 1983; Kammann, ve ark., 1979, 1981)), Etki Endeksi (The Index of Affect (Campbell, ve ark., 1976)), Andrews ve Withey'in (1976) geliştirdiği ölçüler ve en yenisi olan Griffin Ölçeği (Griffin Scale (Diener, ve ark., 1983; Diener, 1984)) mutluluğun etkisini ölçmekte ancak mutluluğa etki eden kişilik özellikleri, nesnel ve durumsal koşullar, tutum ve değer yargıları, davranış değişkenleri, günlük aktiviteler gibi faktörlerin mutluluk ölçümlerinde yer bulamamış olduğu görülmektedir (Fordyce 1986, s. 3).

1.1.3. Ekonomide mutluluk kavramı

İlk bakışta ekonomi, felsefe veya psikoloji alanlarında olduğu gibi çalışmalarının ilgi alanını mutluluk konusuna odaklama eğiliminde olan bilimsel bir alan gibi görünmemektedir. Yüzyıllar boyunca iktisatçılar, daha çok arz ve talep piyasa mekanizmalarını, üretim ve tüketim kalıplarını açıklamaya çalışmışlar ya da basitçe, Adam Smith'in öncü çalışmasının başlığında da önerildiği gibi, ulusların zenginliğinin doğasını ve nedenlerini araştırmışlardır. Buna rağmen, mutluluk kavramı ekonomik teoriye de girmiştir, ancak mutluluğun kendisini araştırmak için değil, bazı ekonomik olayları açıklamak için incelenmiştir (Piekaiekiewicz, 2013 s. 28). Mutluluk ile ekonomi ilişkisinin ana odağı, refah olmaktadır (Bruni & Porta, 2007, ss. 3-4).

Mutluluk üzerine yapılan çalışmaların sayısının şu zamanda olağanüstü derecede artıyor olması mutluluk konusundaki bilgilerimizin de aynı düzeyde olduğu anlamına gelmemektedir. Veenhoven'a göre mutluluk konusunda anlayışımızın sınırlı olmasının sebepleri arasında bu konu üzerinde çalışanların ahlaki anlayış ile gerçeği birbirine karıştırmaya eğilimli olması ve spekülasyonun genellikle sistematik gözlemlere hâkim olmasıdır. Ortaya çıkan psikoloji ve sosyoloji gibi sosyal bilimlerin ampirik çalışmalar ile mutluluğun evrensel yasalarının keşfedilmesi beklenirken bu durum olmadı. Toplanan çoğu anketlerde mutluluk net bir şekilde kavramlaştırılmamış ve araştırmacının 'mutluluk' olarak etiketlediği olguya göre yapılmaktadır. Mutluluğun

birçok tanımının ve isminin olmasının temel nedenin de bu olduğu söylenebilir (Veenhoven, 1984b, ss. 5-6). Filozoflar “Mutluluk (Happiness)” ve “İyi Oluş (Well-Being)” kavramları arasında fark olduğu üzerinde dursalar da deneye dayalı yapılan çalışmalarda bu iki kavramın arasındaki farkın tam olarak ne olduğu açıklanamamıştır. Ekonomistlerin çoğunluğu mutluluk ve iyi oluş kavramlarını arasında anlamsal olarak bir farklılık yapmamaktadır. Mutluluk kavramını ifade etmek için kullanıldığı görülen diğer kavramlar şu şekildedir fayda (utility), uzun ömürlülük (ophelimity), saadet (eudaimonia) ve memnuniyet (satisfaction) (Van Praag & Ferrer-i-Carbonell, 2010, ss. 2-3).

Genel mutluluk (Overall happiness) kavramı, bir bireyin yaşadığı hayatın genel kalitesini ne derecede olumlu olarak değerlendirdiği ile ilgilidir. Yani kişinin sürdürdüğü yaşamdan ne kadar memnun olduğu ile alakalı olmaktadır. Burada dereceden bahsederken bireyin hayatını ne derece olumsuz olarak değerlendirdiği yerine, ne derece olumlu olarak değerlendirmesinden bahsedilir. Birey açısından ise bir kişinin mutluluğunun ele alındığını topluluklar ya da milletlerin mutluluklarından bahsedilemeyeceğini, ancak vatandaşların çoğunun kendilerini ne kadar mutlu olarak gördüklerinden söz edilebilir. Mutluluğun birey tarafından öznel olarak belirlenmesi herhangi bir standarda sahip olmamasına neden olurken kişinin gerçekten mutlu olarak kabul edilmesi için mutlu olduğunu düşünüyor olması yeterlidir. Genel mutluluk kavramında geçen değerlendirme kelimesi ise bireyin geçmişte yaşadığı deneyimlerle gelecekte yaşayabileceğini düşündüğü deneyimleriyle genel yaşam kalitesi üzerine bir yargıya varması sonucunda mutlu olup olmadığına karar vermesiyle ilişkilidir. Mutluluk sadece basit bir haz toplamı değildir, daha ziyade bireyin çeşitli deneyimlerinden bir araya getirdiği bilişsel bir yapıdır. Dolayısıyla kendi için bir karar veremeyen veya bunu derinlemesine düşünemeyen varlıklar için genel mutluluk kavramı geçerli değildir. Bu kavram hayvanlar, küçük çocuklar ve zihinsel engelli insanlar için kullanılamayacağı gibi mutluluk konusu hakkında hiç düşünmemiş insanlar için de geçerli değildir. Genel mutluluk kavramında bireyin yaşadığı hayat bir bütün olarak değerlendirilmeye alınır, yani yaşanan bir üzücü olay kişinin mutsuz olarak sınıflandırmazken, yaşanan bir sevindirici olay da kişiyi mutlu yapmaz, 'mutluluk' bir bütün olarak yaşamı ifade eder. Hayatın kendisi genel olarak değerlendirilmezken, kişinin kendi hayatı her bir kişi için ayrı değerlendirilir. Olumlu olarak değerlendirmek ise bireyin bir şeyi sevip sevmemesi veya tercih edip etmemesi ile alakalıdır. İnsanları yaşamlarını tercih edilebilirliği

açısından değerlendirirken az çok farklı iki bilgi kaynağı kullanma eğilimindedir: duyguları ve düşünceleri. Bu iki yaklaşım, bir bütün olarak yaşamın değerlendirilmesinde farklı şekilde sonuçlanmasına yol açabilir. Örneğin bir kişi genel olarak kendini iyi hissedebilir, ancak yine de arzularını veya hayat amaçlarını gerçekleştirmekte başarısız olduğunun farkında olabilir (Veenhoven, 1984b, ss. 7-9).

Yaşam kalitesi (Quality of life) kavramı Dünya Sağlık Örgütü tarafından bireylerin kültür ve değer sistemleri bağlamında hayat için belirledikleri amaçları, beklentileri, standartları ve endişeleriyle ilgili olarak yaşamlarındaki konumlarına ilişkin algıları olarak tanımlanmaktadır. Oldukça geniş kapsamı olan bir kavramdır. İnsanların fiziksel sağlıklarını, psikolojik durumlarını, bağımsızlık düzeylerini, sosyal ilişkilerini, kişisel inançlarını ve çevrenin göze çarpan özellikleriyle olan ilişkilerinin bileşiminden oluşur ("WHOQOL- Measuring Quality of Life| The World Health Organization", 2012)⁵. Veenhoven'a göre ise bazı durumlarda bir toplumda belirli bir zamandaki yaşam seviyesine işaret eder, bazı durumlarda ise yalnızca ekonomik refaha (örneğin milli gelir, ücret düzeyinin durumuna) ve bazen de sağlık ve eğitim alanındaki hizmetlerin arzı ile tespit edilebilir. Çoğunlukla nesnel anlamda bireysel iyi oluş anlamında kullanılır (Veenhoven, 1984a, s. 34).

İyi Oluş (Well-being) kavramı en geniş tanımıyla bir bakış açısından arzu edilen herhangi bir durumdur. İyi oluş kavramı birçok spesifik anlamlarda da kullanılmaktadır. Genellikle okuyan kişinin hayal gücüne bırakıldığı için kavramı belirgin değildir. Örneğin hem bireysel durumları hem de sosyal sistemlerin durumlarını ifade edebilir. Mutluluğun tanımlarından bireysel iyi oluş kavramı ile örtüştüğü görülmektedir. Bireysel iyi oluş kavramının ise birbirinden farklı nesnel ve öznel açıları vardır. İyi oluş kavramı birey için sağlık, özgürlük veya kendini gerçekleştirme gibi kişinin kendi içinde arzu edilir olduğuna inandığı koşullara atıfta bulunurken, diğer durumlarda bir kişinin özsaygısı ya da onun siyasi düzeni kabul etmesi gibi kişisel değerlendirmelerini tasvir etmek için de kullanılır. İyi oluş kavramını sadece bir bütün olarak yaşamın değerlendirilmesi olarak değil, aynı zamanda yaşamın belirli alanları için de kullanılabilir. Örneğin bireyin ekonomik durumuna, çalışma hayatına veya sosyal ilişkilerine atıfta bulunulabilir. Mutluluk kavramına yakın olan öznel iyi oluş

⁵<https://www.who.int/publications/i/item/WHO-HIS-HSI-Rev.2012.03>

kavramı olduğu açıkça gör÷lmektedir (Veenhoven, 1984b, s. 33). İyi oluş kavramı ile mutluluk kavramı birbiriyle kesinlikle ilgili kavramlar olsa da iyi oluş kişinin genel yaşamının değeri tanımlarken, mutluluk zihinsel bir durumu tanımlamaktadır (Besser, 2020, s. 25).

Öznel iyi oluş (Subjective well-being) kavramı mutluluk konusunda çalışanların mutluluğun öznel niteliğini yakalamak için kullandığı bir terimdir. Öznel iyi oluş, bireyin kendi memnuniyeti ile ilgili bilişsel yargıları ve ruh halleriyle duygu durumlarının duygusal değerlendirmelerini kullanarak yaşamlarını değerlendirmelerinden oluşur. Son yıllarda yapılan çalışmalar sonucunda öznel iyi oluş kavramının birbirinden ayrışabilen ve aynı zamanda birbiri ile bağlantılı olan bileşenlerini belirlediler. Bunlar yaşam memnuniyeti (life satisfaction), önemli yaşam alanlarından memnuniyet (satisfaction with important life domains), olumlu etki (positive affect), olumsuz etkinin düşük düzeyde olmasıdır (low levels of negative affect). Yaşam memnuniyeti ve olumlu etki gibi öznel iyi oluşun ana bileşenlerini oluşturanlar, her şeyden önce kişinin hedeflerinden ve değerlerinden kaynaklanıyor gibi görünmektedir. İnsanların yüksek düzeylerde öznel iyi oluşu deneyimleme olasılığı, kişisel hedefler için çabaladıklarında ve bu hedeflere doğru ilerlediklerinde; anlam, amaç ve tatmin duygularını öznel iyi oluşun önemli belirleyicileri haline getirdiklerinde, yükselir (Diener ve ark., 2009, ss. 148-149). Öznel iyi oluş kavramı sağlıklı olma, güçlü sosyal bağlantılara sahip olma ve ekonomik fırsatlara sahip olma gibi birçok boyuta sahiptir (Nikolaev, 2013, s. 2).

Öznel iyi oluşu oluşturan boyutlar ise değerlendirici (evaluative), hedonik (hazcı) ve ödemonya (eudaimonic bir kişinin açıkça sahip olduğu mallar ve erdemler) olarak sıralanabilir. Öznel iyi oluşun değerlendirici boyutu kişinin kendi hayatını bütünüyle yaşam doyumu adına nasıl değerlendirdiği ile ilgilidir. Bireyin yaşam doyumu hakkındaki yargıları iş, sağlık, toplum ve ilişkiler gibi belirli yaşam alanlarına da uygulanabilir. Bu boyutunu katılımcılardan mevcut yaşamlarını mümkün olan en iyi yaşamlarına göre sıralamalarını isteyen Kantril merdiveni anketleri ile ölç÷lmektedir. Öznel iyi oluşun hedonik boyutu ise bireyin yaşamını nasıl değerlendirdiğinden ziyade nasıl deneyimlediği ile ilgilenir. Bu boyuta duygulanımda denilebilir. Hedonik boyut bireyin günlük hayatının belli bir zamanında iş kalitesiyle, acil sağlık koşullarıyla, günlük işe gidiş ve gelişleriyle, sosyal ağlarla ilgili duygusal durumlarını ve duygusal

deneyimlerini yansıtmaktadır. Öznel iyi oluşun bu boyutu kişinin stres ve endişe gibi negatif olan hislerini ve birlikte zevk ve mutluluk gibi pozitif olan hislerini de kapsamaktadır. “Dün mutlu muydun?” ya da “Dün herhangi bir stres yaşadın mı?” vb. olumlu ve olumsuz duyguları deneyimlemeye ilişkin soruların olduğu anketlerle ölçülebilir. Olumlu ve olumsuz duyguların birbirinin tersi olarak kabul edilmediğini ve iki duyguların hem birbirinden hem de değerlendirici iyi oluş boyutundan farklı olarak izlendiğini vurgulamak gerekir. Yapılan araştırmaların sonucunda katılımcıların belirgin bir şekilde duygulanım ve yaşam değerlendirme sorularında ayırım yaptıklarını ve bunları farklı şekilde cevapladıklarını ortaya koymaktadır. Bunu fakir bir bireyin hedonik anlamda kendini mutlu gördüğünü ama yaşam doyumunun düşük olduğunu belirtmesi örneği ile açıklayabiliriz. Öznel iyi oluşun ödemonya (kişinin açıkça sahip olduğu mallar ve erdemler) boyutu ise bireylerin yaşamlarının anlam ve amacı konusundaki algılarını kapsamaktadır. Ayrıca yaşam amacı, zorluklar ve büyüme anlamında Aristocu mutluluk kavramını yansıtır. Öznel iyi oluşun bu boyutu yaşamı bir bütün olarak değerlendirme ve duygulanımların ötesine geçerek gelişmeye ve insan potansiyelinin gerçekleştirilmesine odaklanır. En az araştırılmış olan öznel iyi oluş boyutu olsa da gelişme açısından en önemli boyut olduğu söylenebilir. Öznel iyi oluşun ödemonya boyutunda bireyin insan potansiyelini gerçekleştirmesi doğrultusunda iyi bir hayatı yaşaması ile ilgilidir. Bunun gerçekleşebilmesi için bireyin asıl olan, gerçek hayat amacını yerine getirebilmeyi sağlayan varlıklara ve özgürlüklere sahip olması gerektiği anlamına gelmektedir. İyi oluşun değerlendirici ve hedonik boyutunun ölçülmesi, geçerliliği ve güvenilirliği hakkında genel bir fikir birliği sağlanmış olsa da ödemonya boyutunun kavramsal çerçevesinin yapılması o derece iyi kurulamamıştır. Kahneman & Deaton (2010) yaptıkları çalışmada hedonik iyi oluşu tahmin ederken sağlık, evde bakım (caregiving), yalnızlık ve sigara içme gibi faktörlerin daha iyi tahminçiler olduğunu görürken değerlendirici iyi oluş için gelir ve eğitim gibi nesnel yetenek ve araçların daha ilişkili olduğunu görmüşlerdir. Hedonik iyi oluş ile gelir arasındaki pozitif ilişki bir noktadan sonra azalırken değerlendirici iyi oluş ile gelir arasındaki ilişki lineer bir şekilde devam etmektedir. Hedonik iyi oluş ile gelirin ilişkisi incelendiğinde yetersiz gelirin belirgin bir şekilde günlük negatif duygular ile bağlantılı olduğu halde, belli bir eşikten sonra eklenen fazladan gelirin günlük duygular üzerinde artırıcı bir etkisi olmadığı sonucuna varılmıştır. Değerlendirici iyi oluş için ise yüksek seviyelerdeki gelirin bireye daha fazla seçenek ve fırsat sunması nedeniyle pozitif yönlü ilişkileri

sürekliliğini korumaktadır. 2011 yılında Tay & Diener’ın yaptıkları çalışmada bireylerin yaşamlarını değerlendirdiğinde, temel ihtiyaçlarının karşılanması ve ülke düzeyindeki ekonomik koşulların; günlük olumlu ya da olumsuz duyguları için ise sosyal bağlar, saygı ve özerklik gibi bireysel düzeydeki koşulların önemli bir yer tuttuğunu bulmuşlardır (Graham & Nikolova, 2015, ss. 164-165).

Düşük gelir grubunda olan bireylerin zorluklara alışması sonucunda olumlu hedonik iyi oluş boyutunu benimserken beceri ve varlık edinme sürecinde olan beklentileri yüksek bireyler hayatlarını bir bütün olarak değerlendirmekte ve değerlendirici iyi oluş boyutunu benimsemektedir (Graham & Nikolova, 2015, s. 165). Veenhoven, mutluluk kavramı için buna benzer bir yaklaşımda bulunmuştur. Ona göre mutluluğu iki bileşeni vardır hedonik duygu düzeyi (hedonic level of affect) ve hoşnutluk (contentment). Hedonik duygu düzeyi, kişinin deneyimlediği etkilerin genel anlamda memnun olmalarıdır. Ruh hali olarak değerlendirilemez daha ziyade bu ruh hallerinin birleşimidir. Mutluluk denilen yaşamın genel değerlendirmesi olan kavramın temelini oluşturmaktadır. Bireyin mutlu ya da mutsuz olmasının farkındalığında verdiği tepki olarak mutluluğu ifade edersek hedonik duygu düzeyi bunun daha genişletilmiş olarak ifade edilebilir. Hoşnutluk öte yandan, bireyin isteklerinin ne kadarının karşılandığını algılaması olarak tanımlanabilir. Hedef ile başarı arasındaki farkı ifade eden bir kavram olarak görülebilir. Hoşnutluk kavramı bireylerin bilinçli istekler geliştirdikleri ve bunların gerçekleşmesi ile ilgili bir fikir oluşturdıkları varsayımına dayanmaktadır. Birey, isteklerinin karşılanma derecesini değerlendirir, bunu hem geriye hem de ileriye yönelik olarak bakabilir. Hayatında şimdiye dek neler gerçekleşmiş olduğunu değerlendirebilir ve gelecekte hayatın ona neleri getirebileceğini tahmin edebilir. Hedonik duygu düzeyinde olduğu gibi, memnuniyet kavramı da yaşamın genel değerlendirmesini oluşturan bir unsur olarak hizmet etmektedir (Veenhoven, 1984b, ss. 25-27).

Memnuniyet (Satisfaction) kavramı, birçok farklı biçimde kullanılmaktadır. İlk kullanım şekli zevk verici bir duygusal deneyim anlamında kullanılmasıdır. Bu kullanımdan çıkan genel memnuniyet (General satisfaction) kavramı ise hedonik duygu düzeyi diye bahsedilen kavrama eşdeğer olarak görülebilir. Diğer bir kullanımı istenen bir durum ile algılanan gerçeklik arasındaki uyumsuzluğa işaret etmektedir ve bu kullanımdan çıkan genel memnuniyet kavramı ise hoşnutluk olarak bahsedilen kavrama

eşdeğer olduğu söylenebilir. Üçüncü kullanımı bir şeyden zevk almanın' biraz daha geniş anlamındadır. Örnek olarak, evliliğinden memnuniyet ya da iş güvenliğinden memnuniyet gibi bu kavramın kullanılması. Memnuniyet eğer evrensel olarak memnuniyete atıfta bulunuyorsa, 'bir bütün olarak yaşam' ile ilgili olan genel mutluluğu ifade eder (Veenhoven, 1984b, s. 35).

Deneyimlenen mutluluk (Experienced happiness) kavramı, iki bileşenden oluşmaktadır, bunlar sevinç (elation) ve temel ruh halidir. Sevinç olarak bahsettiğimiz faydaya bağlı olarak olan değişikliklerden duyulan kısa süreli mutluluktur. Temel ruh hali ise uzun süreli alt-fayda fonksiyonu olan mutluluktur, buna sağlık, eğlence ve beslenme girer (Kimball & Willis, 2006, s. 3).

Ölçek Memnuniyeti (Domain Satisfaction), bireyin genel olarak mutluluğunu ölçmek için kullanılan, “Bir bütün olarak hayatınızdan ne kadar memnunsunuz?” sorusunu yaşamlarının belirli yönleri veya alanları ile ilgili olarak, mali durumları, sağlıkları, evlilik yaşamları, işlerinden duydukları tatmin gibi, yöneltmesiyle ortaya konulabilir (Van Praag & Ferrer-i-Carbonell, 2010, s. 7). Yaşam memnuniyetinin değerlendirilmesinde sorulan kişi hayatının tüm alanlarını değerlendirip hangisinin ona göre ağırlığının daha fazla olduğunu karşılaştırarak karar vermesi gerekirken yaşamındaki belirli alanlar için memnuniyeti değerlendirmek daha kolaydır. Ayrıca alan memnuniyeti, yaşam memnuniyetine kıyasla daha az belirsizlik içerir ve çoğu durumda belli değişkenlerin belli alanlardaki memnuniyete etkisini görmek daha açık olur. Bir örnek olarak yaşı ele alırsak yaşlı olan kişilerin genç kişilere kıyasla daha fazla geliri olduğu ancak sağlıklarının daha kötü olduğu söylenebilir. Dolayısıyla maddi alandaki memnuniyet yaş ile birlikte artarken sağlık alanındaki memnuniyet azalmaktadır. Yaşın etkisinin maddi memnuniyet için olumlu ve sağlık memnuniyeti için olumsuz olduğu sonucuna varabiliriz. Ancak yaşam memnuniyetini bir bütün olarak ele aldığımızda yaşın etkisinin olumlu ya da olumsuz olması belirsizdir. Bu nedenle alan memnuniyetlerine teker teker bakmak tavsiye edilebilir (Van Praag & Ferrer- i- Carbonell, 2010, ss. 20-21).

Moral (Morale) kavramı bireyler için kullanıldığı gibi grup morali ya da ulusal moral gibi terimlerin bahsi geçtiğinde topluluklar için de kullandığımız bir kavram olmaktadır. Bireysel moral kişinin gelecekteki problemleriyle başa çıkma yeteneğine duyduğu güven şeklinde tanımlandığında mutluluktan ziyade özgüveni ifade etmektedir.

Özgüven ise mutluluğu destekleyen bir özellik olsa da mutluluğu garanti etmez. Kutner ve ark., morali daha geniş bir kavram olarak ele almaktadır ve moral için birçok kıstas koymaktadır. Bu kıstaslar yaşamdan algılanan anlamlılık, 'planlama zihniyeti, yaşamın algılanan gelişimi ve yaşamdan memnuniyettir. Clark ve Anderson'a göre ise moral, birinin kaderinden memnuniyetin duygusal boyutudur (Veenhoven, 1984b, s. 34).

1.1.4. Diğer mutluluk kavramları

Mutluluğu tahmin ederken dikkate alınacak faktörler arasında biyolojik faktörler de bulunmaktadır. Mutluluğun bu yönü biyologlar tarafından daha az araştırılsa da biyolojik göstergeleri incelemenin mutluluğu anlamak için önemli olduğunu belirtmek gereklidir. Biyolojik faktörler arasında genetik, beyin ve nörotransmitterler, endokrinoloji ve hormonlar, fiziksel sağlık, morfoloji ve fiziksel çekicilik bulunmaktadır. İlk önce genetik faktörlere baktığımızda bu faktör ile ilgili bilgiler genel olarak ikizler ile yapılan çalışmalardan elde edilir ve bu çalışmaların sonucunda görülen mutluluğa genetiğin etkilemesi oranının %35 ile %50 arasında değiştiğidir. Nörobiyolojik çalışmalarda ise mutluluğa sebep olan bu genin hangisi olduğunun bulunması devam etmektedir. Ancak bu alandaki çalışmaların daha çok üzerinde durdukları konu depresyon gibi duygu-durum bozuklukları olmaktadır. Mutluluğa neden olduğu düşünülen genlerin çalışmalarında kişinin ruh halini beyin hücrelerine salgıladıkları serotonin nörotransmitteri ile düzenlemesiyle olmaktadır (Dfarhud ve ark., 2014, s. 1469).

Darwin'in mutlulukla ilgili iki temel faktör ortaya koymuştur. Bu kavramlara "stres" ile "ödül ve ceza" etiketleri verilmiştir. Stres kavramı, Selye tarafından adrenalin veya onun gibi maddeler tarafından uyarılan "savaş ya da kaç" tepkisi ile tanımlanabilir. Günümüzde stres kavramı duygusal veya fizyolojik zorlanmaya neden olan her şey olarak anlamca genişletilmiştir. İnsanlar, genlerinin yayılmasına yardımcı olacak eylemlerde bulunmaya teşvik etmek için tasarlanmış karmaşık bir dizi duygu ile donatılmış. Beynimiz iyi duyguları ödül, kötü duyguları ceza şeklinde sunmak üzere tasarlanmıştır. Örnek olarak şekerin tadının ödül olarak beyinden iletilmesi ile daha fazla şeker yeme eğilimde bulunulması verilebilir. Bu ödül ve ceza sisteminin neden olduğu etki ortadadır İnsanlar ödülleri almaya ve olumsuz hislerden kaçınmaya çalışır (Grinde, 1996, ss. 250-251).

Kalıtılabilirliği (Heritability) inceleyen davranış genetiği çalışmalarında, hangi genlerin ne ölçüde ve nasıl insan mutluluğunu etkilediği bulunmaya çalışılmaktadır. Bu çalışmalarda çevresel faktörlerin etkilere dair güçlü kanıtlar olduğunu bulmuştur ve iyi oluşun kalıtım yoluyla geçmesinin yanı sıra çevresel faktörlerinde etkisi vurgulanmıştır. Davranış genetiği çalışmalarında; genetiğin etkisinin olduğu tahmin edilse de moleküler genetik çalışmalarında spesifik genetik varyantların ne olduğunu belirlemede sınırlı başarı elde edilmiştir (Røysamb & Nes, 2018, s. 284). Yaşam doyumu ve olumlu etki gibi iyi oluşu oluşturan yönlerin yanı sıra iyi oluşun ödomanik (eudaemonic) yani iyi ruh haliyle ilgili olan bileşenlerin genetik faktörlerden büyük ölçüde etkilendiği bulunmuştur. Genetik faktörlerin iyi oluş ya da kötü oluş ve kişilik arasındaki ilişki üzerinde etkisi olduğu söylenebilir. İyi oluş ile ilgili genlerin, depresyonu engelleyen genlerle kısmen örtüştüğü de görülmüştür (Røysamb & Nes, 2018, s. 297).

İnsanların tüm yaptıkları faaliyetler, beyin tarafından yönetildiği düşünülünce duygu ve ruh halinin beyinden ayrı olarak ele almak mümkün değildir. Araştırmalar pozitif ve negatif duyguların beyinin prefrontal korteks denilen bölümün duygu işlemede yer aldığını düşünmektedir. Bunun dışında beyin kimyasını etkileyen pozitif ruh haliyle beyinde artan dopamin ve serotonin, norepinefrin, sürekli egzersiz, korku, aşk, müzik dinlemek veya çalmak, çikolata yemek, kahkaha atmak, seks ve orgazm gibi aktivite ve durumlar sırasında serbest bırakılan endorfin nörotransmitterlerinin, gece boyunca üretilen melatonin hormonunun da mutluluğa etkisi olabileceği gözlemlenmiştir. Kortizol ve Adrenalin gibi hormon seviyelerinin düşüklüğü mutluluğu tahmin edebildiği düşünülse de Kortizol için bulunan sonuçlar çelişkilidir. Olumlu sosyal davranışlarla ilişkilendirilen oksitosin hormonu sosyal ilişkileri kolaylaştırıldığı düşünüldüğü ve mutluluk ile sosyal ilişkilerin önemli bir korelasyonu olduğu bulunduğu için bu hormon ile mutluluğun ilişkili olduğu düşünülmektedir (Dfarhud ve ark., 2014, ss. 1471-1473).

Fiziksel sağlığın mutluluğu etkilediğine dair hem psikolojik hem tıbbi yapılan araştırmalar ışığında bu ilişkinin varlığına dair kanıtlar bulunmuştur. Mutlu bireylerin sağlıklı yaşamaya çalıştığı, sağlıksız tercihler yerine sağlıklı tercihler yaptığı hatta yaşamı uzattığını bulmuştur. Mutluluğu yüksek olan toplumlarda hipertansiyon oranların düşüklüğü de ölçülmüştür (Dfarhud ve ark., 2014, ss. 1473-1474). Cohen ve ark., yaptıkları çalışmada katılımcılara soğuk virüs bulaştırıldığında yüksek düzeyde mutluluk bildirenlerin soğuk algınlığına karşı daha az savunmasız olduğunun bulunması, deneysel veriler ile mutluluğun vücut üzerindeki faydalı etkilerini

göstermektedir (Kesebir & Diener, 2009, s. 66). Örneklem olarak alınan Avrupalılar üzerine sağlık ve mutluluk ilişkisi ile ilgili yapılan bir çalışma ilginç bir paradoksal ilişki ortaya koymuştur. Orta vadede, Avrupa ülkelerinde mutluluk seviyelerinin artmasıyla bu ülkelerdekiler nispeten daha az sağlıklı olma eğilimini olduğu görülmüştür. Bulunan bu sonuca göre mutlu ülkelerde yaşayan vatandaşlar ortalamada daha erken yaşta ölme eğiliminde olabilirler, önceden yapılan çalışmalar en mutlu vatandaşlarının diğerlerinden daha uzun yaşadığını açıkça gösterse bile. Bu nedenle bu çalışma bireysel seviyede yapılan çalışmalarda bulunan sonuçları ret ediyor değil yalnızca ulusal düzeydeki analizlerde olumlu bir etkinin tanımlanmasını engelleyen gürültü olabileceğini veya bu düzeydeki diğer faktörlerin olabileceğini vurgulamaktadır (Björnskov, 2008, s. 1756).

İnsanların mutluluk arayışını ne kadar önem verdiklerini son yıllarda çok satan kitapların arasında farklı kültürlerin mutluluk anlayışlarını, yaşam tarzlarını anlatan kitapların olması da bir göstergedir. Hygge, hoşnutluk veya esenlik hissi uyandıran bir rahatlık ve rahat bir şenlik kalitesi olarak tanımlanan Danimarkaca bir terimdir. Danimarka'nın Dünya Mutluluk Raporlarında, Norveç ve İsveç ile birlikte en mutlu ülkeler arasında olmaları ile yaşamlarındaki mutlu olma nedenleri diğer ülkelerde yaşayanların dikkatini çekmiştir. Kelime anlamı olarak mutluluk, huzur ve sıcaklığı temsil eden Hygge yaşam tarzının temelinde rahat, konforlu ve keyifli şeylerin tadını çıkarmak yatıyor. Taze demlenmiş bir fincan kahve veya kaşmir çoraplar, mumlar, yumrulu yünler, kürklü terlikler, dokuma tekstiller, hamur işleri, sarı ahşap, koyun derisi kilimler ve sıcacık bir şömine gibi yatıştırıcı ve "nazik" şeylerin huzurunda rahatlamak olarak da tanımlanmaya çalışılmıştır. Bu verilenlerin yanı sıra hygge yaşam tarzının gerçek anlamda odaklandığı rahat ve samimi bir atmosferde sevdiklerinizle birleşmektir. Mevsimsel duygusal bozukluk gibi özellikle kış ayların uzun sürmesiyle ortaya çıkan psikolojik hatta bazı Danimarkalı doktorların önerdiğine göre basit üşütme gibi fizyolojik sorunlara çözüm odaklı kullanılabilir (Altman, 2021)⁶. Japonca bir kavram olan "İkigai", "canlı" veya "hayat" anlamına gelen iki terim, "fayda" veya "değer" anlamına gelen gai terimiyle birleştirilmesinden oluşturulmuştur. Bu

⁶<https://www.newyorker.com/culture/culture-desk/the-year-of-hygge-the-danish-obsession-with-getting-cozy>

düşüncedeki temel; kişinin yaşam amacını bulmasını bunu da kişi tutku, yetenek ve başkalarına fayda sağlama potansiyeli arasındaki özel kesişme noktasından oluşan “ikigai”sini bularak ulaşır. Buna ulaşmak isteyen kişi, “Neyi seviyorsun?”, “Ne konusunda iyisin?”, “Dünyanın neye ihtiyacı var?”, “Ne için ödeme alabilirsin?” sorularından oluşan ikigai diyagramından yararlanır ("The Philosophy of Ikigai 3 Examples About Finding Purpose", 2021)⁷.

Huzur kavramı, bireyin kendisi ile barışık olduğu, diğer insanlar ile adil ve dürüst bir şekilde ilişkiler kurduğu, vicdanının rahat ve tatmin olmuş olması hali olarak tanımlanabilir. Huzurdan söz edilirken genel olarak bir dengeden bahsedilir. Bireyin iç âlemi diye bahsedilen sağlığı, duygu durum ve dış âlemi olarak bahsedilen ilişkileri, çevresinin ahenkte veya denge içinde olması o bireyin huzurlu olduğu anlamına gelir (Sayar, 2021, ss. 21-22).

1.1.5. Mutluluk teorileri

Mutluluk kavramı "mutlu hissetme" ile eşdeğer bir his ve daha uzun vadeli bir duygu olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Mutluluk denilen olayı açıklamak için geliştirilen geleneksel teorilerde mutluluğun bu uzun vadeli duyusu ele alınır ve anlık mutlu hissetme ele alınmaz. Bu teorilerden öne çıkanlar mutluluk kavramını açıklamaya çalışan hazcı (hedonistic), yaşam doyumu (life-satisfaction), duygusal durum (emotional-state) ve dinamik duyusal standart teorileridir (Bremner, 2011 ss. 95-96). Ayrıca Rojas tarafından ortaya atılan ve kişinin mutlu bir yaşam için kavramsal bir göndermesi olduğu ve bu göndermenin onun yaşamının yargılanmasında ve mutluluğunun değerlendirilmesinde rol oynadığını belirten “Kavramsal-Gönderme Mutluluk Teorisi” de mutluluk teorileri arasındadır (Rojas, 2005, s. 262).

1.1.5.1. Hazcı (hedonistic) teori

Hazcı teoriye göre birey mutluluğu acıdan daha fazla zevk veya haz aldığı anda deneyimlemektedir. Yani hazcı teoriye göre mutluluk, acı yerine hazın dengesi olarak tanımlanır. Ancak buradaki, zevkten kast edilenin ne olduğuna dair yapılan birkaç

⁷<https://positivepsychology.com/ikigai/>

açıklama vardır. Bunlardan biri Lawrence Sumner'ın içsel ve dışsal zevk sınıflandırmasıdır. İçsel zevk teorisine göre tüm zevkli deneyimlerle bağdaştırılan, analiz edilemeyen bir duygu vardır. Dışsal zevk teorisine göre ise deneyimi yaşayan bireyin o deneyime karşı tutumu deneyimi zevkli hale getirendir. Diğer bir teori ise Fred Feldman'ın tutumsal görüş olarak adlandırılan ve zevkin bir hisse gerek duymadığını, bireyin durumsal tutumuna bağlı olduğunu iddia eder. Hangi zevk teorisi kullanılırsa kullanılsın hazcı teorisinin iki sorununu örtmeye yetmemektedir. Bu sorunlardan birincisi insanın mutluluğu ya da mutsuzluğunu belirlemek için kullanılacak olan ölçünün zevk/haz ve acı hissinin deneyimlenmesinin yanlış olmasıdır. Daniel M. Haybron'a göre bu durumu iki yönde inceleyebiliriz ilgisiz zevklerin sorunları ve psikolojik yüzeysellik sorunu. İlgisiz zevkler sorunu, kişinin çok yoğun zevklerin bile hayatına etki etmediği durumlar olduğunun üzerinde dururken Haybron psikolojik yüzeysellik sorununu açıklamak için kronik rahatsızlığı olan bir kişiyi örnek olarak kullanır. Örneğe göre eğer büyük ölçekte acı ve haz hissetmek bir kişinin mutsuz ya da mutlu olduğunu belirliyorsa kronik rahatsızlığı olan bir kişiyi mutsuz bir birey ya da mutlu olmayan bir birey olarak kabul ederiz. Kronik rahatsızlığı olan bir kişinin bu nedenle mutsuz olduğunu doğru olduğu kabul eden Haybron, kronik rahatsızlığının mutsuzluğunu oluşturduğunu, mutsuzluğunun kaynağı olduğunun da altını çizer. Benzer bir durumu haz hissi için de kullanabiliriz; kişinin yaşadığı bir dizi zevk verici olay kişiyi mutlu etse de mutluluğuna katkısı olup olmadığını söyleyemeyiz. Hazcı teorisi, acı ve hazzı mutluluğun olası bileşenleri olarak görülecek durumlarda aşırı kapsayıcıdır (Bremner, 2011 ss. 97-99).

1.1.5.2. Yaşam doyumu teorisi

Yaşam doyumu teorisine göre bireyin yaşamında belirli standart veya hedeflerin tatmini ile mutluluğa erişilebilir. Fiziksel haz veya acıların olumlu ya da olumsuz etki ile sonuçlandığı gibi en içteki arzuların da tatmin edilmesinin sonucunda mutluluğa ulaşılabilir (Bremner, 2011 s. 101). Bu teori ile ilgili temel sorun hedeflerin ve arzuların tatmininden ziyade olumlu etkiyi izlemesidir. Yaşamındaki tüm hedef ve arzularını tatmin eden birisinin mutlu olmadığı durumlar vardır, hatta hedeflerine ulaşıldığında yaşanan hayal kırıklığı oldukça yaygın olan bir olaydır. Mutluluğun en içteki arzuların tatminine bağlı olmadığı bu arzularının ve hayattaki hedefleri tatmin edilmeyen bireyin mutlu olduğu durumda bile görülebilir (Bremner, 2011 ss. 102-104).

1.1.5.3. Duygusal durum teorisi

Duygusal durum teorisinde bir bireyin mutluluğu o bireyin ruh hali ve duygularına bağlıdır. Yani genel duygusal durumu veya duygusal hali mutluluğuna veya dolayısıyla mutsuzluğuna neden olur. Bunu tür açısından iki bileşene ayırmakta fayda vardır. Birincisi kişinin merkezi (periferik) duygusal durumları, ikincisi ise ruh hali eğilimidir. Duygusal durum teorisi, en azından bu görüşün genellikle anlaşıldığı gibi, mutluluğa hedonizmden daha fazla psikolojik derinlik verir (Haybron, 2008, ss. 19-21). Bir başka görüş de bu üç teorinin, hazcı, yaşam doyumu ve duygusal durum teorilerinin, karmasından ortaya çıkan çeşitli teorilerdir. Böyle karma bir teorinin en iyi bilineni, psikolojide kullanılan öznel iyi oluş kavramı olarak gösterilebilir (Haybron, 2003, ss. 309-310). Duygusal durum teorisinde duygusal durumları merkezi olanın, çevresel olmayanın, önemi üzerinde durulur ve mutluluğun kapsamı olarak kişinin genel duygusal durumunu içine alır (Besser, 2020, ss. 47-48). Teorinin temel özellikleri mutluluğu genel bir duygusal durumdan ve üç boyut (uyum (attunement), katılım (engagement) ve destekleme (endorsement)) ile karakterize edilen bir durum olarak oluşturmastır. Bu boyutların her biri bir bireyin faaliyetleri ile nasıl bir ilişki kurduğunu ve faaliyetlerini nasıl deneyimlediğini ilgilendirmektedir. Örnek verilecek olursa, bir kişi iktisat gibi bir ders alıyorsa bu dersi eğlenceli ve onun için bir mutluluk kaynağı olarak bulması büyük ölçüde bu dersi nasıl benimseyebildiğine bağlıdır. Uyum sağlayabiliyor mu, ilgi uyandırıyor ve sahip olabileceğiniz diğer ilgi alanlarına katkıda bulunuyor mu, tüm kalbiyle buna dâhil olabiliyor musunuz yoksa her zaman çekingen ve kızgınlıkla mı gibi sorulara dersi alan kişinin vereceği cevaplar duygusal durum teorisine göre, onun mutluluğunun içinde bulunduğu boyut türleridir (Besser, 2020, ss. 50-51).

Mutluluğu duygusal bir durum olarak oluşturmak hazcılık gibi bir teorinin sağlayabileceğinden daha derin ve uzun süreli bir mutluluk biçimi yakalanmasına yardımcı olur. Mutluluğu sadece zevk alma anları olarak tanımlamak doğru değildir, çünkü bu anlar insanın zihinsel durumunu etkileyebilmek için muhtemelen oldukça sık ve geçicidir. Mutlu olmak, bizi anlık mutlu zamanlara sahip olmaya hazırlayan bir durumdur, ama daha da önemlisi; içinde bulunduğumuz koşullara uyum sağladığımız, faaliyetlerimize tamamen kendimizi vermiş olduğumuz ve hayatımızın gidişatını onayladığımız bir duygusal durumdur. Duygusal durum teorisi mutlu hissedilen anlarının önemini küçümseyerek ve uzun dönemdeki mutluluk duygusuna öncelik

vererek incelenen mutluluğun asıl mutluluğu yansıtip yansıtmadığı konusunda şüpheye yer bırakılmıştır. Duygusal durum teorisini, diğer mutluluk teorilerinden ayıran en önemli özelliği mutluluk durumlarına mizaç ve ruh hali eğilimlerinin dâhil edilmesi ve mutluluğa ilişkin daha derin soruları gündeme getirmesidir (Besser, 2020, ss. 55- 56).

1.1.5.4. Dinamik duyuşsal standart teorisi

Dinamik Duyuşsal Standart Teoride (Dynamic Affective Standard Theory (DAS)) hazcı teorisi, yaşam doyumu teorisi ve duygusal durum teorisi gibi teorilerin mutluluk kavramını anlayabilme olasılığını tükettikleri görüşü bulunmaktadır (Bremner, 2011 s. 145). Bu teori, diğer mutluluk teorilerinin mutluluk anlayışımız ile ilgili sorun olan yönleri çözmek için geliştirilmiştir. DAS'a göre mutluluk, bireylerin sosyal olarak inşa edilmiş bir "iyi yaşamdan" beklenebilecek olumlu etki miktarını yorumlamasının bir sonucu olarak olumlu etki için genellikle karar anında birey tarafından belirlenen bireysel ve değişken bir standart içermektedir. Diğer yaşam memnuniyeti teorileri gibi bu teori de bireyin mutluluğu konusundaki yargısına önem vermekte ancak dışsal olayların, yalnızca olumlu bir duygusal getiri üretmeleri durumunda mutlulukla ilgili olduğu gerçeğini etkili kullanmaktadır. Yaşam doyumu teorilerinin makul olarak görülmesinin bir nedeni, mutluluk hakkında yargılarda bulunurken dışsal olaylar, durumlar ve maddi mallar hakkında düşünmemizdir. Fakat bu dışsal olayların, yalnızca yaşamlarımızda duygusal bir fark yarattıkları ölçüde, mutluluk yargılarımızla ilgili olduğunu da göz önünde bulundurmak gerekir. Dolayısıyla, çoğu hazcı teorinin ve duygusal durum teorisinin görüşünün aksine, kişisel standartlar 'mutlu olmayı' kullanma şeklimizle ilgilidir, ancak söz konusu kişisel standartlar, olması gereken olumlu etkinin miktarına ilişkin standartlardır. Bununla birlikte, kişisel standartların önemine yapılan vurgu, bireylerin kendi mutluluklarının durumu üzerinde bir birinci şahıs yetkisine bırakılmamaktadır. Öncelikle mutlulukla ilgili yargılar mutluluğun prosedürel gerekliliği geçmesi gerekmektedir. Bunun anlamı söz konusu mutluluğunu yargılayan bireyin bunu önyargısız bir şekilde yapması gerektiği ve dolayısıyla mutluluğun ne olduğu hakkında düşünceleri, inançları, anıları gibi bilişsel araçlarının içerisinde geçirmesi gerektiği anlamına gelir. Mutlulukla ilgili olağandışı iddialar aynı zamanda prosedürel gereklilikleri ihlal etmemektedir; bu nedenle, mutluluk için olağandışı bireysel standartları temsil edenlerin hepsi uygun standartlar olarak sayılmamalıdır.

“Yeterli paraya sahip olmak”, geniş bir çeşitliliği kabul eden bir toplumsal yapı olsa da kişinin kendisini ya da ailesini besleyememe gibi “yeterli paraya sahip olma” olarak değerlendirilemeyecek durumlar da vardır. Mutluluk içinde benzer bir durum söz konusudur, sosyal yapıda çeşitlilik olmasına rağmen, bazı durumlar, özellikle de güçlü olumsuz duygulanım içeren durumlar, “mutlu olmak” ile bağdaştırılamamaktadır. DAS'ta hem yargı hem de standart, bir bireyin mutluluğunun belirlenmesi için çok önemlidir. Eğer standart statik olsaydı bireyin mutlu olup olmadığı konusunda bir gerçeğin olduğunu makul bir şekilde herhangi bir yargıda bulunulmadan önce söylenebilirdi. Yapılan psikolojik deneylerin sonucunda yaşam memnuniyeti yargılarında standartların statik olmadıkları görülmüştür. Aynı durumun mutluluk standartları için de geçerli olduğunu varsaymak yerinde olacaktır. Her etmen için mutluluk standartlarının değişeceği bir aralığın mevcut olması muhtemel olması, bireyin mutluluk standardının dinamik bir standart olduğu anlamına gelmektedir. Bu nedenle, standardın belirlenmesi ve dolayısıyla mutluluğun belirlenmesi karar anına kadar yapılmamaktadır (Bremner, 2011 ss. 163-165).

1.1.5.5. Kavramsal-gönderme mutluluk teorisi

Bir kişinin mutlu olup olmadığına dair değerlendirme içinde bulunduğu ruh halinden etkilenebilir, ancak bu kişinin genel mutluluğunun belirlenmesi için yeterince etkili olmamaktadır. Rojas (2005) tarafından ortaya atılan Kavramsal- Gönderme Mutluluk Teorisi, kısaca CRT (The Conceptual-Referent Theory of Happiness), bir birey için kavradığı mutluluk kavramının o kişinin refahın nasıl olması gerektiği anlayışı ile ilişkilendirmesi üzerinde durur (2005, s. 262). Bu teoride vurgulanan nokta ise heterojenliğin önemi ve kişilerin mutluluk arayışında farklı mutluluk çerçevelerini temel alıp o mutluluk kavramını elde etmeye çalışmalarıdır (Rojas 2005, s. 263). Mutluluğu zaman içinde birçok filozof kavramsallaştırmaya çalışmıştı. Bu felsefi kavram çalışmalarını iki gruba ayırabiliriz. İlk grup mutlu bir yaşama sahip olmanın asıl temeli olarak kişinin iç durumu üzerinde durmuştur. İkinci grup ise mutluluğu kişinin dış dünyasıyla etkileşimini ilişkilendirmiş; bu nedenle, bir kişinin dış durumunun onun mutluluğunu etkilediğini öne sürmüşlerdir (Rojas, 2007, s. 3). Mutluluğun süre gelen bu felsefi kavramlarını kullanarak, ne olduğunu ifade etmek için bir tipoloji oluşturuldu. Filozoflar, genellikle fikirlerini çoğu insanın anlayamayacağı bir şekilde kompleks

olarak ifade ederler, bu nedenle mutluluk için kavramsal göndermelerin kolayca anlaşılabilir ifadelerle anlatılması gerekmektedir, böylece insanlar bu farklı mutluluk türleri kavramlarını kolayca tanıyabilir (Rojas, 2005, s. 266). Bu bağlamda Rodriguiz (2001) çalışmasından yola çıkılarak oluşturulan kavramlar şu şekildedir Stoacılık (Stoicism), Erdem (Virtue), Zevk (Enjoyment), Anı yaşamak (Carpe diem), Memnuniyet (Satisfaction), Ütopik (Utopian), Sükûnet (Tranquillity), Tamamlama (Fulfillment). Her bir mutluluk referansı için basit tek cümlelik ne olduğunun açıklaması olan ifade oluşturuldu, bunlar da aşağıda Tablo 1’de özetlenmiştir (Rojas, 2005, s. 270).

Tablo 1.1. CRT’ye göre mutluluk kavramları (Rojas, 2005)

Stoacılık	“Mutluluk, her şeyi olduğu gibi kabul etmektir.”
Erdem	“Mutluluk, başkalarıyla ve kendimizle ilişkilerimizde düzgün davranma duygusudur.”
Zevk	“Mutluluk, hayatta elde ettiğinden zevk almaktır.”
Anı Yaşamak	“Mutluluk hayatın her anını yakalamaktır.”
Memnuniyet	“Mutluluk, sahip olduğumla ve olduğum kişiyle tatmin olmaktır.”
Ütopik	“Mutluluk, yalnızca yaklaştırmaya çalışabileceğimiz ulaşılamaz bir idealdir.”
Sükûnet	“Mutluluk, ulaşılabilir olanın ötesine bakmak değil, sakin bir yaşam sürmektir.”
Tamamlama	“Mutluluk, yeteneklerimizi tam olarak kullanmaktır.”

CRT için heterojenlik önemli bir yer tutmaktadır. Kültürel, sosyal ve yetiştirilme faktörlerinin insanların mutlu bir yaşamın ne olduğu konusundaki kavramlarını farklılaşmaya yönlendirir. Teori, mutluluk için kavramsal göndermedeki bu heterojenliğin, aynı zamanda mutluluğun açıklayıcı yapısına da uzanmaktadır; mutluluğun açıklayıcı faktörleri herkes için ne aynıdır ne de eşit derecede önemlidir. Bu heterojenliğin varlığı gelir ve mutluluk arasındaki ilişkiyi araştıran ekonometrik çalışmalar için ciddi imalara neden olmaktadır. Örneğin mutluluğun kavramsal göndermesinde ve açıklayıcı yapılarında evrenselliğin varsayıldığı bu çalışmalar,

mutluluğu kavramaları ve açıklayıcı yapıları açısından çok farklı insanları bir araya getirmektedir (Rojas, 2007, s. 3).

1.1.5.6. Temel çizgi modeli

Temel Çizgi Modeline göre, bir kişinin hissedeceği mutluluk, mutluluğun gerçekleşmesi için doğru koşullara bakılmaksızın, mutluluğun belirlenmesi kişinin kendisi tarafından yapılır. Bu, bölgede sadece Tanrı'nın bazı insanları mutlu edip bazılarını mutlu etmemesiyle örneklenmiştir. Teori, genetik eğilim, kişilik özelliği, kültürel görüş ve homeostatik koruma gibi farklı varyantlardan türetilir. Genetik eğilim varyantı kişinin hayatından mutlu olup olmamasının kalıtsal özelliklerinin belirmesi üzerinde durur. Kişilik özelliğinin varyantının da genetiğe bağlı olduğu düşünülebilir, ancak bir kişinin daha mutlu olma eğilimindeki kişilik özelliği veya yaşamını nasıl değerlendirdiklerini etkileyen kişiliği olarak da görülebilir. Bir bireyin hayatında meydana gelen olayların seyrini belirleyerek o kişinin mutluluğu üzerinde de bir etkisi olabilir. Kültürel görüş varyantı, uluslararası mutluluktaki farklılıkları hesaba katar ve kişinin kendi yaşamıyla ilgili mutsuzluk hislerinin, mutluluklarına ilişkin görüşlerini şekillendirmede yaşadıkları toplumdaki kültürel normlara kıyasla bir etkisinin olmadığını belirtir. Homeostatik koruma varyantı, insanların olumsuz koşulların ortaya çıkıp çıkmaması durumundan ilgisiz olarak mutluluk seviyelerini koruma eğiliminde olmaları varsayımına sahip olduğu için diğer varyantlardan farklıdır, kişinin mutluluğundaki değişiklikler yerine genel mutluluk seviyesine odaklanır. Bu, 36 santigratta derecede sabitlenmiş vücut ısıımız olarak görselleştirilebilir, mutluluk da aynı şekilde belirli bir seviyede dengelenmesi olarak düşünülebilir. Bu seviye, 10 adımlı bir ölçekte bu, 7 ve 8 civarında kabul edilmektedir. Bu teorilerin sonuçlarına göre, mutluluğun bir değişken olmasından ziyade oldukça istikrarlı bir özellik olması nedeniyle, dış koşullardaki bir değişiklik ile bir bütün olarak toplumlar için mutluluk düzeyini artırma olasılığı zayıf olduğunu görüyoruz. Bunun ışığında, mutluluğu artırmanın tek yolunun genetik mühendisliği veya eğitimden geçtiğini ve bunları kullanarak gerçekleştirilecek mutluluk artışının mümkün olması durumunda bile sabit mutluluk düzeyindeki artışın küçük olacağını söyleyebiliriz (Veenhoven, 2009, ss. 6- 8).

Herhangi bir kişisel gelişim kitabına baktığımızda mutluluğun herkes için her an mümkün olabileceğini yazar, gerek yaşam tarzını değiştirerek gerek meditasyon gibi

yöntemler kullanarak olsun. Ancak mutluluk ve iyi oluş üzerine çalışan akademisyenler bunu tersini söylerler. Mutluluğun bilimine baktığımızda büyük bir kısmının genlerimiz tarafından belirlendiği ve hayatımızdaki herhangi bir değişime hızla ve tam olarak adapte olmamız nedeniyle mutluluk seviyemizi değiştirecek girişimlerin nafile olduğu görüşü yerleşmektedir. Bu görüş çeşitli isimlerle anılabilir Adaptasyon seviyesi, hedonik koşu bandı, dinamik denge, ayar noktası ve hedonik adaptasyon bunlardan bazılarıdır. Dul kalma, evlilik, boşanma veya işsizlik gibi önemli değişimlerin mutluluk seviyeleri üzerine etkisini inceleyen 2000 yıllarında olan çalışmalar serisinin sonucunda insanların mutluluk seviyelerinin genel anlamda istikrarlı seviyelerde seyrettiği görülse de önemli değişimlerinin mutluluk seviyelerinde kalıcı ve kayda değer bir etki bıraktığı yaygın olarak kabul görmektedir. Felsefi görüşte mutluluğun iyi şans gibi bizim kontrolümüzde olmayan ve mutluluk seviyelerinin değiştirme konusunda elimizden bir şey gelmediği kabul edilmektedir. Çağdaş felsefede ise ortak fikir; belirli mutluluk seviyelerinde olsa bile, bu seviyeyi daha iyi hale getirmek için fırsatlar olabileceği fikridir (Luhmann & Intelisano, 2018, ss. 219-220).

1.1.5.7. Adaptasyon teorileri ve hedonik döngü

Adaptasyon (adaptation) ya da uyum sağlama (adjustment) kavramları en geniş anlamlarıyla herhangi bir eylem, süreç veya mekanizmanın sabit ya da sürekli olan bir uyarının etkisini azalması olarak tanımlanabilir (Frederick & Loewenstein, 1999, s. 302). Uyum düzeyi kuramı genel anlamda birey, yeni gelen bilgi olarak sayılabilecek uyarıların değerlendirirken bir ölçün kullandığını, gelen uyarın bu ölçünün üzerinde ise birey bu uyarıyı iyi altındaysa kötü olarak değerlendirileceğini söylemektedir. Sürekli iyi ya da kötü uyarın gelmesi ise bu ölçünün yerini değiştirecektir ve bundan sonraki uyarılar değişmiş olan ölçüne göre değerlendirilecektir (Güler & Dönmez, 2011, s. 39). Hedonik döngü modeli ise uyum düzeyi kuramından yola çıkarak kişilerin öznel iyi oluş seviyelerinin uyarılar tarafından değiştirilmeyeceğini, etkilerinin geçici olduğunu dolayısıyla mutluluk seviyelerinin yaşamda karşılaşılan olaylar tarafından değişmediğini öne sürmektedir (Güler & Dönmez, 2011, s. 40).

1.1.5.7.1. Adaptasyon (uyum) düzeyi teorisi

Adaptasyonu, sistemde değişikliklere neden olan dış kaynaklardan gelen uyaran tarafından yönlendirilen bir eylemler dizisi olarak kabul edilmektedir. Helson'un (1948, 1964) adaptasyon düzeyi teorisinde tanımlanan düzey dış uyaranlara verdiği tepki sonucunda tanımlanır. Eğer nötr bir tepki var ise adaptasyon seviyesindedir, negatif tepkide adaptasyon seviyesinin altında, pozitif bir tepkide ise adaptasyon seviyesini üstünde olduğu anlamına gelen bir seviye tanımlar. Ona göre adaptasyon seviyesi önceden gelmiş tüm uyarıcıların ağırlıklı geometrik ortalamasının bir fonksiyonudur ve her yeni uyaran bu fonksiyona eklendiği için sabit bir adaptasyon seviyesinden değil değişebilen bir seviyeden bahsedilmektedir. Adaptasyon seviyesinde karşılaşılan bu kaymalarla gelecekteki uyaranların nasıl değerlendirileceği bundan etkilenir. Burada verilebilecek örnek ağırlık kaldıran birinin önceden ağır olarak değerlendirildiği yükü, daha ağır bir yük kaldırdıktan sonra tekrar kaldırması durumunda göreceli olarak baştaki yükün hafif olduğu değerlendirilmesi verilebilir. Bu teori algı ile alakalı yorumlar için geliştirilmiş olsa da öznel iyi oluş açısından baktığımızda ana fikir; uyaranlar sonucunda nötr olarak algıladığımız adaptasyon seviyesi değişerek yeni bir nötr adaptasyon seviyesi oluşturmamıza neden olur. Bu nedenle ortalama olarak baktığımızda insanların deneyimledikleri öznel iyi oluş ne olumlu ne de olumsuzdur (Luhmann & Intelisano, 2018, s. 221).

1.1.5.7.2. Aralık-frekans teorisi

Aralık-Frekans teorisinde adaptasyon düzeyi teorisine benzer bir şekilde yeni uyaranlar geçmiş uyaranlarla karşılaştırılır. Ancak farklı olarak yeni bir uyaran, geçmişteki uyaranların değerlerinin ortalamasına göre değil, geçmiş uyaranların değerinin dağılımının aralık ve frekans (sıklığı) olmak üzere iki parametreye göre değerlendirildiğini öngörür. Aralık prensibinde yeni uyaran önceki uyaranların minimum ve maksimum dağılımıyla karşılaştırıldığı varsayılır. Yeni uyaran, önceki uyaranın maksimum değerine ne kadar yakınsa, o kadar olumlu olarak değerlendirilir. Frekans prensibinde yeni uyaran, altında bulunan önceki uyaranların sıklığına göre değerlendirildiğini varsaymaktadır. Yeni uyaranın altında ne kadar çok uyaran bulunursa, o kadar olumlu olarak değerlendirilir. Adaptasyon düzeyi teorisi ile aralık-frekans teorisi arasındaki farkı anlatmak için en iyi yol ortalamaya karşılık gelecek bir

yeni uyaran için değerlendirilmesi ile gösterilebilir. Uyaran ortalama değerde olduğu için adaptasyon teorisine göre nötr olarak değerlendirilecektir. Aralık-Frekans teorisine göre ise aralık ve frekans prensibine göre farklı değerlendirilmelerde bulunulabilir ve bu iki değerlendirme yeni uyaranları değerlendirirken birbirlerine karşı tartılır (Luhmann & Intelisano, 2018, ss. 221-222).

1.1.5.7.3. Hedonik döngü

Hedonik döngü modeline göre, insanlar iyi ve kötü olaylardan etkilenir ve mutlulukları buna bağlı olarak değişir ama bu geçicidir bir süre sonra insanlar hızla hedonik tarafsızlığa geri dönerler. Son dönemlerde özellikle yoğun kabul gören bu teori mutluluk düzeylerini artırmak için bireysel ve toplumsal çabaların boş olduğunu ima etmektedir (Diener, Lucas & Scollon, 2006, s. 305). Brickman & Campbell (1971) tarafından geliştirilen hedonik döngü teorisi, hedonik (zevke ait) deneyimleri sistematik bir şekilde adaptasyon düzeyi teorisine uymada bir öncüydü. İnsanların hedonik adaptasyon seviyelerinden daha olumlu bir uyaran ile karşılaştıklarında zevk ve doyum yaşarken daha olumsuz bir uyaran ile karşılaştıklarında acı ve tatminsizlik yaşadıklarını ileri sürmüşlerdi. Bu uyaranlar daha sonra hedonik adaptasyon seviyesiyle bütünleştirilerek insanların nötr olarak kabul ettikleri hedonik seviyenin yukarı doğru ya da aşağı doğru kaymasına neden olur. Uyaranların ortaya çıkardığı tatmin ya da tatminsizlik zaman içerisinde azalır ve insanlar nötr seviye olan hedonik seviyelerine geri döner. Bu nedenle kalıcı mutluluk veya tatmin, sadece sürekli olan yeni pozitif uyaran akışı yoluyla elde edilebilir. Brickman & Campbell (1971), Helson'un (1948, 1964) orijinal fikrinin üstüne koyarak, insanların yeni bir uyaranı geçmiş deneyimleri ile karşılaştırmasının yanı sıra diğer yaşam alanlarındaki deneyimleriyle ve sosyal ağındaki diğer insanlar tarafından yapılan deneyimle de karşılaştırdığını öne sürmüşlerdir. Özellikle insanların sosyal ağındaki diğer insanlar tarafından yapılan deneyimle yani sosyal karşılaştırmanın etkili olduğunu varsaymışlardır. Hedonik döngü teorisinin toplumsal açıdan bakıldığında toplumun iyi oluşunu iyileştirmeyi isteyen politika müdahalelerin başarısız olmaya mahkûm olduğu çıkarımını yapabiliriz. Çünkü insanlar yaşam koşullarındaki herhangi bir değişikliğe uyum sağlarlar. Bu sonucun, gelir seviyelerinin artmasına rağmen ulusal mutluluk seviyelerinin zaman içerisinde sabit kaldığı gözlemiyle tanımlanan Easterlin Paradoksu (daha sonra değinilecektir)

tarafından da desteklendiği görülmektedir (Luhmann & Intelisano, 2018, s. 222). Hedonik döngü teorisinin doğruluğunu destekleyen ampirik çalışmalarda piyango kazananları ve felçli kişileri değerlendirmişlerdi. Piyangoyu kazananları, kazanmayanlara kıyaslayınca daha fazla mutlu oldukları gözlemlenmemiştir. Benzer şekilde felçli insanlar, felçli olmayan insanlara kıyasla büyük farkla daha mutsuz değildir. Hedonik döngü teorisinin çekici gelen kısmı insanların servetlerindeki değişimlere rağmen mutlulukları nispeten istikrarlı olduğu gözlemine bir açıklama sunmasıdır. Buna ilave olarak, hedonik döngü teorisi kayda değer miktarda serveti olan kişilerin onlara göre daha az serveti olan kişilere kıyasla daha mutlu olmamalarını açıklamaya yardımcı olmaktadır. Hedonik döngü teorisini destekleyen birçok bulgu sonucunda bu teori kolayca kabul görmüştü. Dış koşulların mutluluk raporlarındaki bağlantısının zayıflığı da bu teoriyi desteklemektedir. Bütün demografik değişkenler birlikte ele alındığında mutluluktaki farklılıkların %20'sinden daha azını tahmin ettiği görülmektedir. Silver'ın omurilik yaralanması olan bireylerle yaptığı araştırmada bireylerin sakat kalmalarından bir hafta sonra şiddetli olumsuz duyguları olduğunu bildirdikleri, ancak iki ay sonra mutluluk duygusu baskın duyguları haline gelmişti. Benzer şekilde Suh, Diener & Fujita, iyi ve kötü olaylarının kişinin mutluluğunu ancak son iki ay içinde meydana gelmesi halinde etkilediğini bulmuşlardır. Daha eskide olan olaylar kişinin mutluluğunu etkilemediğini bulmuşlardır. Gerçi inceledikleri olayların oldukça sıradan olaylar olduğunu da belirtmek gerekir. Araştırmacılar eşin ölümü gibi büyük bir yaşam olayının ardından mutluluk seviyelerinin etkilendiğini görse de eninde sonunda toplanıldığını gözlemlemişlerdir (Diener, Lucas & Scollon, 2006, ss. 305-306).

Hedonik döngü teorisinin en çarpıcı noktası insanların uzun dönemdeki mutluluk ve yaşam doyumu seviyelerini ellerinden ne gelirse gelsin değiştiremeyeceğini iddia etmesidir. Eğer bu teori tamamen geçerli ise insanların uyum sağladıkları noktaya ulaşmaları kaçınılmazdır ve yaşam koşullarındaki hiçbir değişiklik mutluluklarında kalıcı değişikliklere yol açmayacaktır. Bu çıkarım insanların hayatlarında yaşadıkları önemli olayların geri döndükleri noktayı kalıcı olarak ne ölçüde değiştirebileceğine dair soruların doğmasına neden olmuştur. Yaşam koşullarının mutluluk seviyelerinin belirlenmesinde önemli olduğunu gösteren bir tür kanıt, uluslararası iyi oluş farklılıklarından gelmektedir. Eğer ulusların arasında iyi oluş konusunda güçlü farklılıklar varsa ve bu farklılıklar bu ulusların nesnel özelliklerinden tahmin edilebiliyorsa, bu demek oluyor ki uluslararası değişen istikrarlı dış koşullar

mutluluk seviyeleri üzerinde kalıcı bir etkisi olabileceği anlamına gelir. Bununla ilgili yapılan bir çalışmada, ulusların zenginliğinin ve insan haklarının, ortalama ulusal iyi oluş için güçlü belirleyiciler olduğu bulunmuştur. Benzer şekilde The Economist'deki araştırmacılar bir ülkenin iyi oluş düzeyindeki varyansın %85'inin kişi başına GSYH, doğuştan beklenen yaşam süresi, siyasi istikrar ve boşanma oranlarının da içinde bulunduğu dokuz adet nesnel özelliklerle açıklanabileceğini bulmuşlardır (Diener, Lucas & Scollon, 2006, ss. 308-309). İnsanların koşullara uyum sağladığı varsayımından hareket edersek sadece o koşullardaki değişimlerin iyi oluşu etkilediği ve koşulların uzun dönemdeki seviyesinin iyi oluşu etkileyemediğini kabul etmiş oluruz. Ancak Diener & Biswas-Diener (2002), yaptıkları çalışmada ulusal zenginlik düzeylerinin ulusların öznel iyi oluş düzeylerini etkili bir şekilde öngördüğünü göstermişlerdir. Servetteki değişimin ise iyi oluş düzeylerini öngörürken kullanılmasının tutarsız sonuçlar verdiğini göstermişlerdir (Diener, Lucas & Scollon, 2006, s. 309).

1.1.5.7.4. Mutluluğun ayar noktası teorisi

Lykken & Tellegen'nın yaptıkları çalışmalar sonucunda kalıtsal özelliklerin kişinin öznel iyi oluşunun kararlı bileşenlerinin neredeyse %80'ini oluşturduğunu bulmuşlardı. İkizlerle yaptıkları çalışmalarda bireysel öznel iyi oluşun o bireyin ikizinin öznel iyi oluş düzeyi tarafından sosyo-demografik özelliklerine kıyasla daha iyi tahmin edilebildiğini bulmuşlar. Buradan yola çıkarak, kişinin ne kadar mutlu olabileceğinin kişinin “mutluluk ayar noktası (happiness set-point)” dedikleri kavrama bağlı olduğunu varsaymışlardır ve bu ayar noktasının zaman içinde kalıtsal ve istikrarlı olduğunu varsaymışlardır. Mutluluk ayar noktası kavramı, başka araştırmacılar tarafından insanların yaşam koşullarındaki herhangi bir değişikliğe uyum sağladığını varsayan öznel iyi oluş teorilerini tanımlamak için kullanılmıştır (Luhmann & Intelisano, 2018, s. 224). İnsanların duygusal olarak önemli bir olaydan sonra nötr bir ayar noktasına geri döndüklerini öne süren teoremin onlarca yıllık araştırmanın sonucunda yanlış olduğu görülmüştür. Nötr bir duruma dönmek yerine insanlar genelde mutlu oldukları bir noktaya dönmektedir. 2005 yılında yapılan Dünya Değerleri Anketinde, en büyük nüfusa sahip ulusların olasılık yöntemleri kullanılarak örneklendiği büyük ölçekli olan bir ankette, cevap verenlerin %80'i mutlu ya da oldukça mutlu olduklarını belirtmiştir. Dolayısıyla insanlar bir ayar noktasına geri dönüyorsa, bu nötr bir nokta olmaktan çok

olumlu bir noktadadır. Ayar noktası teorisi ortaya konulduktan sonra bu konu üzerine yapılan araştırmalar bir kısmı doğuştan gelen, kişilik temelli etkilere bağlı olan bireyler arasında önemli ölçüde görülen ayar noktaları farklılıkların olduğunu bulmuştur. Bunu destekleyen bulgulardan ilki yapılan çalışmaların çoğunluğunda kişinin refah düzeyinin zaman içinde makul ölçüde istikrarlı olduğunun görölmesidir. İkincisi davranışsal genetik çalışmalarda bulunan iyi oluşun orta dereceli olarak kalıtsal olduğunun gösterilmesidir. Üçüncüsü ise araştırmaların sonucunda kişilik faktörleriyle iyi oluş değişkenlerinin arasında güçlü bağıntılarının olduğunun görölmesidir. Bu nedenlerle, kişilik faktörleri, bireylerin farklı mutluluk seviyelerinde yaşamaya yatkın olduğunu gösterebilir (Diener, Lucas & Scollon, 2006, ss. 306-307).

Mutluluğun ayar noktası teorisi, iyi oluşun tek bir noktaya geri dönen tek bir çizgide olduğunu ima etmektedir. Ancak yapılan çalışmalarda dünya çapında ele alınan mutluluğun birden fazla ayrılabilir iyi oluş değişkenlerinden oluştuğunu göstermektedir. Bu değişkenler zaman içinde bazen farklı yönlerde hareket edebilir. Dolayısıyla mutluluk için bir tane ayar noktasının olduğu fikri savunulabilir değildir, çünkü hem olumlu hem de olumsuz duygular peş peşe yaşanabilir veya olumlu duygular azalırken mutluluk seviyeleri yukarı doğru hareket edebilir. Bulgular farklı iyi oluş biçimlerinin farklı yönlerde hareket edebileceğini göstermektedir (Diener, Lucas & Scollon, 2006, s. 307).

1.1.5.7.5. Karşıt-süreç teorisi

Solomon & Corbit tarafından geliştirilen “Karşıt-Süreç Teorisi” yeni bir uyarının etkisinin kısa olması ve insanların zaman içerisinde nötr oldukları hedonik seviyeye geri döndüklerini söylemesi açısından önceki teorilere benzese de temel çizgiye dönüşün zaman içinde nasıl ortaya çıktığını açıklanmasıyla önceki teorilerden farklılık göstermektedir. Bir uyarıcıya verilen standart hedonik yanıtın beş aşamaya ayrılabilceğini öne sürmektedirler. Birinci aşama, uyarının başlamasından kısa bir süre sonra zirveye çıkan ani hoş veya hoş olmayan bir birincil reaksiyon uyarın başlangıcıdır. İkinci aşama, hedonik reaksiyonun yoğunluğu, uyarın mevcut kalsa bile, zamanla adaptasyon yoluyla azalmasındadır. Üçüncü aşamada hedonik reaksiyon, uyarın mevcut kaldığı sürece nötr olmayan bir seviyede stabilize olmasıdır. Dördüncü aşama, uyarının sona ermesiyle, karşıt süreç devreye girer. Bu sözde duygusal ardıl tepki, birincil tepkinin zıttıdır ve uyarın sona erdikten kısa bir süre sonra zirve yapar. Karşıt süreç,

birincil reaksiyon yoluyla otomatik ve dolaylı olarak etkinleştirilir ve birincil reaksiyona fizyolojik bir yanıt oluşturur. Beşinci aşamada ise karşıt süreç zamanla zayıflar ve duygusal durum başlangıçtaki nötr seviyesine yani hedonik dengeye geri döner. Karşıt-süreç teorisi diğer bahsedilen teorilerden farklı olarak zamanın rolüne vurgu yapmıştır. Bir uyarıcıya verilen duygusal tepki, zaman içinde oldukça karmaşık ve dinamik bir şekilde ortaya çıktığı için, yörüngesi ancak beş aşamadan her birini kapsayan birden fazla tekrarlanan ölçüm mevcutsa yeterli olacak bir şekilde tanımlanabilir. Kesitsel ve boylamsal çalışmalarda ölçümler arasında uygun olmayan zaman noktaları ve aralıklar kullanılması durumunda birincil ve karşıt süreçleri karıştırabilme olasılığı doğacağından yanlış sonuçlar çıkarılmasına yol açabilir. Bu teorinin başka bir çıkarımı ise bir uyarının hem olumlu hem de olumsuz tepkilere, birincil veya karşıt süreçlerle yol açabileceğidir. Karşıt-süreç teorisi kısa dönemdeki etki dinamiklerini tanımlamak için geliştirilmiş olsa da bu çıkarım öznel iyi oluşun daha uzun dönemdeki dinamikleri için de geçerli olabilir (Luhmann & Intelisano, 2018, ss. 222-223).

1.1.5.7.6. Dinamik denge

Headey & Wearing tarafından geliştirilen dinamik denge teorisi önceki adaptasyon teorilerini genişleterek kişilik değişkenini de denkleme eklemiştir. Buna göre bireyin öznel iyi oluş dengesi ve yaşam olayları dengesi olmak üzere iki çeşit dengesi vardır. Buradaki denge kavramı, kişinin iyi oluşunun seviyelerinin zaman içinde etrafında dalgalandığını kararlı taban çizgisi olan dengedir. Olumlu ve olumsuz yaşam olaylarının sıklığı benzer bir şekilde denge olan bir kararlı taban çizgisi etrafında dalgalanır. Her iki denge de kişiden kişiye göre değişirken, kısmi bile olsa bireylerin istikrarlı olan kişilik özellikleri tarafından öngörülebilir. Dinamik denge teorisi tüm insanların ortalama olarak hedonik tarafsızlık yaşadığını varsaymaktan ziyade pozitif bir ortalama öznel iyi oluş seviyesini ve öznel iyi oluş seviyelerinde bireysel farklılıklar olduğunu kabul ettiği için diğer teorilerden ayrılmaktadır. Başka bir ayrışma noktası ise insanların tipik yaşam olayları kalıplarının farklılık gösterdiğini (çünkü yaşam olayları tamamen rastgele değildir), ancak en azından kısmen kişilik özellikleriyle yönlendirildiğini varsaymasından gelir. Kişilik, insanların düşük veya yüksek öznel iyi oluş deneyimleme eğilimleri üzerindeki doğrudan etkisi ve yaşadıkları yaşam olaylarının ne tür olacağı üzerindeki dolaylı etkisi yoluyla öznel iyi oluş seviyelerini dengeler. Yaşam olayları tek

başına insanların öznel iyi oluş düzeylerini değiştirmemekte, yalnızca normal yaşam olaylarının dengesinden sapması durumunda düzeyin değiştiği öngörülmektedir. Bu teori ile öznel iyi oluş ve uyaranlarda bireysel farklılıkların olmasını kabul eder ve bunları açıklar. İnsanların geri döndüğü nötr bir temel çizgi olduğu fikrini ortadan kaldırır ve son olarak kişiliği bireysel farklılıkların ve adaptasyonun ana itici gücü olarak kapsamı içinde değerlendirir (Luhmann & Intelisano, 2018, ss. 223-224). İyi oluşun dinamik modelini oluşturmak için gerekli üç temel kavram vardır stoklar ve akımlar arasındaki ayırım, mutluluk için bir üretim fonksiyonu kavramı ve hedonik sermayeye yatırım kavramı. Stokların istikrarlı kişilik özelliklerinden, akımların ise olaylardan kaynaklandığı varsayılabilir. Bir stokun daha yüksek seviyeleri ile bir kişinin iyi oluşunun daha yüksek seviyeleri arasında bir bağlantı olduğu varsayılabilir. Bunun dışında dinamik bir denge modeli için ihtiyaç duyulan her bir birey için yaş ve kişilik temelinde tahmin edilebilen yaşam olaylarının normal olarak sayılabildiği denge seviyeleri ve öznel iyi oluşur. Olaylar denge seviyelerinden saptığında sadece öznel iyi oluş değişecektir. Olağandışı olumlu olaylar öznel iyi oluşu artırırken olağandışı olumsuz olaylar azaltır. Bu modelin merkezi bileşeni olan kullanılacak olan üretim fonksiyonu, hedonik sermayenin (bireylerin psikolojik başa çıkma kaynaklarının stoku olarak tanımlanabilir) refahı nasıl ürettiği açıklayan bir fonksiyon olmalıdır. Sosyal bir üretim fonksiyonu kullanılarak iyi oluş çıktı olacak bir mekanizmadan bahsedilir. Girdilerin azalan marjinal getirisi olduğu bu fonksiyondaki girdiler bir dizi kişilik özellikleri ve yaşam olayları, çıktı ise iyi oluş olarak tanımlanmaktadır (Graham & Oswald, 2010, ss. 374-375).

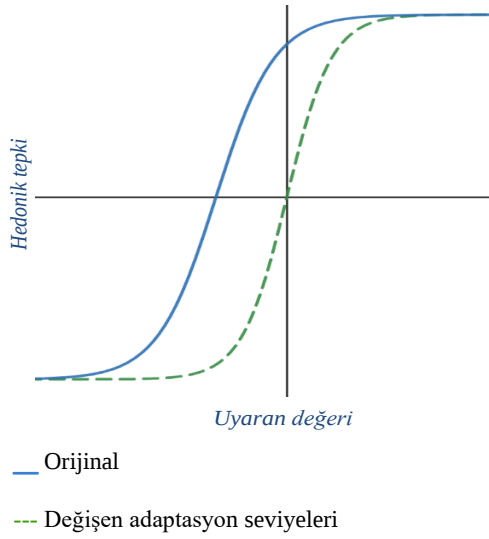
1.1.5.7.7. Adaptasyon seviyesindeki değişimler ile duyarsızlaştırmanın karşılaştırılması

Frederick & Loewenstein hedonik adaptasyon kavramını; olumlu ve olumsuz koşulların uzun süreli duygusal ya da haz verici etkisini zayıflatan süreçler olarak tanımlamaktaydılar. Hedonik adaptasyonu tarif etmek ve açıklamak için adaptasyon seviyesinin matematiksel tanımına başvurarak iki kritik şekilde genişlettiler. Adaptasyon seviyesi teorisine benzer şekilde, yeni bir uyaranın algılanmasının, geçmiş uyaranlara bağlı olduğunu ileri sürdüler. Ancak Frederick & Loewenstein (1999) bu teoriye ek olarak hedonik deneyimin sadece mevcut uyaran ile adaptasyon seviyesi

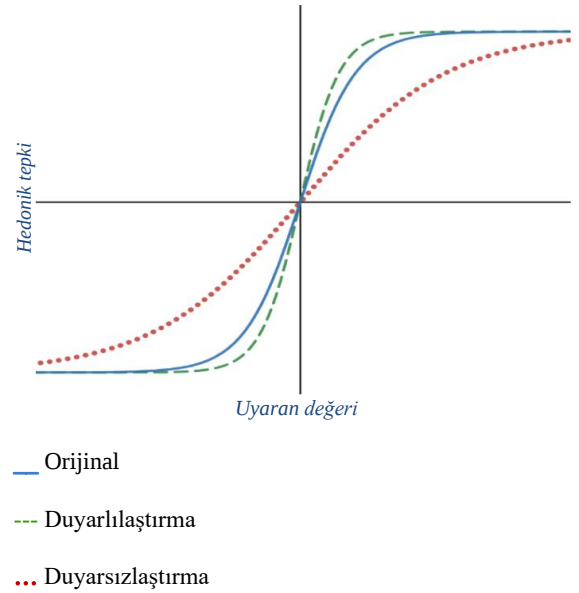
arasındaki tezatlığa değil, aynı zamanda bazı uyaranların doğası gereği iyi veya kötü olmasına, bu nedenle geçmiş deneyimlerden bağımsız olarak her zaman olumlu veya olumsuz bir hedonik tepkiyi tetiklediğini de öne sürmüşlerdir. Bir uyarıcı ile hedonik tepki arasındaki ilişkinin bu şekilde formülize edilmesiyle hedonik adaptasyonun iki farklı sürecinin ayırt edilmesini sağladı. Birincisi, bir uyarıcıya verilen hedonik tepki, değişen adaptasyon seviyeleri nedeniyle zayıflayabileceğiydi. Adaptasyon seviyesindeki bu değişim, hedonik tepki eğrisinin yukarı veya aşağı doğru kaymasına neden olacaktır. Mesela, bir hedonik tepki eğrisinin aşağı doğru kayması, bir zamanlar pozitif bir hedonik tepki olarak ortaya çıkan bir uyaranın şimdi nötr, hatta negatif bir tepki olarak ortaya çıkabileceği anlamına gelir. İkincisi ise uyaranlar arasındaki farklılıklara karşı duyarlılığın zayıflayabileceğidir. Bu ‘duyarsızlaştırma’, hedonik tepki eğrisinin daha yatıklaşmasına neden olur ve pozitif bir uyaran, zayıflatılmış bir hedonik tepki ortaya çıkartır. Hedonik tepki eğrisinin eğimi de ters yönde değişebilir ve bunun sonucunda da uyaranlara karşı ‘duyarlılığa’ yol açar. Bu süreçlerin her ikisinin de aslında hedonik adaptasyonu olup olmadığı ile ilgili literatürde bazı anlaşmazlıklar olduğunu göz ardı etmemek gerekir. Frederick ve Loewenstein, hedonik adaptasyonu “belirli bir uyaranın öznel yoğunluğunu azaltan herhangi bir şey” olarak tanımlarlar bu nedenle bu süreçleri hedonik adaptasyon altında toplar. Ancak başkaları hedonik adaptasyon ve duyarsızlaştırma arasında açıkça bir fark olduğuna dikkat çekerler (Luhmann & Intelisano, 2018, ss. 224-226).

Şekil 1.1’de gösterilen grafiklerde S-şekilli hedonik tepki eğrileri gösterilmektedir. Sol taraftaki grafik değişen adaptasyon seviyelerine, sağ taraftaki duyarlılaştırma ile duyarsızlaştırmaya bağlı olarak hedonik tepkideki değişikliklere göre çizilmiştir. Uyaranın değerini x eksen ve hedonik tepki y eksen ile temsil edilmiştir ve $X = 0$ noktası adaptasyon seviyesi olarak gösterilmiştir. Şekil 1.1’de görüleceği üzere hedonik tepki, uyaranlardaki farklılıkların adaptasyon seviyesine yakın olduğu yerlerde özellikle duyarlıdır ve adaptasyon seviyesinden uzakta olan uyaranlardaki farklılıklara daha az duyarlıdır. Bu eğimin grafiğin ortasında dikleşmesi ve iki ucunda yatıklaşmasından anlaşılabılır. Kesiksiz çizgi başlangıçtaki durumu gösterirken soldaki kesikli çizgi adaptasyondan sonraki tepkiyi göstermektedir. Sağ taraftaki grafikte ise kesikli çizgi duyarlılaştırma durumundaki tepkiyi gösterirken noktalı çizgi ise duyarsızlaştırmadaki tepkiyi göstermektedir (Luhmann & Intelisano, 2018, s. 225).

Adaptasyon seviyelerinde değişiklik

Duyarlılaştırma ve duyarsızlaştırma

Şekil 1.1. Hedonik tepkinin adaptasyon seviyesindeki değişimler ve duyarsızlaştırma (Luhmann & Intelisano, 2018, s. 225)

1.1.5.8. Diğer mutluluk teorileri

Seligman & Royzman, geleneksel mutluluk teorileri için üç teori olduğunu belirtir. Bunlar, Hazcılık Teorisi (Hedonism Theory), Arzu Teorisi (Desire Theory) ve Objektif Liste Teorisidir (Objective List Theory). Ayrıca bu üç teoriyi de toparlayan Otantik Mutluluk (Authentic Happiness) teorisinden de bahsederler (2003). Arzu Teorisi, insanların istediklerini elde ettiklerinde mutluluğa ulaşabileceklerini söyler, istek meselesinin ise tamamen söz konusu kişiye bağlı olduğunu belirtir. Bir kişinin isteği çok fazla zevk ve çok az acı ise, o zaman hedonizm kişinin arzularına dâhil edilebilir (Seligman & Royzman, 2003)⁸. Bu teori mutluluk kavramına daha yakın olan daha öznel bir iyi olma biçimi sunmaktadır. Teori ile ilgili bir eleştiri ise arzu teorisinin bir bireyin yaşamının öznel değerlendirmesine veya arzularının yerine getirildiğini takdir etmesine bağlı olmaması ve bu teori için önemli olanın, bireyin arzularının yerine getirilmesi gerçeği ışığında tatmin duygusu yaşaması değil, arzularının yerine getirilip getirilmesidir (Besser, 2020, ss. 21-23). Objektif Liste Teorisine göre, bir kişinin

⁸<https://www.authentichappiness.sas.upenn.edu/newsletters/authentichappiness/happiness>

mutluluğu, kariyer başarıları, arkadaşlık, eğitim, bilgi vb. şeyler gibi gerçek dünyada "gerçekten değerli" olduğu düşünülen şeylerin bir listesine dayanmalıdır. Bu teori, hissedilen duygu yerine mutluluğu bir değerli arayışlar listesine bağlamaktadır (Seligman & Royzman, 2003)⁹.

İyi oluş kavramı düşünüldüğünde iyi bir şekilde işlemek şeklinde düşünebiliriz ancak bir başka düşünme şekli ise iyi oluşu iyi bir yaşamı oluşturan şeyler açısından düşünmek olabilir. Objektif Liste Teorisini destekleyenler de iyi oluşu tanımlarken nesnel olarak değerli olduğunu belirlediğimiz mallarla dolu bir hayattan oluştuğunu ve onları elde ettiğimiz sürece daha iyi durumda olunduğunu öne sürerler. İçgüdüsel olarak da baktığımızda kendimiz ve sevdiklerimizin mutlu olması için bir dizi şeyler aklımıza gelir Arkadaşlık, sağlık, başarı, estetik zevk, bilgi gibi. Bu değerli şeyleri düşünüldüğünde mutlu bir hayatta olması gerekli şeylerin listesini çıkarmış gibi olunur. İyi oluşu ortaya çıkaran öğeleri listelerken eklenen maddeler objektif değerlerine göre dâhil edildiği için sonuçta ortaya çıkan mutluluk teorisi de objektif olacaktır. Bu teoriye getirilen bazı eleştiriler teorinin belirlenen maddelerin kimin için iyi olduğuna karar nasıl verildiği konusundadır. Bir diğer eleştiri ise bir kişinin hayatını neyin iyi yaptığına ilişkin kendi değerlendirmesi ile gerçekten hayatını iyi yapan şeylerin değerlendirmesi arasındaki potansiyel eşitsizlik konusundadır (Besser, 2020, ss. 19-21).

Otantik Mutluluk teorisine göre kayda almamız gereken üç çeşit mutluluk türü vardır. Bunlar keyifli yaşam (zevkler), iyi yaşam (meşguliyet) ve anlamlı yaşam. İlk ikisi öznel olarak tanımlanabilir, üçüncüsü ise kısmen objektif olarak nitelendirilebilir ve kişinin zevk ve arzularından daha fazla anlamlı ve değerli olan bir şeye aidiyet ve hizmet etme üzerine kuruludur. Otantik mutluluğun her üç teoriyi kapsadığını mutluluk türlerini (keyifli yaşam hedonizmi, iyi yaşam arzuyu ve anlamlı yaşam amaç listesi teorisini) ayrıca üç teoriyi de içine alan “tam yaşamı” içerir (Seligman & Royzman, 2003)¹⁰.

İstem (İhtiyak) Seviyesi Teorisi (Aspiration Level Theory) yaşam kalitesi araştırmalarında dayanır ve bu teori bir bireyin arzuladığı hedeflerinin veya isteklerinin doğurduğu sonuçlar açısından bireyin refahının mevcut durumu arasındaki farklılığın

⁹<https://www.authentichappiness.sas.upenn.edu/newsletters/authentichappiness/happiness>

¹⁰<https://www.authentichappiness.sas.upenn.edu/newsletters/authentichappiness/happiness>

sonuçlarına odaklanır. Teori, insanın mutlak yargılarda bulunama konusunda isteksiz ve güçsüz olduğu gerçeğini içine dâhil etmektedir. İnsanlar mutlak yargılar yapmak yerine sürekli olarak çevreleriyle, geçmişleriyle ya da geleceğe dair beklentileriyle karşılaştırmalar yaparlar ve böylece iştiağın (özlemin) yani hayatlarında gerçekleştirmek istedikleri en büyük amaçlarını değiştirir ve geliştirirler. Sonuçlar daha sonra bu iştiağlarından (özlemlerinden) sapmaları ile değerlendirilir. Bu teorisinin deneysel araştırmalarda kullanılmasının en zorlu yönlerinden biri nesnel olarak gözlemlenebilir olmamasıdır (Stutzer & Henne, 2014)¹¹.

1.1.6. Mutluluğun kaynakları

Mutluluğun kaynaklarını sıralayacak olduğumuzda önümüze çıkacak zorluklardan biri bunları nasıl ayıracağımızdır. Her bir araştırmacı bu konuya farklı yaklaşımlar getirmekte ve bu nedenle farklı farklı kavramlar ortaya çıkmaktadır. İkinci zorluk ise kişinin yaşadığı toplumun mutluluğun nereden geldiği konusunda farklı belirleyicilere sahip olduğu ve farklı toplumlarda bu belirleyicilerin farklılık göstermesidir. Çoğu toplumda paranın taşıdığı önem tartışılmazken para kullanmayan toplumlar için bu önem yok olur. Belki öyle bir toplumda para yerine balık ağı gibi işleve sahip aletler ya da at gibi binek hayvanları önem taşımaktadır. Buradan da genel olarak insanlar için paranın ya da diğer maddesel varlıkların önemini, mutluluk kaynaklarındaki yerini belirlememiz güçleşir. Yani mutlulukta sıkça sorulan paranın öneminin cevabı değişiklik gösterir. Bunun belirtilmesinde yarar vardır, çünkü bariz bir kavram olmasına rağmen sıkça göz ardı edilir. Buna rağmen, bazı şeylerin hemen hemen her yerde mutluluğa büyük bir fark yaratma eğiliminde olduğunu biliyoruz (Haybron, 2013, ss. 57-58).

İnsanın mutluluğu üzerindeki genlerin çok büyük bir etkiye sahip olduğu keşfi oldukça fazla ilgi uyandırmasına rağmen Haybron’a göre genlerin mutluluğumuzu belirlemedeki etkisinin doğruluğu kanıtlanmış olsa bile mutluluğun incelenmesinde yeri olduğu anlamına gelmemektedir. Bunun en önemli nedeni ise genlerin değiştirilemeyen bir özelliğimiz olmasıdır. Dolayısıyla mutluluğun kaynaklarından en önemlisinin genler

¹¹https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1007%2F978-94-007-0753-5_115

olduğunu kabul etsek de bir değişken olarak varsayıp ona göre politika üretmeyeceğimiz gerçeği mutluluk ile ilgili sosyal bilimlerin çalışmalarının ilgisini değiştirebilecek kaynaklara yönlendirir. Benzer bir şekilde ayar noktası teorisinin temelinde insanların dikkat çekici bir şekilde uyumlu ve esnek olması vardır. Zamanla, hayatımızdaki birçok değişikliğe uyum sağlama eğilimindeyiz ve aşağı yukarı eskisi kadar mutlu olabiliyoruz. Ancak Haybron, mutluluğun kaynaklarını sıraladığımızda değiştirilemeyen ve adapte olduğumuz şeyler yerine herhangi bir şekilde değiştirildiğinde mutluluk üzerine etkisi olan değişkenlerin sıralanmasını uygun bulmaktadır. Buna göre Haybron'un mutluluğun kaynakları diye sıraladıkları beş ana madde şunlardır Güvenlik, Bakış Açısı, Özerklik, İlişkiler, Beceri İsteyen ve Anlamlı Olan Aktiviteler (Haybron, 2013, ss. 58-59). Mutluluk kaynaklarını bu saydığımız beş başlıktan daha fazla çoğaltabiliriz, örneğin doğa, din, iş sahibi olmak gibi. Ancak sıralayacağımız diğer öğeler öyle ya da böyle güvenlik, bakış açısı, özerklik, ilişkiler, beceri isteyen ve anlamlı olan aktiviteler başlıklarının altına girebilir (Haybron, 2013, s. 74).

Sosyal bilimlerde mutluluğun kaynağı ile ilgili yapılan araştırmaların ilgi duydukları bir konu da hangi kurumların insanların mutluluğunun kaynağı olabileceği, özellikle demokratik kurumların insanların refahı üzerindeki rolü önem arz etmektedir. Doğrudan demokrasi ne kadar gelişmişse, vatandaşların o kadar mutlu olduğu iddia edilmektedir. Bunun sebebinin ise yalnızca istenen siyasi sonuçlardan kaynaklanmadığını kısmi olarak siyasi sürecin kendisinin ürettiği faydadan kaynaklanmakta olduğu savunulmaktadır. Bu sonucun yanında işsizlik ve gelir gibi ekonomik faktörlerin ve yaş, cinsiyet, medeni durum gibi demografik faktörlerin de mutluluğa katkısı olduğu görülmektedir (Frey & Stutzer, 2000, ss. 2-3). Şimdi Haybron'un önem verdiği beş ana madde yanında, bireysel iyi oluşun kaynaklarını ilave ederek bireysel iyi oluşun kaynaklarını üç alt başlıkta toplayabiliriz bir ekonomi ve toplumdaki kurumsal (veya anayasal) koşullar, mikroekonomik ve makroekonomik faktörler, kişilik ve demografik faktörler (Frey & Stutzer, 2000, ss. 3-4). Böylece sekiz kaynak kısaca açıklanacaktır.

1.1.6.1. Güvenlik

Apaçık bir şekilde mutluluk için gerekli olan şeyin, bireyin kendini herhangi bir tehdit altında hissetmemesi olabilir. İnsanlar kendileri güvende hissettiklerinde mutlu olurlar. Burada üç çeşit güvenlikten bahsedilebilir: maddi güvenlik, sosyal güvenlik,

proje güvenliği. Maddi güvenlik, elinde sahip olduklarının alınmayacağından emin olduğunda hissettiğin güvenlik; sosyal güvenlik kişinin ilişkilerinde ve toplumdaki yerine ilişkin hissettiği güvenlik; proje güvenliği denilen güvenlik ise kişinin büyük projelerinde başarı elde edeceği olasılığı konusunda güvende hissetmesidir. Burada büyük proje olarak kast edilen taahhütleri veya kişinin belirlediği hedeflerdir, bunlar kimliğinizin ya da benlik duygunuzun bir parçasını oluştururlar. Bu üç güvenlik çeşidinden ayrı olarak bir de zaman güvenliği vardır. Bu da yapmanız gereken şeyi yapmak için yeterli zamanınız olduğunu hissetmek ile ilişkilidir. Yeterli zamanın eksikliği, çoğunlukla "stresli" dediğimiz duruma neden olur. Elbette güvende hissetme ile ilgili üstünde durulması gereken bir diğer husus ise çok fazla güvenliğin mutluluktan çok mutsuzluk getirebileceğidir. Çok fazla güvenliğin bizi kayıtsız, tembel ve zayıf bir hale getirerek kişisel gelişimimizi engelleyebileceğini de belirtmek gerekebilir (Haybron, 2013, ss. 59-62).

1.1.6.2. Bakış açısı

Mutluluğun bir seçim olduğunu ve bunun tamamen hayata bakış açısıyla şekillendiği gibi iddiaları birçok kişisel gelişim kitabında görebiliriz. Bunu doğrudan bilgi olarak almasak bile içeriğinde bir doğruluk payı vardır. Tavırlarımızın hayata bakış açımızın mutluluk üzerinde etkisi vardır. Stoacılar, iyi oluşun tamamen bireyin kontrolünde olduğuna inanıyordu, Sokrates önemli olanın kişinin başına ne olayı geldiğinin değil, o olaya nasıl tepki verdiği görüşüne önem veriyordu. Benzer şekilde Budistler ızdırabın kaynağı olan isteme duygumuzu kökten yok ederek mutluluğa ulaşmak için gücümüzün olduğuna inanıyorlar. Ancak bu görüşlerde de mutluluk kolayca seçim yapabileceğimiz bir şey değil, aksine yıllarca çaba harcayarak geliştirmemiz gereken bir beceri olarak görülüyor. Peki, ne tür bir bakış açısı mutluluk getirebilir? Bu soruya yanıt vermek için bireyin nasıl algıladığını, yorumladığını, açıklama yaptığını, değerlendirme yaptığı gibi bilgilerin bilinmesi gerekir, çünkü tüm kişiler için geçerli olacak net ve en iyi olacak bir bakış açısı yoktur. Mutluluğa katkı sağlayan bakış açıları arasında öne çıkanlar Pozitiflik, razı olma, başkalarını önemsemek ve içsel motivasyondur. Özellikle bakış açısı ve mutluluk tartışmasında pozitiflik verazi olma yaklaşımlarının hâkim olduğu görülmektedir. Pozitifliğin ne olduğu oldukça açıktır: pozitifte odaklanmak, hayatın küçük zevklerinin tadını çıkarmak, iyimser ve

minnettar olmak. Razi olma, kabaca, işler yolunda gitmediğinde kendi durumunu korumak anlamına gelir her şeyi olduğu gibi kabul etmek ve kendi istediği şekle uymasını talep etmemektir. Mutluluğa katkı sağlayan diğer bir görüş ise başkalarını önemsemektir. Araştırmalara göre başkalarını daha fazla önemseyen kişiler daha fazla mutludur. Yapılan psikolojik çalışmalarda boş zaman etkinlikleri arasında, yalnızca dans, gönüllü ve hayır işlerinden daha yüksek 'sevinç seviyeleri' yarattığı rapor edilmesinin yanı sıra insanların başkalarına para harcamalarının, kendileri için olan harcamalarına göre daha fazla mutlu olduğu da görülmüştür. Önemsemenin yanına ayrıca güçlü bir ahlaki bütünlük duygusunun da insanlar için mutluluk kaynağı olacağının eklenmesi doğru olacaktır. Üstünde çalışmaların yapılmamasına rağmen ahlakın mutluluk ile ilişkisi konusuna filozofların da üstünde durduğunu belirtmek gerekir. İçsel motivasyon ise kişinin sahip olduğu iş gibi yaptığı faaliyetleri yapma nedeni olan motivasyonu ifade eder. Araştırmalar, paraya, mülklere ve statüye daha yüksek bir değer veren kişilerin daha az materyalist değerlere sahip olanlara kıyasla önemli ölçüde daha az mutlu olma eğiliminde olduğunu ortaya koymuştur. Materyal varlıklara değer verenlerin motivasyonunu araştırmacılar dışsal motivasyon olarak isimlendirirken uğraşlarının özünde değerli olarak gören ve bunları kendisi için yapan kişilerin motivasyonuna içsel motivasyon olarak isimlendirirler. Özellikle belirtmek gerekir ki materyalist değerler veya önceliklere sahip olmak demek zengin olmak veya materyalist arzulara sahip olmak ile aynı anlama gelmemektedir. Buradaki ana nokta değer verilen şeydir (Haybron, 2013, ss. 63-68).

1.1.6.3. Özerklik

Kişinin kendi yaşamı üzerindeki kontrol duygusu anlamına gelen özerklik, insan doğasının derinine uzanan bir dürtüdür ve doğal olarak kişinin mutluluğunun önemli bir kaynağıdır. Başkalarının kontrolü altında olmadan kendi kararlarını verebileceklerini hisseden insanlar, önemli ölçüde daha mutlu olma eğilimindedir ve belki de daha sağlıklı. Huzurevi sakinlerinin bir nebze özerklik verilmesi durumunda daha mutlu, daha sağlıklı oldukları ve kayda değer bir miktarda daha uzun yaşadıkları görülmüştür. Özerklik özgürlüğün bir çeşidi olduğunu söyleyebiliriz, zorlama, müdahale etme ve başkasının iradesine tabi olma özgürlüğü anlamında, ama başka bir çeşit özgürlük olan seçenek özgürlüğü ile karıştırmamak gerekir. Seçenek özgürlüğü aralarından seçim

yapabileceğiniz bir dizi seçeneğe sahip olma özgürlüğüdür. Özerklik kültürlerine uymayan toplumlar tarafından yalnızca dar bir bakış açısıyla batılı, bireyci ideal olarak düşünüldü ve kabul görmedi. Ancak tüm dünyaya yayılmasının iyi bir nedeni vardı insanların genelde itilip kakılmak hoşlarına gitmez. Batı tarzı bireycilik kavramı dünyanın çoğu yerinde yaygın değildir, komünal veya 'kolektivist' kültürlerde, özellikle Asya Afrika ve Latin Amerika gibi ülkelerde, bireylerin kendilerini güçlü bir şekilde özleştirdikleri aileleri ve toplulukları olur, böylece toplumun onlardan beklentileri ve sosyal rolleri hayatlarının kayda değer bir kısmını oluşturur. Kendini tatmin etme ve kişinin mahremiyeti kişinin endişe duydukları şeyler sıralamasında daha aşağılara düşer. Bu gibi kültürlerde birey kararlarını verirken veya yaşamını şekillendirirken toplumun kararları ve çıkarlarını kendisinin yapmak istediklerinin üstünde tutar. Eveleneceği kişi gibi kişinin hayatını çok önemli bir şekilde etkileyecek meselelerde çok az seçeneği olabilir. Buna rağmen kişi hayatının büyük bir kısmı üzerinde kontrole sahip olmaya çalışabilir. Her 'kolektivist' kültürün bu şekilde olduğunu söyleyemeyiz, bazılarında ise bir kişiye, hayatı konusunda özellikle, ne yapması gerektiğini söylemek hem kişi hem de toplum tarafından hoş karşılanamayabilir (Haybron, 2013, ss. 68-71).

1.1.6.4. İlişkiler

İnsanların farklı aktiviteler sırasında nasıl hissettiğini izleyen araştırmaların sonuçlarına göre insanların – daha içedönük insanlar da dâhil olmak üzere- başkalarıyla birlikteyken daha olumlu duygular hissettikleri gözlemlenmiştir. Sürekli bir şekilde yapılan sosyalleşme ise en keyifli aktivitelerden biri olarak yer almıştır. Buna dayanarak diyebiliriz ki bireyin mutluluğu konusundaki en önemli etmenlerden birisi yaşadığı sosyal ilişkileri olabilir. Bu ilişkiler gerek aile olsun gerek arkadaşlar olsun gerek toplum ile olan ilişkileri olsun, mutluluk söz konusu olunca insanın ilişkileri önemli yer tutar. İlişkilerin özünde kişilerin birbiri ile vakit geçirmesi, konuşması ve arkadaşlık etmesi geçer ve bu da mutluluğumuzu olumlu etki eden bir kaynaktır. Çalışmalar tarafından kişinin içe dönük veya dışa dönük olması fark etmeksizin başkalarıyla birlikteyken genel olarak olumlu duygular yaşadığı ortaya konulmuştur. Oldukça mutlu olan insanlara bakıldığında her birinin yakın ilişkileri olduğu gözlemlenmiştir, yakın ilişkilerin önemli olduğu söylenebilir. Psikologlar Diener ve Robert Biswas-Diener’a göre, yakın ilişkiler, karşılıklı anlayış, ilgi ve diğer kişiyi değerli hissettiren ilişkiler olarak

tanımlanmaktadır. İyi bir arkadaşlık ve topluluk kurulmuş olduğunun işareti güven olmasıdır. Özel düşüncelerini ve endişelerini paylaşacağın arkadaşının olması ya da birbirinin ufak esprilerine alınmayacağını bildiğin bir mahallenin oluşması buna örnek olabilir. Bu durumda ölçülen mutluluk seviyelerinin güven ile ilişkisi olması şaşırtıcı değildir. Güven duyulması kişinin kendini sevildiğini, kabul görülmüş olduğunu, saygı duyulduğunu ve korunduğunu hissetmesini sağlar. Bu güvenin oluşması birçok toplumlarda zor olabilir, örneğin bürokratik örgütlerde, şirketler veya devlet kurumları gibi yerlerde, çalışıyor olmak bireyin kişiliğinden soyutlayabilir ve her ne kadar sosyalleşiyor olsa da kişilerin sosyalleşmedeki amacı tamamen kendine yönelik olduğu için karşılıklı güven duyulmuyor olabilir. Güçlü bir topluluk kurmak kişinin kendini korunduğunu hissetmesinin yanı sıra mali yüklerin hafiflemesine katkı sağlayabilir. Örneğin, çocuk bakımı ve eğlence gibi harcamalara daha az ihtiyaç duyulmasını sağlar (Haybron, 2013, ss. 71-73).

1.1.6.5. Beceri isteyen ve anlamlı olan aktiviteler

İnsan doğasının önemli unsurlarından biri sosyal varlık olması ve bir amacının olmasıdır. Sosyal kısmıyla ilgili ilişkiler üzerinde durduk, ama bir amacın olması insanın mutluluğu açısından ne anlama gelmektedir? İnsanların genel anlamda pasif olarak tüketmek ya da sahip olmak yerine aktif bir şekilde yaşamının onlara daha fazla mutluluk getirdiği görülmektedir. Mutlu bir yaşam denilince kimsenin aklına anlamsız ve birbirini tekrarlayan görevleri yerine getirdiği boş bir hayat gelmemektedir, onun yerine dolu dolu geçen bir hayat gelmektedir. Mutluluğun aktivite veya yapılan bir şeyden kaynaklandığı fikrini ortaya atan Aristo'dur, ona göre erdemli veya mükemmel faaliyetlerin olduğu bir yaşam keyifli geçen bir yaşam olarak adlandırılabilir. Mutluluk başardığımız bir durum değildir ona göre, daha çok yaptığımız bir şeydir. Araştırmalar onunla örtüşüyor gibidir en çok mutluluğu yaratan aktiviteler yetenek isteyen ve anlamlı olanlardır. İnsanlar kendilerini kaptırdıkları aktiviteler yaptıklarında mutluluklarının zirveye ulaştığı söylenebilir. Bu bağlamda para aile mutluluğun korelasyonunu da görebiliriz, iyi maaş veren işlerin insanların yeteneklerini sonuna kadar kullanma ve kendilerini gösterme fırsatı verdiği için, kişi o işte kendisini kaptırabileceği aktiviteler ile uğraşmaktadır. Ancak yaptığın o işi ya da aktiviteyi anlamlı görmüyorsan, bir değeri olmadığını düşünüyorsan mutluluğa etkisi tersine döner. Örneğin bir avukatın aldığı

davayı ustalıklarla savunması kendini kaptıracağı bir akış sağlar ancak savunduğu müvekkilinin ve davanın ahlaksız olduğunu düşünüyorsa ona mutluluk getirmez. Bir örnek daha bilgisayar oyunları oynayan bir kişi için söylenebilir, bilgisayar oyunu oynamaya kendini kaptırabilir ve bu bir seviyede yetenek de isteyebilir ama genellikle çok tatmin edici olmayabilir (Haybron, 2013, ss. 73-74).

1.1.6.6. Bir ekonomi ve toplumdaki kurumsal (veya anayasal) koşullar

Bir ekonomi ve toplumdaki kurumsal (veya anayasal) koşulların en başında gelen demokrasidir. Demokratik kuruluşlarının düzenlenmesi ve kapsamının öznel iyi oluşun üzerindeki etkisini araştıran çalışmalarda bu etkinin bahsi geçmiş ancak ampirik olarak incelenmemiştir (Frey & Stutzer, 2000, s. 4). Birçok çalışmada kurumsal kalitesinin, ekonomik büyümenin ve bireysel iyi oluşun birbiriyle ilişkili olduğu görülmüştür. Mülkiyet hakları veya demokrasi gibi kurumsal kalitedeki iyileştirmeler, beşerî ve fiziksel sermayeye yapılan yatırımı artırarak ekonomik kalkınmayı sağlar. Olumlu kurumsal özellikler de bireylerin öznel iyi oluşlarını iyileştirir. Ancak bu bağlamda ekonomik kalkınmanın öznel iyi oluş üzerindeki etkisi tartışmaya açıktır. Hem artırdığı yönünde hem de etkilemediği yönde bulgular mevcuttur. Zengin ülkelerde yüksek ekonomik kalkınmanın, kişi başına GSYH ile ölçülen, bireylerin mutluluğu ile ilişkili olduğunu görülmektedir ancak demokrasinin kapsamı, medeni haklar ve yolsuzluk düzeyi gibi kurumsal özellikler hesaba katılmadığı zamanda bu geçerlidir. Öte yandan, fakir ülkelerde yüksek ekonomik gelişme, kurumsal özelliklerin kontrol edilip edilmemesine bakılmaksızın bireylerin mutluluğunu artırdığı görülmektedir. Dolayısıyla bir ülkenin kurumsal kalitesindeki iyileşmelerin, yalnızca zengin ülkelerdeki bireylerin yaşam memnuniyetlerini artırdığı söylenebilir. Zengin ülkelerde ekonomik gelişmenin bireylerin mutlulukları üzerindeki etkisini ortadan kaldıran nedenin, bireylerin tercihlerindeki bir değişikliğin olabileceği öne sürülmektedir. Bireylerin olumlu kurumsal özellikler ve ekonomik kalkınma konusundaki tercihleri, zengin ve fakir ülkeler için farklılıklar gösterebilir. Bu durumun daha iyi açıklanması için Afrika'da gelişmekte olan bir ülkedeki bir bireyi, fakir bir ülkede yaşayan bir bireyi ve bir Avrupa ülkesinde olan bir bireyi, zengin bir ülkede yaşayan bir bireyi temsil etmek için ele alınsın. Fakir birey, ülkesinde olan medeni haklardaki veya demokratikleşmedeki gelişmelere; daha iyi beslenme ve barınma fırsatları gibi hayati

ihtiyaçlara göre daha az değer verecektir. Ülkesinde kişi başına düşen GSYH arttıkça, ekonomik kalkınmanın maddi faydaları nedeniyle fakir bireyin refahı iyileşecektir. Bunun aksine, zengin birey için ekonomik kalkınmanın maddi faydalarından ziyade ekonomik kalkınmanın manevi faydaları daha değerli olacaktır. Bu çıkarım Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinden ortaya çıkmaktadır. Fakir birey, ekonomik kalkınmanın maddi faydaları ile birincil ihtiyaçlarını, yani temel ihtiyaçlarını, karşıladıktan sonra ancak ekonomik kalkınmanın manevi faydaları ile daha ilgili olan üst düzey ihtiyaçlarının peşine düşebilecektir (Altındag & Xu, 2011, ss. 1-2).

Genel anlamda olumlu kurumsal özelliklerin varlığı ile ekonomik gelişme birbiri ile ilişkili olsa da zengin ve fakir ülkelerdeki kurumlar arasında hala farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin, ekonomik olarak gelişmiş tüm ülkeler iyi kurulmuş demokrasilerle yönetilmemektedir. Bunun sonucunda olumlu kurumsal özelliklere sahip olmayan zengin ülkelerde yaşayan bireylerin, olumlu kurumsal özelliklere sahip zengin ülkelerde yaşayanlara kıyasla yaşamlarından daha az memnun olmaları beklenmektedir. Benzer şekilde, fakir ülkelerde yaşayan bireylerin yaşam memnuniyetleri kurumsal kaliteden etkilenmeyebilir; çünkü ortalama olarak olumlu kurumsal özellikler tercihlerinde daha az yer kaplamaktadır (Altındag & Xu, 2011, ss. 8-9). Altındag ve Xu yaptıkları çalışmanın sonucunda, demokrasinin kapsamının, medeni haklar ve yolsuzluk gibi kurumsal faktörlerin, zengin ülkelerde yaşayan bireylerin öznel iyi oluşları üzerinde sistematik bir etkisi olduğunu bulmuşlardır. Kişi başına düşen gelirin ise bireysel iyi oluş üzerinde hiçbir etkisi yoktur. Fakir ülkelerde yaşayan bireylerin mutluluk düzeyleri bu kurumsal faktörlerden etkilenmemektedir, bunun yerine kişi başına düşen gelirdeki artış onların mutluluğunu artırmaktadır. Bu sonuç, bir ülkenin ekonomik olarak gelişmesiyle o ülkedeki vatandaşların, yaşam standartlarındaki ve olumlu kurumsal özellikler üzerindeki tercihlerindeki bir değişikliğin kanıtı olabilir. Çıkan bulgular, Frey ve Stutzer'ın (2000) dünyanın en zengin ülkelerinden biri olan İsviçre için yaptığı çalışmadaki bulgularıyla uyum göstermektedir. Çalışmanın sonucunda İsviçre'deki doğrudan demokratik kurumlar İsviçre vatandaşlarının mutluluğuna olumlu katkıda bulunduğunu bildirilmiştir. Çalışmada bulunan sonuçlardan bir diğeri ise belirli bir yaşam standardına ulaşıldıktan sonra, bir birim fazladan eklenen ekonomik gelişmenin bireyin mutluluğunu artırmayacağı, bunun yerine bireylerin daha fazla medeni haklara ve daha az yolsuzluğa sahip, daha demokratik bir sistem tercih edecekleridir (Frey & Stutzer, 2011, ss. 12-13).

1.1.6.7. Mikroekonomik ve makroekonomik faktörler

Mikroekonomik ve makroekonomik faktörlerden başta gelen gelirdir. Gelir yüksek olan bireylerin düşük gelirli bireylere göre daha yüksek öznel iyi oluş seviyeleri bildirmektedir. Son yıllarda çoğu ülkede görülen, kişi başına düşen gelirdeki dramatik artışa rağmen öznel iyi oluş için ulusal endeksler bu artışa görece olarak daha sabit kalmıştır. Ancak tek bir ulusal boylam olarak bakıldığında ise kişi başına düşen gelir seviyesi ile mutluluk güçlü bir şekilde ilişkili olduğu çıkmıştır. Mutluluğa etkisi olan diğer iki önemli ekonomik değişkenin ise işsizlik ve enflasyondur. İşsizlik belirgin bir şekilde mutsuz olma ile ilişkiliyken insanlar ayrıca enflasyondan güçlü bir şekilde kaçınırlar. Bu yüksek enflasyon zamanlarında bireylerin memnuniyetinin azalmasıyla görülmektedir (Frey & Stutzer, 2000, ss. 3-4). İnsanların dâhil oldukları ekonomik faaliyetlerin yaşamları ve mutlulukları üzerinde etkileri vardır. Bu faaliyetlerden mikroekonomik anlamda en kritik olanlar ise kişinin istihdam durumu ve geliridir. Yapılan araştırmalar doğrultusunda insanların mutsuzluklarına önemli bir etkiye neden olan işsiz olma durumları olduğu söylenebilir. Çoğu batılı ülkede sosyal güvenlik sistemlerinin işleme biçimiyle işsiz kalan insanların temel ihtiyaçları, hatta geçmiş gelirlerinin çoğu karşılanabildiği için işsizliğin mutlulukları üzerindeki etkisinin miktarı az olabilir. Bazı çalışmalarda işsizliğin mutluluk üzerindeki “saf” etkilerini ele alınsa da, işsiz olan kişilerin iş arama istekliliklerinin mutlulukları üzerindeki olası etkileri henüz çalışılmamıştır. Paranın günlük hayatta önemli bir rol oynaması, mutluluk araştırmalarında gelirin mutluluk üzerindeki etkisine verilen öneminde fazla olmasına neden olmuştur. Gelir ve mutluluk arasındaki ilişkinin en çarpıcı önermesi “para mutluluğu satın almaz” iddiası olabilir. Bu da geleneksel ekonomik varsayımdan mutluluk ile gelir açısından bir sapma olduğunu ortaya koymaktadır (Lu, 2010, s. 4). Neoklasik iktisadın üzerinde durduğu tüketici tercihi teorisi iyi oluşun da eklenmesi ile da detaylı analize izin verebilir. Çünkü tüketici teorisinde tercihlerin oluşturulma şekli dışsal bir olgu olması şeklindedir. Öznel iyi oluşun tüketici teorisine eklenmesi daha kapsamlı bir tercih kuramı oluşturulmasına elverebilir. Bireyin zamanının, çalışmak ve boş vakit geçirmek arasında dağılımını nasıl yaptığı da mutluluğu için önemli bir faktördür (Hancock, 2013, s. 4).

Ekonomik değişkenlerin seçmen davranışlarını ve politik sonuçları öngörebildikleri gerçeği insanlar için toplulaştırılmış ekonomik güçlerin önemli

olduğunu belirtir. Yine de, insanların iyi oluşlarının ne kadarının makroekonomik dalgalanmalardan ne şekilde etkilendiği hakkında ampirik olarak bilinenler göreceli olarak çok kısıtlıdır. Ekonominin toplulaştırılmış ekonomik dalgalanmaları inceleyen uzun bir geleneği olmasına rağmen, ekonomistler arasında bu dalgalanmaların etkilerinin ciddiyeti konusunda hala anlaşmazlık vardır. Kişi başına düşen GSYH, işsizlik ve enflasyon gibi ekonomik değişkenlerin dışsal olmaması mutluluk çalışmalarına dâhil edilecekleri zaman kavramsal bir sorun yaratmaktadır. Bu değişkenler politikacıların seçimlerinden etkilenmektedir; yeniden seçilme olasılıklarına göre şekillenir. Bu olasılıklar, bir ülkedeki vatandaşların memnuniyet duygusuyla ilişkili olabilir. Ekonomik değişkenler ile mutluluk arasında buna benzer başka bir eşanlı ilişki de işgücü ya da çalışma saatleri arasında olabilir. Mutlu insanların daha çok çalıştığı genel anlamda gözlenen bir şeydir. Çalışmanın artması bir bütün olarak ülkedeki çıktının da artması anlamına gelmektedir (Di Tella, MacCulloch & Oswald, 2003, ss. 809-810). Geleneksel olarak ekonomistler, ekonomik birimlerin kararlarına dikkat etmenin yeterli olduğunu varsaymaktadırlar. Çünkü insanların seçimleri onların tercihlerini ortaya çıkarmaktadır. Ancak yakın zamanlarda, bir alternatifin, tüketimden elde edilen hazları vurgulayan bir kavram olan deneyimlenen faydaya odaklanmanın analizler açısından daha yararlı olacağı öne sürülmüştür. Mutluluk anketlerinde yapılan ölçümlerin, standart ekonomik teorinde geçen karar faydasından ziyade deneyimlenen faydaya daha yakın olduğu varsayımını yapılmaktadır (Di Tella, MacCulloch & Oswald, 2003, s. 810).

Genel olarak bakıldığında makroekonomik hareketliliklerin ulusların mutluluk seviyeleri üzerinde güçlü etkileri olduğu söylenebilir. Bu nedenle ülkelerdeki insanların mutlulukları için makroekonomik değişkenler önem taşımaktadır ve mutluluk düzeyleri etkilemektedir. İnsanların mutluluğu ülke bazında güçlü bir şekilde etkileyen değişken ise kişi başına düşen mevcut ve gecikmeli GSYH'deki hareketlerdir. GSYH'deki değişimin bir ülkenin mutluluğu üzerindeki etkisine ilişkin kanıtlar, uyum teorileriyle tutarlı olmaktadır, bu da fazladan bir birim milli gelirden elde edilen mutluluk kazanımlarının bir kısmının zamanla azalmasını muhtemel kılıyor. İnsanların milli gelirdeki artışa alışmalarına sebep olan güçlü adaptasyon etkilerine sahiptirler, ancak zenginleşmenin insanlar için tüm faydaları zamanla yok olmamaktadır. İnsanlar mutluluk seviyelerine olan etkisi bakımından durgunluktan kaynaklanan kayıplar büyüktür. Bu kayıpların yaşanmasının nedeni sadece GSYH'deki düşüş değildir aynı

zamanda bazı vatandaşların işlerini kaybetmelerinden doğan kayıplar vardır. İnsanların durgunluktan kaynaklanan kayıplarını telafi etmeleri için gereken ekstra gelir ise durgunluk nedeniyle kaybedilmiş olan net gelirden daha fazladır. Bunun olmasının bir sebebi ekonomik bir gerilemede insanların işsizlik korkusu etkisine maruz kalması şeklinde açıklanmaktadır. Standart ekonomi, durgunluğun önemli ruhsal maliyetleri gibi bariz olan etkileri görmezden gelme eğilimindedir (Di Tella, MacCulloch & Oswald, 2003, s. 823).

1.1.6.8. Kişilik ve demografik faktörler

Bireyin kişiliği ve demografik özelliklerinin mutluluk ile olan ilişkisi ve nasıl etkilediği psikoloji alanında uzun yıllarca araştırılan bir konudur. Bu faktörlerin içine sağlık, yaş, cinsiyet ve aile durumları gibi koşulların yanında daha fazla faktör de girebilmektedir (Frey & Stutzer, 2000, s. 4).

Son zamanlarda yapılan mutluluk araştırmalarında üç tür değişken üzerine yoğunlaşmıştır Medeni durum, eğitim başarısı, mali durum veya sağlık durumu gibi durumsal değişkenler; sosyal ilişkilerden memnuniyet, sosyal ağların boyutu ve sosyal durumlardaki davranış gibi sosyal değişkenler, özellikle iyimserlik, kötümserlik, dışa veya içe dönüklük ve duygusal dengesizlik gibi kişilik değişkenleri. Yapılan çalışmalarda kişilik değişkenlerinin mutluluk ile herhangi bir ilişkisi olduğu görülmektedir. Örneğin dışa dönüklük gibi bir kişilik değişkeninin mutlulukla ilişkisi, sosyal davranışlarında kişinin mutluluk derecesine katkıda bulunabilir (Brebner, Donaldson, Kirby & Ward, 1995, s. 251). Furnham & Cheng, mutluluğun tüm “büyük beş” kişilik faktörleriyle önemli ölçüde ilişkili olduğunu bulmuşlardır. Bu beş faktör, cinsiyet ve yaş ile birlikte mutluluk puanlarının bağımlı değişken olarak kullanılarak hiyerarşik bir regresyona girdiğinde, varyantın %43'ünü açıklamıştır (Cheng & Furnham, 2003, s. 922). Bu (büyük beş) kişilik faktörleri ise dışa dönüklük, kabul, deneyime açıklık, vicdanlılık, duygusal dengesizlik şeklinde sıralanabilir (Lim, 2021)¹². Duygusallık, korku, düşmanlık ve fevrlilik gibi mizaç özelliklerinin insanlarda daha düşük mutluluk seviyeleriyle ve özellikle olumsuz duygulanım ile ilişkili olduğu,

¹²<https://www.simplypsychology.org/big-five-personality.html>

sosyallik ve hareketlilik gibi mizaç özelliklerinin ise daha yüksek mutluluk seviyeleri ile ilişkili olduğu doğrulanmıştır (Cheng & Furnham, 2003, s. 922).

Mutluluk üzerine yapılan araştırmaların sonucunda, insanların sosyo-demografik farklılıkların, yani cinsiyet, yaş, ırk, gelir ve eğitim gibi özelliklerinin, bireysel mutluluk seviyelerini etkileyebileceği bulunmuştur. Mutluluğu değerlendirirken kültürel ve sosyo-demografik faktörler oldukça önemlidir. Sosyal tabakalaşma (Social stratification), insanlar cinsiyet veya ırk gibi benzer niteliklere göre gruplandırıldığında meydana gelmektedir ve bu sosyal tabakalaşma evrensel olabileceği gibi zamanla kalıcı olma eğilimindedir. Dolayısıyla sosyal tabakalaşmanın bireylerin mutlulukları üzerinde etkisi olduğu söylenebilir. Benzer şekilde, damgalanmış bir azınlık grubunun üyelerinin, önyargı ve ayrımcılık nedeniyle kronik olarak yüksek düzeyde stres yaşayabileceği bu nedenle bireyin iyi oluşunu azaltabileceği varsayılmaktadır. Farklı ırk gruplarının farklı düzeylerde ırksal ve sosyal ayrımcılığa maruz kalması sebebiyle istihdam, barınma, sağlık, okul ve finansal güvenlik düzeyleri değişkenlik göstermektedir. Örneğin siyahi ırkı genellikle daha düşük istihdam, barınma, sağlık, okul ve finansal güvenlik düzeyleri olduğu görülmektedir bunların etkisi ile refah, memnuniyet ve mutluluk algıları olumsuz etkilenebilmektedir. 1970'lerden 2008'e kadar alınan boylamsal bir incelemede, Siyahlar ve Beyazlar arasında evlilik mutluluğu, genel mutluluk ve sağlık durumu açısından azalan ancak istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Bir başka demografik faktör olan yaş ile mutluluk arasında artan bir ilişki bulunmuştur. Bireyler yaşlandıkça, deneyimlerinden daha fazla bilgi, doyum ve özsaygı kazandıkları için yaşam kalitelerini ve mutluluklarını artırabilirler. Ayrıca, yaşlı yetişkinlerin daha gerçekçi beklentileri vardır ve bunun sonucunda genç yetişkinlere göre yaşamdaki olumsuz olaylarla daha iyi baş edebildikleri gibi yaşlı yetişkinler emekliliğe geçerken işten daha az stres yaşayabilirler. Göreceli gelir, evlilik, çocuk sayısı ve dini katılım gibi yaşlanma ile ilişkili başka faktörler de vardır ve bunların hepsinin bireyin iyi olma duygusunu güçlü bir şekilde etkilediği bulunmuştur (Weech-Maldonado, Miller & Lord, 2017). Yaş ile mutluluk arasındaki ilişki ile ilgili bir başka varsayım ise U şeklinde olduğudur. Temel olarak düşünülen mutluluğun kişinin yaşı ile azaldığı ve bir dip noktasından sonra, genellikle kabul edilen bu noktanın 40 yaşlar civarı olduğudur, bireysel mutluluk seviyelerinin yaşı artması ile birlikte tekrar artışa geçtiği şeklindedir. Mutluluğun bu U şeklindeki eğrisinin varlığı tartışma konusu olmuştur. Ancak yapılan çalışmalar ışığında varlığı doğrulanmıştır. Hatta hemen hemen her yerde

bu U şeklindeki mutluluk eğrisini bulmak mümkündür (Blanchflower, 2020, s. 575). Son olarak cinsiyet faktörünün mutluluk ile ilişkisinin üzerinde durulacaktır. Cinsiyet ile öznel iyi oluş arasındaki ilişkiyi gösteren bulgular tutarsız sonuçlar vermektedir. Yapılan çalışmaların bir kısmında, mutlulukta küçük ama istatistiksel olarak anlamlı bir cinsiyet farkı buldu. Bu fark kadınların erkeklerden daha mutlu olduğu yönündeydi. Bununla birlikte, daha yeni veriler ile yapılan çalışmalar, bu cinsiyet farklılıklarının ortadan kalkmış olabileceğini ve potansiyel olarak tersine dönmüş olabileceğini düşündürmektedir (Weech-Maldonado, Miller & Lord, 2017, s. 3).

1.1.7. Mutluluğun önemi

Mutluluğun belirlenmesinin büyük kısmı genetik veya biyolojik faktörlerden kaynaklandığını kabul etsek de ekonomik ya da çevresel faktörler ile mutluluğu artırmak mümkündür. Mutluluğun biyolojik yanını anlamamız, nasıl kaynaklandığını ve ne gibi faktörleri etkileyebileceğini anlamamız için önemlidir. Ancak sosyoekonomik yönü mutluluğu geliştirmemiz için gereklidir ve insanları bir bütün olarak daha iyi hale getirmemiz için önemlidir.

Mutluluğun insanlar üstündeki etkilerini inceleyecek olursak bir tane etki bireylerin hayatını nasıl yürüttüğü ile ilgilidir. Kendini mutlu olarak gören insanlar daha üretken, sağlık durumları daha iyidir ve dolayısıyla daha uzun yaşadıkları görülür. Elbette bu durum ile ilgili neden sonuç ilişkilerini ortaya koymak kolay değildir (Frey, 2018 s. 21). Son yıllarda yapılan mutluluk çalışmalarında görülen çıkarımların bir de hem bireysel hem de toplumsal düzeyde mutluluğun olumlu sonuçların ürünü olmak yerine bu sonuçları doğurduğudur. Mutluluk daha iyi sağlığa, daha iyi iş performansına, daha iyi sosyal ilişkilere ve daha etik davranışlara yol açar (Kesebir & Diener, 2009, s. 66). Çalışma hayatında mutlu olan insanların yaptıkları işlerde daha fazla özveri, zaman ve emek koydukları ve bunun etkisi ile o bireye düşen kişi başı geliri artmakta, dolayısıyla ülkenin geliri de artmaktadır (Frey, 2018 s. 22).

Mutluluğu bir politikanın merkezine oturtmadan önce düşünülmesi gereken insanların hayatlarındaki en önemli hedefin mutluluk olup olmadığı, ya da mutluluğun hayat amaçlarının sadece bir parçası mı olduğudur (Frey, 2018 s. 33) Diener ve Oishi (2006) yaptıkları ankette, katılanların mutluluğun önemini 9 puanlık bir ölçekte 8,03 olarak puanlamış, ankette yer alan diğer başarı, zekâ veya bilgi, maddi zenginlik gibi on

bir özellikten herhangi birinin öneminden daha yüksek olarak değerlendirdiklerini tespit etmiştir. Mutluluk insanlarda iyi hisler uyandırır ve insanlar ona çok değer verirler, burada üstünde durulması gereken mutluluğun arzu edildiği kadar haklı olup olmadığı noktasıdır. Mutluluk üzerine araştırmalar; mutluluğun arzu edilmesinin haklılığının kesinlikle olumlu yanıtlar bulmaktadır. Son zamanlarda mutluluk üzerine çalışan araştırmacılar tarafından yapılan etkileyici bir keşif de mutluluğun sadece beyin veya sinir sistemindeki fiziksel olayların yan ürünü olan bir zihinsel süreç olmadığı, aynı zamanda bireysel ve sosyal olarak yararlı sonuçlarının bolluğunun da ortaya çıkmasında nedensel bir rol oynadığıdır (Diener ve ark., 2009, ss. 158-160).

Richard A. Easterlin'in çalışmasında ortaya koyduğu, Easterlin paradoksu olarak adlandırılan insanlar için gelir seviyesini artmasıyla aynı oranda mutluluk seviyelerinin artmaması sonucu ile ekonomik politikalara yeni bir yön verilmesi gerektiği görülmüştür. Bunun anlamı ise, en azından gelişmiş ülkeler için, ekonomik politikalar üretilirken ekonomik büyümenin öneminin az olduğu, onun yerine mutluluk seviyelerinin ana odak olması gerektiğidir (Clark, Frijters & Shields, 2008, s. 96).

1.2. Mutluluk Ekonomisinin Gelişimi

Antik düşünürler mutluluğu yaşamın nihai sonu olarak gözünde canlandırırken, ekonomistler mutluluğu daha çok araç-amaç ilişkisi içerisinde tanımlarlar (Bruni & Porta, 2007, s. 3). Ekonomistlerin esas olarak üzerinde durdukları ve çözüm üretmeye çalıştıkları temel ve kalıcı bir sorun olan kıtlıktır. İnsanların ihtiyaçlarını karşılamada kaynakların yetersizliği ile ilgilenirler ve bu konuda çözümler üretmeye çalışırlar. Bu kıtlık sorununu kaynakların dağıtılmasıyla ilgili olarak düşünmek sorunu çok basit bir şekilde özetlemektir. Ekonomik teorisinin temellerini oluşturan ifadelerden ilki bireyin kendileri için iyi olan ya da iyi olmayanın ne olduğunu bildiklerini varsaymaları vardır. Dolayısıyla devletin, merkezi bir planlama organının veya başka herhangi bir makamın insanlar için neyin yararlı ve neyin yararlı olmayacağını şart koşması uygun değildir. Fayda gibi yaşam memnuniyeti de öznel ve kişinin kendisi tarafından belirlenmesi gerekir. Tarih, insanlar için neyin iyi ve neyin kötü olduğunu belirlemeye çalışan iyi veya kötü niyetli yöneticilerle doludur ve çoğu zaman sonucun iyi olmadığını tarih bize öğretmiştir (Weimann ve ark., 2014, ss. 9-11).

Ekonomik araştırmalarda hedeflenen, ekonomik sistemlerin nasıl işlediğine dair genel teoriler türetmektir ve bunu yaparken bireylerin bu sistemlerde nasıl karar verdiğine dair modeller üretilir. İktisatçıların varsaydığı şu ana kadar yapılan çalışmalar ışığında bireylerin rasyonel hesaplamalara dayanarak sistematik olarak karar verdikleridir. Bu varsayım modern ekonomik teoriyi oluşturan rasyonel- seçim modelinin temelidir (Weimann ve ark., 2014, s. 11).

Mutluluk ekonomisinin temelinde, insanların mutluluğu üzerine yapılan bilimsel araştırmalara dayalı yöntemler kullanarak politika oluşturmak ve kalkınmaya yönelik daha iyi planlamayı geliştirmek amacı bulunmaktadır (Rojas, 2019, s. 21). Mutluluk ekonomisi, psikolojide kullanılan yöntemlerin bütünleştirilerek ekonomik tekniklerle birleştirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Ekonomi bireylerin tercihlerini, özellikle tüketim tercihlerini kullanır; psikolojide anketlerle toplanan tercihler ifade edilir (Kruger & Engelbrecht, 2010, s. 166).

Mutluluk konusu ekonomi bilimindeki yerini son zamanlarda almaya başlamıştır. Yirminci yüzyılda kabul görülen düşünce mutluluğun ölçülemeyen bir kavram olduğu dolayısıyla bu kavramla ilgili yapılan çalışmaların değersiz olduğu ydu (Van Praag & Ferrer-i-Carbonell, 2010, ss. 3-4). Oysa günümüzde bu düşünce çok bayatlamış, mutluluk üzerine çalışmalar önem kazanmıştır.

1970’li yıllardan itibaren üzerinde durulan mutluluk ekonomisi çalışmalarında insanların ortalama yaşam memnuniyetinin gelirlerine bağlı olmadığı ortaya konulmuştur. Bu bulgu Easterlin Paradoksu olarak literatüre geçmiş ve ekonomik büyüme ile ekonomik refahtaki artışın direk olarak mutluluktaki artışa eşitlemenin genel kabul görmemeye başlamasına neden olmuştur. O zamandan sonra GSYH ltnn, iyi oluşu lme konusundaki yeterliliğinin sorgulanması yaygın hale gelmiştir (Weimann ve ark., 2014, s. 3). Mutluluk zerine çalışan psikologlar ve bazı ekonomistlerin görüşü çerçevesinde maksimize edilmesi gereken kavramın mutluluk olduğu ve bunun yerine başka kavramların maksimize edilmeye çalışılmasının hata olarak görülmeye başlanmıştır. İnsanların kendi gelecekleri ile ilgili yaptıkları optimizasyonlarındaki hataların nedeni, geleceklerindeki mutlulukları ile ilgili tahminlerinde gerçek hatalar yapmalarından kaynaklanıyor olabilir (Kimball & Willis, 2006, ss. 21-22).

Mutluluğu açıklanmış bir değişken olarak kabul eden mutluluk ekonomisindeki standart yaklaşım, psikolojik araştırmalardan alınan anlayış ile bütünleştirilerek oluşturmuştur. Bu bütünleştirme ilk olarak psikolojik sonuçları açıklanmasında ekonomik yaşam koşullarının kullanılmasında görülmektedir. Örneğin mutluluğun belirleyicisi olarak bireysel gelirin kullanılması. Diğer görüldüğü yer ise yaşamın ekonomik koşulları ile mutluluk arasındaki ilişkinin nasıl şekillendirildiğinin hedonik uyum ve sosyal karşılaştırmalar gibi psikolojik faktörler ve kişilik özellikleriyle açıklanmaya çalışılmasıdır. Mutluluğu açıklanmış yerine açıklayıcı bir değişken olarak ele alan alternatif yaklaşımda psikolojik iyi oluş, üretkenlik, gelir ve istihdam gibi geleneksel ekonomik sonuçların belirleyicisi olarak kullanılır. Buna verilebilecek bir örnek daha mutlu insanların işte daha iyi performansa sahip oldukları ve iş arama sürecinde daha verimli oldukları gösterilmiş olduğu çalışmalardır. Daha önemlisi ise bu çalışmaların artmasıyla bireysel karakter becerilerini geliştirmeye yönelik politikaların gündeme daha sık gelmesi beklenmektedir (Piekaiekiewicz, 2017, s. 372).

Kimball & Willis'e göre mutluluğun ekonomideki yeri şu şekilde tanımlanabilir: Mutluluğun kısa dönemli tepkisi bize tercihler hakkında bilgi verirken uzun dönemli mutluluk ise kişi için en az sağlık ve gıda gibi ihtiyaçlar kadar gereklidir. Çoğu insanın hayatlarında esas olarak ulaşmak istedikleri mutluluktur. Bu nedenle toplumun faydası için mutluluğu anlamak önem taşımaktadır. Politika yapıcılarının insanların hangi tür davranışları olumlu bir hedonik etki yarattığı ve bu davranışların teşvik edilmeye değer olduğunu bilmeleri gelecekteki mutluluk seviyelerini artırmaları için yarar sağlayacak bilgilerdir. Ayrıca, mutluluğun sonuçlarını anlamak önemlidir. Çünkü mutluluğun da içinde bulunduğu duyguların, insanların karar verme süreçleri üzerinde önemli bir etkisi olduğuna dair artan kanıtlar bulunmaktadır (Lane, 2017, s. 62).

1.2.1. Mutluluk ekonomisinin tarihsel süreci

Mutluluk üzerine yapılan çalışmalar, ekonomik araştırmalarla ilişkilendirilmeden önce filozofların ve ahlakçıların ilgisi olarak görülmesine rağmen ilk iktisatçılardan biri olan Adam Smith'in mutluluk alanında bazı çalışmaları olmuştur. Ahlaki felsefe üzerine geçmiş olan Smith, bir kişinin mutluluğunun maddi zenginlikten gelmediğine inanmaktaydı. Smith ile zamanın iktisatçıları, maddi zenginliği iktisatçılar için önemli bir konu olarak ele almalarına rağmen, yirminci yüzyılda ulusların zenginliğini hatalı

olarak o ulusların mutluluğuyla ilişkilendirirken, maddi zenginlikteki artışı mutluluktaki artışla ilişkilendirmediler (Rojas, 2019, s. 5). On sekizinci yüzyıl İtalya'sında ekonomistleri içinde 'mutluluk' kelimesi geçen yayınlar yapmaya başladıklarında onların ulusların zenginliği gibi önemli konular yerine toplum mutluluğu ile ilgilendikleri yönünde eleştirilmişlerdi. Çünkü mutluluğun özünde toplumsal olan bir şey olduğu fikri devam etmekteydi. Birkaç yıl sonra Rousseau gibi Fransız ekonomist ve filozoflar Fransız Aydınlanması hareketinin odağında mutluluk fikri ile bu hareketi başlattılar. Onlara göre uluslarda zenginlikteki artış iktisadi politikanın sonu olmak yerine herkes için mutluluğu sağlamanın yolu anlamına gelmekteydi (Bruni, 2004, ss. 435-436). İlk başlarda mutluluk, bir kişinin kendisi için kararlaştırdığı bir şey değil, daha çok başkalarının hayatının ahlaklı olup olmadığına karar verirken belirlediği bir kıstas olarak görülüyordu. Ekonomide ise bu görüşten farklı olarak mutluluk veya öznel iyi oluş bir kişinin kendi yaşamına ilişkin algısıyla ölçülür. On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılda yaşamış bir filozof olan Bentham, mutluluğu ahlaka dayalı soyut bir fikirden ziyade; insanların kendi hayatlarının refahı ile ilgili deneyimledikleri ve genel olarak hedefledikleri bir şey olması nedeniyle, kamu politikasına ve sosyal reforma mutluluk tarafından rehberlik edilmesi gerektiğini düşünüyordu. Bu yüzden onun mutluluk çalışması, insan davranışlarının incelenmesi ile birleştirildi. Ancak Bentham'ın önerdiği yöntemin karmaşık ve pratik olmadığı görüldü, bu nedenle insanların yaşadığı mutluluğu ölçmek göz ardı edildi ve on dokuzuncu yüzyılın ekonomisi fiyatlar, miktarlar ve piyasalar gibi daha pratik ve daha kolay gözlemlenen ölçümlere odaklandı. Bu değişkenleri incelemenin insanların refahı hakkında yeterli bilgi verdiğine inanılıyordu. Fisher ve Pareto gibi ekonomistler, Bentham'ın fikirlerini kabul ettiler, ancak çalışmalarına mutluluğu dâhil etmeden devam ettiler ve daha ölçülebilir olan ekonomik değişkenler kullanarak insanların faydasını ve seçimini açıklayabileceklerini öne sürdüler. Bununla beraber fayda teorisi, insanların yaşadığı mutluluğun nasıl tanımlanacağını temeline oluşturdu ve yirminci yüzyılın ilk yarısında insanların mutluluğu bir kenara itildi ve ekonomistler miktar ve fiyatların insanların kararlarını incelemenin anahtarı olarak ortaya konulmuştu (Rojas, 2019, ss. 6-10).

Neo-klasik ekonomide ekonomik bireyler rasyonel seçimler yapan kişiler olarak çerçevelenmektedir. Bireyler kendi şekillendirdikleri tercihlere göre iki seçenek arasında seçim yaparlar. Rasyonel seçim modeline göre rasyonel bir kişinin hem şimdiki hem de gelecekteki tercihleri rasyonel bir sıralamaya sahiptir, kayıtsız kaldığı tercihlerde

ise fiyata göre sıralama yapar. Bu modelin faydalarından biri insanların neyi seçtiğini gözlemleyerek insan davranışlarını anlamak için yeterli olacağı öngörüsüdür. Kişilerin tercihleri hakkında bilgi sahibi olmak için onların seçimlerine bakılabilir. İnsanları gözlemleyerek sunulan seçenekleri karşısında nasıl seçim yaptıklarını ve neye, ne kadar ödemeye istekli oldukları öğrenilebilir. Neo-klasik ekonomide bu gözlemler sonucunda insanların tercihleri hakkında çoğu insanın rasyonel bireyler olduğu ve rasyonel bireylerin tercihlerini tatmin etmeyi seçeceği varsayımlarına ulaşılmıştır. Bu yaklaşım sonucunda neo-klasik iktisatçılar insanları kararlarına odaklanmaya yönlendirmiştir (Besser, 2020, ss. 176-177). Ancak insanlar seçimlerini yaparken onları yönlendiren tek şey tercihleri değildir, aynı zamanda bütçeleridir. Eğer alınmaya karar verilen bir ürün bütçe dâhilinde değil ise birey tarafından mantıklı veya rasyonel bir tercih olarak değerlendirilemez. Daha yüksek bir gelire sahip olmak erişilebilecek seçeneklerin artması anlamına gelir. Neo-klasik ekonomiye göre de insanların istedikleri daha geniş yelpazede seçimlerin olmasıdır. Bir birey daha dar ve daha geniş bir seçim yelpazesi arasında karar verebiliyorsa, rasyonel olarak daha geniş tercih edecektir. Bu durumdan neo-klasik ekonominin “insanlar çoğu aza tercih ederler” anlayışı ileri sürülmüş oldu. İnsanlar her zaman her şeyden daha fazlasına sahip olmak istediklerini söylememektedir ancak daha yüksek bir gelir onlara daha fazla fırsatlar sunmuş olur (Weimann ve ark., 2014, ss. 14-15).

Refah ekonomisinde iktisatçılar, optimaliteye ulaşılmasının rekabetçi piyasayı teşvik etmek anlamına geldiğini kabul ettiler, ancak gelir seviyeleri veya enflasyon oranı gibi ekonomik değişkenlerin insanların refah deneyimini gerçekten iyileştirip iyileştirmediğini dikkate almadılar. Yirminci yüzyılda insanların refahına ilişkin araştırmalar oldukça azdı, bu nedenle mal ve hizmetlerin daha fazla tüketildiği ve üretimin arttığı durumda insanların refahının daha yükseldiğini kabul gören bir düşünce oluşturuyordu. Böylece büyüme, gelir seviyesi ve gelir dağılımı ekonomistlerin odak noktası oldu; çünkü daha fazla gelir, seçeneklerin genişlemesi ve dolayısıyla daha fazla fayda ile birlikte düşünüldü. Kişinin refahını gözlemlemek zor olduğundan, daha fazla gelir elde edenin daha iyi durumda olduğuna inanılıyordu ve bu nedenle GSYH refahın önemli bir ölçüm değeri haline geldi. Ekonomik büyüme modelleri ve GSYH ölçümleri hızlı büyümeye yol açan ana faktörleri açıklayabilir, ancak bu doğrudan büyümenin insanların genelinin daha iyi durumda olduğu anlamına gelmemekteydi. Böylece büyümeye ilişkin insanların refahının ne kadar geliştiğini gösterdiği hususu

sorgulanmaya başlanmıştı. Ancak, ekonomi disiplininin esas çıkış noktası olan insanların mutluluğu amacının bir kenara bırakılması sonucunda bu şüphelerin üstünde durulmadı (Rojas, 2019, ss. 10-13).

Easterlin, “Ekonomik Büyüme İnsanların Bütününü İyileştirir mi? Bazı Ampirik Kanıtlar” başlıklı çalışmasıyla bir önceki cümlelerde belirtilen şüphelerin üzerinde durmuştu. Çalışmasında Easterlin, Stanford Üniversitesi Davranış Bilimleri İleri Araştırmalar Merkezi'nde ulaşıldığı insanların mutluluğu ve yaşam değerlendirmeleri hakkında bilgi içeren veri tabanlarını kullandı. Bu veri tabanında Hadley Cantril ve Gallup Şirketi tarafından 1946-1966 yılları arasında yürütülen öncü kamuoyu çalışmalarından elde edilen 9 ülkede uygulanan toplam 29 anketten oluşmaktaydı. Bilgiler sınırlı olmasına rağmen farklı sosyo-ekonomik koşullardaki farklı ülkelerde neler olduğuna dair tarihsel bir bakış açısına sahip olmasını sağladı ve bununla birlikte Easterlin tekrarlayan soruya ampirik bir cevap bulmak için bu veri tabanını kullandı. Bulgularında, yüksek gelirli ülkelerde yaşayan insanların, aynı anda düşük gelir seviyeli ülkelerde yaşayan insanlara kıyasla daha yüksek mutluluk seviyeleri bildirme eğilimindeydiler. Düşük gelir seviyeli ülkelerde yaşayan insanlar ise daha düşük mutluluk seviyeleri bildirmişlerdi. Ülke ortalamaları incelendiğinde sonuç bir öncekine benzerlik gösteriyordu kişi başına geliri daha yüksek olan ülkelerin daha yüksek ortalama mutluluk seviyeleri bildirme eğilimindeydi. Ancak asıl vurucu olan ve yaygın olarak Easterlin Paradoksu olarak bilinen olguyu ortaya çıkaran bulgusu tarihsel bir zaman serisi perspektifini izlediğinde ortaya çıktı gelir zaman içerisinde arttığında insanların bildirdiği mutluluk seviyelerinde kayda değer bir değişiklik olmadığı görüldü. Benzer bir şekilde, ülkeler ekonomik büyüme yaşarken ülkelerdeki ortalama mutluluk zamanla artmamıştı. Bu bulgulara dayanarak Easterlin'in ulaştığı sonuç uzun vadede gelir ve mutluluk arasında bir ilişki olmadığı yönündeydi; ancak belli bir anda daha yüksek gelire sahip kişiler daha yüksek mutluluk seviyeleri bildirmekteydi. Tüm bunların ışığında çalışmasının ana sorusu olan ekonomik büyümenin insanların bütününü daha iyi hale getirip getirmediğinin yanıtı; ekonomik büyümenin insanların bütününü daha iyi hale getirmediği yönündeydi. Bu son derece beklenmeyen bir bulguydu (Rojas, 2019, ss. 13-15).

Özellikle birçok ekonomistin gelirin önemini ve ekonomik büyümenin gerekliliğini abartma eğiliminde eğitildiğini göz önüne alırsak onlar için paradoksal

görünen bir bulguydu. İnsanların refahının doğrudan gelirle bağlantılı olduğunun varsayıldığı ve ilişkinin hiçbir açıklık getirilmesi gerekmeden net ve belirgin olduğunun görüldüğü 1970’lerde eğitilen ekonomistlerin büyük çoğunluğu tarafından kabul ediliyordu. Bu ekonomistler ekonomik büyümenin desteklenmesinin uluslararası kuruluşların, dış yardım kuruluşlarının ve ulusal hükümetlerin temel görevlerinden biri olduğunun varsayımlarına o kadar inanıyorlardı ki Easterlin’in bu çığır açan çalışmasının önemini fark edip, araştırma gündemlerini mutluluk ve ekonomi üzerine değiştirmeleri neredeyse yirmi yıl sürdü. Oysa günümüze bakılacak olursa insanların mutluluğu hakkındaki bilgilere ekonomistler kolayca erişilebilirler. Bu Easterlin’in yaptığı çalışmanın katkısını sadece ekonomik büyüme ile mutluluk arasındaki ilişkinin incelenmesinden çok daha ileriye gittiğini ve insanların mutluluğunu bilimsel olarak incelemek için bir yöntem sunarak yeni bir araştırma alanı da açtığını gösteriyor (Rojas, 2019, ss. 15-16).

Ekonomik çalışmalarda mutluluğun üzerinde tekrar durulması ekonominin toplumların refahına katkıda bulunabilmesi anlamı taşımaktadır. Bununla birlikte ekonomistler sadece gelir ve mutluluk arasındaki ilişkinin varlığı ve seyrine ilişkin varsayımlarını test edebilmenin yanı sıra enflasyon ve işsizlik gibi diğer ekonomik değişkenlerin mutluluk üzerindeki önemine ilişkin de araştırma yapmaları artık mümkün hale gelmiştir. Mutluluk araştırmaları, ekonomik değişkenler ile insanların refahı arasındaki ilişkinin doğası ile ilgili çok fazla kanıt ortaya koymuştur. Easterlin’in çalışmalarında insanların mutlulukları üzerine kendi değerlendirmelerine güvenmesi ve buna göre raporlamalar yapmasıyla, ekonomistleri insanları bu yönü ile yeniden çalışmaya başlamaya ve onların ekonomik durumlarının ötesinde özel yaşamlarını anlamaya zorlamıştır (Rojas, 2019, ss. 16-17). 1970’lerde Easterlin mutluluğu ekonomik anlamda değerlendiren ilk modern ekonomist olmasına rağmen mutluluk ekonomisine ilginin artması 1990’lı yıllarda başlamıştır. O senelerde mutluluk ve mutluluğun gelir, sosyo-demografik değişkenler, istihdam durumu, siyasi rejimlerin doğası, ekonomik gelişme düzeyi, kamu mallarının kapsamı ve kalitesi gibi birçok farklı değişken ile olan ilişkisini inceleyen çalışmalar yapılmıştır (Graham, 2009, s. 7).

Yirmi birinci yüzyılın başından itibaren gelişmenin ne anlama geldiğinin sorgulanması ve toplumların neyi hedeflemesi gerektiğinin yeniden değerlendirilip gelişmenin ölçüsünün GSYH’nin ötesine geçmesini talep eden sosyal ve akademik hareket ortaya çıkmıştır (Rojas, 2019, s. 17). Easterlin’in “Ekonomik büyüme insan

bütününü iyileştirir mi?” adlı ünlü çalışmasının başlığının da ele aldığı temel sorunun yanı sıra içerdiği, elde ettiği “Bazı ampirik kanıtlar” mutluluk çalışmalarında doktrinler, ideolojiler, büyük teoriler ve dogmaların değil, bilimsel araştırmaların hâkim olması gerektiğini göstermek amacıyla önemliydi. Mutluluk çalışmalarında ortaya konulan teoriler hipotezlerin test edilmesine öncülük etmeli, titiz metodolojiler uygulanıp güvenilir verilere ulaşılmalı ve teoriler bulgular ışığında tekrardan gözden geçirilmelidir. Bunların yanı sıra ortaya konulan raporlar meslektaş incelemesinden geçirilip tartışılması bu alana katkı anlamında çok değer taşımaktadır. Son zamanlardaki yayınlara bakıldığında mutluluk üzerine binlerce araştırma yapan ve bu sayıları katlanarak artan makaleler, mutluluğu ana konuları yapan akademik topluluklar ve kuruluşlar vardır (Rojas, 2019, s. 21).

Ekonomi bilimin daha titiz olması ve niceliksel hale gelmesiyle refah ile ilgili tanımlar kısalmaya başladı ve en sonunda faydanın bağlı olduğu değişken, bireyin rasyonel olduğu varsayımıyla parasal bütçe kısıtı altındaki tercihleri aracılığıyla yalnızca gelir ile sınırlandırıldı. Refahın tamamen gelire odaklı olarak tanımlanması refahın asıl unsurlarını gözden kaçırmak anlamına gelir. Çünkü bireylerin maddi olan ve maddi olmayan varlıkları için tercihleri değişkenlik gösterebilir. Örnek olarak yüksek maaşlı bir işin yerine kişiyi daha fazla iyi hissettiren düşük maaşlı bir iş o kişinin tercihi olması, faydasını maksimize eden bir tercih yapmadığı anlamına gelmemektedir. Ekonomide genel olarak bunun gibi kapsayıcı olmayan varsayımların yeniden düşünülmesi gerektiğini savunan hareketin bir parçası olarak ortaya çıkan mutluluk veya öznel iyi oluş çalışmalarını görmekteyiz. Çoğu insanın yalnızca mevcut bilgileri, çevresi ve aklının izin verdiği kadar rasyonel olduğunu varsayan sınırlı rasyonalite kavramının ortaya çıkması ve davranışsal iktisadın kurulması ile yeni araştırma alanları açılmıştır. Mutluluk ekonomisi ise daha kapsamlı fayda ve refah kavramlarına, birbirine bağlı fayda fonksiyonlarına, prosedürel faydaya ve ekonomik davranışı belirlemede rasyonel ve rasyonel olmayan etkiler arasındaki etkileşime dayanır (Graham, 2009, s. 7).

1.2.2. Easterlin paradoksu

Ekonomi biliminde mutluluk alanında giderek artan sayıda çalışmanın olmasında ilk adımı atan çalışma Easterlin’in ünlü “Ekonomik Büyüme İnsanları Tamamının Geliştirir Mi? Bazı Ampirik Kanıtlar” isimli makalesidir. Easterlin Paradoksunun ortaya

konduğu makalede bahsi geçen paradoks, batı ülkelerinde son elli yılda artan reel gelire rağmen bildirilen mutluluk seviyelerinde artış olmaması olarak bilinir. Bu özellikle gelişmiş ülkelerde belirgin bir şekilde gözlemlenmiştir. Gelişmiş ülkelerde hızla artan gelir seviyelerine rağmen mutluluk seviyeleri daha sabit kalmıştır. Ancak Doğu Almanya gibi geçiş ekonomilerine zaman serisi verileriyle bakıldığında gelirdeki artış ile mutluluk seviyeleri artışın ilişkili olduğu söylenebilir (Clark, Frijters & Shields, 2008, ss. 95-97).

Easterlin paradoksunu kabul etmeye istekli olmayanların bu olaya getirdikleri eleştirilerden biri bu paradoksu destekleyen kanıtlar yönündedir ve paradoksun aslında var olmadığını savunmaktadırlar. Bu tutarsızlığın nedeni olarak ise bu araştırmacıların ekonomik büyüme ve refah arasındaki ilişkinin zamansal boyutunu ihmal etmelerinden kaynaklandığı ne sürülmüştür. Easterlin'in bu eleştiri üzerine açıklaması ekonomik büyüme ile insanların iyi oluşunun yalnızca 1 ya da 2 yıla denk gelen konjonktür devreleri boyunca olumlu bir ilişki gösterdiği, ancak uzun dönemde, 10 yıldan fazla bir sürede, ekonomik büyümenin iyi oluş üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı şeklinedir. Ekonomik büyümenin öznel iyi oluş üzerindeki etkisinin süresi yalnızca birkaç yıldır. Bunun ardından yapılan çalışmalarda ekonomik büyüme ile öznel iyi oluş arasında istatistiksel olarak ilişkili olan bir trend bulunsa da büyümenin öznel iyi oluş üzerinde anlamlı bir etkisi olması için yeterli büyüklükte olmadığı gösterilmiştir. Öte yandan, daha yeni ve daha uzun süreyi kapsayan zaman serilerinin kullanılabilmesi, öznel iyi oluşun zaman içinde daima düz olmadığını ortaya koymuştur. rnek verilecek olunursa Amerika Birleşik Devletleri ve Çin'de büyüme ve iyi oluş arasındaki ilişki düşüş gösterirken, Rusya dahil birçok geçiş ülkesinde U şeklinde bir trendizlenmektedir. Tam tersi durum da mevcuttur, diğer yanda Danimarka ve İsviçre gibi ekonomik büyümeyle birlikte yaşam kalitesinin arttığı görülen ülkeler de var. Bu da büyümenin tek başına insanların mutluluklarını artırmaya yeterli olmadığını, büyümenin kalitesinin de önemli olduğuna işaret eder (Sarracino, 2019, s. 357).

Mutluluk ekonomisinin araştırmalarında açıklanmaya çalışılan bu can alıcı konu, iyi oluş değişkeni ile gelir arasındaki istatistiksel olarak anlamlı ama güçsüz ilişkiyi ifade eden Easterlin paradoksu için teori üretilmiştir. Bu teoriye ilişkin nispi açıklama, gelirin bir kişinin öznel iyi oluşunun üzerindeki etkisini, beklentilerine ve sosyal karşılaştırmalarına göre değişen standartlara bağlı olduğunu belirtmektedir. Bir kişinin

gelirindeki artış, referans grubundakilerin geliri ile aynı anda artarsa, o kişinin mutluluğu üzerinde bu artışın çok az etkisi vardır. Mutlak açıklama ise, insanların temel ihtiyaçları karşıladığı sürece, gelirlerinin öznel iyi oluşları için anlamlı olduğunu varsayan aynı zamanda gelirin öznel iyi oluşları üzerindeki etkisinin sıfır olduğu bir eşik olduğunu da ima etmektedir. Adaptasyon açıklamasında, bir kişinin olumlu veya olumsuz olaylara uyum sağlama yeteneğine odaklanılır; bu nedenle, bir kişinin uyum sağlayabilme yeteneği yüksek ise, gelirindeki değişimlere kolaylıkla uyum sağlayabilir, böylece mutluluk düzeyi de geliriyle önemli ölçüde ilgisiz olur. İhtiyak (güçlü istek) açıklamasında ise, bir kişi yaşadığı tatmin derecesini, tatminlerinin toplam arzularına oranıyla ilgili olduğunu belirtilir. Arzuları tamamen tatmin olmuş kişilerin, arzuları gerçekleşmemiş kişilere göre daha mutlu olması muhtemeldir. Ancak, kişinin toplam arzuları geliriyle tamamen dışsal olarak bağlantılı değildir, gelir arttıkça toplam arzuları da artabilir; bu nedenle mutluluk gelirle birlikte aynı düzeyde artmayabilir. Kavramsal-gönderme açıklaması ise kısaca her insanın mutluluğu farklı kavramsal çerçeve ile algılaması nedeniyle o insan yaşamını yargılamak ve mutluluğunu değerlendirirken o kavramsal çerçevede değerlendirir. Bunun sonucunda farklı kavramsal değerlendirmeleri olan insanlar ile yapılan çalışmada o insanların mutluluk seviyeleri tam anlamıyla doğru yansıtılmamış olabilir (Rojas, 2007, s. 2). Bu paradoksa ilişkin açıklamalarımızı gelir, ekonomik büyüme ve tüketim bağlamında sürdüreceğiz.

1.2.2.1. Gelir ve mutluluk

Easterlin'in paradoksu yüksek gelirli bireyleri her ülke içinde daha yüksek mutluluk seviyesi olan bireylerle ilişkili gösterirken, daha yüksek ortalama gelirler, ülkeler arasında daha yüksek ortalama mutlulukla ilişkili olmadığını söylemektedir. Easterlin bu durumu açıklamak için Duesenberry'in geliştirdiği nispi gelir hipotezini kullanır. Kişiler, mutlak gelirlerini, diğer insanların gelirleriyle kıyasladıkları gelirleri anlamına gelen nispi gelirine oranla daha az önem verirler. Bu hipotez Easterlin'in ülkeler arası mutluluk ve mutlak gelir arasındaki ilişki ile ilgili bulgularıyla, daha doğrusu ilişki bulamamasıyla tutarlıdır. Ancak Easterlin, elinde olmayan veriler ile ilgili bir yorum yapma konusunda temkinliydi. İnsanların nispi gelirlerine mutlak gelirlerinden daha fazla önem verdikleri iddiasında bulunmak yerine eğer ülkeler arasında gelir ile mutluluk seviyeleri arasında ilişki bulunmamasının nedeninin nispi

gelir hipotezi ile açıklanabilirse, kişinin gelirindeki artış mutluluk seviyesini artırırken etrafındaki herkesin gelirinin artması ile kişiyi mutluluğunun değişmeyeceği şeklinde açıklanabileceğini söyledi (Ball & Chernova, 2007, ss. 500- 502).

Bireylerin mutluluk seviyesi ile gelir eşitsizliği üzerine Graham & Felton'ın yaptığı çalışmada elde edilen sonuçlara göre; göreceli farklılıkların, mutlak gelire dayalı farklılıklara kıyasla daha önemli olmayacağıdır (Ball & Chernova, 2007, s. 502).

1.2.2.1.1. Mutlak gelir, nispi gelir ve beklenen gelir

Bir birey için onun nispi geliri, referans grubunun ortalama gelirine göre bireyin geliri olarak tanımlanmaktadır. Referans grubu derken kast edilen ise konu edilen bireyin kendi konumlarını, niteliklerini, davranışları gibi özelliklerini değerlendirmek için kıyasladığı kişiler grubudur. Genelde bu kişiler, konu edilen bireyin yakın çevresinde olan ve sıklıkla görüştüğü, komşu ve iş arkadaşları gibi kişilerden oluşur. Clark & Senik'in bulgularına göre bireyler genelde kendilerini komşuları ve aile üyelerinden ziyade meslektaşları ve arkadaşlarıyla daha çok kıyaslarlar. Ancak bireyin yaşadığı kültür de buna etki etmektedir, örneğin Knight ve ark. Çin hane halkları üzerinde yaptığı araştırmadaki bulgularında yanıt verenlerin üç bölü ikisinde öncelikle kendi köylerinde yaşayanlarla kendilerini kıyasladıklarını bulmuştur. Birçok gelir ve mutluluk arasındaki ilişkiyi inceleyen ve mutlak gelir ile nispi gelir değişkenlerini dâhil eden bireysel veri ve çeşitli coğrafi boyutlu referans gruplarını kullanarak yapılan çalışmalardan çıkan sonuçlara göre; referans grubu daha az mesafe ile anıldıkça nispi gelirin mutluluğa etkisi mutlak gelirin etkisinden daha fazla olmaktadır. Ancak mutluluk ve gelir arasındaki ilişki ile ilgili yapılan önceki çalışmalarda, Ball ve Chernova (2008) ile Tsui'in hem mutlak hem de nispi gelire dair ampirik verileri dahil eden çalışmaları, ülke düzeyindeki ölçümde nispi gelirin de etkili olduğu bulunmuştur. Ball ve Chernova (2008), nispi gelir ile mutlak gelir arasında karşılaştırılabilir bir değişim olduğunda nispi gelirin mutluluk üzerinde mutlak gelire kıyasla daha fazla pozitif bir etkisi olduğunu bulurken, Tsui, mutlak gelirin dâhil edilen tüm açıklayıcı değişkenler arasında mutluluğa etkisi en fazla olan değişken olduğunu görmüştür. Bu konu üzerinde yapılan diğer çalışmalarda daha çok şehirler, daha büyük şehir bölgeleri, eyaletler, ilçeler veya ülkeler gibi büyük bölgesel birimleri referans grupları olarak kullanmayı tercih etmeleri

bireyin referans olarak aldığı yakın çevredeki insanları doğru temsil etmemesi olası görülüyor (Rickardsson & Mellander, 2017, ss. 4-6).

Clark, Frijters ve Shields, yaptıkları çalışmada gelir ile mutluluk arasındaki ilişkiyi incelerken hem bireyin ilgili referans grubundakiler ile olan hem de bireyin geçmişteki geliriyle olan gelir karşılaştırmasının üzerinde durmuşlardır. Easterlin paradoksunun gelir karşılaştırmasıyla açıklanması, gelirin faydaya dönüşme yollarına dayandırılmıştır. Bunun için mutluluk anketlerinden elde edilen skorların fayda hakkında bilgi verdiğini varsaymışlardır. Nispi ya da karşılaştırmalı gelirler için kullanılan terimler, bireysel fayda fonksiyonunda ele alınacak olursa bireylerin değişen gelir durumlarına uyum sağladığı ya da alıştığı sonucuna varılabilir (Clark, Frijters & Shields, 2008, ss. 98-99).

Nispi gelirin yanı sıra insanların mutlulukları üzerinde kritik bir rol oynayan faktör de beklenen gelir etkisidir. Nispi gelirin, insanlar ve diğerleri arasındaki karşılaştırmayı ifade ettiğinin belirtilmesinin ardından beklenen gelir, insanlar ve benzer koşullara sahip diğerleri arasındaki karşılaştırma olarak tanımlanabilir. Kendi şartlarına uygun bir gelir beklentisinde olan insanlar bu beklentilerini toplumda benzer nesnel koşullara sahip kişilerin gelirlerine göre şekillendirirler. Beklenen gelir etkisiyle insanların, beklenen gelirleri gerçek gelirlerinden daha yüksek ise, gerçek gelirdeki bir artışın mutluluklarını artırmamasıyla sonuçlanır. İnsanlar sadece gerçek gelirdeki artışla tatmin olmamaktadırlar. Memnuniyetleri, gerçek gelirleri ile beklenen gelirleri arasındaki farka bağlı olmaktadır. Böylece, gerçekte elde ettikleri gelirler beklenen gelirlerinden daha düşük olduğunda, insanlar daha az mutlu olacak; tersi olduğunda ise, gerçek gelirleri beklenen gelirlerinden daha yüksek olduğunda, insanlar daha mutlu olacaktır (Tsui, 2014, s. 995).

1.2.2.1.2. Gelir ve ihtiyaç hiyerarşisi

Mutluluk ile gelir arasında bir ilişki olduğu literatürde önemli ölçüde belirtilmektedir ve birçoğunda pozitif bir korelasyon olduğu görülmektedir. Bununla beraber, birçok çalışmada, gelirin belirli bir seviyesinden sonra mutluluk ile olan bu ilişkisinin zayıfladığı hatta bazen varlığının sona erdiği görülen eğrisel bir ilişki de bulunmaktadır. Bunun ötesinde birçok kesitsel çalışmada gelişmişlik seviyeleri daha yüksek olan ülkeler, daha yüksek mutluluk seviyeleri olduğunu bildirmemektedir. Frey & Stutzer (2002) bu durumu düşük gelişme seviyelerinde gelir mutluluk sağlarken belirli

bir eşik aşıldığında, gelirin mutluluk üzerinde etkisi çok almakta veya hiç etkisi olmamaktadır şeklinde yorumlanır. Bu eşik yaklaşık olarak 1990'ların ortalarında ABD'deki kişi başına düşen GSYH'nin yarısının aşıldığı bir büyüklük olarak belirtilmektedir. Gelir ile mutluluk arasındaki bu eğrisel ilişki ile ilgili pek çok açıklama yapılmıştır, ancak Maslow'un teorisinin dâhil edilmesiyle önemli bir bakış açısı eklenmiştir. Temel ihtiyaçların en iyi şekilde gelir tarafından karşılandığına dair makul bir varsayımında bulunulduğunda, temel ihtiyaçları karşılayan bir gelir düzeyine ulaşılması durumunda, her bir birim ek gelir artışının mutluluk üzerinde aynı artışı sağlayamadığını çünkü ikincil ihtiyaçlar devreye girdiğini söyleyebiliriz (Drakopoulos & Grimani, 2013, s. 299). Buradaki çıkarımı kısaca gelirin mutluluk üzerinde güçlü bir etkisi olduğu, ancak belirli bir gelir düzeyinden sonra bu etkisini çok daha zayıf hale geldiği şeklinde özetleyebiliriz (Drakopoulos & Grimani, 2013, s. 301).

1.2.2.1.3. Gelir eşitsizliği

Easterlin paradoksuna getirilen bir açıklamada ülkedeki gelir eşitsizliğinin ülkenin artan gelirinin tüm insanlar için mutluluğa dönüşmesini engellediği şeklindedir. Easterlin paradoksu Amerika'da GSYH artışına rağmen ülkedeki insanların mutluluk seviyelerin aşağı yukarı aynı kalması bulgusundan ortaya çıkmıştır. Bu paradoksun Fransa, İtalya ve Birleşik Krallık ya da Danimarka, Hollanda ve Lüksemburg gibi ülkelerde gözlenmediği paradoksu eleştirenlerin dikkatini çekmiştir. Belirtilen ülkelerde ülkenin ekonomik durumu geliştikçe, ülkede yaşayanların mutluluk seviyelerinin de artmış olduğunu bazı araştırmalar söylese de bazı araştırmalar içinse belirtilen ülkelerin bir kısmı için paradoks varlığını korumuştur. Hatta bazılarında mutluluk seviyelerinin azalmış olduğu bile görülmüştür. Bu tutarsız bulgulara anlam kazandırmak için paradoksun daha zengin ülkelerde bulunduğu, ancak daha fakir ülkelerde bulunmadığı fikri gündeme gelmiştir. Bu fikre göre ekonomik büyüme fakir ülkelerdeki mutluluk kazanımlarıyla ilişkilendirilebilirdi, çünkü temel ihtiyaçların karşılanmasını sağlamaktaydı. Temel ihtiyaçların karşılandığı noktadan sonra ekonomik büyüme ile vatandaşların mutluluğuna daha fazla katkı sağlanamayacaktır. Bu çıkarım oldukça mantıklıydı; ancak diğer araştırmacılar birkaç zengin ülkede, ekonominin büyümesiyle ortalama yaşam memnuniyetinin arttığı yönünde karşıt kanıtlar buldular. Bunun sebebi ekonomik büyümenin toplumun her parçasında eşit olarak paylaşılmaya engel olan gelir

eşitsizliği olduğu öne sürüldü. Yapılan birçok sosyal bilim araştırmalarında, gelir eşitsizliğinin ekonomik fırsatları ve sosyal hareketliliği, fiziksel sağlığı ve mutluluğu olumsuz bir şekilde etkilediğini belgelemiştir. Gelir eşitsizliği ve daha düşük mutluluk arasındaki kurulan bağlantı, gelir eşitsizliğinin arttığı yıllarda artan adaletsizlik ve güvensizlik duygusuyla açıklanmaktaydı (Oishi & Kesebir, 2015, ss. 1630-1631).

Easterlin paradoksunu açıklayan sebep gelir eşitsizliği olabilir, çünkü ekonomik büyüme nüfusa daha eşit bir şekilde dağıldığında, paradoksun nadiren ortaya çıktığı görülmüştür. Ekonomik büyüme, nüfusun küçük bir kesiminde yoğunlaştığında paradoksun ortaya çıkması daha muhtemeldir ve ekonomik büyümenin yaşam memnuniyetindeki artışla ilişkisi olmamaktadır. Bu durumun psikolojik olarak da birçok açıklaması olabilir, biri eşitsizliğin artmasıyla sıradan insanlar ekonomik büyümenin faydasını hissetmeyebilir ve bunun yerine küçük bir grup birey artan ulusal servetten haksız bir şekilde yararlandıklarını hissedebilirler. Başka bir açıklama ise eşitsizliğin yüksek olduğu ve insanların başkalarının artan zenginliğine maruz kalmaları durumunda, mutlak konumlarından ziyade göreceli ekonomik konumlarına daha fazla odaklanabilirler. Dolayısıyla gelirin eşit olarak dağıtıldığı durumlarda mutluluk ile gelir arasında bir ilişki olduğu söylenebilir (Oishi & Kesebir, 2015, s. 1637).

1.2.2.2. Ekonomik büyüme ve mutluluk

Bir ekonomideki büyümeyi tanımlamak için kullanılan ölçüt o ekonomide üretilen reel hasılanın izlediği yolu detaylı incelemekle elde edilir. Toplam GSYH veya kişi başına düşen gayri safi yurt içi hâsıla ekonomik büyümenin göstergeleri olarak kullanılabilecek değişkenlerdir. Bu değişkenlerdeki artış da o ekonomideki bireylerin yaşam standardının nasıl etkilendiği hakkında bize bilgi verebilir. Ekonomide üretilen mal ve hizmetlerin artışı, yani büyümenin artmasıyla, o ülkede yaşayan insanların refahı da artar (Yıldırım ve ark., 2017). Ancak Easterlin paradoksunun da şaşırtıcı bir şekilde ortaya koyduğu gibi, bir ülkedeki ekonomik büyüme her zaman o ülkedeki insanlar için mutluluklarında bir artışa dönüşmemektedir (Oishi & Kesebir, 2015, s. 1630). Araştırmacılar ekonomik büyümenin insanların iyi oluş seviyelerini artırmanın bir yolu olup olmadığı üzerinde yıllarca durmuşlardır. Bulguları doğrultusunda vardıkları sonuç ekonomide sıkça karşılaşılan “duruma göre değişir” sonucuydu. Çünkü ilk başlarda ekonomik büyümenin iyi oluş seviyesini arttığı yönünde güçlü bulgular olsa da son

yıllarda yapılan çalışmalarda ekonomik büyümenin kalitesinin daha önemli olduğunu göstermektedir. Günümüzdeki en çarpıcı örnekler Amerika ve Çin'dir. İki ülkede büyüyen ekonomilerine rağmen insanların iyi oluş seviyelerini artıramamıştır. Bunun nedenleri arasında her iki ülkede de artan gelir eşitsizliği ve azalan sosyal sermaye olduğu söylenebilir. Ekonomik büyümenin iyi oluşu arttırıp arttırmayacağını belirleyen etmenler sosyal, politik, ekonomik, kültürel ve kurumsal özellikler ile alakalıdır. Büyüme kapsayıcı ve bütünleştirici bir toplum ile uyumluysa iyi oluşun artması, büyümenin toplumda ayrıştırmaya ve eşitsizliğe yol açması durumunda iyi oluşun azalması beklenebilir (Sarracino, 2019, ss. 355-356). Genel kabul gören düşünce ekonomik büyümenin artışı ile insanların daha iyi koşullarda yaşayacağı olsa da çalışmalar sonucundaki bulgular modern toplumların ekonomik büyümenin sonucunda insanların iyi oluşunda belirgin gelişmeler beklememeleri gerektiği yönündedir. Bu paradoksu açıklamak için bulunan iki teori adaptasyon (adaptation) ve sosyal karşılaştırmalardır (social comparisons). Her iki teoriye göre kişi geliri ile ilgili belirlediği isteği öznel iyi oluşunu olumsuz yönde etkilemektedir. Adaptasyonda kişi, geçmişteki geliri ile kıyaslarken sosyal karşılaştırmada kişi sosyal referans grubunda olan kişilerin gelirleriyle kıyaslamaktadır (Sarracino, 2019, ss. 356-357). Ekonomik çalışmalar büyümenin iyi oluşa etkisi olup olmadığı üzerinde dururken aslında ne zaman etkisi olduğu üzerinde durulması gereken bir konudur. Yapılan çalışmalarda ekonomik büyüme ile öznel iyi oluşun ilişkili olduğu durumların gelir eşitsizliği azaldığı ve sosyal sermaye arttığı durumlarda olduğunu gösteren kanıt ortaya koymuşlardır. Gelir eşitsizliği ile iyi oluşun arasındaki ilişki belirsiz olsa da gelir eşitsizliğinin artmasının iyi oluş üzerinde olumsuz sonuçları olduğu görülüyor. Gelir eşitsizliğinin artması ile insanlar arasındaki farklılıklar genişler ve sosyal karşılaştırmalar yapılmasına uygun durumların doğmasına neden olur; dolayısıyla gelir artışının öznel iyi oluş üzerindeki olumlu etkisi baltalanır (Sarracino, 2019, ss. 357-358). Ekonomik büyüme ile iyi oluş arasında ilişki olmasını sağlayan koşullarda; bir refah devletinin varlığı, artan sosyal sermaye ve gelir eşitsizliğinin azaltılması olduğu yapılan çalışmalarda bulunmuştur. Bu koşullardan en az birinin sağlanması ekonomik büyüme ve iyi oluşun ilişkili olması için yeterlidir. Bu üç koşul dışında sağlanabilecek diğer koşullarda mevcuttur. Bu koşullar arasında çevresel kalite, sağlık, hoşgörü, dindarlık, kısacası iyi oluş için önemli olan koşullar vardır (Sarracino, 2019, s. 359).

Ekonomik büyümede kullanılan beşerî sermaye kavramı insanları makineleştirdi ve sosyal sermaye büyüme için bir araca dönüştü. Çalışmak, doğası gereği tatminsiz bir aktivite olarak kabul edilirken sadece verimsiz olarak varsayılan boş zaman ve refah getireceği düşünülen mal ve hizmetleri satın almakta kullanılan geliri elde etmek için yapıldığı düşüncesini açıklıyordu. Dünya gezegenini ise tüketilecek mal ve hizmetleri sağlayan doğal sermayeden başka bir şey değildi. Easterlin Paradoksu tam da bu varsayımları odak noktasına alan büyüme düşüncesinin üstünde durdu ve sosyal ilerlemenin ekonomik büyümeye eşit olmaması gerektiğini gösterdi. Bugünlerde ilerlemenin ne olduğunun gözden geçirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Hatta ilerlemenin ve büyümenin hedeflemesi gerekenin daha derin tartışmalarla, geleneksel olarak kabul edilen GSYH gibi salt ekonomik faktörlere bağlılığın değişmesi gerektiği düşünülmeye başlanmıştır. 2012 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, mutluluğun peşinde koşmanın temel bir insan hedefi olduğu ve GSYH göstergesinin insanların mutluluğunu ve esenliğini yeterince yansıtmadığını ve ona göre tasarlanmadığını kabul etmiştir. Mutluluk odaklı yeni bir ilerleme anlayışı ortaya çıkmaktadır. Bu doğrultuda nihai hedef ekonomik büyümeden insanların mutluluğuna geçtiğinde, kamu politikası ve kalkınma stratejilerinin de yeniden gözden geçirilmesi beklenmektedir (Rojas, 2019, s. 20).

1.2.2.3. Tüketim ve mutluluk

Gelir ve istihdam, mutluluk ekonomisindeki çalışmaların önemli bir parçası olmuştur, çünkü bu ikisi insanların parasını kazanma yolu olmuştur. Ancak kazanılan paranın harcanmasının, ya da tüketimin, yapılan mutluluk çalışmalarının bu kavramlar kadar ilgi görmediğini söyleyebiliriz. Yapılan çalışmaların sayısının az olmasının yanında bu çalışmalarda kullanılan kesitsel bulguların sonucunda neden- sonuç ilişkisini inceleyemiyoruz. Günümüz toplumunda tüketiciler birçok seçim ile karşılaşır ve tüketicilerin mutluluklarında, karşılaştıkları seçimlerle ilgili aldıkları kararlara ilişkin beklentileri kilit bir rol oynar. Örneğin, bir kişi gelirin çoğunu büyük bir eve harcıyorsa, daha ucuz olan küçük bir ev satın almış olmasına kıyasla, oradaki yaşamdan daha fazla tatmin olmuş hissi duymayı bekler. Ancak geleceğe ilişkin beklenti ile gerçekte olan arasında farklılıkların olduğu görünmektedir. Bu durum Kahneman & Thaler tarafından *beklenen fayda* ve *deneyimlenen fayda* kavramları olarak ayrımı yapıldı. Mutluluğa asıl etkisi olan ise deneyimlenen faydadır. Buna yakın olarak *yanlış*

tahmin etme faydası kavramı, Frey & Stutzer tarafından kavramlaştırılmıştı. Bu kavrama onlar tarafından verilen örnek ise ücretinin daha iyi olması sebebiyle daha uzak mesafede olan bir işi kabul eden bireyin artan maaş ile mutluluğunun artmasını beklerken, uzayan işe gidip gelme süresi ile, mutluluğunun aslında genel olarak bakıldığında azaldığıdır (Stanca & Veenhoven, 2015, s. 95).

Tüketicilerin yanlış bilgi sahibi olması sonucunda ortaya çıkan bu sorunu aşmada kullanılabilecek yollar arasında tüketici eğitimi veya tüketici birlikleri tarafından reklam ve karşı bilgilendirme kuralları aracılığıyla yanıltıcı bilgilerle mücadele etmek bulunmaktadır. Bu yollarda kullanmak içinse tüketicinin yaptığı seçimlerin uzun vadedeki etkileri hakkında daha fazla bilgi toplamak gerekir. Toplanan bu bilgiler aynı zamanda Daha bilinçli bir seçim yapmak için de kullanılabilir. Bir diğer nokta ise tüketici seçiminin mutluluk üzerindeki uzun dönemde etkisinin kişiden kişiye göre değişebileceğidir. Bu durumda asıl sorulması gereken tüketicuyu örneğin büyük bir evin ne kadar daha mutlu edip etmediği değil, ne tür insanların mutluluğunun daha büyük eve bağlı olduğudur (Stanca & Veenhoven, 2015, s. 95).

Üstünde durulması gereken birkaç kilit soru ortaya çıkmakta birincisi “Ne kadar tüketim mutluluk için optimaldir?”, ikincisi ise “Mutluluğa en çok hangi tür tüketim yardımcı olur?”. Tüketim türünün mutluluk üzerinde nasıl bir etkisi olduğu üzerinde durulacak ise burada malzeme tüketimi ve deneyim tüketimi olmak üzere iki tür tüketimden hangi tür tüketimin hangi tür insan profilleri arasında seçildiğini incelemekte yarar vardır. Buradan ise malzeme tüketimi yoksa deneyim tüketimi mi tüketicileri daha tatmin etmektedir. Deneyim tüketimini ele alacak olursak ne tür deneyimler daha fazla mutluluk sağlar gibi sorular ile karşılaşırız. Aynı şekilde malzeme tüketiminde hangi tür dayanıklı tüketim malları daha fazla mutluluğu artırır diye sorulması gerekir. Bu sorulara bütünüyle bakıldığında kişilere ve durumlara ilişkin farklılıklar ile karşılaşırız bu da ampirik çalışmalarla yapılan araştırmaların bilinçli seçimlere katkıda bulunmasının sınırlarının ne olduğunu sormamıza sebep olur. Bu soruların insanları ne kadar ilgilendirdiğini ve pazarın büyüklüğü göz önüne alındığında beklenti bu sorular hakkında birçok araştırma yapıldığı ve sonuçlar elde edildiği yöndedir. Örneğin Dünya Mutluluk Veri tabanında bile kısıtlı miktarda sonuç bulunmaktadır. Bunun bir sebebi ise ekonomideki teorik sınırlamalar olması gibi görünüyor. Bir hayli araştırmacı “homo-economicus” varsayımından yola çıkarak tüketicinin tüketimi konusunda tam bilgiye

sahip olup onu neyin mutlu ettiğini yüzde yüz bildiğini varsayarak tüketim ve mutluluğu birbirine eşit tutmaktadır. Burada beklenen fayda ve deneyimlenen fayda arasındaki farkı göz ardı edilmekte ve ihtiyaçlar ile istekler arasındaki farkın önemini hafife alınmaktadır. Mutluluğun, isteklerden ziyade ihtiyaçları karşılamak ile ilişkili olduğunu göz arda ediliyor (Stanca & Veenhoven, 2015, ss. 95-96). Bu nedenlerin yanında bir de ticari çıkar nedeni vardır üreticilerin en baştaki amacı mallarını satmak olduğu için tüketicilerin ürünlerini aldıklarında mutlu olacakları beklentisini yaratan reklamlara büyük miktarlarda paralar harcamaktadırlar ve gerçekten o ürünün alıcıyı mutlu edip etmediği ile ilgilenmemektedirler. Bu sebeple tüketicilerin aldıkları ürüne ilişkin memnuniyetiyle ilgili önemli miktarlarda araştırma olmasına rağmen yaşam memnuniyeti üzerindeki etkileri konusundaki araştırmalar oldukça azdır (Stanca & Veenhoven, 2015, s. 96).

Psikoloji literatüründe tüketime özendirmenin olumsuz etkileri üzerinde durulmakta, içten gelen ve dıştan gelen hayat amaçları arasında ayırım yapılmaktadır. İçten gelen hayat amaçları öz belirleme teorisine göre kendi başlarına değer taşır ve diğer insanların tasvibi gibi dış etkiler tarafından yönlendirilen dışsal hayat amaçlarına kıyasla daha yüksek tatmin sağlar. Öz belirlemedeki içsel motivasyonlar, keyifli duygusal hisler, anlamlı yaşam, pozitif duygu durum, mutluluğu artırır. Dışsal hayat amaçları arasında maddi mallar ve imaj gibi şeyler olduğu için bunları elde etmeye yoğunlaşmak, içsel yaşam amaçlarını elde etmeye yoğunlaşacak zamandan çaldığı için mutluluğu azalttığı düşünülür (Wang, Cheng & Smyth, 2017, ss. 122-123).

1.2.3. Refah ekonomisinde mutluluk

Refah ekonomisi alanının dayandığı tartışmanın kökenini Adam Smith'e kadar dayandırabiliriz. Refah ekonomisi temelini dayandığı üç önerme üzerinde durmaktadır. Birincisi, rekabetçi alıcı ve satıcıların olduğu bir ekonomide sonucun ortak yarar için olup olmayacağına ilişkin tartışmalar üzerinde durur. İkincisi kaynakların dağıtım kararlarının aydın bir egemen tarafından alındığı varsayılan bir ekonomide, ortak yarar, biraz değiştirilmiş bir piyasa mekanizmasıyla mı yoksa piyasanın tamamen ortadan kaldırıldığı bir ekonomide mi elde edileceği üzerine olan tartışmalara odaklanır. Üçüncüsü ise piyasa yoluyla ya da merkezi bir siyasi süreç veya bir oylama süreci aracılığıyla, sosyal refahı ve ortak yararı tanımlamaya ilişkin genel konuya odaklanır

(Eatwell, Milgate & Newman, 1987, s. 889). Refah Ekonomisi tamamen farklı ekonomik durumların ve politikaların refah sonuçlarının analizine adanmıştır (Mota, 2019, s. 131). Refah ekonomisinin temel amacının, ekonominin her durumu için sosyal açıdan uygunluk ve çekiciliğine ilişkin incelemesinin yapılması olduğu söylenebilir. Burada bahsedilen ekonomik durum, ekonomik faaliyetlerin ve ekonominin kaynaklarına ait özellikli düzenlemelerdir. Her bir durumda kaynak tahsisi ve kazanç dağılımı ekonomik aktivitelere göre farklılıklar gösterir. İktisatçılar ekonomik durumu değiştirmek için ellerinde sahip oldukları yöntemleri her zaman yeterli olmasa bile mevcut durumu iyileştirmek için politika önlemlerini sürekli geliştirmektedirler, elbette ekonomik durum için tasarlanan değişimin istenip istenmediğini bilmek önemlidir. En genel şekilde tanımlayarak, bir toplumun refahı o toplumdaki tüm tüketicilerinin memnuniyet düzeyine bağlıdır. Ancak değerlendirilecek her alternatif için toplumdaki bazı insanlar üzerinde olumlu, diğerleri üzerinde olumsuz etkisi olacaktır. Ayrıca faydanın kişilerarası karşılaştırması da mümkün olmadığı için bireylerin faydalarını tek bir fayda fonksiyonunda toplayarak kolaylıkla bir refah karşılaştırması yapılamamaktadır (Henderson & Quandt, 1980, s. 201).

Ekonomideki malların tüketicileri arasındaki dağılımı değiştirilmek istendiğinde tüketicilerden herhangi birinin refah düzeyinde bir düşme söz konusu olmadan bir diğer tüketicinin refah düzeyindeki artışına olanak olmadığı rekabetçi piyasadaki durum Pareto optimalidir (Yıldırım, 1997, s. 344). Tüketim mallarının dağılımının etkinliğinin olduğunu söyleyebilmemiz için malların her olası yeniden dağılımında, en az birinin memnuniyetinin azalmasıyla sonuçlanması gerekir. Bu durumda ancak tüketim mallarının dağılımı etkindir denilebilir. Üretimde etkinlik için girdilerin olası her yeniden dağılımında en az bir firmanın çıktı seviyesini azaltıyor olması gerekir. Tam rekabetçi bir dengede Pareto optimumu koşullarını sağladığı görülür (Henderson & Quandt, 1980, s. 202). Rekabetçi bir dengede tüketicilerin marjinal ikame oranları (yani bir tüketicinin aynı fayda seviyesini korumak için bir maldan bir birim fazladan talep etmesi durumunda, diğer maldan vazgeçtiği miktar arasındaki ilişkiyi gösteren oran) birbirine eşittir ve Pareto optimumu sağlar (Yıldırım, 1997, s. 346). Refah ekonomisinin birinci temel teoremine göre kaynakların belirli bir ilk dağılımının ticaret yoluyla tahsisi, rekabetçi bir genel dengede Pareto optimal olarak kabul edilir. Bu durumda en az bir tüketicuyu daha kötü duruma getirmeden bir tüketicuyu daha iyi duruma getirmek olası olmadığı anlamına gelmektedir. Kaynakların yeniden tahsis edilmesiyle en az bir

tüketiciyi daha iyi duruma getirirken, diğerlerini daha kötü hale getirmezse Pareto optimal değildir ve bir Pareto iyileştirmesi vardır (Jones, 2009, s. 1). İlk dağılımdan sonra yapılan değişim ile tüketicilerden en az biri ya da daha fazlası başlangıçtaki konumlarından daha iyi bir duruma gelir ve hiçbiri daha kötü duruma gelmezse Pareto üstünlük (Pareto Superiority) sağlanır (Yıldırım, 1997, s. 348). Hükümetin uyguladığı politikalar gibi kaynakların yeniden dağılımını Pareto iyileştirmesi dışında yönlendiren başka nedenler de vardır. Kazananların ve kaybedenlerin olduğu durumda ve birçok yeniden dağılım seçenekleri olduğunda hangi durumun seçileceği kararı refah ekonomisinin ikinci temel teoreminde yer alır. Bu teoreme göre her Pareto optimal tahsisi, kaynakların ilk donanımlarının toplu olarak yeniden dağıtılması ile rekabetçi bir genel denge olarak gerçekleştirilebilir (Jones, 2009, s. 2).

Refah ekonomisinin bir bilim olarak şüphe duyulmasının sebeplerinden biri normatif yargılar üzerinde duruyor olmasıdır. Refah ekonomisi çalışanlar toplum için “iyi olanı” belirlemesi gerekir ve ekonomik analizinin sonuçlarını bu doğrultuda değerlendirmeleri gerektiği için öznel yargılardan oluşan bir alan olarak görülmektedir (Mota, 2019, ss. 131-132).

Refah ekonomisinde iyi oluş üzerinde durulmamıştır. Daha çok tercih ile ilgilenilmesine rağmen insan davranışını açıklama için kullanılan sırasal (ordinalist) fayda ve tercih teorilerinde tercihlerin nasıl oluştuğu üzerine durulmuş, daha çok davranışları açıklamak için kullanılmıştır. Bu nedenle ekonomistler tercihlerin zaten verildiğini, dışsal ve istikrarlı olduğunu varsaymışlardır. Easterlin’in yaptığı çalışma, Bentham ve ilk iktisatçıların farkında olduğu insan davranışı ile mutluluk araştırmalarını birleştirmenin gerekliliğinin tekrar ekonomiye girmesini sağlamıştır. Refah ekonomisi, gelirdeki artışın mutluluğa etkisi veya işsizliğin mutluluk açısından maliyeti gibi temel refah sorularını cevaplamadaki karşılaştığı sınırlamalar ile ekonomistleri hayal kırıklığına uğratiyordu. Uzun yıllar boyunca ekonomi her şeyin değerini parasal anlamda ölçmeye çalışırken en temel soru olan paranın değerinin ne olduğu sorusunu göz ardı ettiler. Mutluluk araştırmaları ile paranın değerinin ne olduğu sorusunu yanıtlamanın yanı sıra bu değer insanların arasında, kültürler arasında ve zaman içinde nasıl ve neden değiştiğini de incelemeye olanak tanımıştır (Rojas, 2019, ss. 19-20). Easterlin’in mutluluk ekonomisinin temelini atan çalışmasında üstünde durduğu varsayım oldukça açık ve her bireyin aklına gelen bir varsayımdı ekonomik büyüme

insanları daha iyi duruma getirir. Ancak bulduğu, ekonomik büyüme ve mutluluk arasındaki ilişki doğrusal olmamakla beraber bazı durumlarda hiç olmaması, bu varsayımı çürüttü. Ekonomi bilimi bu sarsıntıdan sonra ekonomik büyüme ile ilgili bakış açısını iyi oluşıya yöneltti. Ekonomik büyümenin refahı nasıl ve neden iyileştirdiği her zaman sorulması gerektiği daha fazla kabul gördü. Mutluluk literatürünün gelişmesi refah ile ilgili geleneksel olarak kabul görmüş yargıları da sınıdı ve ekonominin insan davranışı ve insan refahı hakkındaki varsayımıyla ilgili değerler dizisinde bir değişikliğe ihtiyacı olduğunu gösteren ampirik kanıtlar ortaya koydu (Mota, 2019, ss. 129-131). Refah ekonomisinde, Pareto kriterinin de doğruladığı şekilde, toplumda ortalama gelir yükselirse ve toplumdaki başka birilerinin de geliri düşmüyorsa o zaman refahın arttığını kabul etmektedir. Ancak Easterlin'in Paradoksununsa açıkça gösterdiği gibi öyle bir korelasyonun her zaman mevcut olmadığını ve bunun görülmemesinin altında yatan neden ise refah ekonomisindeki fayda anlayışları ve rasyonellik varsayımlarıdır. Mutluluk literatürünün kattığı ama refah ekonomisinin varsayımlarına uymayan bazı olgular ortaya çıkmıştır. Örneğin bireylerin uzağı göremediklerini ve bu nedenle tüketimlerinin yalnızca kişinin referans grubunun ortalamasından veya geçmişteki tüketimlerinden daha büyük olması ya da kişinin beklentilerine yakın olması durumunda mutluluk ürettiğini algılayamazlar. Sonuçta bireyler tüketime yaptıkları harcamadan beklediklerine göre daha az mutluluk elde ederler. Mutluluk literatürü neo-klasizmin erken dönemlerine, Bentham'ın fikirlerine, bir geri dönüş yapar gibi fayda kavramını kardinal ve ölçülebilir kabul etmektedir. Ancak neo-klasizmin karşılaştığı eleştirilere cevap olarak yeni bulgular ve yeni teknikler kullanmaktadır (Mota, 2019, ss. 144-145).

1.2.3.1. Fayda kavramı

Fayda kavramı, filozof ve ekonomist olan Bentham tarafından ortaya atılmıştır. Bentham, toplumun ulaşacağı en yüksek fayda seviyesine çok sayıda kişinin çok sayıda mal ve hizmete ulaşabilmesi sağlandığında gerçekleşeceği görüşündeydi. Toplumun daha fazla fayda elde edilebilmiş olması için yararlanılacak mal ve hizmetin artırılması gerekliydi ancak bunun yanında mal ve hizmetten yararlanan kişi sayısının da artırılması gerekirdi. Ona göre daha fazla fayda sağlamak daha fazla kişinin, daha çok mal ve hizmetten yararlanması ile elde edilebilirdi. Bentham, faydanın objektif olarak ölçülebileceğine ve bireyler arasında karşılaştırılabilir olduğunu savunuyordu. Toplumun

toplam faydasına bu ölçülebilen bireysel faydaların toplanarak ulaşılabilirliğini öne sürmüştü (Yıldırım, 1997, s. 9). Fayda belirsiz bir kavramdır ve tercih, memnuniyet ve refah anlamına gelebilir veya bunların birkaçının birleşimi ile kavramsallaştırılabilir. Modern ekonomistlerin fayda kavramını kullanımı ise daha çok tercihlerin bir temsili olarak algılanmasıdır (Ng, 2003, s. 308).

Faydayı tanımlarken bireyin tüketmiş olduğu mal ve hizmetlerden almış olduğu doyumun ölçülmesinden yararlanılabilir. Buradan faydanın nasıl ölçüldüğüne dair farklı görüşlerle kardinal, marjinalist ve ordinalist fayda yaklaşımları ortaya çıkmaktadır. Kardinal yaklaşım bireylerin oluşturduğu Kardinal fayda indeksi denilen indekslerle faydanın nesnel olarak ölçülebileceğine ve bireyler arasında karşılaştırılabilirliği yaklaşımıdır. Ancak bireylerin oluşturduğu indeksler kendi tercihlerine göre oluşturulduğu için iki birey arasında karşılaştırma yapılamamaktadır bu nedenle bu ölçütün nesnel olarak değerlendirilmesi mümkün değildir. Marjinalist yaklaşıma göre, fayda ölçülebilir bir kavramdır ancak karşılaştırılmaz ve toplanamaz. Bireyin fayda fonksiyonunu tükettiği mal ve hizmetlere sayılar vererek oluşturabilir ve bireyin kendi fayda fonksiyonu içerisinde bu faydalar birbiri ile karşılaştırılıp toplanabilir. Marjinalist yaklaşımda faydayı ölçmek için mal ve hizmetlerin parasal değeri kullanılır. Son olarak ordinalist yaklaşımda ise, bireyler için bir tüketim sepeti oluşturulmakta ve bu sepeti oluşturan mal ve hizmetler tercih edilmesine göre sıralanmaktadır. Tercih sırasında üst seviyede olan mal ve hizmetler yüksek sayılarla ifade edilirken daha az tercih edilenler aşağı sırada bulunmakta ve düşük sayılarla ifade edilir. Bu yaklaşım tüketicinin tercih ettiği mal ve hizmetleri üzerine kurulmuştur (Yıldırım, 1997, ss. 9-11).

Mutluluk ya da öznel iyi oluş kavramları fayda olarak kullanılan kavram ile aynı olmamaktadır. Ordinalist devrim ile fayda kavramı bireyin alternatifler arasındaki tercihinin temsili (açıklanan tercih) olarak oturtulmuştur. Sonradan gelişen Bilişsel Devrim ile hedonik psikolojinin geliştirdiği mutluluk kavramı bireyin hissettiği deneyimlerinin etrafı iyiliği ya da kötülüğü olarak psikoloji bilimine yerleştirildi. Bunu bir kişiye, birden yediye olan bir skalada, bir değerinin çok mutsuz ve yedi değerinin çok mutlu olmayı temsil ettiğini varsaydığımızda, şu an nasıl hissediyorsun, gibi bir soru sorulmasıyla belirlenmesi yöntemi yardımıyla tespit edilmesi ekonomistlerin ilgisini çekmiştir. Fayda ekonomi geleneğinde, mutluluk ise hedonik psikoloji geleneğinde belirlendiği için *fayda insanların seçimlerini, mutluluk ise onların duygularını yansıtmaktadır* (Kimball & Willis, 2006, s. 2)

Fayda ve mutluluk kavramları arasındaki ilişkiyi ortaya koyabilmek için “ömür boyu fayda” kavramını, insanların tercihleri ile isteklerini ne ölçüde elde ettikleri ile ortaya konulabilir. Mevcut etki (yani mutluluk) kavramını verilen herhangi bir zamanda kişinin hissettiği olumlu hisler şeklinde birbirinden ayırabiliriz. Refah ölçülmesinde ömür boyu fayda bireysel seviyede kullanılan bir kavramdır. Hem fayda hem de öznel iyi oluş bireyin kendi hayatı hakkındaki yargılarına güvenir. Fayda bireyin yargılarını seçimleri olarak yansıtırken öznel iyi oluş bireyin duyguları olarak ifade edilir. Easterlin Paradoksunu ele alacak olursak ölçülen mutluluk seviyelerinin trendinin az olduğunu buna karşılık ölçülen faydanın ise güçlü bir şekilde yukarı doğru eğilimi olduğunu görürüz. Benzer bir şekilde Hedonik Uyum için mutluluk kalıcı olan bir değişimde kısa süreli etkilenirken, fayda için kalıcı değişiklikler kalıcı olarak etki bırakır. Bu iki kavramı birbirine eşdeğer anlama gelecek şekilde motive etmek işleri kolaylaştırabilir ancak faydanın standart, en iyi uygulama ekonomik ölçüm yöntemleriyle; mutluluğun standart, en iyi uygulama psikolojik ölçüm yöntemleriyle belirlenmesinin ve ikisi arasındaki ilişkinin doğasını belirlemek için ucu açık soru yöneltmenin daha iyi olacağı görüşünü sunmaktadır. İki kavramın ölçülme yöntemine bakılınca aralarındaki farklar daha da açık olmaktadır. Ekonomistler genel anlamda mutluluk ve fayda konusunda ya mutluluğu yok sayarlar ya da faydayı mutluluk ile ölçmeyi yeterli bulurlar. Ancak mutluluk ile fayda arasında sistematik bir ilişki olduğunu kabul etsek de ikisi birbirini yerine kullanılabilecek kavramlar değildir (Kimball & Willis, 2006, ss. 6-8)

Fayda tazmin edilmiş tercihlerle insanların yaptıkları tercihlerin bilgisi çerçevesinde açıklanmaya çalışılır. Ekonomist olmayan biri için fayda, varsayımsal bir durum için bireyin önceliklerinin ve değiş-tokuş ile karşı karşıya kaldığı durumdaki seçimlerin yargılarına dayanır. İki seçim ile karşı karşıya kalan kişi bu seçimlerinden hangisine öncelik verdiği diğer seçime göre daha yüksek fayda sağlayan seçimini gösterir. Dolayısıyla fayda, bireylerin isteklerini elde edebilme derecesinin bir ölçüsüdür ve faydadaki farklılıklar ise bireyin davranışlarının öngörücüleridir (Kimball & Willis, 2006, s. 10).

1.2.3.2. Kabiliyet yaklaşımı (capability approach)

Bir kişinin avantajlarına göre kabiliyet yaklaşımı o kişinin yaşamın bir parçası olarak çeşitli kıymeti olan işlevleri yerine getirme konusundaki gerçek yeteneği açısından değerlendirilmesi ile ilgilenir. Bu yaklaşımla toplumsal avantajını

değerlendirmede ele alırsak ilgili bilgi temelini vazgeçilmez ve merkezi bir parçasını oluşturan bireysel yetenekler kümesi kullanılır. Bu yaklaşımın temelinde “işlevler (functionings)” terimi yatmaktadır. İşlevler kelimesini kullandığımızda kast edilen bir kişinin durumunun bölümleridir, özellikle de bir kişinin yaşamını sürdürürken yapmayı ya da olmayı başardığı çeşitli şeylerin temsilidir. Bir kişinin kabiliyeti, onun başarabileceği ve içinden seçebileceği alternatif işlev kombinasyonlarını yansıtır. Kabiliyet yaklaşımında yaşam görüşü, çeşitli “yapılan ve olunan” şeylerin birleşimi olarak görülür ve yaşam kalitesi ise kıymeti olan işlevlere ulaşma yeteneği açısından değerlendirilir. İşlevlerin bazıları oldukça temel iken, yeterli beslenmek, sağlıklı olmak gibi herkes tarafından değerli görülen işlevler, bazıları daha karmaşık olabilir, öz saygıya ulaşmak veya sosyal olarak bütünleşmek gibi. Bu işlevlerin önem ağırlığı kişiden kişiye göre değişse de bireysel ve toplumsal avantajlar bu değerlendirmede bulundurulmalıdır (Sen, 2007, ss. 270-272). Sen’in kabiliyet yaklaşımının temelinde yaşam kalitesinin, eşitlikçilik iddiaların ve gelişmenin, bir kişinin karşılaştığı fırsatlar veya o kişinin anlamı olan bir yaşam sürdürebilme yeteneği açısından değerlendirilebileceği savunması vardır (Qizilbash, 2006, s. 21). Kabiliyet yaklaşımı kullanarak refahın özünü bireylerin istedikleri hayatı yaşamaları veya değer vermeleri için nedenleri sağlayan asıl imkânları sağlamak olarak değerlendirebiliriz. Bu amaçla insanlar için gıdaya erişim, sağlık hizmetleri, eğitim, siyasi faaliyetler, gelir, iş, istismardan, zorbalıktan ve ayrımcılıktan korunma gibi konuların refahın temellerini oluşturanlar arasında üst sıralarında yer almalıdır. Politika oluşturma açısından ise sağlık, eğitim, demokrasi, piyasalar ve hukukun üstünlüğünün teşvik edilmesi en önemli öncelikler arasına olmalıdır (Mota, 2019, s. 147).

1.2.4. Davranışsal iktisatta mutluluk

Özüne bakılacak olursa davranışsal iktisat, ekonomik analizlerde psikolojik temeller üzerine gerçekçiliğin artırılmasıyla ekonomi alanındaki varsayımların iyileştirileceği -teorik iç görüler üreteceği, ekonomik olaylar hakkında daha iyi tahminlerde bulunacağı ve daha iyi politika önerileri oluşturacağı- inancı üzerine inşa edilmiştir (Camerer, Loewenstein & Rabin, 2004 s. 3).

Standart Neo-klasik modelin ortaya koyduğu ekonomik karar verme süreci, yirminci yüzyılda ampirik olarak birçok eleştiriye maruz bırakıldı, bu davranışsal

ekonominin kökenlerini oluşturdu. Standart Neo-klasik modelin ekonomi alanına hâkim olmasının en önemli sebebi; disiplinin psikolojik, sosyolojik ve tarihsel araştırmalarla olan bağlarının yavaş yavaş koparılmasıydı. On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda yaygın olarak kabul edilen algı ekonomi biliminin kökenlerinde psikolojinin yerinin bulunmadığı, oysa ekonomi biliminin çıkışının ilk yıllarındaki eserlerde psikoloji ve duyguların bireyin karar verme sürecindeki yerinin olduğunu görüyoruz. Ancak ekonomistler, yeni gelişen ekonomi biliminin doğa bilimlerinin temeliyle kıyaslanabilecek kadar güçlü bir temele sahip bir bilim dalı olması için uğraşıyordu. Bu uğraşların sonucunda da ortaya çıkan ve ekonomik rasyonaliteyi benimseyen homo-economicus (ekonomik insan) kavramı kendi çıkarını gözeterek fayda maksimizasyonu hedefleyen bir kişiyi temsil etmekteydi. Yirminci yüzyılda ise hızla gelişmekte olan bilgisayar teknolojisi ve ekonometri dalı ortaya çıkmış bunun sonucunda ise davranışsal varsayımların gerçekçi olmadığı fikri yaygınlık kazanmış ve bu varsayımların ekonomik modeldeki yeri daha da azalmıştır. Milton Friedman ekonomik teorilerin davranışsal varsayımların doğruluğu veya bireylerin davranış şekillerini anlamak ile ilgisinin olmadığını savunmuş ve bunun üzerine kurulu metodolojik bir yaklaşım geliştirmişti. Herbert Simon, ekonomik teorileri iyileştirmek ve daha doğru tahminler yapmak için ekonomik bireylerin davranışlarının altında yatan motivasyonu anlamının önemli olduğuna inanıyordu ve mevcut teorilerin yeterli olduğuna inanmıyordu. Bu görüşünün ışığında "sınırlı rasyonalite" adı verilen terimi ortaya koydu. Sınırlı rasyonalite kavramına bakılacak olursa, bilgi edinme ve bilginin işlemesi açısından karar vericilerin karşılaştığı bilişsel sınırlamalara atıfta bulunan bir kavramdır. Simon'un çalışmalarını tamamlamak için yazılan makalelerde, standart modelin merceğinden bakıldığında bireysel karar vermedeki çeşitli anormalliklere işaret edildi ve teorik iyileştirmeler önerildi. Davranışsal iktisadın gelişmesinde 1970'lerin sonlarında yayınlanan iki makale etkili olmuştur. Bunlardan ilki "Beklenti Teorisi Risk Altındaki Kararın Analizi" başlığı ile iki psikolog, Kahneman ve Amos Tversky'nin 1979 yılında yayınladığı beklenti teorisini (ümit teorisini) ortaya atan makaledir. İkincisi ise "Olumlu Bir Tüketici Tercihi Teorisine Doğru", 1980 yılında ekonomist Richard Thaler tarafından zihinsel muhasebe konusunda yazılan makale, etkili olmuştur. Davranışsal iktisadın asıl gelişmesi ise 1980'li yıllarda ve sonrasında da hem ekonomi hem de psikoloji biliminde çalışanların davranışsal iktisada artan ilgisiyle ortaya çıkmıştır (Wilkinson & Klaes, 2012 ss. 12-14).

Simon'ın 1958 makalesiyle ortaya atılan "tatmin (satisficing)" kavramı yeterli gelmek ve tatmin etmek anlamlarının birleştirilmesi karşılığına denk gelmektedir. Simon'a göre insanların genelde davranışı optimize etmek yerine tatmin olmaya yönelirler. Birey kararlarını genellikle, mevcut olan maliyetler ve kısıtlamalar kapsamında yeterince iyi ise verir ("Satisficing", 2021)¹³. Davranışsal iktisatın, bireylerin aldığı ekonomik kararları açıklamak için davranışlarına psikolojik anlayış uygulayan alan olması, mutluluk ile ekonomik davranış arasındaki ilişkiyi anlamak için önem arz eder. Hem davranışsal iktisat hem de mutluluk ekonomisi alanı bireylerin sistematik olarak hata yapmadan iyi oluşlarını en üst düzeye çıkarabilecekleri yönündeki kabul görmüş neo-klasik görüşe meydan okuyan önemli ampirik bulgular üretmiştir. Mutluluğun ekonomik davranış ile ilişkisinin nasıl olduğuna dair önemli miktarda kanıt ortaya koymuş çalışmalar vardır. Mutluluk ile ilgili olan ekonomik davranışlar arasında etkileşimli davranışlar vardır. Bunlardan ilki bencillik (selfishness) ve onun karşılığı olan cömertlik (generosity) de içinde sayılabilir. İkincisi kişinin kendi maddi refahına başkalarınınkinden daha fazla öncelik vermesi; üçüncü olarak ise güven davranışı (trusting behaviour), yani bireylerin başkalarının yardımına bağlı olan zaman, para veya çaba harcanılması sonucundaki uğraşları (Lane, 2017, ss. 62-63).

Son olarak ise karşılıklılık (reciprocity), başkalarının bireye zarar veren ya da yarar sağlayan davranışlar için cezalandırılma veya ödüllendirme eylemi vardır (Lane, 2017, s. 63). Karşılıklılık eylemini ikiye ayırmak mümkündür olumsuz karşılıklılık, kendine zarar veren davranış için başkalarını cezalandırma eylemi ve olumlu karşılıklılık, kendine fayda sağlayan davranış için başkalarını ödüllendirme eylemi (Lane, 2017, s. 69). Bu davranışların haricinde bireysel davranış özellikleri de bulunmaktadır. Bunlardan ilki risk tercihleri, diğeri ise zaman tercihleridir. Bu davranışlardan bir kısmının birbiri ile ilişkili olduğu söylenebilir. Örneğin kişinin güvenme davranışı, risk tercihlerinden ve cömertlik seviyesinden etkilenebilir. Ancak odaklanılması gereken sadece mutluluk ve davranışsal eğilimler arasındaki ilişkilerin belirlenmesi olmamalı, aynı zamanda aralarındaki nedenselliğin yönünün de ayırt edilmeye çalışılması gerekmektedir (Lane, 2017, s. 63). Bireyin zaman tercihleri, zaman ikame derecesi ve zaman tutarlılığından oluşur. Zaman indirimi bireyin şimdiki maddi tüketimini gelecekteki maddi tüketimine

¹³<https://www.behavioraleconomics.com/resources/mini-encyclopedia-of-be/satisficing/>

göre öncelik verme derecesidir. Zaman tutarlılığı ise kişinin geçmiş tercihleri şimdiki zaman ikame derecesine göre karşılamayı ne ölçüde başardığını ifade etmektedir (Lane, 2017, s. 72).

Mutluluk ve bencillik arasındaki ilişkinin olumsuz yönde olduğuna dair açık kanıtlar mevcuttur. Bu ilişkinin nedenselliğinin yönünün ise kısa dönemde bencilliğin daha fazla mutsuzluğa neden olduğu ve uzun dönem için de geçerli olduğu konusunda artan kanıtlar vardır. Mutluğun bencillik üzerindeki nedensel ilişkisi hakkındaki bulgular daha belirsizdir, kısa dönemde mutluluğun bencillik üzerindeki etkisi net değildir ancak uzun dönemde bencillik üzerinde olumsuz bir etkiye neden olduğuna dair kanıtlar orta düzeydedir. Güven ile mutluluk arasındaki ilişkiye bakılacak olunursa, güvenin bir davranıştan ziyade birinin veya bir şeyin güvenilirliğine, doğruluğuna veya yeteneğine olan inanç olduğunu belirtmek gerekir. Bununla birlikte bireylerin güvenden doğan güven davranışları vardır. Kişiler güvendikleri kişilerin yardımına bağlı olan uğraşılara zaman, para veya çaba harcamaları, güvenin davranışa yansıması olarak görülebilir (Lane, 2017, s. 67). Yapılan çalışmaların bulguları ışığında mutluluk ile güven arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğuna ve güvenin mutluluğa neden olduğuna dair güçlü kanıtlar vardır. Tersine, yani mutluluğun güvene neden olduğuna dair o kadar güçlü olduğu söylenememektedir. Kısa dönemde güvenin mutluluk üzerindeki etkisinin pozitif olduğu söylenebilir olsa da uzun dönemde nasıl olduğu belirsizdir (Lane, 2017, s. 69). Karşılıklılık ile mutluluk arasındaki ilişkiye bakılacak olunursa; kısa dönemde mutsuzluk daha fazla olumsuz karşılıklılığa yol açarken olumsuz karşılıklılık ile meşgul olmak, kişinin kısa dönemde mutluluğunu artırıyor gibi görünüyor. Uzun dönemdeki ilişkileri ise belirsizdir. Mutluluk ile olumlu karşılıklılık arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi vardır ve bu ilişki pozitif yönlüdür. Ancak uzun dönemdeki ilişkilerine bakıldığında negatif yönlü olduğu görülmektedir (Lane, 2017, s. 70).

Bir kişi için risk tercihlerini tanımlamak için belirsiz sonuçlara sahip eylemlerin belirli sonuçlara sahip eylemlere tercih etme derecesi olduğu söylenebilir. Mutluluk ile risk tercihleri arasındaki ilişkiyi anlamak için yapılan birçok çalışmaya rağmen ilişki ile ilgili bulgular belirsizdir. Bu konu ilgili çalışmalarda çoğunluk, kısa dönemde mutluluk ile risk tercihleri arasındaki nedensel etkilerin belirlenmesine yönelmiştir. Bu da literatürde iki karşıt psikolojik teoriyi ortaya çıkarmıştır Duygu Yayılma Modeli (Affect Infusion Model) ve Ruh Halini Sürdürme Hipotezi (Mood Maintenance Hypothesis). Duygu Yayılma Modeline göre olumlu ruh halleri nispeten risk arayan davranışlara yol

açarken Ruh Halini Sürdürme Hipotezine göre olumlu ruh hallerinin nispeten riskten kaçınan davranışlarla sonuçlanır. Her iki teoriyi destekleyen çok sayıda farklı alanlarda olan çalışmalar bulunmaktadır. Kısa dönemde mutluluğun risk tercihleri üzerindeki etkisi belirsizdir. Kısa dönemde mutluluk, aşırı güveni artırırken sürekli olarak risk alma konusunda bir artışla sonuçlanmamaktadır. Uzun dönemde de benzer şekilde mutluluğun risk tercihleri üzerindeki etkisi belirsizdir ve riskli davranışların mutluluk üzerindeki etkisi ise araştırılmamıştır (Lane, 2017, ss. 70-72). Mutluluk ile zaman tercihleri arasındaki ilişkiye baktığımızda ise kısa dönemde mutluluğun parasal kazançlara karşı sabrı artırdığı, uzun dönemde ise sabır ile mutluluk arasındaki ilişkinin belirsiz olduğu görülmektedir. Kısa dönemde mutsuzluğun zaman tutarsızlığını kötüleştirdiğine dair kanıtlar varken, dolaylı kanıtlar zaman tutarsızlığının uzun dönemde mutluluğu azalttığını göstermektedir. Genel anlamda bakıldığında mutluluğun topluma yarar sağlayan davranışlardan ortaya çıktığı söylenebilir. Dolayısıyla mutluluk, tartışmalı olarak da olsa, bu tür sosyal anlamda üretken olan davranışları insanlar arasında gelişmesini sağlayan evrimsel bir araç olarak görülebileceği söylenebilir (Lane, 2017, s. 73).

1.2.5. Kurumsal iktisatta mutluluk

Kurumsal iktisat günümüzde orijinal ve yeni olmak üzere iki ekole ayrılmaktadır. Her iki ekol de geleneksel neo-klasik ekonomide kurumların neredeyse tamamen göz ardı edilmesine ilişkin bir endişeden doğan araştırma programlarıdır hem orijinal hem de yeni kurumsalcılıkta, kurumların kendilerinin zaman içinde değiştiği ve çoğu zaman ekonomik faktörlere yanıt veriyor olduğu prensibi gibi kurumların ekonomik davranışı ve ekonomik performansı şekillendirmede önemli olduğu, kurumsalcılığın temel bir ilkesidir (Rutherford,1995). Bu iki ekol arasındaki farkı Samuels çalışmasında detaylı olarak ele almışsa da genel çizgilerle iki ekol arasındaki farkın Orijinal Kurumsal İktisat (Kurumları ekonomik analizin merkezine koyan) tamamen yeni bir metodoloji oluşturmaya gayretinde iken Yeni Kurumsal İktisatın geleneksel neo-klasik modellere kurumları ekleme çabası olduğu ifade edilebilir. Bu bağlamda her iki ekolünde “mutluluk” kavramının ekonomik analizinde katkı sağlayacak görüşleri bulunmaktadır. Kurumsal İktisadın kurucusu olarak kabul edilen Veblen döneminde etkin ekoller Neo-klasik iktisatçıları fildişi kulelerinde tek bir denge noktasına giden kıvrımlı eğrileriyle oyalanmakla, Marksistleri yeni bir bakış açısı getirdiklerini iddia ederken bile klasiklerin

hazcı yaklaşımından kopamamış olmakla eleştirmiş ve iktisadın pragmatizm ve evrimsel görüşler ele alınması gerektiğini savunmuştur (Edgell, 2001). Bu bağlamda Orijinal Kurumsalcılık kurumların yapısının değişim ve dönüşümü temelinde ekonomiyi ele almışlardır. Dolayısıyla mutluluk kavramı da toplumsal yapıyı oluşturan kurumlar arasında ilişki olarak ele alınmaktadır (Peukert, 2005). Mutluluk kavramını Yeni Kurumsalcılar demokrasi ve özgürlük kavramları ile ölçmekte ve mutluluğu yönetim sistemi ve sosyolojik arka plan ile ilişkilendirmeye dayalı bir çalışma planına bağlı kalarak açıklamaktadırlar.

Kurumsal iktisat ekolünü isimlendiren Walton Hamilton'a göre kurumsalcılık hâkim olduğu Amerika'da, tek başına ekonomik sistemin parçalarının bütün ile nasıl ilişkili olduğunu gösterme konusunda ekonomi bilimini birleştirebilecekti. Hamilton'ın düşüncesine göre uygulama önerileri üzerine yargıda bulunmak ekonominin işi değildir. Bu nedenle kurumsal ekonomi, herhangi bir normatif duruş ile tanımlanmamıştır. Bununla birlikte, bir teori olarak çekiciliği, politika için bir temel olarak kullanılabilecek olmasıdır (Hodgson, 2000, s. 317). Ekonomi bilimi, etiği, kamu refahını veya ulusal kamu çıkarlarını, ekonomik teoriden ayrı olarak tutmaktadır (Commons, 1936, s. 237). Kurumsal iktisada bakıldığında ise özel mülkiyette kamu çıkarlarını arayan bir alandır. Bu özel mülkiyet kendini davranışsal olarak alım satımda, borç alma ve vermede, işe almada ve işten çıkarmada, kiralama ve kiraya vermede gösterir. Özel çıkarlar ise maddi olmayan ancak niceliksel ve ölçülebilir olan haklar, görevler, özgürlükler ve başkalarının özgürlüklerine maruz kalma alanı haline gelir (Commons, 1936, s. 242). Kurumların, herhangi bir ekonominin temel unsurlarını oluşturuyor olması ekonomistler için kurumlar ve kurumsal koruma, yenilik ve değişim süreçlerini incelemeyi önemli bir görev olarak görmeleri anlamındadır. Bireyleri faydayı maksimize eden temsilciler olarak görmek yetersiz veya hatalı olarak kabul edilebilir. Ancak kurumsalcılık anlayışında birey veri olarak alınmaz. Bireyler kurumsal ve kültürel durumlarından etkilenirler. Dolayısıyla bireyler öylece, kasıtlı veya kasıtsız olarak, kurumlar yaratmazlar (Hodgson, 2000, s. 318). Galbraith ve Veblen gibi ekonomistlerinde üzerinde durdukları bireylerin veri olarak alınmadığı, ancak kurumlar tarafından yeniden oluşturulabileceği düşüncesi, eski kurumsalcılık geleneğinin hâkim olduğu bir düşüncedir (Hodgson, 2000, s. 323). Veblen'e göre kurumlar, bireysel davranışların ve alışkanlıkların yanı sıra kurumların bireyleri etkilemesi sonucunda ortaya çıkmaktadır (Hodgson, 2000, s. 326).

Hem tarihsel olarak bulunan hem de son zamanlarda ortaya çıkan bulgular ışığında ekonomik büyüme ve gelişme kapsayıcı siyasi ve ekonomik kurumların önemli olduğunu göstermektedir. Ancak kurumsal değişimin iyi oluş üzerine etkisine ait bulgular daha az anlaşılabilir ve yeterli değildir. Kurumsal değişim ile öznel iyi oluş arasındaki ilişkiyi incelemek ve etki eden kanalları belirlemek yaşam kalitesinin kurumsal değişimden nasıl etkilendiğini öğrenmek için gerekli bir adımdır. Kurumsal değişikliği ekonomik özgürlük endeksi tarafından yakalanmaya çalışmaktadır. Kurumsal yapının kapsayıcılığı, değişen ekonomik özgürlük seviyeleri bağlamında anlaşılabilir (Spruk & Kešeljević, 2015, s. 660). Ekonomik özgürlük mülkiyet haklarının güvenliğini, gönüllü işlemlerde bulunma özgürlüğünü, güvenilir paraya erişimi, sınırların dışında gönüllü işlemlerde bulunma özgürlüğünü, rekabet özgürlüğünü ve kişisel seçimi içerir. Ekonomik özgürlük bakımından daha yüksek özgürlüğe sahip ülkelerin, daha düşük olanlara kıyasla daha yüksek ekonomik büyüme ve iyi oluş ölçümleri olduğu görülmüştür. Aynı zamanda ekonomik özgürlüğün varlığı daha düşük işsizlik, daha yüksek yaşam beklentisi, daha eşit gelir dağılımı, daha düşük yoksulluk, daha iyi sağlık ile eğitim kalitesi ve daha iyi ekolojik sonuçlar gibi insan iyi oluşunu birçok yönde olumlu bir etki yaratan faktörler ile ilişkilendirilmiştir. Ekonomik özgürlük ile birçok sosyo-ekonomik faydanın ilişkili olduğu görülmektedir (Spruk & Kešeljević, 2015, ss. 661-662).

Demokrasinin kapsamı ve biçimi ile ilgili kurumsal koşulların insanların demografik ve ekonomik faktörlerin üzerine olan sistematik ve kayda değer olan etkisi benzer şekilde insanların bireysel iyi oluşlarını da etkilemektedir. Demokrasinin yanı sıra etkisi olan bir başka kurum ise hükümetin yerleşme derecesi yani federalizmdir (Frey & Stutzer, 2000b, s. 918). Sosyal bilimlerde, iyi oluşu belirleyen faktörleri tespit etmede kurumlar önemli bir yer tutar. Üzerinde durulan faktörlerden bir tanesi insanların mutluluğuna etki eden kurumların hangi tür kurumlar olduğudur. Özellikle demokratik kurumların insanların mutluluğu üzerindeki etkisi ele alınmıştır. Son yıllarda yapılan çalışmalarda demokratik kurumların politik sonuçlar üzerindeki olumlu etkileri açık bir şekilde gösterilmiştir. Seçmenlerin tercihlerini en güçlü şekilde yansımasında doğrudan siyasi katılım olanaklarının gelişmişliği önemli bir etmendir. Bu sonuçlara ulaşan çalışmalar en fazla referanduma sahip iki ülke olan Amerika Birleşik Devletleri ve İsviçre için kesitsel verilerin kullanıma dayanarak yapılmıştır (Frey & Stutzer, 2000a, s. 2).

Demokrasinin gelişim sürecinin üç aşamasından bahsedilebilir, bunlar Atina Demokrasisi, Fransız devrimi ve (yarı) doğrudan demokrasidir. İlk aşama olan Atina Demokrasisi, yurttaşlar meclisi tarafından karakterize edilebilirken ikinci aşama olan Fransız devriminin temsil ilkesi ise, demokrasinin geniş bir alana yayılmasını sağlamıştır. Üçüncü aşamada, yani (yarı) doğrudan demokraside vatandaşlar, yasa teklifinde bulunma hakları ve referandumlar yoluyla siyasi konularda karar verebilecekleri hali almış oldu. Burada Parlamento ve hükümet en geçerli kararları vermelerine rağmen bu kararları konusunda seçmenler her zaman nihai söz hakkına sahiptir ve anayasada önerilen değişikliklerin yanında önemli yasaları her zaman desteklemelidir (Frey & Stutzer, 2000a, s. 5).

Frey & Stutzer'in iddiasına göre insanların mutluluğu ile doğrudan demokrasinin gelişmişliği arasında orantılı bir ilişki vardır ve bunun nedenin siyasi olarak olumlu sonuçların çıkmasından ziyade siyasi sürecin kendisinin ürettiği faydadan kaynaklandığını öne sürmektedirler (Frey & Stutzer, 2000a, s. 2). Vatandaşlar sonucuna bağlı olmaksızın siyasi olarak ilgili konularla doğrudan ilişki kurma olasılığına değer verdikleri için siyasi sürecin sonucundan bağımsız bir şekilde demokratik sürecin kendisinden fayda sağlarlar. Doğrudan demokrasinin prosedüre ilişkin yönünün özünde yasa tekliflerinin bulunması ve referandum yapılması gibi yöntemlerle tartışma yaratılması vardır. Doğrudan bir demokrasi, prensipte tüm nüfusa açık olan ve iyi tanımlanmış bir kararla sonuçlanan ciddi bir düzensiz sürecin yaratılmasına ilişkin ortamın sağlanmasına neden olur. Bu şekilde devam eden siyasi süreçte, yalnızca 'kazanan taraf' değil, aynı zamanda 'kaybeden taraf' da fayda sağlayabilir, çünkü her iki taraf da tercihlerinin adil bir siyasi süreçle ciddi bir şekilde dikkate alınarak değerlendirildiği düşüncesi içindedirler. Nitekim vatandaşların öznel iyi oluşları doğrudan demokrasi sürecine katılma olasılığından elde edilen fayda ile desteklenmektedir. Bu süreçten dışlanmış olan ve aynı bölgelerde yaşayan yabancılar ise vatandaşlara kıyasla daha düşük mutluluk deneyimlemektedir (Frey & Stutzer, 2000a, s. 7).

1.3. Mutluluk Verisi, Ölçme, Yöntem ve Sorunları

Bir kişi için mutluluğu zenginlik, sağlık, popülerite gibi yaşam tarzını veya koşullarını belirten, doğrudan gözlemlenen dış yargıların temelinde

değerlendirilmemektedir. Mutluluk özüne bakılacak olursak deneyimsel bir meseledir, bu nedenle bireyin zihnine girerek ancak mutluluğu hakkında bir fikir elde edebiliriz. Birinin zihninde ne olduğunu değerlendirmenin temelde iki yolu vardır Birincisi, onun davranışlarını gözlemlemek ve kişinin düşünceleriyle tercihlerini o yolla çıkarım yapmak, ikincisi basitçe soru sormaktır. Şu ana kadarki bilgimize göre çoğu duygunun aksine insanların mutlu olduklarını gösteren gözlemleyebileceğimiz davranışları net olarak yoktur. Sık gülümseme, neşeli bir ses tonu ve vücudun belli karakteristik hareketleri gibi hedonik seviyenin davranışsal belirtiler olduğunu bilsek de bu davranışların bireyin içsel deneyimleriyle ilgili ilişkisi henüz yeteri kadar araştırılmamıştır (Veenhoven, 1984b, s. 39). Rojas’a göre mutluluk verisinin, kişinin kendi değerlendirmesiyle ortaya çıkan bir veri olduğu için kişi hakkında verdiği bilgi daha fazladır. Refah araştırmaları bu yönde eksik kalmıştır ve kendi kendinin değerlendirilmesiyle oluşturulan mutluluk verisi bu eksiği tamamlayabilir. Bu tür araştırmalarda kullanılan somut veriler, insanların sahip olduğu iyi olma deneyimi duygusunda yetersiz kaldı. Günümüzde insanların refahını yöneten anketlerde sorulan soru, öznel iyi oluş sorularını içerir ve insanların yaşamdan, duygulardan, yaşam değerlendirmeleri gibi memnuniyeti hakkında bilgi alınmasını sağlayan verileri toplar (Rojas, 2019, s. 17). Standart ekonominin dayandığı bireysel refahın bir göstergesi olarak tipik olarak, tüketim tercihleriyle ölçülen, *açıklanmış tercihlere* dayanırken, mutluluk ekonomisi bunu *ifade edilen tercihlere* dayandırır. Geniş çaplı anketlerin yanıtlanarak oluşturulan “ifade edilen tercihler” yaklaşımı özellikle açıklanmış tercihler yaklaşımının sınırlı bilgi sağladığı alanlarda yanıt bulmak için çok uygundur. Bu yaklaşım ifade edilen ve açıklanan tercihler arasında genellikle var olan tutarsızlıkları da ortaya çıkarmıştır. Ancak ekonomistlerin uzun süre boyunca anket yapma yaklaşımından uzak durmasının ana sebebi bu verilere güvenilemeyeceği varsayımıydı. Ancak açıklanan tercihler, bireylerin değiştirmekte güçsüz olduğu belirli politikaların veya kurumsal düzenlemelerin (örneğin eşitsizliğin refah üzerindeki etkileri, çevresel bozulma, enflasyon ve işsizlik gibi makroekonomik politikalar) refah etkilerini tam olarak ölçememektedir (Graham, 2009, ss. 8-9).

Öznel iyi oluş, yaygın olarak öz bildirim ölçüleriyle değerlendirilir. Yaşamdan Memnuniyet Ölçeği (Satisfaction with Life Scale), Olumlu ve Olumsuz Duygu Çizelgesi (Positive & Negative Affect Schedule), Öznel Mutluluk Ölçeği (Subjective Happiness Scale) bu ölçeklere örnek olarak verilebilir (Diener ve ark., 2009, ss. 149-150).

1.3.1. Mutluluk verisi

Ekonomi biliminde literatürün büyümesiyle öznel iyi oluş verisi etkin kullanılabilir. Buna en iyi örnekleri Layard'ın 2005 yılı kitabı ve Frey ve Stutzer'ın 2002 kısmi anketleri oluşturmaktadır. Bu kaynaklarda öznel iyi oluş verisi kesitsel ve eğilim özellikleri üzerinde durulmuştur ancak ayrıntılı dinamik özelliklerine aynı odak sağlanmamıştır (Kimball & Willis, 2006, ss. 5-6)

Ekonomide öznel iyi oluş verilerinin kullanılmasının temel sebepleri, ticareti yapılmayan malların refah üzerindeki etkisini inceleyebilmek ve tercihlerin potansiyel olarak tutarsız olduğu durumlarda hem refah etkisini inceleme hem de optimizasyon hatalarını tespit edebilmek. Ancak ekonomik teoride mutluluk olarak geçen etkinin teorik durumunun belirsiz olması ekonomistlerin öznel iyi oluş verilerini kullanmadaki kaygılarının sebebi olarak gösterilebilir (Kimball & Willis, 2006, s. 6)

Öznel iyi oluş olarak bilinen ve mutluluğun ölçülmesinde kullanılan kavram, objektif ölçüler yerine bireylerin mutlulukları hakkında kendi yargılarından, diğer bir deyişle öznel yargılarından, toplanarak oluşturulduğu için öznel ölçülen bir kavramdır. Mutluluk verisi için başlıca kullanılan anketler şunlardır Dünya Değerleri Araştırması (World Values Survey), Euro barometre (Eurobarometer), Genel Sosyal Araştırması (General Social Survey), İngiliz Hane Halkı Paneli Araştırması (British Household Panel Survey) ve Gallup Uluslararası Binyıl Araştırması (Gallup International Millenium Survey). Daha küçük sayıdaki topluluklar için ulaşılabilecek farklı anketlerde mevcuttur. Bunların yanı sıra mutluluğun parasal olmayan, yaş ve cinsiyet, medeni durum ve kişisel ilişkiler, enflasyon ve işsizlik, siyasi kurumlar ve özgürlük, gelir dağılımı gibi belirleyicilerinin üzerinde durulmuş ve bu potansiyel açıklayıcı değişkenlerin mutluluk ile korelasyonunu incelemiştir. Bunun üzerinde yapılan çalışmalardan öne çıkanlar Diener ve ark (1995), Argyle (1999), Easterlin (2003) ve Diener ve Seligman (2004) çalışmalarıdır, bunların yanı sıra Frey ve Stutzer mutluluk ve ekonomi hakkında kitap uzunluğunda bir inceleme sağlamıştır ve Veenhoven'in çevrimiçi Dünya Mutluluk Veri Tabanı, mutluluk verisi ile yapılan çalışmalarda önemli bir katkıda bulunmuştur (Ball & Chernova, 2007, ss. 498-500). Veri setlerini inceleyecek olursak mutluluk için de geçerli olan, genel anlamda veri setlerini analiz etmek için kabul gören iki yol vardır. İlki birincil analizdir ve bu yolda yapılan ele alınan nüfusun hangi kesiminin mutlu ve hangi kesimin mutsuz olduğu sorusunu cevaplamak

için, genel olarak yaş grupları, gelir grupları veya eğitim alanları gibi alt gruplara ayrılarak, toplanan verilerin tablolaştırılması ve sayılmasıdır. İkinci yolda ise biraz daha ileri gidilir ve bireylerin mutlu veya daha az mutlu hissetmesinin nedeni bulunmaya çalışılır. Bireylerin mutlu olmasına neden olan veya etkide bulunan belirleyici faktörleri ya da ekonometride kullanıldığı gibi açıklayıcı değişkenleri araştırılır (Van Praag & Ferrer-i-Carbonell, 2010, s. 7).

Mutluluk üzerine yapılan çalışmalar ülkelerin mutluluk verilerinde ortalamalara odaklansa da dağılım farklılıkları da önem arz etmektedir. Yaşam memnuniyeti genellikle 0'dan 10'a kadar bir ölçekte rapor edilir ve 10, mümkün olan en yüksek memnuniyet seviyesini temsil etmektedir. Eğer her bir puanın dağılımına bakılacak olunursa merdivendeki puandan bağımsız olarak, mutlu olanı tanımlamak için bir eşik olarak kullanılmalıdır. Benzer karşılaştırmalar, ortalama puanları yüksek olan bölgelerle düşük ortalama puanlara sahip olan bölgeleri birbiri ile karşılaştırılarak yapılabilir (Ortiz-Ospina & Roser, 2021)¹⁴.

1.3.2. Mutluluğun ölçülmesi ve ölçme yöntemleri

Mutluluğun birçok formu olsa da iki uç formu tanımlanabilir Anlık zevk ve sıkıntı duyguları (psikolojide sırasıyla bunlara pozitif etki ile negatif etki denilmektedir) ve Yunanca 'da "eudaimonia" olarak adlandırılan haz veya sonsuz mutluluk. Ampirik araştırmada incelenen mutluluk türü, "özel yaşam doyumu" olarak adlandırılan bu iki uç noktanın arasında bir yerdedir. Özel yaşam doyumunu belirlemek için kullanılan soru "Tüm olarak ele alındığında, sürdürdüğünüz yaşamdan ne kadar memnunsun?" sorusudur. Soruda geçen "tüm olarak" ele alındığında, bu terim bireyin kısa dönemli duygularından uzaklaşmasını sağlar çünkü durumlarını tüm olarak ele alınması istenmektedir. Bununla birlikte "sürdürdüğünüz yaşam" eklenmesiyle birey yaşadığı hayatı geçmişe dair değerlendirmelerine takılı kalmadan yaşamın tamamını değerlendirir. Mutluluğun zamansal yönüne baktığımızda üç kavram görüyoruz Deneyimlenen mutluluk, öngörülen veya beklenen mutluluk ve hatırlanan mutluluk (Frey, 2018 ss. 5-6). Mutluluğun incelenmesi gereken birçok boyutu olabilir, ancak

¹⁴<https://ourworldindata.org/happiness-and-life-satisfaction>

bu, ölçülemeyen bir kavram olduğu anlamına gelmez. Hangi yaklaşımların daha yararlı olacağı tartışmaları sosyal psikolojide geniş çaplı bir şekilde yer almaktadır. Ölçülen öznel iyi oluş (bu, "mutluluk" için kullanılan bilimsel terimdir) karakterize edilmesi üç yönle olur Birincisi, ölçümlerin objektif olma amacı taşımaması, aksine mutluluğun öznel bir duygu durumunu temsil ettiğı kabul edilir. İkincisi, mutluluk üzerindeki etkilerden hem olumlu hem de olumsuz olanları değerlendirilir. Üçüncüsü, mutluluk bir bütün olarak ele alınır; kişinin iş memnuniyeti, boş vakti veya mali durumu gibi herhangi belirli yaşam alanıyla sınırlı değildir (Frey, 2018, s. 6).

Günümüzde mutluluk üzerine yapılan çalışmalar daha öznel bir yaklaşıma sahiptir; mutluluğun her insanın kendisi için belirlenmesi gereken bir şey olduğı kabul edilir. Mutluluğı ölçerken kullanılan ölçüm yöntemleri, mutluluğun iki temel bileşenini yakalar: duygu ve biliş (Frey, 2018, ss. 6-7). Mutluluğun öznel olduğunu kabul ediyor olsak da diğer öznel niteliklerin ölçümü gibi genellikle bazı fiziksel uyarılara (ışık, gelir vb.) göre de yapılabilir (Ng, 1996, s. 6). Bu yöntemleri on başlık altında açıklayacağız.

1.3.2.1. Öznel yaşam memnuniyet anketleri

Mutluluğı ölçme yöntemlerinden biri gruplara yapılan anket çalışmalarından oluşur. Bu anketlerde öznel iyi oluşu kapsayan soru “Genel olarak değerlendirdiğinizde, 0'dan (tamamen memnun değil) 10'a (tamamen memnun) kadar bir ölçekte sürdürdüğünüz yaşamdan ne kadar memnunsunuz?” şeklindedir. Soru aynı kişilere başka zamanlarda sorulduğunda sadece hafif değişiklik gösterebilir çünkü kalıbı “genel olarak değerlendirdiğinizde” cevap veren kişinin uzun dönemdeki memnuniyetini değerlendirmesini sağlar. Bunun aksine ne kadar mutlusunuz diye sorulduğunda kişi kısa dönemde ya da o andaki mutluluğunu değerlendirdiğı için cevaplar yüksek derecede değişiklik gösterebilir. Ayrıca bireyin mutluluğı havanın güneşli veya kapalı olması gibi dışsal etkilerden de fazlasıyla etkilenebilir, bu da sorunun zaman içindeki aşırı farklılığının nedenlerinden bir diğeridir. Sonuçta bireylere o andaki mutluluğunu sormak yerine yaşam memnuniyetini sormak daha güvenilir sonuçlar vermektedir. Bu anketlerin cevaplarındaki dağılımlar ilginç bir sonucu ortaya çıkarıyor İnsanlar genellikle kendilerini mutlu olarak düşünüyor (Frey, 2018 s. 7).

1.3.2.2. U endeksi veya sefalet (misery) endeksi

U-indeksi, sefalet indeksi olarak adlandırılabilir çünkü insanların hoş olmayan hallerinin dikkate alındığı bir ölçümdür. Herhangi bir durumda stres, yorgunluk, üzüntü, ağrı gibi olumsuz sayılan duyguların maksimum derecesi, mutluluk duygusu gibi olumlu sayılan duyguların derecesini aşıyorsa derecesi 1 kabul edilir, aşmıyor ise 0 kabul edilir. Bu ölçümün net etkiyi hesaba katan ölçüme kıyasla önemli bir avantajı 1’den 10’a kadar olan ölçeklendirilmiş etkilerden bağımsızdır ve bireysel yorumlama sorunu ortadan kaldırmıştır. Ancak dezavantajlarından biri ise duyguların değerlendirilmesinin tam anlamıyla sıralı olması ve de ankete hangi duyguların dâhil edildiğine bağlı olan bir ölçme yöntemi olmasıdır (Gimenez-Nadal & Molina, 2015 s. 1739).

1.3.2.3. Deneyim örnekleme yöntemi

Deneyim Örnekleme ölçme yönteminde bireylerden rasgele zamanlarda, o anki mutlulukları sorulur. Bireylerin günlük yaşamlarını devam ederken telefon ile aranıp mutlulukları konusunda soru sorulması yöntemi kullanılır. Buradaki amaç kısa dönemdeki öznel deneyimleri hakkında bilgi edinmektir. Anlık, duygusal deneyimleri yakalayan bir günlük gibi işlev görür. Ancak bu yöntemdeki en büyük engel anketlere kıyasla maliyetinin daha yüksek olmasıdır ve bu sebeple sık uygulanmayan bir yöntemdir (Frey, 2018 s. 9).

1.3.2.4. Gün imar yöntemi

Kahneman ve ark (2004) tarafından geliştirilen bu yöntemde katılımcıların gün içindeki günlük deneyimlerini yeniden yapılandırmak üzere 20 dakikalık aralıklarla veri toplanır (Van Praag & Ferrer-i-Carbonell, 2010, ss. 10-11). Bu ölçme yönteminde kullanılan metot insanların geçirdiği günün belli anlarında ne hissettiğini yakalamaktır. Belirlenen bu anlardaki hislerine yönelik mutluluk seviyesi öğrenilir. Bu yöntemde kişilerin zaman bütçesine, yani hangi faaliyet için ne kadar zaman harcadığının gösterilmesine dayanır. Geri dönük olarak bir günün çeşitli aşamalarında öznel olarak hissedilenleri öğrenmek, tek bir soruya bağlanarak öğrenilen mutluluktan daha kesin olarak mutluluğu ölçmemizi sağlar. Bu yöntem oldukça yeni bir yöntemdir bu nedenle henüz kullanılan bir yöntem değildir (Frey, 2018 ss. 9-10). İyi-oluş soruları ile

oluşturulan ölçme yöntemine bir alternatif yöntem olarak görülse de maliyet ve bu çabayı göstermeye istekli olan kişilerin sayısının sınırlı olabileceği gerçeği nedeniyle bu yöntem ile yapılan anket sayısı çok azdır (Van Praag & Ferrer-i-Carbonell, 2010, s. 11).

1.3.2.5. Beyin aktivitesi

Fonksiyonel manyetik rezonans görüntüleme (fMRI), beyin olumlu veya olumsuz etkilere yanıt verdiğinde beyin görüntülerini gösteren beyin aktivitesini görüntülemek için kullanılan bir yöntemdir. Bu yöntemde mutluluk ile ilgili sorulara insan beyninin verdiği tepkileri kullanarak yanıtlanarak da geniş bir insan grubu için kullanılması oldukça masraflıdır. Bireysel refah ile ilgili kavramları anlamak için kullanılan farklı ölçütleri olan bir yöntemdir (Frey, 2018 s. 10).

1.3.2.6. Likert ölçeği (likert scale)

Likert Ölçeğinin kullanılması, verilen bir beyan ya da ifade için sorulan kişiye katılıp katılmadığı ile ilgili sorulduğunda cevaplama için 1’den 7’ye veya 5’e kadar bir puanlama ölçeği verilmesi şeklinde olur. Likert ölçeğinin oturtulduğu varsayım bir kişinin tutumunun şiddeti ya da yoğunluğu doğrusal olarak “kesinlikle katılıyorum” ifadesinden “kesinlikle katılmıyorum” ifadelerine doğru, devamlı bir şekilde olduğu ve bunun ölçülebildiğidir. Likert ölçeği ayrıca sıklık, kalite, önem ve olma olasılığı gibi diğer varyasyonları da ölçebilir. Verilen yanıtların aralıklı sıralaması vardır ancak bu aralıkların birbirine eşit olduğunu söyleyemeyiz. Bu nedenle ortalama (ve standart sapma) sıralı veriler için uygun değildir ancak bir medyan veya bir mod kullanarak özetlemek daha uygun olacaktır. Likert ölçeği kullanmanın avantajı yanıtlarında basit bir evet ya da hayır yanıtı beklemek yerine görüş derecelerine izin verme ve hatta hiçbir fikre sahip olmama yanıtının olmasıdır. Böylece elde edilen veri niceldir ve rahatlıkla analiz edilebilir. Ancak bu ölçeği kullanarak yapılan anketlerde katılımcılara isim, soy isim gibi kimliğini belli eden şeyler yazılması istendiğinde yanıtların sosyal olarak kabul edilebilir olan yanıtlara daha fazla yaklaştığı görülmektedir. Bu ise Likert ölçeği kullanmanın bir dezavantajıdır. Katılımcıların anonim olarak yanıtlanması istendiğinde ise sosyal baskı azaltıldığı için katılımcılar kendilerini daha iyi gösteren yanıtlardan

ziyade onun için daha doğru ve ona daha yakın olan yanıtları verdiği görülmüştür (Mcleod, 2008)¹⁵.

1.3.2.7. Cantril merdiveni (cantril ladder)

Cantril Merdiveninin yöntemi basittir ve yanıtlayanlar veya görüşmeci olan kişiler için büyük bir zaman yatırımı gerektiren bir uygulama değildir. Bu yöntemin yaygınlaşması, Gallup'un Dünya Anketinde kullanılmasının ardından önemli ölçüde artmıştır (Mazur ve ark., 2018, s. 182). Cantril'in 1965'teki çalışmasında Cantril ölçeğinin genel anlamda nasıl olacağı açıkça tanımlanmıştır Yanıt veren kişiden, kendi varsayımlarına, algılarına, hedeflerine ve değerlerine dayanarak, spektrumun iki uç noktasını ya da bazı ölçeklerin üzerinden demirleme noktaları tanımlamaları istenir. Örneğin, 'üst' ve 'alt', 'iyi' ve 'kötü', 'en iyi' ve 'en kötü'yü tanımlaması istenebilir (Cantril, 1965, s. 22). Cantril merdiveni kullanılarak yapılan anketlerde, örneğin Gallup Dünya Anketinde, yaşamı değerlendirmede sorulan temel soru şu şekildedir Lütfen en altta 0'dan başlayan en üstü 10'a kadar numaralandırılmış basamakları olan bir merdiven hayal edin. Merdivenin üstü sizin için mümkün olan en iyi hayatı temsil eder ve merdivenin altı sizin için mümkün olan en kötü hayatı temsil eder. Şu an için, merdivenin hangi basamağında durduğunuzu, bireysel olarak, hissettiğinizi belirtin şeklinde sorular oluşturulur (Ortiz-Ospina & Roser, 2021)¹⁶.

1.3.2.8. Sürekli yanıt ölçeği (continuous response scale)

Van Praag tarafından deneysel olarak kullanılan bu yöntemde katılımcıya sol uç noktanın "tamamen mutsuz" ve sağ uç noktanın "tamamen mutlu" anlamına gelen bir çizgi bölümde bir noktayı işaretlemesi istenir. Günümüzde, bilgisayar ortamında oluşturulabilecek bir anket ile böyle bir sürekli yanıt ölçeğini oluşturmak zor olmayacaktır (Van Praag & Ferrer-i-Carbonell, 2010, s. 11).

¹⁵<https://www.simplypsychology.org/likert-scale.html>

¹⁶<https://ourworldindata.org/happiness-and-life-satisfaction>

1.3.2.9. Yaşamdan memnuniyet ölçeği (satisfaction with life scale) ve öznel mutluluk ölçeği (subjective happiness scale)

Yaşam Memnuniyet Ölçeği, kişinin yaşamına ilişkin küresel bilişsel yargıları ölçen 5 maddelik bir araçtır. Ölçek, "hayatım çoğu yönden idealime yakın" veya "şu ana kadar hayatta istediğim önemli şeyleri elde ettim" gibi maddeleri içerir. Katılımcılar, 7'li Likert ölçeğini kullanarak bu ifadelere ne derece katıldıklarını ifade ederler (Diener ve ark., 2009, ss. 149-150). Bu bağlamda yaşam memnuniyetini ölçmek için bir başka soru ise "Bir bütün olarak hayatınızdan ne kadar memnunsunuz?" ve kullanılan ölçek 0 ile 10 arasında olmaktadır. Ancak ölçeği 0 ile 10 olarak kullanmak zorunlu değildir, Likert ölçeği gibi 1-7 skalası hatta 1-3 skalası bile kullanılabilir. Elbette skala seçiminde göz önünde bulundurulması gereken konu, ölçeğin puan sayısı azaldıkça katılımcı tarafından aktarılabilecek bilginin de azabileceği ancak aynı zamanda çok puan sayılarından oluşan bir ölçeğin de fazla kafa karıştırıcı olabileceği ve katılımcıların bu tarz sorulara yanıtlarının doğruluğunun çok olmamasıdır. Ayrıca katılımcılara aynı sorunun tekrar tekrar sorulmasıyla ruh halindeki değişimlerden kaynaklanan, doğal olarak oluşabilecek bir değişkenlik söz konusudur ancak burada hedeflenen, verilen yanıtların genel ortalamasıdır (Van Praag & Ferrer-i-Carbonell, 2010, s. 10).

Öznel Mutluluk Ölçeği bireylerin ne kadar mutlu olduklarına ilişkin algılarını ölçen bir araçtır. Bireyler 1'den 7'ye kadar olan Likert ölçeğinde kendilerini ne kadar mutlu gördüklerini belirtirler veya "Bazı insanlar genellikle pek mutlu değildir. Depresyonda olmasalar da asla olabilecekleri kadar mutlu görünmezler. Bu karakterizasyon sizi ne ölçüde tanımlıyor?" gibi maddelere yanıt verirler (Diener ve ark., 2009, ss. 149-150).

1.3.2.10. Olumlu ve olumsuz duygu çizelgesi (positive and negative affect schedule)

Olumlu ve Olumsuz Duygu Çizelgesi, Yaşam Memnuniyet Ölçeğinden farklı olarak, öznel iyi oluşun olumlu ve olumsuz duyguların bileşenlerini doğrudan yakalamakla ilgilenmektedir. Katılımcılara, ilgili, heyecanlı, gururlu gibi olumlu ve endişeli, suçlu, korkmuş gibi olumsuz duyguları örnekleyen duygu kelimelerinin bir listesi verilir ve genel olarak bu duyguları ne ölçüde deneyimlediklerini 1'den 5'e kadar bir ölçekle değerlendirmeleri beklenir. Olumlu ve Olumsuz Duygu Çizelgesinin

yönergeleri, katılımcıların örneğin geçen hafta nasıl hissettiklerini veya o anda nasıl hissettiklerini anlamak için yeniden ifade edilebilir (Diener ve ark., 2009, ss. 149-150).

1.3.3. Ölçme yöntemlerin karşılaştırılması

Kullanılmak üzere uygun olan birçok mutluluk ölçüm yöntemi mevcuttur. Araştırmacıların çalışmaları için bu ölçüm yöntemleri arasından en uygununu seçmek için göz önünde bulundurmaları gerekenler arasında ilk olarak mutluluk varyantı, ikinci olarak metodolojik nitelikleri ve son olarak ise maliyet gibi pragmatik değerlendirmeler vardır (Veenhoven, 2017, s. 78).

Mutluluğun kavramsal bakımdan ölçülmesinde farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Örneğin genel mutluluk kavramını ele alacak olursak hedonik düzey olarak adlandırılan duygusal bileşen ve memnuniyet olarak adlandırılan bilişsel bileşen bulunmaktadır. Bu bileşenlerden hangisinin araştırma sorusunu daha iyi yansıttığını bulmak ve o yönde ölçme yöntemi seçmek gereklidir. Ayrıca mutluluk varyantı seçimi araştırılan popülasyona da bağlı gelişebilir. Örneğin çalışmada küçük çocuklar söz konusu ise hedonik seviye tek seçenek olacaktır, çünkü genel mutluluk ve memnuniyetle ilgili soruları cevaplamak için gerekli olan, hayatlarını bir bütünü değerlendirme görüşlerini henüz geliştirmemişlerdir. Mutluluk varyant seçiminin metodik sonuçları da vardır diğer derecelendirmelerin kullanımı yalnızca hedonik düzeyde mümkün olmaktadır. Bir başka kavramsal ölçüm değerlendirmesi ise araştırma sorusuna bağlı olarak değerlendirilmesi gereken mutluluk ölçüsünün zaman dilimidir. Eğer araştırılacak olan bir toplumun yaşanabilir olması ise o toplumda yaşayanların genel anlamda ne kadar mutlu oldukları bilinmek istenir. Ancak araştırılmak istenen insanların boşanmaya nasıl uyum sağladıkları ise o olaydan sonra ne kadar mutlu hissettiklerine odaklanmak daha uygun olacaktır (Veenhoven, 2017, ss. 78-79).

Mutluluk çalışmalarında mevcutta kullanılan birçok ölçü, kullanılan gözlem teknikleri ve derecelendirme ölçekleri olarak da birbirinden farklılıklar gösterir. Bunun için seçilecek ölçüm yöntemi çok önemlidir. Ölçüm yöntemi seçilirken üzerinde durulması gereken hususlardan ilki katılımcıları bir seçenek üzerinde karar kılmalarına zorlayan, orta bir nokta içeren, eşit sayıda olmayan ölçek seviyelerinin mi, yoksa çift sayıda seçeneği olan ölçek seviyelerinin mi, seçilmesinin daha doğru sonuçlar vereceğidir. Birçok araştırmacıya göre, eşit sayıda olmayan ölçek kullanmak çift sayıda

olan ölçek kullanmaya göre tercih edilmesi gerekmektedir. Bunun için sunulan ana argümanları bir orta noktayı atlamanın, katılımcıların orta noktaya en yakın olan ölçek noktalarından birini rastgele seçeceği anlamına gelmesidir. İkinci husus, doğru sayıda cevap seçeneğinin seçilmesidir. Teoride, kişinin mutluluğu ile verilen cevap seçeneği arasında bir eşleşme olma olasılığı, daha fazla seçenek sunulduğunda artacaktır, fakat daha fazla seçenek sunmak belirsizliğe neden olabilir ve bunun sonucunda da katılımcının kararsız bir şekilde yanıtlamasına yol açabilir. Bu konu ile ilgili yapılan araştırmalarda, 5 ya da 7 puanlık derecelendirme ölçeklerinin ideal olduğu öne sürülmektedir ve uygulamalarda kullanılan değerlendirmelerin tartışıldığı kısımlarda ise 0 ile 10 arası sayısal ölçeklerin daha yaygın olarak kullanıldığı, dolayısıyla karşılaştırma için daha fazla fırsat sağladığı görülmüştür. Diğer bir husus ise yanıt seçeneklerinin tam etiketleme veya kısmi etiketleme ile ilgilidir. Tam etiketleme durumunda, her seçenek "çok mutlu", "oldukça mutlu" ve "çok mutlu değil" gibi kelimeler kullanılarak açıklanırken kısmen etiketli seçeneklerin olduğu ölçeklerde yalnızca en yüksek ve en düşük tanımlayıcı sözcüklerin verildiği sayılarla belirtilir. Kısmen etiketli anketlerde "10 tamamen mutlu 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0 tamamen mutsuz" şeklinde gösterilebilen yanıtlar vardır. Sözel olan yanıtlar daha çok tercih edilse de seçeneklerinin sayısını aşağı yukarı 3 ya da 5 seçenek ile sınırlaması, katılımcıların sayıları yorumlamalarının kelimeleri yorumlamalarına kıyasla daha az farklılık göstermesi açısından dezavantajları vardır. Sayısal ölçeklerin sözel olanlara oranla yanıt seçenekleri arasındaki eşit mesafesi olması nedeniyle istatistiksel analizde kullanılması için daha fazla olanak sağlar (Veenhoven, 2017, ss. 79- 80).

Mutluluk derecesini derecelendirmek için sözsüz, sayısız bir teknik kullanmak, örneğin evrensel olarak mutluluk derecelerini ifade ettiği kabul edilen gülen yüz ifadelerini yanıt seçeneklerini belirtmek için kullanmak, hem kültürler arası karşılaştırmalara izin verir, hem de okuma yazma bilmeyen katılımcılar için de uygundur. Bu derecelendirme ölçeklerinin bir sınırlaması ise katılımcıların dikkatlerini duygusal deneyimlerine odaklayıp genel mutluluk düzeylerini değerlendirmeye almamaları olabilir. Bu nedenle hedonik seviyeyi ölçmek için daha uygun bir yöntem olarak sayılabilir (Veenhoven, 2017, s. 81).

Son olarak ölçümlerin pragmatik değerlendirmeleri üzerinde durulacaktır. Araştırmalar genellikle önceki araştırmalarla karşılaştırma yapmayı gerektirebilir,

bunun için karşılaştırılabilir ölçülerin ve ideal olarak özdeş ölçülerin kullanılmasını gerekebilir. Araştırmacılar bu nedenle sonuçlarını karşılaştırmak istedikleri çalışmalarda daha önce kullanılan bir mutluluk ölçüsü seçmeyi tercih etmeleri akıllıca olacaktır. Mutluluk ölçülerinin ayırt edici gücü, onları kullanarak elde edilen bağıntılarda ortaya çıkmaktadır (Veenhoven, 2017, ss. 81-82).

1.3.4. Dünya mutluluk anketleri ve raporları

Birleşmiş Milletler, ülkelerin kalkınmalarını ölçmek için GSYH ölçütünün yerine daha iyi bir ölçüt olduğunu düşündükleri İnsani Gelişme Endeksi'ni (İGE) 1990 yılından beri kullanmaktadır. Öte yandan ülkenin kalkınmasının ölçütü olarak İGE tek değildir ve birçok farklı gösterge sistemleri geliştirilmiştir. Ancak her birinin İGE gibi sorunlu olduğu noktalar mevcuttur. Geliştirilen yeni göstergelere bir örnek Mutlu Gezegen Endeksidir. Bu endeks yaşam beklentisi, ortalama yaşam memnuniyeti ve bir ülkenin doğal kaynaklarını ne ölçüde kullandığını gösteren ekolojik ayak izinin ölçülmesiyle oluşturulur. Ancak bu endekste temel sorun ekolojik ayak izinin gelişmiş ülkelerde yüksek miktarda olması nedeniyle ve o ülkelerin göreceli olarak daha az gelişmiş ülkelerin gerisinde kalması nedeniyle, ülkelerin mutluluk sıralamasının doğru yansıtılmadığının düşünülmesidir (Weimann ve ark., 2014, ss. 3-4). Bu endeks ile ilgili daha detaylı bilgi sonraki başlıklarda verilecektir.

Göstergelerin temel amacı bilgiyi yoğunlaştırmaya çalışmaktır. Bunun iki eksi yönü vardır birincisi bilginin birleştirilmesi sürecinde önemli miktarda bilginin kaybolması ve ikincisi ise göstergelerin kullanılmasıyla, göstergeye hangi bileşenlerin dâhil edilmesi gerektiğine ve bunların nasıl ağırlıklandırılacağına karar verilmesinin gerekli kılmasıdır. Her iki işlem de isteğe bağlı farklı şekillenebilir. Bu nedenle GSYH'nin diğer göstergelere kıyasla üstünlüğü çoğunlukla piyasa süreçleri tarafından üretilen verilerden oluştuğu için hileli yönlendirmelere ve dışardan etkilenmelere karşı güvenli olmasından gelmektedir. Mutluluk ekonomisinde yapılan araştırmalar daha fazla göstergenin üretilmesinde önemli payı vardır. Ayrıca bu araştırmaların sağladığı araçlar dizisi, GSYH gibi toplama sorununu herhangi bir keyfilik unsurunun mevcut olması sorunun çözülmesine katkıda bulunmuştur. Ekonomik araştırmalarda toplanan veriler anket yoluyla, insanlara doğrudan sorarak yaşam memnuniyeti hakkında bilgi edinir. En yaygın olarak kullanılan anketlerden bazıları, Amerika Birleşik

Devletleri'ndeki Genel Sosyal Anket (GSS), Birleşik Krallık'taki İngiliz Hane Halkı Paneli Anketi (BHPS) ve Almanya'daki Alman Sosyo-Ekonomik Panelidir (SOEP). Bu anketlerde çok büyük sayılarda hane halkına detaylı sorular sorularak bilgi toplanır. En sonunda da yaşam memnuniyetlerini bir sayıyla (genelde 0'dan 10'a kadar hayatınızdan ne kadar memnunsunuz tarzında bir soruyla puanlaması istenir, SOEP'de olduğu gibi) açık bir şekilde belirtilmesi istenir ve tüm katılımcıların belirttikleri sayının ortalaması alınır. Bu şekilde yapılması yaşam memnuniyetinin GSYH gibi keyfi ağırlıklara bağlı olmamasını sağlar (Weimann ve ark., 2014, ss. 4-6).

1.3.4.1. Genel sosyal anket (GSS)

Genel Sosyal Anket (GSS), 1972'den süre gelmek üzere Amerika Birleşik Devletlerindeki yetişkinleri ulusal düzeyde temsil eden bir anketidir. GSS, çağdaş Amerikan toplumunun görüş, tutum ve davranışlardaki eğilimleri izlemek ve açıklamak için onlar hakkında veri toplamaktadır. GSS, daha önceki anketlerden gelen soruları uyarlayarak araştırmacıların 80 yıla kadar karşılaştırma yapmalarına izin vermektedir. Standart demografik, davranışsal ve tutumsal sorularının yanı sıra özel ilgi konularını içermektedir. Kapsanan konular içerisinde bulunanlar sivil özgürlükler, suç ve şiddet, gruplar arası hoşgörü, ahlak, ulusal harcamalara verilen öncelikler, psikolojik refah, sosyal hareketlilik ile stres ve travmatik olaylardır. Genel olarak bakıldığında zaman, GSS, Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayanların sosyolojik ve tutumsal eğilim verileri kapsayan en iyi kaynaktır. Araştırmacılar için genel anlamda toplumun yapısını ve işleyişini, ayrıca ilgili alt grupların oynadığı rolün incelemesine ve Amerika Birleşik Devletleri'ni diğer uluslarla karşılaştırmasına olanak tanır ("GSS General Social Survey | NORC", 2021)¹⁷

1.3.4.2. İngiliz hane halkı paneli anketi (BHPS)

İngiliz Hane Halkı Panel Anketi 1991 yılında başladı. Bu anketi diğer anketlerden ayıran özelliklerden biri yıllar boyunca aynı temsili bireylerin örneklem olarak takip edilmesidir. Diğer bir özeliği ise hane bazında olan bir anket olması ve örneklenen

¹⁷<https://gss.norc.org/>

hanelerin her yetişkin üyesi ile görüşülmesinin yanı sıra yaşlılar veya tek ebeveynli aileler gibi belirli grupların anlamlı analizi için yeterli vakaları içermesidir. Dalga 1 paneli, Büyük Britanya'nın 250 bölgesinden seçilen yaklaşık 5.500 hane ve 10.300 kişiden oluşuyordu. 1999'da İskoçya ve Galler'in her birinde 1.500 haneden oluşan ek örnekler, ana örneğe eklendi. Daha sonra 2001'de Kuzey İrlanda'da 2.000 hanelik bir örneklemin de ana örneğe eklenmesiyle panel, Birleşik Krallık çapında araştırmalarda kullanım için uygun hale getirildi. BHPS verilerine Birleşik Krallık Veri Hizmeti aracılığıyla erişilebilmektedir. Ankette hane halkında 16 yaş ve üzerinde olan kişiler ile görüşme yapılmaktadır. Ankette kapsanan konular ev birleşimi, konaklama şartları, konut hareketliliği, eğitim ve öğretim, sağlık ve sağlık hizmetlerinden yararlanma, işgücü piyasası davranışı, sosyoekonomik değerler, istihdam, sosyal haklar ve emekli maaşlarından elde edilen gelirdir. Bu konuların haricinde, yıllık süreden daha az süreyle sorulması gereken sorular da vardır. Bu soruların içerikleri ömür boyu süren bir evlilik, birlikte yaşama ve doğurganlık öyküsü; ömür boyu iş geçmişi, servet ve varlıklar, ek sağlık önlemleri, yaşlanma, emeklilik ve yaşam kalitesi, çocuklar ve ebeveynlik, komşuluk ve sosyal ağlar hakkındadır ("British Household Panel Survey (BHPS)-Institute for Social and Economic Research (ISER)", 2021)¹⁸.

1.3.4.3. Alman sosyo-ekonomik paneli (SOEP)

Alman Sosyo-Ekonomik Paneli, Almanya'daki nüfusun boylamsal bir panel veri setinden oluşmaktadır. 1984 yılında başlayan ve yetişkin hane halkı üyeleriyle her yıl yeniden görüşmeyle sürdürülen haneyi temel alan bir çalışmadır. Zaman zaman ek numunelerin de alındığı olmuştur. 2019 yılı itibari ile yaklaşık 19.000 hane ve örnekleme 32.000'den fazla yetişkin yer almaktadır. Ankette araştırılan pek çok konudan bir kısmı hane halkı bileşimi, meslek, istihdam, kazanç, sağlık ve yaşam memnuniyetini içermektedir. Yıllık anketler, Alman Ekonomik Araştırma Enstitüsü (DIW Berlin) ve Kantar Grubu tarafından yürütülür. Anket, Eğitim Planlaması ve Araştırma Teşviki için "Bund-Länder-Kommission" (Eyalet/Federal Eyalet Komisyonu) aracılığıyla Alman Federal Hükümeti ve Berlin Eyaleti tarafından finanse edilmektedir. Bu ankette görüşülen katılımcıların aynı olması ve her sene yapılması sebebiyle uzun dönemdeki

¹⁸<https://www.iser.essex.ac.uk/bhps>

psikolojik, ekonomik, toplumsal ve sosyal gelişmeleri izlemek mümkündür. Toplumdaki değişikliklere ayak uydurmak adına düzenli bir şekilde rastgele örnekler eklenmektedir ve anket buna göre uyarlanmaktadır ("DIW Berlin Research Infrastructure 'Socio-Economic Panel (SOEP)", 2021)¹⁹

1.3.4.4. Rusya boylamsal izleme araştırması (RLMS)

Rusya Boylamsal İzleme Anketi (RLMS), Rusya reformlarının Rusya Federasyonu'ndaki hanelerin ve bireylerin sağlık ve ekonomik refahı üzerindeki etkilerini izlemek için tasarlanmış bir dizi ulusal temsili ankettir. Bu etkiler çeşitli yollarla ölçülmektedir. Bunlardan bir tanesi bireylerin sağlık durumunu ve diyet alımını ayrıntılı izlenmek, hane düzeyinde harcamalarını ve hizmet kullanımını tam ölçümle ve bölgeye özgü fiyatlar ve topluluk altyapı verileri dahil olmak üzere topluluk düzeyinde ilgili verileri toplanmak şeklindedir. Faz II verileri 1994'ten beri (iki istisna dışında) yıllık olarak toplanmaktadır. Proje, Kuzey Karolina Üniversitesi'ndeki Carolina Nüfus Merkezi tarafından ortaklaşa yürütülmektedir ("Russia Longitudinal Monitoring Survey of HSE", 2021)²⁰.

1.3.4.5. Avustralya hane halkı, gelir ve işgücü dinamikleri anketi (HILDA)

Avustralya'da Hane Halkı, Gelir ve Emek Dinamikleri (HILDA) Anketi, ekonomik ve kişisel refah, işgücü piyasası dinamikleri ve aile hayatı hakkında önemli bilgiler toplayan hane bazlı bir panel çalışmasıdır Aynı Avustralyalı grubunun hayatları boyunca hikâyelerini anlatmayı amaçlamaktadır. 2001 yılında başlatılan HILDA Anketi, politika yapıcılara Avustralya hakkında benzersiz bilgiler sağlayarak sağlık, eğitim ve sosyal hizmetler dâhil olmak üzere bir dizi politika alanında bilinçli kararlar vermelerini sağlamaktadır (Institute & Survey, 2021)²¹.

¹⁹<https://www.diw.de/en/soep>

²⁰<https://rlms-hse.cpc.unc.edu/>

²¹<https://melbourneinstitute.unimelb.edu.au/hilda>

1.3.4.6. Avrupa sosyal anketi (ESS)

Avrupa Sosyal Araştırması (ESS), kurulduğu 2001 yılından bu yana tüm Avrupa'da gerçekleştirilen, akademik olarak yönlendirilen uluslararası bir ankettir. Her iki yılda bir, yeni seçilmiş, kesitsel örneklerle yüz yüze görüşmeler yapılmasıyla anket oluşturulur. Anket, otuzdan fazla ülkedeki çeşitli nüfusların tutumlarını, inançlarını ve davranış kalıplarını ölçmektedir. ESS'nin temel amaçları arasında Avrupa'nın sosyal yapısı, koşulları ve tutumlarındaki istikrarın ve değişimin haritalamak ve Avrupa'nın sosyal, politik ve ahlaki dokusunun nasıl değiştiğini yorumlamak vardır. Bir başka amacı ise sosyal bilimlerde, uluslararası araştırmalarda daha yüksek titizlik standartlarını elde etmek ve yaymaktır. Bu standartlara çalışmalardaki anket tasarımı ve ön test, örnekleme, veri toplama, yanlılığın azaltılması ve soruların güvenilirliği dâhildir. Vatandaşların toplumlarının temel yönlerine ilişkin algılarına ve yargılarına dayalı olan ulusal ilerlemenin sağlam temelli göstergelerini tanıtmak amaçları arasındadır. Son olarak ESS, Avrupalı sosyal araştırmacıların karşılaştırmalı nicel ölçüm ve analiz konusunda eğitimini üstlenmek ve kolaylaştırmak ve de akademisyenler, politika yapıcılar ve daha geniş kapsamlı halk arasında sosyal değişimlere ilişkin verilerin görünürlüğünü ve erişimini geliştirmek amaçlarını taşımaktadır ("About ESS | European Social Survey (ESS)", 2021)²²

1.3.4.7. Gallup dünya anketi (GWP)

Gallup Dünya Anketi, gıda erişimi, istihdam, liderlik performansı ve refah gibi dünya çapında en önemli olduğu düşünülen konuları takip etmektedir. 2005 yılında Dünya Anketini oluşturulduğundan beri Gallup, dünyanın yetişkin nüfusunun %99'unu içeren 160'tan fazla ülkede çalışmalar yürütmüştür. Gallup Kıdemli Bilim İnsanları, Gallup'a dünyanın her ülkesinde topladığı ortak bir istatistik dizisinin geliştirilmesi konusunda tavsiyelerde bulunmaktadır. Bu anketin içeriğinde 100'den fazla küresel sorunun yanı sıra bölgeye özgü öğeler mevcuttur. Gallup, dünya anketini Avustralya'dan Pakistan'a her seferinde aynı soruları aynı şekilde sorarak yürütülmektedir. Bu, verileri yıldan yıla eğilimleri görmeyi ve doğrudan ülkeler arasında karşılaştırmaları yapmayı

²²<https://www.europeansocialsurvey.org/>

mümkün kılmaktadır. Gallup, telefon kapsama alanının nüfusun en az %80'ini temsil ettiği veya geleneksel anket yöntemi uygulandığı ülkelerde telefon anketlerini kullanır. Telefon görüşmesinin kullanıldığı ülkelerde Gallup, rastgele basamaklı arama (RDD) yöntemi veya ulusal olarak temsili bir telefon numarası listesi kullanır (Gallup, 2021)²³.

1.3.4.8. Dünya değerler anketi (WVS)

Dünya Değerler Anketi (WVS) araştırma programının temel amacı dünyadaki insanların sosyal, politik, ekonomik, dini ve kültürel değerlerini bilimsel ve akademik olarak çalışmasıdır. Dernek ve sekreteryası Stockholm, İsveç'te bulunan ve uluslararası bilim adamları ekibi tarafından yönetilen, değişen değerleri ve bunların sosyal ve politik yaşam üzerindeki etkilerini inceleyen küresel bir sosyal bilimciler ağıdır. 1981'de başlayan anket, her ülkede en titiz, yüksek kaliteli araştırma tasarımlarını kullanmayı amaçlamaktadır. WVS, dünya nüfusunun neredeyse yüzde 90'ını içeren yaklaşık 100 ülkede ortak bir anket kullanılarak yürütülen ulusal temsilleri içeren anketlerden oluşur. WVS, şu anda yaklaşık 400.000 katılımcıyla yapılan röportajları da bulunduran, şimdiye kadar yürütülen en büyük ticari olmayan, uluslararası, insan inançları ve değerleri zaman serisi araştırması sayılmaktadır. Ayrıca WVS, dünyanın tüm önemli kültürel bölgelerinde, çok fakir ülkelere kadar tüm küresel varyasyonları kapsayan tek akademik çalışmadır. WVS, bilim insanlarının ve politika yapıcılarının dünyanın her yerindeki insanların inançlarında, değerlerinde ve motivasyonlarındaki değişiklikleri anlamalarına yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Binlerce siyaset bilimci, sosyolog, sosyal psikolog, antropolog ve ekonomist bu verileri ekonomik kalkınma, demokratikleşme, din, cinsiyet eşitliği, sosyal sermaye ve öznel iyi oluş gibi konuları analiz etmek için kullanmıştır. Bu veriler aynı zamanda hükümet yetkilileri, gazeteciler ve öğrenciler tarafından da yaygın olarak kullanılmış ve Dünya Bankası'ndaki gruplar kültürel faktörler ile ekonomik kalkınma arasındaki bağlantıları analiz etmişlerdir. Dünya Değerler Araştırması, dünyadaki insanların sosyal, politik, ekonomik, dini ve kültürel değerlerinin bilimsel ve akademik çalışmalarına yönelik uluslararası bir araştırma programı olma özelliği taşımaktadır. Projenin amacı, zaman içinde olan istikrar veya değişimin, ülkelerin ve toplumların sosyal, politik ve ekonomik gelişimi

²³<https://www.gallup.com/178667/gallup-world-poll-work.aspx>

üzerinde hangi etkilerinin olduğunu değerlendirmektir. Proje, Avrupa Değerler Çalışmasından doğmuştur ve 1981'de Kurucusu ve ilk Başkanı (1981-2013) olan Michigan Üniversitesi'nden (ABD) Profesör Ronald Inglehart ve ekibi tarafından başlatılmıştır. İlk kurulduğu zamandan beri 120'den fazla ülkede faaliyet göstermektedir. Projenin ana araştırma aracı, her 5 yılda bir küresel olarak yürütülen temsili karşılaştırmalı sosyal araştırmadır ("WVS Database", 2021)²⁴.

1.3.4.9. Dünya mutluluk raporu (world happiness report)

Dünya mutluluk raporu, yayınlandığı ilk yıl olan 2012 yılından itibaren amacı dünyadaki mutluluğu gözden geçirmek ve mutluluktaki kişisel ve ulusal farklılıkları açıklamaya çalışmak olmuştur. Mutluluğu ölçerken sadece neyin olmadığına değil siyasi özgürlüğe, güçlü sosyal ağlara ve yolsuzluğun olmamasına bakılmaktadır. Bu faktörlerin mutluluğa gelirden daha fazla etki ettiği söylenebilir. Bireysel düzeyde ise zihinsel ve fiziksel sağlığın iyi düzeylerde olması, güvenilecek kişilerin etrafınızda bulunması, iş güvenliği ve aile düzeninin istikrarlı olması çok önemlidir. 2012 raporunun bulguları arasında da zengin ülkelerin daha mutlu olma eğilimde olduğu ancak asıl mutluluk için önemli olanın gelirden ziyade sosyal desteğin gücü, yolsuzluğun olmaması ve kişisel özgürlüğün derecesi gibi sosyal faktörler yer almaktadır. Bunun dışında, işsizliğin, yas veya ayrılık kadar mutsuzluğa neden olduğu; iyi davranmanın insanları daha mutlu ettiği gözlemlenmektedir. Gelişmiş ülkelerde kadınlar erkeklerden daha mutluyken, fakir ülkelerdeki durumun daha karışık olduğu, orta yaşta mutluluk en düşük seviyede olduğu bulguları vardır. Ayrıca istikrarlı aile hayatı ve kalıcı evlilikler, ebeveynlerin ve çocukların mutluluğu için önemli olduğu ve ruh sağlığı, herhangi bir ülkede mutluluğu etkileyen en büyük faktör olduğu da bulgular arasındadır ("First World Happiness Report Launched at the United Nations", 2012)²⁵.

Dünya Mutluluk Raporunda ulusal yaşama ilişkin değerlendirme sıralamasında kişi başına düşen GSYH, sosyal destek, sağlıklı yaşam beklentisi, özgürlük, cömertlik ve yolsuzluğun olmaması biçiminde sıralanan altı değişken kullanılır. Bu altı değişken

²⁴<https://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp>

²⁵<https://worldhappiness.report/blog/first-world-happiness-report-launched-at-the-united-nations>

ile ülkeler arasında ve zaman içinde mutlulukta olan değişimlerin nelerden kaynaklandığı anlamaya çalışılmaktadır. Ülkelerin mutluluk ölçümelerini değerlendirmek için kullanılan puanlar Gallup Dünya Anketindeki anket yanıtlarında belirtildiği gibi, bireylerin öznel iyi oluşlarına ilişkin kendi değerlendirmelerine dayanmaktadır (Helliwell ve ark., 2020, ss. 14-15). Kullanılan değişkenlerden kişi başına düşen GSYH'nin hesaplanması Dünya Bankası tarafından yayınlanan Dünya Kalkınma Göstergelerinden (WDI) alınan, sabit 2011 uluslararası dolarına ayarlanmış Satın Alma Gücü Paritesi (PPP) cinsindendir. Sosyal destek değişkeni, Gallup Dünya Anketinde (GWP), sorulan "Başınızın belada olması durumunda, ihtiyaç duyduğunuzda size yardım edeceklerine güvenilebileceğiniz akrabalarınız veya arkadaşlarınız var mı?" sorusuna, hayır 0'a, evet 1'e denk gelmek üzere, verilecek olan ikili yanıtlarına göre oluşturulan ulusal bir ortalama ile oluşturulmuştur. Sağlıklı yaşam beklentisi değişkeni, Dünya Sağlık Örgütü (WHO) Küresel Sağlık Gözlemevi veri havuzundan alınan verilere dayanılarak oluşturulmuştur. Özgürlük değişkeni GWP'de bulunan "Hayatınızda ne yapacağınızı seçme özgürlüğünüzden memnun musunuz yoksa memnun değil misiniz?" sorusuna verilen ikili cevaplarla oluşturulan yaşam seçimleri yapma özgürlüğü verisinden oluşturulmuştur. Cömertlik değişkeni, "Geçen ay bir hayır kurumuna bağış yaptınız mı?" sorusuna verilen ikili yanıtların kişi başına GSYH'ye göre olan ulusal ortalamasının regresyonunun kalıntısıdır. Yolsuzluğun olmaması değişkeni GWP'de bulunan "Yolsuzluk hükümette yaygın mı, değil mi?" ve "Yolsuzluk işletmeler içinde yaygın mı, değil mi?" sorularına verilen ikili yanıtların ortalamasıdır (Helliwell ve ark., 2020, s. 17).

1.3.4.10. Küresel duygular raporu (global emotions report)

Her yıl Küresel Duygular Raporu, insanların hayattan zevk alıp almadıklarını, yeni ve ilginç şeyler öğrenip öğrenmediklerini, kendilerini iyi dinlenmiş hissedip hissetmediklerini veya aşırı stres, üzüntü, endişe veya fiziksel acı hissedip hissetmediklerini ülke düzeyinde ölçmeye çalışmaktadır. Gallup'un olumlu ve olumsuz deneyim endeksleri, hayatın maddi olmayan varlıklarını, yani insanların hayatları hakkında nasıl hissettiklerini ölçer. Kısacası, rapor, hayatı yaşamaya değer kılan her şeyin bir ölçüsünü sunuyor ve liderlere, toplumlarının duygusal sağlığına ilişkin, yalnızca GSYH gibi ekonomik ölçümlerden alamayacakları iç görüler sağlamaktadır. Bu raporda

insanların olumlu ve olumsuz günlük deneyimlerine ilişkin ölçümlerinin sonuçlarını sunulmaktadır (Gallup, 2021)²⁶.

1.3.4.11. OECD daha iyi yaşam endeksi (OECD better life index)

OECD (Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü) Daha İyi Yaşam Endeksinde, OECD'nin maddi yaşam koşulları ve yaşam kalitesi alanlarında temel olarak belirlediği 11 konuyu temel alarak ülkeler arasında refahının karşılaştırılmasına olanak tanımaktadır. Bu konular konut, gelir, meslekler, topluluk, eğitim, çevre, sivil katılım, sağlık, yaşam memnuniyeti, emniyet ve iş-yaşam dengesidir. 1961'de kurulduğundan beri OECD, hükümetlerin vatandaşları için daha iyi yaşam ve daha iyi politikalar tasarlaması açısından yardımcı olmuştur. Daha yakın zamanlarda, OECD, refahın ölçülmesi konusundaki tartışmalara yoğun bir şekilde dâhil olarak iyi oluş için OECD'nin temel olarak tanımladığı konular maddi yaşam koşulları (konut, gelir, işler) ve yaşam kalitesi (topluluk, eğitim, çevre, yönetim, sağlık, yaşam memnuniyeti, güvenlik ve iş- yaşam dengesi) şeklindedir. Endeksin kapsadığı 35 ülke, dünyanın gelişmiş ekonomilerinin çoğunu ve bir dizi yükselen ekonomisidir. Ayrıca Brezilya, Rusya ve Güney Afrika'nın kilit ortaklarını bir araya getiren OECD'nin üyeleridir. Endekste ülkeler belli bir sıraya göre sıralanmamıştır onun yerine bahsi geçen 11 konunun ülkelerin iyi oluşlarına göre katkısı gösterilmiştir ve bu şekilde karşılaştırılabilir. Bu endeksin kullanmış olduğu interaktif harita üzerindeki noktalar ile temsil edilen renkli noktalar, ülke veya bölgeye göre kullanıcı bilgilerini ve refah tercihlerini göstermektedir. Renk, o ülkedeki en yüksek puan alan konuyu ve noktanın boyutu görece olarak yanıt sayısını gösterir. Kullanıcı yanıtlarının sayısından bağımsız olarak tüm ülkeler ve bölgeler görüntülenmiştir. Kullanıcıların refah konularını en düşükten en yükseğe nasıl sıraladığını yanı sıra yanıtların sayısı ve kullanıcıların cinsiyete ve yaşa göre dağılımı gösterilmektedir ("OECD Better Life Index", 2021)²⁷.

²⁶<https://www.gallup.com/analytics/349280/gallup-global-emotions-report.aspx>

²⁷<http://www.oecdbetterlifeindex.org/#/11111111111>

1.3.4.12. Mutlu gezegen endeksi (happy planet index)

Mutlu Gezegen Endeksi, Yeni Ekonomi Vakfı tarafından 2006 yılında ortaya konulan, insan refahı ve çevresel etkinin bir endeksidir. Her ülkenin Mutlu Gezegen Endeks (HPI) değeri, ortalama öznel yaşam memnuniyetinin, doğuştan beklenen yaşam süresi ve kişi başına ekolojik ayak izi ile oluşturulan bir fonksiyon ile hesaplanır. Bu fonksiyonun kabaca yaşam memnuniyetinin, yaşam beklentisine çarpımının kişi başına ekolojik ayak izine bölünmesiyle elde edilebilecek sonuca yaklaşır. Endeks, daha düşük bir kişi başına ekolojik ayak izine sahip ülkelere daha yüksek puanlar verilecek şekilde ağırlıklandırılmıştır. Bu endeksin tasarlanmasındaki temel amaç GSYH ve İnsani Gelişim Endeksi (İGE) gibi ülkelerin sürdürülebilirliğinin hesaba katılmadığı gelişmişlik göstergelerine meydan okumak idi. Çoğu insanın hayattaki nihai amacı zengin olmak değil, mutlu ve sağlıklı yaşamak olduğu için, özellikle GSYH uygun bir endeks olarak görülmemektedir. Bunun yanı sıra, sürdürülebilir kalkınma kavramı ile bu hedeflere ulaşmanın çevresel maliyetlerinin bir ölçüsünü gerektirdiğine inanılmaktadır ("Happy Planet Index – How happy Is the planet", 2020)²⁸.

1.3.4.13. Legatum refah endeksi (legatum prosperity index)

Legatum Refah Endeksinin oluşturulması, özel yatırım şirketi Legatum'un bir bölümü olan Legatum Enstitüsü tarafından yıllık olarak yapılan bir sıralama ile oluşturulmuştur. Sıralamanın dayandığı faktörler arasında zenginlik, ekonomik büyüme, eğitim, sağlık, kişisel refah ve yaşam kalitesi vardır. Legatum Refah Endeksi, ülkelerin hem ekonomik hem de sosyal refahını yansıtan, yaşayanların gelişiminin desteklenmesi konusunu değerlendiren bir çerçeve ortaya koymaktadır. 167 ülke için, endeks aynı göstergeleri kullanmaktadır, ögeleri ve sütunları oluşturmak için aynı şekilde birleştirir. Ögeler, yatırımcı korumaları, ilköğretim, devlet bütünlüğü ve hava kirliliği gibi kilit politika alanlarını temsil edecek ve hedeflenmiş eylemi kolaylaştıracak şekilde oluşturulmuştur. Bu karşılaştırmaları yapmak, kullanıcının bir ülkede refahın hangi yönlerinin az ya da çok gelişmiş olduğunu ve ülkelerin diğerleriyle nasıl karşılaştırıldığının keşfedilmesini sağlayacaktır. Sıralama ne kadar yüksek olursa, o

²⁸<http://happyplanetindex.org>

ülkenin sütun veya ögesi için performansı, sıralamada daha düşük bir ülkeye kıyasla daha güçlü olacaktır. Bu endekste kullanılan sütunlardan bazıları emniyet ve güvenlik, kişisel özgürlük, yönetim, sosyal sermaye, yatırım ortamı, işletme koşulları, pazara erişim ve altyapı, ekonomik kalite, yaşam koşulları, sağlık, eğitim, doğal çevre şeklinde sıralanabilir. Güvenlik ve güvenlik sütununda bireyleri savaşın, çatışmanın, terörün ve suç güvenliğinin hem o an için hem de daha uzun süreli etkiler yoluyla dengesinden sapma derecesini, kişisel özgürlük sütunu; temel yasal haklara, bireysel özgürlüklere ve sosyal hoşgörüye yönelik ilerlemeyi, yönetim sütunu, güç üzerinde ne kadar kontrol ve kısıtlama olduğunu ve hükümetlerin yolsuzluk olmadan, etkili bir şekilde çalışıp çalışmadığını ve sosyal sermaye sütunu; bir ülkedeki kişisel ve sosyal ilişkilerinin, kurumsal güveninin, sosyal normlarının ve sivil katılımının gücünü ölçmektedir. Yatırım ortamı sütunu; yatırımların ne ölçüde yeterli miktarda korunduğunu ve kolayca erişilebilir olduğunun, kurumsal koşullar sütunu; düzenlemelerin işletmelerin başlamasına, rekabet etmesine ve genişlemesine ne derece olanak sağladığının, pazar erişimi ve altyapı sütunu; ticareti mümkün kılan altyapının kalitesini ile mal ve hizmet pazarındaki bozulmaların derecesinin, ekonomik kalite sütunu; bir ekonominin sürdürülebilir bir şekilde ve işgücünün tam katılımıyla zenginlik yaratmak için ne kadar iyi donanımlı olduğunun ölçülmesini sağlar. Yaşam koşulları sütunu; maddi kaynaklar, barınak, temel hizmetler ve bağlantı dâhil olmak üzere herkes tarafından makul bir yaşam kalitesinin ne ölçüde deneyimlendiğini ölçerken eğitim sütunu; yetişkin nüfustaki becerilerin yanı sıra eğitimin dört aşaması olan ilkokul öncesi, ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretimin genelindeki kayıtları, sonuçları ve kaliteyi ölçer. Sağlık sütunu ise insanların ne ölçüde sağlıklı olduğunu ve sağlık sonuçlarını, sağlık sistemlerini, hastalık ve risk faktörlerini ve ölüm oranlarını dahil olmak üzere iyi sağlığı sürdürmek için gerekli hizmetlerin erişilebilir olduğunun üzerinde durur. Son olarak ise doğal çevre sütunu, fiziksel çevrenin insanların üzerindeki doğrudan etkisinin günlük yaşamlarına nasıl yansıdığının ve gelecek nesillerin refahını etkileyebilecek değişiklikleri ölçmektedir ("The Legatum Prosperity Index (2020) by the Legatum Institute Legatum Prosperity Index 2020", 2020)²⁹.

²⁹<https://www.prosperity.com/>

1.3.4.14. Gayri safi milli mutluluk endeksi (gross national happiness index)

Gayri safi milli mutluluk (GSMM) kavramı ilk olarak 1972 yılında Bhutan'ın 4. Kralı olan Kral Jigme Singye Wangchuck tarafından ortaya atılmıştır. Ona göre Gayri safi milli mutluluk, gayri safi milli gelirden daha fazla önem taşımaktaydı. Kavramın içeriğinde sürdürülebilir kalkınmanın, ilerleme kavramlarına yönelik bütünsel bir yaklaşım benimsemesi ve refahın ekonomik olmayan yönlerine eşit önem verilmesi gerektiği yatmaktadır. Bhutan, o zamandan sonra ulusal gelişmenin, ekonomik ve sosyal politikalarının bağlandığı fikir bu olmuştur. GSMM ölçüsünün tasarlanmasının esas sebebi, çeşitli kriterleri yerine getirmek üzere, ulusal ve bölgesel politikalarla ilgili olan resmi bir ulusal mutluluk ölçüsüne duyulan ihtiyaçtır. Gayri safi milli mutluluk endeksi oluşturulurken hedeflenen politika oluşturma için faydalı olacak ve Bhutan'daki hükümet, sivil toplum kuruluşu ve işletmeleri için GSMM'yi artırmaya yönelik politika teşvikleri oluşturacak bir ölçüm aracı yaratmaktır. Bhutan'ın amaçları ve Budistlerin mutluluk anlayışları, Batı literatüründe "mutluluk" olarak tanımlanan kavramdan çok daha geniş anlamları kapsadığı için mutlulukla ilgili "Her şeyi bir arada topladığınızda, şöyle söyler misiniz Çok mutlu, Oldukça mutlu, Çok mutlu değil veya hiç mutlu değil" gibi tek bir psikolojik soru ile mutluluk ölçülmemektedir. GSMM, Bhutan'ın nüfusunun genel iyi oluşunun bütünsel bir yansıması olup, yalnızca öznel bir psikolojik "mutluluk" sıralaması değildir. Bu endekste hem yaşam standartları, sağlık ve eğitim gibi geleneksel sosyo-ekonomik kaygı alanları, hem de kültürün ve psikolojik sağlık gibi daha az geleneksel yönleri yer verilmektedir. İçeriğinde psikolojik iyi oluş, sağlık, eğitim, zaman kullanımı, kültürel çeşitlilik ve dayanıklılık, iyi yönetim, topluluk canlılığı, ekolojik çeşitlilik ve dayanıklılık, yaşam standartları olmak üzere dokuz alan vardır. Dokuz alan eşit ağırlıklandırılmıştır, çünkü her bir alan GSMM'nin bir bileşeni olarak içsel önemi eşit kabul edilmektedir. Bhutan Hükümeti Bhutan Araştırmaları Merkezi, 2011 yılında GSMM endeksini revize ederek güncellenmiş bir GSMM endeksi yayınladı. Dört grup insanı tanımlanmaktadır, bunlar mutsuz, az mutlu, çok mutlu ve derinden mutlu. İnsanların hâlihazırda sahip oldukları mutluluk araştırılmakta, ardından politikalar mutsuz ve az mutlu insanlar arasındaki mutluluğun ve kendi kendine

yetebilmenin nasıl artırılabilirine odaklanılmaktadır ("Bhutan's Gross National Happiness Index | OPHI", 2021)³⁰.

1.3.5. Mutluluğun ölçülmesindeki sorunlar ve mutluluk verilerinin güvenilirliği

Öznel iyi oluş kadar özel ve kişisel bir kavramın değerlendirilebilmesi için mutlulukla ilgili öz bildirimlerin kullanılması kaçınılmaz olmasına karşın öz bildirim ölçümleri ile bağdaştırılan dezavantajlardan öznel iyi oluş ölçümlerinde de mevcuttur. Bu dezavantajlardan en önemlisi ruh hali ve bağlam etkilerine duyulan aşırı duyarlılıktır (Diener ve ark., 2009, s. 150). Öznel iyi oluş anketlerinde toplanan sonuçların kullanılmasında karşılaşılan iki temel zorluk vardır. Bunların ilki, insanları zor koşullara uyum sağlayabiliyor olması ve mutlu olmayı ahlak dışı davranışlardan zevk almayı öğrenebilir olmalarıdır. Dolayısıyla öznel iyi oluş metrikleri, objektif metrikleri tamamlayıcı görev göstermelidir. İkinci zorluk ise öznel iyi oluş verilerinde kullanılan göstergelerin bireyler arasında kıyaslanamaz ve geçici dış faktörlerden etkileniyor olabileceğidir. Literatür zaman içinde öznel iyi oluşun geçici olan dış faktörlerden etkilenmesi düşüncesinin yersiz olduğu ortaya konmuştur. Ayrıca öznel iyi oluş için kullanılan ölçümlerin bireyler, ülkeler ve zaman arasında karşılaştırılabilir olduğu ve davranışları tahmin etmede yeterli olduğu gösterilmiştir (Graham & Nikolova, 2015, s. 164). Mutluluk anketlerinde kullanılan sorular genel olarak oldukça basit olması amaçlanmıştır. Bu basit sorulara verilen yanıtların da basit olması nedeniyle anlamsız denilecek kadar az bilgi taşıdığı düşünülmektedir. Dolayısıyla mutluluk anketlerinden toplanan yanıtlar bireylerin gerçek faydalarını yansıtmakta yetersiz ise Easterlin'in ortaya koyduğu ekonomik büyüme ile mutluluğun ilişkisiz olması şaşırtıcı olamayacaktır. Mutluluk verisinin, gerçek fayda ile ilişkili olduğu iddia edebilecek, başka bir değişkenle ilişkili olup olmadığının incelenmesi ile mutluluğun faydayla arasındaki ilişkiyi ortaya koyabilir. Yapılan kesitsel ve panel araştırmaların, işsiz bireylerin düşük mutluluk seviyeleri bildirme eğiliminde olduğunu ortaya koyması mutluluk anketlerinin gerçek fayda hakkında anlamlı bir şey yakaladığını

³⁰<https://ophi.org.uk/policy/gross-national-happiness-index/>

göstermektedir. Sonuç olarak, mutluluk araştırmalarında, mutluluk puanlarının bir miktar gürültü ile gerçek içsel faydayı ölçtüğünü, ancak mevcut verilerdeki sinyal-gürültü oranının ampirik araştırmayı geçerli kılacak kadar yüksek olduğu görüşünü benimser. Bununla birlikte mutluluk anketlerinden çıkarılan mutluluk puanlarının cari veya gecikmiş faydayı gösterdiği ucu açık bir sorudur (Tella & MacCulloch, 2006, ss. 26-28).

Mutluluk verilerinin, faydada olduğu gibi, kişiler arasında karşılaştırılamayacağı konusunda kaygılar vardır. Bu özellikle mutluluk puanların yüksek olduğu durumda daha da belirginleşmektedir (Tella & MacCulloch, 2006, s. 29). Mutluluk anketlerinde katılımcıların cevaplamalarda kullanılan seçeneklerde çok mutlu, oldukça mutlu, çok mutlu değıl ve mutsuz vardır. Bu seçenekler yöntemin basit olmasını sağlasa da kişiler arası karşılaştırabilmeyi zorlaştırır. Çok mutlu değıl seçeneğini seçen birisi az bir mutsuzluk ile karşılaşınca bu seçeneğı işaretleyebilir, bu tamamen cevaplayan kişiye kalmıştır. Farklı kişiler mutluluk miktarlarını tanımlayabilmek için farklı sıfatlar veya sayılar seçebilmiş olsa da nesnel olarak tanımlanabilen mutluluk düzeyi net sıfır mutluluk düzeyidir. Bu nedenle, mutluluk düzeyini kişiler arası karşılaştırabilmenin zorluğunu azaltmak için sıfır mutluluğun sınır çizgisini belirlemek gerekir. Çoğu araştırmacının mutluluğun sıfır çizgisini belirlemekten kaçınmasının ana sebebi mutluluğu oran ölçeğinde ölçülebilen tamamen kardinal olan bir nicelik olarak görmekte tereddüt etmeleri ile açıklanabilir. Ekonomideki ordinalist devrim olarak adlandırılan gelişme ile kesinlik altında pozitif tüketim teorisi, ekonomistlerin fayda fonksiyonunda yalnızca ordinalist yönüyle çalışması gerektirir, çünkü burada yalnızca alternatif mal demetlerinin sıralaması önemlidir. Bu gelişme de mutluluğu kardinal bir olarak görmeyi zorlaştırdı. Mutluluğu ordinal bir nicelik olmasını destekleyenler kişinin önceki yıllardaki mutluluğu ile içinde bulunduğu yılda yaşadığı mutluluk seviyelerini miktar olarak karşılaştıramayacağı, örneğin birisinin “önceki sene iki katı mutluydum, bu sene o kadar mutlu değılim” gibi cümleler kuramayacağı, için desteklemektedir. Aslına bakılacak olunursa mutluluğun temel karşılaştırılabilirliğı, bir bireyin herhangi bir yılda, herhangi başka bir yılda olduğundan tam olarak kaç kat daha mutlu olduğunu söyleyemediğı gerekçesiyle reddedilecek olsaydı, mutluluğun sıralı bir şekilde ölçülebileceğı düşüncesi bile reddedilmiş olurdu. Çünkü kişi önceki yıllardaki mutluluklarını karşılaştırmak istediğinde miktar olarak fark olmadığını veya bir yıl ile diğerk yıl arasında mutluluk anlamında sıralama yapamayacaktır. Bunun bir nedeni

insanın önceki yılları değerlendirirken o yılları hatırlamasına bağlı olarak ortaya çıkan hatalar olabilir, daha önemli bir nedeni ise karşılaştırdığı iki yılda yaşadığı mutlulukta çok büyük bir fark olmamasıdır (Ng, 1996, ss. 2-5).

Ekonomistler arasında genel görüş olarak mutluluğun ölçülemiyor olması olsa da öznel kavramlar arasında en kolay ölçülebilen kavramdır. Ancak anlık mutluluk bir kere ölçüldükten sonra ekonomik teori açısından ne anlama geldiğini konusunda belirsizlikler vardır (Kimball & Willis, 2006, s. 7). Mutluluğun belirleyicileri genelde öznel iyi oluş değişkeninin kardinal olarak ölçülebileceği ve kişiler arası karşılaştırılabileceği varsayımları altında araştırılır. Bu iki varsayıma ekonomistler tarafından şüpheyle yaklaşılır. Mutluluk verisi gibi öznel olan değişkenleri yorumlamada karşılaşılabilecek sorunlardan kaçınabilmek için, öznel verileri ekonometrik analizlerde niteliksel olarak ele almak çoğu zaman mümkündür. Buna karşın insanların öznel deneyimleri aynı derecede ilişkilendirip ilişkilendirmediğini, yaşam memnuniyetinin ölçülmesinde kullanılan merdiven şeklindeki puanlama yöntemi ile değerlendirmek daha zordur. Bununla birlikte kardinalizmin ve kişilerarası karşılaştırılabilirliğinin pratikte, teoride olduğundan daha az sorun olduğuna dair birçok dolaylı kanıt vardır (Frey & Stutzer, 2000, s. 4). Benzer bir şekilde, öznel iyi oluşun öz bildirimleri için zamansal istikrarların birkaç yıllık bir süre boyunca 0,5 ile 0,7 aralığında olduğu görülmektedir. Mümkün olduğu her durumda öznel iyi oluşu ölçmek için çok yöntemli ölçümler yapılması gerekirken, birikmiş olan kanıtlar ışığında öz bildirim ölçütlerinin mutluluk araştırmasında kullanılacak yeterli geçerliliğe ve güvenilirliğe sahip olduğu görülmektedir (Diener ve ark., 2009, s. 150).

Mutluluk anketlerinde sorulan, yaşamın tamamını düşünüldüğünde, bir kısmıyla ilgili yaşamını değerlendirmemiş ya da bu konu da kararsız olan kişilerin cevaplamasıyla ilgili olan sorunlara dikkat çekilmiştir. Yaşamı konusunda karar vermiş insanlar ile karar vermemiş insanlar arasındaki ayırımı nasıl yapabiliriz ve de kararını vermemiş insanların sayısı çalışmaları etkileyecek kadar büyük mü? Anketlerde genel konulan cevap yok, hiç düşünmedim ve benim için geçerli değil gibi seçenekleri ekleyerek bunu tespit etmeye çalışmıştır. Sonuçlara göre bu cevabın kullanılması sık değildir. Andrews & Withey (1974) yaptıkları ankette, ankete katılanların yüzde birinden daha azı 'bunu hiç düşünmediklerini' söylediğini belirtti. Bunun gibi birçok çalışma da benzer sonuçlar gösterdi. Ancak insanlar cevap vermemek yerine gelişigüzel bir şekilde cevap vermeyi

tercih edebilir. Bu şekilde verilen bir cevap dört şekilde kendini ele verebilir. Birincisi birden fazla madde kullanan ölçümlerde düşük denklik puanları olarak, ikincisi düşük tekrar güvenilirliği şeklinde, üçüncüsü nispeten yüksek bir cevap dağılımı şeklinde ve dördüncüsü diğer faktörlerle mutluluğun ilişkisinde büyük bir korelasyonların yokluğu olmaması olarak ortaya çıkabilir. Bu etkilerin hiçbirisi ampirik mutluluk çalışmalarında karakteristik olarak görülememektedir, zaman içindeki kararlılık oldukça yüksektir. Andrews çalışmasında yaptığı ankette önceki ankette göre mutluluk düzeyi ile ilgili cevabı değişen kişilerin yaşam kalitelerindeki değişiklikten haberdar olduklarını tespit etmiştir (Veenhoven, 1984b, ss. 40-42).

Mutluluk verilerinin dayandığı öznel iyi oluşun tespitinde kullanılan anket verileri ekonomi biliminde kullanımı daha yeni olmasına karşın, sosyoloji ve psikoloji bilimde uzun süredir kullanılıyordu. Bu dallarda yapılan çalışmalar sonucunda bu verilerin hem kültürler hem de kişiler arasında karşılaştırabilir ve geçerli olduğu konusunda biriken kanıtlar vardır (Ball & Chernova, 2007, s. 499). Bireyin kendi raporladığı mutluluk seviyeleri mutluluğu diğer ölçme yöntemlerimizle ilişkili göstermektedir. Örneğin o bireyin ne kadar gülümsediği, hayatındaki kişilerin o bireyi ne kadar mutlu olarak değerlendirdiği, sosyal statü, sol pre-frontal kortekste (sol ön beyin) yüksek aktivite ve sağ pre-frontal kortekste (sağ ön beyin) düşük aktivite olarak ortaya çıkar (Kimball & Willis, 2006).

Mutluluk ile ilgili verilere bir göz gezdirildiğinde insanların mutluluk seviyelerinin dağılımının oldukça geniş bir yelpazede olduğu ve hem ülke içinde hem de ülkeler arasında büyük farklılıklar görülebilir. Ülkeler arası farklılık en net şekilde Doğu ve Batı Almanya arasında görülebilir. Almanya her ne kadar dünya mutluluk sıralamalarında yüksek bir sırada bulunsa da mutluluk seviyeleri açısından bölgesel eşitsizlikleri vardır. Mutluluk aralığı olarak adlandırılan bu olay, Almanya’da bildirilen mutluluk seviyelerindeki farkın Doğu ve Batı Almanya’nın birleşmesinden önce olan bölgelere göre ayrıldığı verisinden ortaya çıkmıştır. Bu mutluluk aralığı ile ilgili daha derin araştırma yapılırken ilk başta akla gelen hane geliri ve istihdamdaki farklılıklardan kaynakladığı düşüncesi kısmen doğru da olsa sosyoekonomik ve demografik farklılıklar kontrol edildikten sonra bile Doğu-Batı farkı durumunu korumaktaydı. Zaman içerisinde incelendiğinde bu mutluluk aralığı daralmaktaydı. Bu mutluluk aralığının temel sebebi sosyoekonomik ve demografik farklılıklar ile öngörülememekteydi çünkü daha

kapsamlı bir olaydan doğmuştu Bireyin kültürü ve tarihi, bildirdiği yaşam doyumu için önemli faktörlerdir. Özellikle eski komünist ülkelerde kendilerine eş gelişmişlik seviyelerine sahip ülkeler ile kıyaslatıldığından gözlemlenen eski komünist ülkelerin daha düşük bir öznel iyi oluşa sahip olma eğiliminde olduklarıdır (Ortiz-Ospina & Roser, 2021)³¹. Kullanılan anketlerin birçok ülkeden veri toplamasını sağlayan soruların çevrilmesi ile karşılaşılabilecek toplumlar arasındaki kültürel özelliklerdeki farklılıkların yarattığı önyargılara dair bir sorun bulunmamıştır (Ball & Chernova, 2007, s. 499). Öznel iyi oluş için kullanılan ölçülerin yüksek tutarlılığa, güvenilirliğe ve geçerliliğe sahip olduğu söylenebilir. Mutlu insanların, sosyal etkileşimler sırasında daha çok gülümsemesi ve eşlerinin yanı sıra arkadaşlarının ve aile üyelerinin de onları mutlu olarak değerlendirmesi öznel iyi oluş ölçülerinin tutarlılığı, geçerliliği ve güvenilirliğine örnek olarak verilebilir. Öznel iyi oluş ölçüleri ayrıca zaman içerisinde yüksek derecede istikrara sahiptir ve sosyal istenirliğine göre sistematik olarak yanlı olamamaktadır. Mutluluğun ölçülmesine ilişkin sorunlardan bazıları daha az önem taşımaktadır; çünkü mutluluk ölçümlerinin ana kullanımı, kişiler ve dönemler arasındaki mutluluk seviyelerini karşılaştırmaktan ziyade mutluluğun belirleyicilerini tespit etmektir (Frey & Stutzer, 2000, s. 4). Dolayısıyla bu verilere ilişkin güvenilirlik yüksektir ve anlamlıdır.

³¹<https://ourworldindata.org/happiness-and-life-satisfaction>

2. BÖLÜM: MUTLULUĞUN SOSYOEKONOMİK BELİRLEYİCİLERİ

Mutluluk seviyelerine katkısı olduğu bilinen makro ekonomik değişkenlerin konjonktüre bağlı olarak değişmesi mutluluk seviyelerini de benzer şekilde etkilemektedir. Gelir, eğitim, istihdam, tüketim, girişim ve ticaret değişkenlerin mutluluğa pozitif yönlü bir etkisi olduğu görülürken tam tersi negatif yönlü etkisi olan değişkenlerin ise nüfus, işsizlik, enflasyon, yoksulluk ve eşitsizliktir. Konjonktüre göre hareket eden bu değişkenlerin yanı sıra umut, demokratik toplum düzeni, iyi işleyen hukuk düzeni, yaşam süreleri, ikamet edilen yer gibi sosyal belirleyicilerin de mutluluk ile olan ilişkisinden söz edilebilir. Etnik ayrımcılık, terör olaylarını yoğunluğu ve suç işleme oranları gibi faktörlerin ise mutluluğu azaltıcı yönde etkileri olduğu, bunlar gibi toplumsal faktörlerle mutluluk arasındaki ilişkisi üzerinde durulabilir (Sevinç ve ark., 2016, s. 771).

Türkiye için bakıldığında mutluluk düzeyleri ile artan gelir düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur, ancak gelirin belli bir seviyesinden sonra mutluluk üzerindeki artış etkisinin daha da azaldığı görülmektedir. Eğitim düzeyinin mutluluk ile ilişkisinde anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. İstihdam ile mutluluk arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmüş, tüketim harcamalarının mutluluk ile anlamlı ve pozitif bir ilişkisinin olması ise dikkat çekicidir. Girişimciliğin artmasına bağlı olarak mutluluk seviyelerinde Türkiye için artması ve benzer şekilde ticaretin de mutluluk ile aynı yönlü ilişkisinin olması kişi başına geliri etkilemesinden dolayı beklenen bir sonuçtur. Bunların dışında Türkiye’de mutluluk seviyelerini olumsuz yönde etkileyen faktörler ülkenin işsizlik ve enflasyon oranları, yoksulluk ve gelir dağılımındaki adaletsiz şeklindedir. Bu faktörlerin mutsuzluğun nedeni olduğu söylenebilir. Türkiye’de mutluluğun belirleyicisi olarak önemli bir yer alan faktörün geleceğe yönelik umut algısı olduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca demokratik toplum düzeni ise ülke için mutluluğun seviyesini belirleyen önemli bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır (Sevinç ve ark., 2016, ss. 772-773).

Bu bölümde önce mutluluğun belirleyicileri incelenecek, sonrasında Türkiye’nin sosyoekonomik görünümü özetlenerek Türkiye için mutluluk profili çizilecektir.

2.1. Mutluluğun Belirleyicileri

Lyubomirsky, Sheldon & Schkade'a göre bireyin mutluluğunu belirleyen temelde üç ana faktör mevcuttur. Bunlar kişinin genetiğinin belirlediği mutluluk ayar noktası; cinsiyet, eğitim, kültür gibi durumsal faktörler ve kişiyi etkileşimde bulunduğu aktiviteler ve kişilerdir. Önerilen bu mutluluk modeli, Seligman'ın ortaya koymuş olduğu mutluluk formülüyle oldukça benzer öğeler taşımaktadır (Diener ve ark., 2009, s. 151). Seligman'a göre mutluluk beş unsurdan oluşur Olumlu duygular, bağlılık, ilişkiler, anlam ve başarı (Kishore ve ark., 2020, s. 4826). Bir kişinin kalıcı mutluluk seviyesi o kişi için belirlenmiş olan mutluluk seviyesi aralığına, yaşam koşullarına ve kişinin kendi kontrolü altındaki faktörlerin toplamına bağlıdır. Mutluluğun belirleyicileri ile ilgili çalışmalar tarandığında ise bireyin mutluluğunun %50'si genetik, %10'u yaşam koşulları ve kalan %40 kasıtlı yapılan faaliyetler tarafından belirlenmektedir (Diener ve ark., 2009, s. 151).

Mutluluk literatüründe genel kabul görmüş olan bilgi mutluluğa en büyük etkinin bireyin genetiğinden geldiğidir. Özellikle ikizler üzerinden yapılan çalışmalarda ikizlerin mutluluk seviyelerinin birbirine yakın olması bu düşüncüyü güçlendirmiştir. Genetik ile belirlenmiş olan bu mutluluk seviyeleri göreceli olarak değiştirilemezdir. Çocuğunun doğumu veya eşinin ölümü gibi önemli yaşam olayları bile belirlenmiş olan mutluluk seviyesini sadece dalgalandıracaklarını ama ayar noktasını değiştirmeyeceği öngörülmüştür. Bu öngörü ile mutluluğun ayar noktası teorisi doğmuştur ve bu teori, hedonik döngü teorisi ile yakın özellikler gösterir. Hedonik döngü teorisinin mutluluk ile ilgili insanların duygusal sistemlerinin hayatlarında olan olumlu ya da olumsuz her olaya uyum sağlayabildiği dolayısıyla mutluluk seviyelerinde çok önemli bir değişim olamayacağını söyler. Bunu ortaya koyan ise piyango kazananlarının olumlu olarak ya da belden aşağısı felçli olan kişilerin olumsuz olarak mutluluk seviyelerinin belli bir süre geçmesinden sonra adapte olup çok değişmediğini gösteren çalışmalardır. Bu iki teorisinin vardığı sonuca göre mutluluk seviyelerini artırmayla ilgili bireysel ve toplumsal girişimler başarısızlığa mahkûm olacaktır (Diener ve ark., 2009, ss. 152-153). Öyleyse neden mutluluğun belirleyicileri bizi ilgilendiriyor? Yapılan boylamsal ve kesitsel çalışmalar böylesi karamsar bir sonuca varmamaktadır. İnsanlar önemli yaşam olayları karşısında hızla ve tamamıyla adapte olmamaktadır. Bu gerçeği en net gösteren kanıt ise ortalama ulusal mutluluk seviyelerindeki farklılıklardır. Zenginlik, insan hakları ve

toplumsal eşitlik gibi faktörler bir toplum için iyi oluşu önemli ölçüde öngörebilir, buna göre insanlar herhangi nesnel yaşam koşullarına otomatik olarak uyum sağlamadığı anlamına gelmektedir. Sonuç olarak öznel iyi oluşu önemli ölçüde belirleyen genetik etmenin varlığında söz edebiliriz ancak genetiğin mutluluğu belirlediği ölçüde diğer belirleyiciler de öznel iyi oluş seviyeleri için önemlidir (Diener ve ark., 2009, ss. 153-154).

Mutluğun belirleyicileri üzerine yapılan çalışmalar sonucunda, yaş, cinsiyet, sağlık, medeni durum, çocuk sahibi olup olmamak, istihdam durumu, eğitim seviyesi olduğu bulunmuştur. Sosyal güven ve nüfus yoğunluğunun da mutluluğu belirlemede etkili olduğu söylenebilir. Özellikle metropol şehirlerde yaşayanlar için nüfus yoğunluğunun mutluluğa etkisi olduğu görülse de ABD'deki bölgesel mutluluk seviyeleri üzerinde yapılan çalışmalarda nüfus yoğunluğunun önemli bir etkisini bulanamamıştır (Rickardsson & Mellander, 2017, s. 7). Ekonomistlerin açısından mutluluğun belirleyicileri ile yapılan çalışmalar sonucunda oldukça ilginç gelen bir bulgu ise finansal olmayan değişkenlerin insan refahında ne kadar etkili olduğudur (Blanchflower & Oswald, 2004, s. 1371). Hastalık gibi kişinin acı duymasına neden olan durumlar mutluluğa olumsuz yönde etki etmektedir. Motivasyon, sağlıklı davranışlar ve uzun ömrün mutluluk ile pozitif yönlü bir ilişkisi var iken hastalık, ölüm, stres ve kaygı mutluluk ile negatif yönlü ilişkiye sahiptir (Kishore ve ark., 2020, s. 4827). Dünya Mutluluk Anketine göre GSYH, sosyal destek, sağlıklı yaşam beklentisi, yaşam seçimlerini yapma özgürlüğü, cömertlik (bağışlar) ve yolsuzluk algılarının kullanılması ülkelerin mutluluk seviyelerine göre sıralamak için uygun belirleyicilerdir. Ekonomik çıktıyı gösteren GSYH'nin mutluluk ile doğrudan ilişkisi olduğu gösterilmiştir. Ancak tek başına öznel iyi oluşu yansıtmak için kesin bir faktör değildir. Dünya Mutluluk Anketinde üst sıralarda yer alan genellikle İskandinav olan ülkeler arasında politika, coğrafya ve kültür özellikleri ortak iken listenin sonunda yer alan ülkelerde savaşın parçaladığı veya yoksulluğun hâkim olduğu ülkeler vardır. İskandinav ülkelerinde sosyal hareketlilik ve gelir güvenliği de çok daha yüksektir. Sıralamanın iki ucundaki ülkelere bakıldığında GSYH'nin mutluluğu kesinlikle garantilemediğini ancak gerekli bir etmen olduğu söylenebilir. Yapılan bilimsel çalışmalar ışığında insanlar için sosyal bağlar ve yakın ilişkilerin özellikle aile ilişkilerinin yaşamlarında önemli bir yeri olduğu söylenebilir. Aile ve arkadaşlar, fiziksel ve zihinsel hastalıklarla baş etmek için kritik bir rol oynamaktadır. Yaşam beklentisi ile mutluluk doğrudan ilişkilidir. Hem tamamen

sağlıklı hem de hastalığı olan insanlar için uzun ömür ile öznel iyi oluş pozitif yönlü bir ilişkiye sahip olduğu görülmüştür. Bunun yanında yüksek iyi oluş seviyelerinin hayatta kalma üzerinde olumlu bir etkisi olduğu da bilinmektedir. Cömertliğin mutluluğun belirlenmesindeki rolü cömert davrananların daha bencil davrananlara göre daha mutlu olduğunun bulunmasıyla ortaya çıkmaktadır. Topluluk özgürlüğü doğrusal olarak mutlulukla değişmektedir, bireyler için ise iç seslerini dinlemek ve kişinin kendi seçimlerine inanmanın onları mutlu bir yaşama götüreceği düşünülmektedir. İnsanların doğalarında girişkenlik ve güven olmasına rağmen güven ile mutluluk ilişkisini inceleyen çalışmaların bulguları insanların mutluluğunda güvenin hiçbir rolü olmadığını göstermektedir. Mutluluk, bireylerin içinde yaşadıkları toplumun kalitesine göre değişebilmektedir. Geleneksel olarak kabul edilen sosyoekonomik değişkenler kişi başına düşen GSYH, aile, yaşam beklentisi, özgürlük, cömertlik ve güvendir. Bu faktörler her ülkedeki mutluluğun değerlendirilmesinde ne kadar katkı sağlayacağını açıklamak için kullanılmaktadır ancak bu faktörler tüm ülke setlerini temsil etmeyebilir. Mutluluk ve ortak değişkenleri arasındaki karmaşık ilişkiyi araştırmak için daha fazla disiplinler arası çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır (Kishore ve ark., 2020, ss. 4829-4831).

2.1.1. Bireysel düzeyde belirleyiciler

Öznel iyi oluş, düşünüldüğünde hem bireysel duygu durumlar hem de genel ve özel yaşam alanlarından alınan doyumun birleşimini içerdiği kabul edilir. Ruh hali ve duygular kısa dönemdeki öznel iyi oluşu yansıtırken yaşam alanlarındaki memnuiyet uzun dönemdeki mutluluğun değerlendirmesinden kaynaklandığı görülür. Mutluluk, insanın hayatı boyunca çabaladığı en üstün amacı olarak görülebilir (Sujarwoto, Tampubolon & Pierewan, 2018, s. 930).

Mutluluk ölçümleri sosyal ilerlemenin ne durumda olduğunu tespit etmenin ya da olup olmadığını görmek amacıyla bir gösterge olarak kullanılmaktadır. Ülkenin yaşam kalitesini ölçmek için kullanılması Bhutan gibi bir ülkede olduğu gibi Fransa ve İngiltere gibi ülkelerde de kullanıldığı görülmektedir. Birçok çalışmada mutluluğun bireysel ve bağlamsal faktörleri araştırılmıştır (Sujarwoto, Tampubolon & Pierewan, 2018, s. 928). Bireysel mutluluğu etkileyen faktörler bu iki faktör grubuna ayrılabilir. Bireysel düzeyde kabul edilen faktörler, bireylerin sosyo-demografik özellikleri ve kendilerine özgü ekonomik koşulları ile ilişkili olduğu düşünülebilir. Bu faktörleri sıralayacak

olursak yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim, istihdam durumu, sağlık durumu, dini inanç durumu, geliri, kişilik, yalnızlık, sosyal sermaye ve bireyin boş zamanı şeklinde yazılabilir. Bu faktörlerinin çoğunun tanımlanması psikologlar ve ekonomistler tarafından yapılmış; ortaya koydukları çalışmalarıyla bireysel mutluluk ve yaşam doyumunun belirleyicileri oldukları tespit edilmiştir (Sujarwoto, Tampubolon & Pierewan, 2018, s. 930).

2.1.1.1. Yaş

Mutluluğun belirleyicilerinde görülebilecek ilk etki yaş etkisi olabilir. Neredeyse yapılan tüm çalışmalarda sonuç yaş ile mutluluk arasında parabolik bir etkinin varlığıdır. Genç kişiler yaşlandıkça mutluluk seviyeleri azalacak, 40 ile 50 yaş aralığına gelene kadar da minimum noktasına ulaşacaktır. Bu yaşlardan sonra ise kişinin mutluluk seviyeleri tekrardan yükselecektir. Birçok yazar tarafından bulunan bu yaş etkisi Blanchflower ve Oswald tarafından birçok ülke karşılaştırılarak yapılan çalışmaları ile ilk defa dünya çapında olan bir trend olduğu ortaya konulmuştur (Van Praag & Ferrer-i-Carbonell, 2010, ss. 16-17). Gerdtham & Johannesson'a göre ise bu 'U' şekli en az 55 yaş civarında oluşmaktadır (Frijters & Beaton, 2012, s. 526). Mutluluğun genel olarak gençlerin sahip olduğu bir ayrıcalık görülmesi yaş ile mutluluğun ilişkisinin ters yönlü olduğu anlamına gelmemektedir. Yaş ile mutluluk arasındaki ilişkide önemli ölçüde bireysel farklılıklar görülsede yaşam doyumunun 40 yaşından 65'e yükseldiği, ancak daha sonra özellikle yaklaşan ölüm hissi ile birlikte azaldığı bulunmuştur (Diener ve ark., 2009, ss. 155-156). Yaş ve mutluluk arasındaki ilişkide ekonomistler tarafından varılan sonuç "U" şeklinde bir yapı gösterdiği (Frijters & Beaton, 2012, s. 525).

Yaş ile mutluluk arasındaki "U" şeklindeki ilişki birçok çalışma ile ortaya konulmuş olsa da nedeni hakkında daha az bilgi vardır. İstihdam durumu, aile oluşumu veya gelir gibi yaşam koşulları bu ilişkiyi açıklamada zayıf kalmıştır. Bir teoriye göre 'U' şeklindeki ilişkinin nedeni kişinin orta yaşlarına geldiğinde acı verici bir şekilde hissedilen, ancak daha sonraki yaşlarında faydalı bir şekilde terk edilen karşılık bulmamış veya yerine getirilmemiş arzulardır. Karşılık bulmamış arzular, gelecekteki çıktılar veya gelecekteki bu çıktılara ilişkin faydalar hakkında aşırı iyimser beklentileri kast edebilir. Nörobilimsel çalışmaların ışığında bu önerilere teoriye katkı olarak kaçırılan fırsatlara karşı insanların duygusal tepkisinin yaşla birlikte azaldığı, böylece

yaşlıların karşılık bulmamış arzulara yönelik daha az pişmanlık duyabilecekleri ortaya konulmuştur (Schwandt, 2013, s. 75). Karşılık bulmamış bu arzuların ‘U’ şekline sebep olduğu varsayımı kabul edildiği durumda insanların yaşam döngüleri boyunca iyi oluşlarını tahmin etme konusunda sistematik olarak hata yaptıkları anlamına gelmektedir. Gençken, gerçek iyi oluş seviyesinin azalmasına rağmen insanlar parlak bir gelecek beklentisi içerisinde. Orta yaşlara gelindiğinde, yani U-eğrisinin alt kısmında, beklentiler mevcut yaşam doyumu düzeyleriyle uyum içerisinde olmaktadır ve bu yaşlarda ileride veya yaşlılıktaki artışlar öngörülmede başarısız olunur (Schwandt, 2013, s. 76).

İnsanların kanılarının oluşumunda iyimserliğin payının fazla olduğu ve yaşam koşullarındaki değişikliklere hedonik uyumun hafife alınması gibi sistematik önyargılar sergiledikleri bilinmektedir (Schwandt, 2013, ss. 75-76). Schwandt, yaptığı çalışmada beş yıllık kapsayan Alman Sosyo-Ekonomik Paneli (SOEP) verilerini kullanmıştır. Bu çalışmada insanların beş yıl sonraki öznel iyi oluşlarındaki tahminleri hakkında sistematik olarak hata yapıp yapmadıklarını ve bu hataların yaş ile nasıl değiştiğinin incelenmesi hedeflenmiştir. Kullanılan veri setinin panel yapısı, bir bireyin belirli bir yıldaki beklentisinin, aynı bireyin bu beklentisinin beş yıl sonra gerçekleşip gerçekleşmemesinin eşleşmesine, böylece bireysel spesifik tahmin hatalarının oluşturulmasına izin vermektedir. Buna göre insanların yaşamları boyunca iyi oluşlarını tahmin etmede sistematik olarak hata yaptıkları sonucuna varılmaktadır. İyi oluşlarının genç yetişkinlik dönemlerinde artışını ve yaşlılıkta azalışını beklemekteyken ancak bu hatalı bir öngörüdür. Bu çalışmada beklenen yaşam memnuniyetinde yaşa bağlı hatalar şeklinde ortaya konulmuş sonuçların yaşam memnuniyeti ve yaş arasındaki U şeklinin nedeni olmaktadır. Orta yaşta insanların refahını olumsuz etkileyen, ancak yaşlılıkta terk edilen ve daha az pişmanlıkla deneyimlenen karşılanmamış beklentilerden kaynaklandığı fikrini (Schwandt, 2013, s. 76).

Mutluluk ile yaş arasındaki ilişkiyi incelerken yaş ile etkileşen yaş dışındaki değişkenleri göz ardı etmek ilişkiyle ilgili tahminlerin sapmalı olmasına sebep olabilir. Psikoloji alanında yapılan çalışmalar sonucundaki teoriler ve deneysel kanıtlar ışığında yaşam döngüsü boyunca öznel iyi oluşun arkasındaki mekanizmasının farklı işleyebileceğini açıklayan farklı teoriler öne atılmıştır. Bunlardan öz-sistem perspektifi (self-system perspective) ve sosyo-duygusal seçicilik (socioemotional selectivity)

teorileri öznel iyi oluşun belirlenmesinde yaş ve diğer sosyoekonomik özellikler arasındaki etkileşimini açıklamak için dikkatte değer bulgular ortaya koymaktadır (Lin, Hwang & Deng, 2015, s. 373).

Öz-sistem perspektifine göre yaşam memnuniyeti, alan memnuniyetinin bir fonksiyonudur ve insanlar yaşam döngüsünün farklı aşamalarında farklı yaşam alanlarının uygunluğunu farklı şekilde değerlendirebilir. İstikrarlı bir yaşam memnuniyeti düzeyini sürdürebilmek amacıyla, insanlar farklı yaşlarda farklı yaşam alanlarına daha az odaklanabilirler. Yani insanların farklı yaşlarda farklı öncelikleri olmaktadır. Sağlık, bireysel gelir, referans geliri, istihdam durumu, medeni durum, çocuk sayısı gibi faktörler bireyin yaşam memnuniyetinin belirleyicileri olarak önem düzeyi yaş ile birlikte değişiklik gösterebilir. Örnek olarak yaşlı kişilerde yaşlanmanın getirdiği olumsuz duyguları en aza indirmek için sağlığın mutluluğundaki önemine daha az ağırlık verebilirler. Dolayısıyla yaşam alanları önem sıralaması kişinin yaşı ile birlikte değişiklik gösterebilir. Sosyo-duygusal seçicilik teorisinde ise insanların yaşamlarındaki zamanın sınırlı olduğunu algıladıklarında sosyal yaşamlarını buna göre ayarladıkları ve olumsuz etkileri en aza indirmek, olumlu etkileri en üst düzeye çıkarmak için duygularını daha iyi düzenledikleri varsayılmaktadır. Bu nedenle yaşlanan birey iyi oluşlarını olumsuz etkileyen faaliyetlerden ve ilişkilerden vazgeçecek ve duygusal olarak daha tatmin edici faaliyetlere odaklanacaklardır (Lin, Hwang & Deng, 2015, s. 373).

2.1.1.2. Cinsiyet

Kadınlar ile erkekler arasında öznel iyi oluş açısından bir fark olup olmadığı sorusu, yapılan çalışmalar tarafından oldukça az bir fark olduğu şeklinde yanıtlanmıştır (Inglehart, 2002, s. 391). Mutluluk seviyeleri ile cinsiyet arasında keskin bir ayrım gözlenmese de genel anlamda kadınların bildikleri mutluluk seviyelerinin erkeklerden daha yüksek olduğu söylenebilir. Ancak diğer demografik değişkenler kontrol edildiğinde bu farkın da ortadan kalkma eğiliminde olduğu görülmüştür. Fujita, Diener & Sandvik yaptıkları çalışmada ortalama mutluluk seviyelerindeki farklılıkların cinsiyet tarafından %1 kadar açıklanıyor olarak bulmuşlardır. Ancak duygusal deneyimdeki yoğunluğun %13'ü cinsiyet tarafından açıklandığını tespit ederek kadınlar ve erkekler arasında ortalama mutluluk seviyeleri farklılık göstermezken, kadınların toplumun hem

aşırı mutlu hem de aşırı mutsuz üyeleri arasında temsilinde erkeklerden daha fazla olabilecekleri sonucuna ulaşmışlardır (Diener ve ark., 2009, s. 156).

Dünyanın geneline bakılacak olursa erkekler kadınlara kıyasla hemen hemen her toplumda daha yüksek gelire, daha saygın işlere, daha fazla yetkiye sahiptir. Bu değerlerin tamamı daha yüksek öznel iyi oluş ile ilişkilendirilmektedir; dolayısıyla erkeklerin öznel iyi oluşunun kadınlara kıyasla daha yüksek olarak bulunması mantık dışı bir beklenti değildir. Buna rağmen sayısız anketlerin sonucunda kadınlar ile erkeklerin mutluluk seviyeleri, genel yaşam memnuniyeti ve diğer öznel iyi oluşun küresel ölçülerinde birbirine yakın çıkmaktadır (Inglehart, 2002, ss. 391-392).

Kadın haklarının gelişiminin son yüz yılda iyi yol kat etmesi ancak bu gelişmenin dünya üzerindeki bölgelerden bölgelere farklılık göstermektedir. Kadın haklarının gelişip gelişmemesi bu farklı ülke ve bölgelerin gelişimleri ve ilerlemelerine etkisi olduğu söylenebilir. Dolayısıyla kadınların öznel iyi oluş seviyeleri erkeklerinkine kıyasla nasıl olduğu ve bunun dünya çapında nasıl değiştiği sorusunu sormak yerinde olacaktır. Graham & Chattopadhyay, kadın ve erkeklerin öznel iyi oluşlarında sistematik farklılıklarını tespit edip ne olduklarını koymaya çalışmışlardır (Graham & Chattopadhyay, 2013, ss. 213-214). Buna göre bulguları dünyada kadınların erkeklere göre daha yüksek yaşam memnuniyeti seviyeleri bildirdiğini göstermiştir. Bu fark yaşlılarda gençlere kıyasla daha fazladır aynı zamanda yüksek eğitimlilerde de fark az eğitimlilere kıyasla artmaktadır. Ayrıca evliliğin iyi oluş üzerindeki etkilerinin, cinsiyet haklarının eşit olma olasılığının daha yüksek olduğu topluluklarda daha olumlu olduğunu görülmüştür (Graham & Chattopadhyay, 2013, s. 226). Son yıllarda özellikle kadınların iş gücüne katılımı ile değişen cinsiyet rolleri ile cinsiyete göre öznel iyi oluş algılarını ve insanların yaşamlarını nasıl değerlendirdikleri değişmiştir. Bu nedenle daha eşit haklara sahip olmak ile kadınların mutluluklarının ilişkisinin pozitif yönlü olduğu görülmüştür. Buna karşın toplumsal cinsiyet hakları ve rollerindeki değişikliklere eşlik eden norm ve beklentilerdeki değişikliklerin, en azından kısa dönem için, kadınların mutluluk seviyelerindeki düşüşle ilişkili olduğu görülmektedir. Ancak Dünya Değerler Araştırması (WVS) verilerini değerlendirilerek yapılan çalışmada kadınların mutluluk seviyelerinin erkeklerinkinden daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu fark daha düşük gelişmişlik seviyelerine ve daha az elverişli cinsiyet haklarına sahip ülkelerde daha büyüktür (Graham & Chattopadhyay, 2013, s. 215).

Ülkelerin genelinde kadınlar erkeklere kıyasla daha mutludur ancak Singapur, Burkina-Faso, Norveç, İsrail, Portekiz, Güney Kore ve Brezilya gibi ülkelerde kadınların erkeklere kıyasla daha az mutlu olduğu bulunmuştur. Ülkeler arası gözlemlenemeyen bir farklılık olduğu ortadadır (Graham & Chattopadhyay, 2013, s. 215). Cinsiyetlere göre mutluluk seviyeleri ile ilgili yapılan birçok çalışma farklılaşan sonuçlar vermiştir. Kadınların bulundukları ülkelere, istihdam durumlarına, ekonomik ve sosyal konumlarına göre mutluluk seviyeleri ve bu seviyelerin erkeklere kıyasla ne durumda olduğu farklı çalışmaların bulgularınca çeşitlendirmek mümkündür. Bu kadar farklı sonuçların doğmasının sebebi olarak kadınların güçlendirilmesi ve iyi oluşları arasındaki ilişkinin karmaşık olması düşünülebilir. Genel kabul edilen kanı kadınların eğitime, daha eşit haklara ve hatta siyasi yetkilendirmeye yapılan yatırımların olumlu etkileri olması ancak bunları gerçekleştirmek için makro düzeyde erkeklerin geleneksel olarak siyasi ve diğer önemli kurumlara hükmettiği normu, mikro düzeyde ise eğitim veya mikro krediye erişim gibi müdahalelerin kadınlara daha iyi bilgi ve hane içinde daha güçlü bir konum sağlasa da karar vericinin yüksek düzeyde değişkenlik gösterdiği hanelerde yaşamakta olmaları gibi kısıtlamaların olduğudur (Graham & Chattopadhyay, 2013, ss. 217-218).

2.1.1.3. Medeni durum

Diener, Lucas & Scollon, yaptıkları çalışmada Almanya'dan bir örneklem kullanarak belirli yaşam olaylarının mutluluk üzerindeki etkisini incelemiştir. İnsanların genel olarak yaşamlarında karşılaştıkları olaylara adapte oldukları görülmüştür. Örneğin evlendikten sonra insanlarda görülen mutluluk artışının uzun dönemde kalıcı bir artışa neden olmadığı onun yerine kısa dönemde olan bir artışın ardından mutluluk seviyelerinde nispeten hızlı bir adaptasyon olduğu görülmüştür. Bununla beraber farklı yaşam olaylarında adaptasyonun boyutlarında farklılaşma olduğu görülmüştür. Dul kalanların, işten çıkarılanların ve boşanmış kişilerin bu yaşam olaylarının takibinde yaşam memnuniyet seviyelerinde uzun süreli değişimler olduğunu bildirmişlerdir. Adaptasyondaki bireysel farklılıkları anlamak adaptasyonun ne zaman olacağını veya olmayacağını öngörmek için gereklidir. Bireylerin evliliğe tepkileri ve uyum süreçlerinin incelenmesi için yapılan laboratuvar çalışmalarına göre daha az yaşam memnuniyeti olan insanların uzun dönemde evlilik gibi bir yaşam olayından daha

olumlu etkilenir ve bu etki evlilik boyunca daha uzun süre devam etmektedir. Bu sonuç ile ilgili olarak memnuniyet seviyeleri yüksek olan bireylerin, evlilik öncesinde bile güçlü bir sosyal desteğe sahip olma olasılıklarının memnuniyet seviyeleri daha düşük olan bireylere göre fazla olması nedeniyle böyle bir sonucun çıktığı yapılan açıklamalar arasındadır. Yaşamında sürekli olumlu olaylar yaşayan insanlar için bir olumlu olay onlar için daha az kazanımı ile sonuçlanıyor olabilir. Benzer şekilde birçok kötü olay yaşayan insanlar, bir olumsuz yaşam olayını daha yaşamaktan güçlü bir şekilde etkilenmeyebilirler. Dolayısıyla bir insanın alışagelmiş yaşam olaylarından sapmaları mutluluk ayar noktası için en büyük etkiye sahip diyebiliriz (Diener, Lucas & Scollon, 2006, ss. 309-311).

Son on yılda mutluluk ve evlilik arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarda bu ilişkinin oldukça güçlü ve evli bireylerin evlenmemiş veya boşanmış bireylere göre daha mutlu olduğu bulunmuştur. Elbette bu ilişkinin nedenselliğinin yönünün ikili olabileceği konusunda dikkatli olunmalıdır. Evlenme ve evli kalma olasılığı yüksek olan bireylerin, bekar kalan bireylere göre evlilikten çok önce de daha mutlu oldukları yapılan çalışmalar sonucunda ortaya konulmuştur (Diener ve ark., 2009, s. 160). Literatürde özellikle yüksek dışa dönüklük ve düşük nevrotiklik kişilik özelliklerine sahip bireylerin evlenme olasılıklarının yüksekliği üzerinde durulmaktadır (Zimmermann & Easterlin, 2006, s. 9).

Evlilik ve öznel iyi oluş konusunda genel kabul gören düşünce, evliliğin olumlu yönde ve kalıcı bir etki yarattığıdır. Ancak bu olumlu etkinin “balayı dönemi” diye hitap edilen geçici bir mutluluk artışı yarattığına dair öne sürülen psikoloji alanında çalışmalar olmuştur. İnsanlar yaklaşık olarak iki yıl mutluluk seviyelerinde bir artış yaşarken zamanla eski taban çizgisine geri döndüğü görülmüştür. Burada öne sürülen bireylerin evlilik gibi bir değişime hızla ve tamamıyla adapte olabilmelerinden dolayı mutluluk seviyelerinin evlilik öncesi durumuna geri dönmeleridir İnsanların mutlulukları seviyelerinin iş terfisi, ciddi bir kaza veya bir eşin ölümü gibi yaşam olaylarına alışma ve uyum sağlaması evlilik için de geçerli olduğu düşünülmektedir (Zimmermann & Easterlin, 2006, s. 2). Adaptasyon ve ayar noktası teorisi ile mutluluğun ilişkisi ileride ele alınacaktır.

Evlilik ve yaşam memnuniyeti arasındaki olumlu ilişki için yaygın olarak ortaya konulan “sosyal destek” yorumuyla uyum göstermektedir (Zimmermann & Easterlin, 2006, s. 13). Sosyal destek yorumuna göre evliliğin bireylerin mutlulukları üzerindeki

olumlu etkisinin nedeni sağladığı arkadaşlık, duygusal destek, yakınlık vb. şekillerde sağlanan sosyal destekten kaynaklanmaktadır (Zimmermann & Easterlin, 2006, s. 4).

2.1.1.4. Çocuk sahibi olmak

Mutluluk literatüründe çocuk sahibi olmanın öznel iyi oluş düzeylerine etkisi az çalışma tarafından incelenmiş ve bulgular karışık sonuçlar içermektedir. Bunun sebebi çocukların aile hayatına sağladığı olumlu etkinin yanında çocuk sahibi olmanın neden olduğu ek mali yük ile bireylerin ekonomik durumundan duyduğu memnuniyetin azalması olarak gösterilebilir. Aile yaşamı ve ekonomik durum üzerine çocuk sahibi olmanın yarattığı iki zıt etki genel yaşam memnuniyetini değişmeden bırakarak birbirlerini dengeleme eğilimi göstermektedir. (Zimmermann & Easterlin, 2006, s. 11). Çocukların varlığı evlilik yapısında değişmeyle, yani daha düşük iletişim, finans ve iş bölümünden daha fazla memnuniyetsizlik ve iş bölümünde geleneksel düzene kayma ile ilişkilidir, bunun etkisi olarak ise bireyin evliliğinden sağladığı mutluluğun düşüşü ilişkilendirilebilir. Ancak evlilik mutluluğu ve çocuklar arasındaki ilişkinin kısmen sahte olduğunu da görülmektedir. Okul öncesi çocukların varlığı ve özellikle ilk çocuğun doğumu, mutsuz evlilerin üç yıllık bir süre içinde boşanma olasılığını azalttığı tespit edilmiştir. Mutsuz evli insanların büyük bir kısmı geçici olarak ebeveyn popülasyonunda kalmakta ve bu nedenle çocukların varlığı ile evlilik mutluluğu arasında gözlenen olumsuz ilişkiye katkıda bulunmaktadır (White, Booth & Edwards, 1986, s. 131).

Düşük doğurganlığın ve ilgili aile değişikliklerinin belirleyicileri ve sonuçları üzerinde durulan birçok çalışmaya rağmen çocukların bireylerin mutlulukları üzerindeki etkisini inceleyen çok fazla çalışma ortaya atılmamıştır. Dolayısıyla çocukların mutluluk üzerindeki etkisi, bu etkinin ne derece olduğu ve nasıl olduğu sorulması gereken sorular arasındadır. Ayar noktası teorisinin bireylerin mutluluk seviyesi için ortaya koymuş olduğu yaşam olayların mutluluk seviyelerini uzun dönemde etkilemediği düşüncesi çocuk sahibi olmak için geçerliliği yitirmektedir. Çocuk sahibi olmanın bazı boyutlarının mutluluk üzerinde kayda değer kalıcı etkileri olduğunu öne sürülmektedir (Kohler, Behrman & Skyttthe, 2005, ss. 434-435).

Kohler, Behrman ve Skyttthe, 2004’de yaptıkları çalışmada ilk doğan çocukların ebeveynlerinin mutluluk seviyelerini önemli ölçüde artırdıklarını bulurken, birinciden sonra eklenen çocukların annelerinin mutluluğunu azalttığını ve babalarının mutluluğunu değiştirmedikleri sonucuna ulaşmışlardır. Bu çalışmadan elde edilen bir diğer dikkat çekici sonuç ise hayatlarının bir döneminde çocuk sahibi olmanın 50-70 yaşlarındaki kadın ve erkeklerin mutluluk düzeylerine herhangi bir etkisinin olmadığıdır (Diener ve ark., 2009, s. 160). 25-45 yaşları arasındaki katılımcılardaki diğer bulgular ise erkeklerin, ilk doğan erkek çocuktan ilk doğan kızıdan daha büyük mutluluk kazanımları yaşadıklarını, çocukların kadınların mutluluğuna doğrudan katkıda bulunduğu, çocukların mevcut bir birliktelikten elde edilen mutluluk kazanımlarını artırmak suretiyle iyi oluş üzerinde dolaylı bir etkisi olmadığı, üvey çocukların erkeklerin öznel iyi oluşunu azaltır, ama kadınları azaltmadığı, 21 yaşında veya daha önce ilk doğum olarak tanımlanan doğurganlığın erken başlangıcının kadınların öznel iyi oluşları üzerinde uzun dönemli olumsuz etkilerle ilişkili olduğu şeklindedir (Kohler, Behrman & Skyttthe, 2005, s. 435).

2.1.1.5. Eğitim

Eğitim ve mutluluk ilişkisine dair yapılan araştırmaların sonucundaki bulgular karmaşık sonuçlar vermektedir. Farklı uluslararası veri setleri ve farklı yılları kapsayan verilerin, kesit regresyon denklemlerinde kontrol değişkenleri olarak en yüksek eğitim yeterlilik kuklalarının kullanılmasıyla elde edilen sonuçlara göre eğitim ve kendi kendine bildirilen yaşam doyumu arasında istatistiksel olarak anlamlı ve olumlu bir ilişkiden söz edilirken olumsuz ya da istatistiksel olarak anlamsız ilişkiler bildiren çalışmalar da olmuştur. Birbirinden bu denli farklı sonuçların bulunmasının nedenlerinden biri olarak yaşam doyumu regresyon denkleminde eğitimin katsayısının hem yönü hem de büyüklüğünün genellikle modele diğer değişkenlerin dâhil edilmesine duyarlı olması gösterilmektedir. Örnek olarak gelir ve sağlık durumu, eğitimin olası bir sonucudur ve yaşam doyumu regresyonu denkleminde bu değişkenler için kontrol edilen eğitim katsayısı, eğitimin yaşam doyumu üzerindeki etkisinin tam anlamıyla yansımamasına neden olacaktır (Powdthavee, Lekfuangfu & Wooden, 2015, s. 11).

Mutluluk seviyeleri ile zekâ düzeyi arasında ilişkinin olup olmadığı şüpheli olmasına rağmen eğitim ile mutluluk seviyeleri arasında olumlu yönde bir ilişkinin

varlığı tespit edilmiştir (Diener ve ark., 2009, ss. 156-157). Bir ekonomist açısından eğitim harcanan yılların mutluluk ile doğru orantısının sebebi eğitimin bireysel gelire sağlayacağı olumlu katkı nedeniyle olduğu görülebilir ancak eğitimin ilişki gelire bağımsız olduğu görülmektedir (Blanchflower & Oswald, 2004, s. 1371). Birçok eğitim felsefecileri ve araştırmacıları eğitimin temel faydasının maddi olmadığını, daha iyi sağlık ve aile hayatında istikrar gibi manevi faydalarının olduğunu belirtmektedirler. Araştırmacılar eğitimin etkisinin gelirle sınırlı kalmadığı insanların genel anlamda sağlık, evlilik ve aile hayatı gibi konularda daha iyi kararlar vermesini sağladığını bulmuşlardır. Daha eğitilmiş bireylerin işsiz kalma olasılıklarının önemli ölçüde az olduğu ve işsizlerken uzun süre işsiz kalmadıkları da tespit edilmiştir. Eğitimin bireyleri işgücü piyasasında çekici hale getirmenin yanı sıra evlilik için de daha çekici adaylar olduğu da ortaya konulmuştur ve boşanma oranlarının bu bireyler arasında az olduğu bu nedenle daha istikrarlı evlilikler sürdürdükleri de varsayılmıştır (Powdthavee, Lekfuangfu & Wooden, 2015, ss. 11-12).

Eğitimciler vatandaşların mutluluklarına olumlu etki yaratmasından dolayı eğitime kamu desteğinin verilmesini tercih ederler ancak eğitimin mutluluğu nasıl etkilediği konusunda az bilgi vardır. Eğitim insanların yaşam memnuniyetine katkısının incelendiği çalışmalarda gelir ve diğer sosyoekonomik değişkenler kontrol edilmiştir. Ancak gelir ve diğer sosyoekonomik göstergeler bireyin eğitiminden etkilendiği için, eğitim faktörü bunlar gibi farklı yollarla da mutluluğu artırabilir ya da bazı durumlarda da azaltabilmektedir. Eğitimin gelire olan etkisi akla ilk gelen etki olmaktadır ancak parasal olmayan diğer yollarla da bireyin finansal durumuna etki etmesiyle bireyin öznel iyi oluşu etkilenmektedir. Bireyin sağlık durumu, istihdam edilebilirliği ve evli olma olasılığının en önemli belirleyicilerinden birisinin bireyin eğitim durumu olması, bu faktörlerin de mutluluğa etki eden önemli faktörler arasında bulunuyor olması dolaylı yollardan da eğitimin mutluluğu yönlendirebildiğini ortaya koymaktadır.

2.1.1.6. İstihdam durumu

Bireysel mutluluğa büyük etkisi olan başlıca iki değişken bireyin medeni hali ve istihdam durumudur. İşsiz olmak bireyin mutsuz olmasına en az eşinden ayrılmış veya dul kalmış olması kadar etki etmektedir (Blanchflower & Oswald, 2004, s. 1371). İstihdam durumu birey hem sağlığını hem de mutluluğunu etkilemektedir. İş sahibi

olmak nasıl olumlu etkisi var ise işsiz kalma durumu da olumsuz etkiye sahiptir. Bunun başlıca nedeni iş sahibi olmanın sağladığı maddi olanaklar olmakla birlikte aynı zamanda manevi olarak bireyin aidiyet hissini kuvvetlendirir, bireyin toplum içinde saygınlık kazanmasını sağlar. Bunlar ve benzeri psikolojik faktörler birey için iş sahibi olmak ve iş sahibi olmamak arasında tercih yaptırır da bireyin sahip olduğu işin niteliği mutluluğuna olan etkisi için önem kazanmaktadır. Belirli işler diğerlerine göre bireyin işinden gelen tatmini artırmaktadır. Bunun nedeni yüksek tatmin getiren işlerin bireysel özerkliği daha iyi sunabilmesi veya daha yüksek manevi fayda sağlaması gibi sebepler olabilir (Coad & Binder, 2014, ss. 263-264). İnsanların zamanlarının çoğunluğunu işlerinde geçiriyor olmaları nedeniyle mutluluklarına istihdam durumları ve işteki memnuniyetlerinin etkisinin olduğunu düşünmek yerinde bir saptama olacaktır (De Neve & Ward, 2017, s. 2).

Mutluluk ekonomisinde tartışılmayacak kadar belirgin ve dünyanın her yerinde geçerli olan bir sonuç ise işsizliğin bireylerin mutluluğu için olan yıkıcı etkisidir. İstihdam edilen kişilerin mutluluk seviyeleri işsiz olanlara göre çok daha yüksek olarak tespit edilmiştir ve işsiz kişilerin gün içerisinde yaşadıkları olumsuz duygular daha fazla olduğu görülmüştür. İş sahibi olmanın olumlu etkisi verilen maaştan çok öteye geçmektedir; sağladığı sosyal statü, sosyal ilişkiler, günlük düzen ve hedefler gibi parasal olmayan yönler mutluluk üzerinde daha büyük bir etkiye sahiptir. İşsizliğe zamanla uyum sağlanamadığı gibi iş sahibi olduktan sonra bile mutluluğa bırakmış olduğu etki silinmemektedir (De Neve & Ward, 2017, s. 5).

İnsanlar için iş sahibi olmak, kişisel başarı hissi yarattığı için bireyin tatmin duygusu yaratması sayesinde mutluluğunu artırırken kimileri için stres ve kaygı hislerini artırması nedeniyle tam tersi etki yaratarak mutluluklarını azaltabilir. Kişinin düzenli veya düzensiz olarak çalışıyor olması durumuna bağlı olarak istihdam durumunun öznel iyi oluşa etkisi değişebilir. Bunun yanında insanların çalışma amacının da mutluluklarına olan etkisi olumlu veya olumsuz olarak farklılıklar gösterebilir (Yagi, Urakawa & Yonezaki, 2016, 139). Çalışılan işin türüne bakılacak olursak inşaat, madencilik, imalat, ulaşım, çiftçilik, balıkçılık ve ormancılık gibi çeşitli emek yoğun endüstrilerde mavi yakalı işlerde çalışan insanların dünyanın her bölgesinde daha düşük genel mutluluk seviyeleri bildirdikleri görülmüştür. Buna kıyasla yönetici, memur veya profesyonel işçi olarak çalıştığını sınıflandıran insanların mutluluk seviyeleri daha

yüksek olarak bildirilmiştir. Yaşam değerlendirilmesinin yanında günlük deneyimlenen duygular açısından da iş türleri arasında bir fark görülmüştür. Beyaz yakalı çalışanlar mavi yakalılarla karşılaştırıldığında genellikle gülümseme, gülme, keyif alma gibi olumlu duygu durumlarını; endişe, stres, üzüntü ve öfke gibi olumsuz duygu durumlarına göre daha fazla yaşadıklarını bildirmişlerdir. Dolayısıyla iş türlerine göre mutluluk seviyeleri arasında bir farklılık olduğu söylenebilir, bu farklılık yaş ve cinsiyet gibi demografik değişkenler hesaba katılınca da değişmemektedir. Serbest meslek sahibi olan kişiler ile tam zamanlı çalışan kişilerin mutluluk seviyeleri kıyaslandığında serbest meslek sahibi olanlar dünya ortalamasında daha düşük seviyelerde mutluluk bildirmişlerdir. Ancak bu bulgunun ülkelere bağlı değiştiği, gelişmiş ülkelerde serbest meslek sahibi olanların daha yüksek mutluluk seviyeleri bildirmelerinin yanında stres ve endişe gibi olumsuz hisleri daha fazla yaşadıkları bulunmuştur (De Neve & Ward, 2017, ss. 3-5).

Mutluluk ile istihdamın ilişkisi iki yönde işleyen karmaşık ve dinamik bir etkileşimdir. Birçok araştırma sonucunda iş ve istihdamın yalnızca insanların mutlulukları için itici gücü olmadığını, mutluluğun iş piyasasının çıktılarını, üretkenliğini, hatta firmaların performanslarını şekillendirmeye yardımcı olabileceği ortaya koyulmaktadır. Dolayısıyla insanların işlerinden duydukları mutluluk sadece bireysel bir mesele değil, aynı zamanda ekonomik bir mesele olarak görülmelidir (De Neve & Ward, 2017, s. 8).

2.1.1.7. Sağlık

Mutluluk ile sağlık arasındaki ilişki araştırmalarla iyi belgelenmiş bir ilişkidir. Bireylerin bildirdikleri mutluluk seviyeleri ile algıladıkları sağlık seviyeleri arasında birbiriyle yakından sağlanan olumlu bir ilişki görülmektedir. İnsanların sağlık durumlarındaki değişikliklere, şoklara, hatta ciddi sağlık sorunlarına bile adapte olmaları inanılmaz düzeylerde olmasına rağmen neredeyse hiçbir zaman bu adaptasyon tam olmamaktadır. Kendilerini mutlu hisseden insanlar daha sağlıklı yaşarken, mutsuzluk sağlık durumunun bozulmasını da beraberinde getirmektedir. Bağışıklık direncini azalar ve depresyon hatta intihara yol açabilecek psikosomatik hastalıkların ortaya çıkmasına neden olur. Mutluluk ve sağlığın sosyo-ekonomik belirleyicileri, ekonomistler ve psikologlar tarafından mutluluk konusunda ve sosyal epidemiyologlar tarafından ise

sağlık konusunda, farklı araştırmacı toplulukları tarafından son yıllarda kapsamlı bir şekilde incelenmiştir endeksleridir (Borghesi & Vercelli, 2010, s. 203).

Sağlık durumunun incelenmesinde kullanılan, öznel mutluluk endekslerine benzer bir şekilde öznellik kullanılarak oluşturulan endekslerdir. Genellikle kendi kendine bildirilen sağlık indeksleri kullanılmaktadır. Kendi kendine bildirilen sağlık ile öznel mutluluk arasındaki ilişki çok yüksek olması bireylerin kendi değerlendirmelerinde mutluluk üzerinde sağlığa atfedilen öznel önemi doğrulamaktadır. Bununla birlikte hem mutluluğun hem de sağlığın öznel değerlendirmelerinin kaynakları zayıf bağımsızdır, çünkü her ikisi de onları değerlendiren bireyin kişiliği ve kültürü tarafından güçlü bir şekilde koşullandırılır. Dolayısıyla nedensel bir analizi haklı çıkarmak için yeterince bağımsız olarak kabul edilebilecek faktörler öznel mutluluk endeksleri ile nesnel sağlık endeksleri arasındaki bağlantılar olmaktadır. Bir nüfusun sağlık durumunun analizi, genellikle, Belirli bir yaşta ölçülen yaşam beklentisi veya farklı insan gruplarının farklı ölüm nedenler veya bunların bir kümesi için ölüm oranları gibi nesnel endekslere dayanmaktadır. Bu endeksler oldukça nesnel kabul edilir çünkü ölüm ve teşhis edilen hastalıklar gibi ampirik olayların doğrudan gözlemlenmesine dayanırlar (Borghesi & Vercelli, 2010, s. 204).

Bir başka sağlık endeksi kategorisi ise sağlık durumunun iyi yaşam yıllarına eşdeğer olarak ifade etmek için ölümlülük ve hastalık endekslerinin diğer yaşam kalitesi endeksleriyle bütünleştiren, kaliteye göre ayarlanmış yaşam beklentisi endeksleridir (Borghesi & Vercelli, 2010, s. 204). Mutluluk ve uzun yaşamın ise hem bireysel düzeyde hem de ülke düzeyinde ilişkilendirilmiştir. Yüksek tansiyon ve düşük bağışıklık tepkisi gibi tamamen fiziksel problemlerin bireysel düzeydeki mutsuzlukla ilişkilendirildiği gibi mutlu olmanın da birey için daha sağlıklı davranışlar sergilemek gibi etkileri olduğu söylenebilir. İnsanlar mutsuzluklarına sebep olan faktörlerin yerini doldurmak için sigara içmek veya aşırı yemek gibi sağlıksız alışklara yönelebilir. Mutlu olduğunu beyan eden insanların mutsuz olduklarını beyan edenlere göre ortalamada 7 ile 10 yıl daha fazla yaşadığı görülmüştür (Bjørnskov, 2008, ss. 1750-1751).

Uzun süredir epidemiyolojik literatürde bireylerin bildirdiği mutluluk ölçümleri ile yaşam süresi, kalp hastalığı, intihar, felç gibi nesnel sağlık endeksleri arasında güçlü bir ilişki bulunmuştur (Borghesi & Vercelli, 2010, s. 215). Hayatı tehdit eden veya günlük yaşamlarını engelleyen ve ağrıya neden olan hastalıklar ile yaşayan insanların

mutluluk seviyelerindeki düşüşe bakıldığında sağlığın mutluluk üzerindeki etkisinin ne kadar önemli olduğu görülebilir. Buna rağmen sağlık personeli tarafından değerlendirilerek yapılan çalışmalarda objektif sağlık ile mutluluk arasında zayıf bir ilişki bulmuştur. Bu ilginç bulgulara rağmen birey tarafından bildirilen öznel sağlık ve mutluluk arasında güçlü ve sürekli bir ilişki tespit edilmiştir. Bu ilginç olaya ilişkin açıklamalar ilk olarak klinik hata yani nesnel sağlık önlemlerinin bazen umulduğu kadar nesnel olmadığı ya da öznel sağlık raporlarının bireyin duygusal ayarlamalarını yansıttığı nedeniyle mutluluk ile bireyin kendi bildirdiği sağlık durumu arasındaki korelasyonu şişirildiği şeklinde yapılabilir (Diener ve ark., 2009, s. 159). Öznel mutluluk ve nesnel sağlığın nedenlerine ilişkin literatürün birbirinden bağımsız bir şekilde gelişmesine rağmen aynı ana belirleyicileri listelemeleri dikkat çekicidir (Borghesi & Vercelli, 2010, s. 223).

Sağlık ile mutluluğun yakın ilişkisi bazı sosyal bilimcilerinin, insan mutluluğuna katkıda bulunma olasılığının yüksek olması nedeniyle ulusal sağlık politikalarının geleneksel ekonomik kaygılarının yerini alması gerektiğini vurgulamalarına yol açmıştır (Bjørnskov, 2008, s. 1756). Bununla birlikte mutluluk ve gelir arasındaki paradoks gibi mutluluk ve sağlık durumu arasında görülen bir paradoks tespit edilmektedir. Yaşam beklentileri ve ölüm oranları, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra çoğu ülkede, kişi başına düşen gelire benzer şekilde sürekli olarak iyileşirken, bildirilen mutluluk seviyelerinin benzer bir yol izlediği görülmemiştir. Bu durumda sağlık ile mutluluk arasındaki zayıf, bazen biraz olumsuz olan ilişki çoğu kişi tarafından sağlığın mutluluğun önemli bir belirleyicisi olduğu görüşüyle çelişmektedir (Borghesi & Vercelli, 2010, s. 215). Mutluluk ve sağlık arasındaki paradoksu olası bir açıyla yaşam beklentisindeki artış ve ölüm oranlarının azalması, nüfusun sürekli yaşlanmasına neden olmuş dolayısıyla kişinin beyan ettiği sağlık ve buna bağlı olarak öznel mutluluk da negatif korelasyon içinde olabileceğidir. Ampirik kanıtlara göre yaşla birlikte kişinin bildirdiği sağlık durumu azalırken kişi için sağlığın önemi artmaktadır. Bu da öznel iyi oluş verilerine negatif etki olarak yansması sağlık alanındaki gelişmelere kıyasla mutluluktaki durağanlığı açıklayabilir ancak bulgulara göre mutluluk, gençlikten çalışma çağına doğru azalmakta, ancak emeklilik yaşı civarında olduğu için orta düzeyde de olsa yeniden artmakta olup belirleyici olması muhtemel değildir (Borghesi & Vercelli, 2010, s. 224).

2.1.1.8. *İnanç*

Yapılan çalışmalarda mutluluk seviyeleri ile din arasında güçlü olmamak ile birlikte pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Dini hizmetlere katılım, dini bağlılığın gücü, Tanrı ile ilişki ve dua etmek özellikle mutluluğu olumlu yönde etkilediği görülmüştür. Dindarlığın yüksek seviyeleri ile mutluluğun yüksek seviyelerinin birbiriyle bağlantılı olmasının yanı sıra intihar oranlarının düşüklüğü ile de bağlantılı olduğu bulunmuştur. Dini inançların bireylere sağladığı anlam ve aidiyet mutluluk seviyelerinin artmasının açıklaması olabilir. Bununla birlikte organize din ile ilişkili sosyal destek ağlarının da bireysel mutluluk üzerine olumlu etkisi olduğu söylenebilir. Bulunan sonuçlara göre dinin mutluluğa bu olumlu etkisi kadınlarda, Afrikalı-Amerikalılarda, yaşlılar ve Avrupalılar ile kıyaslayınca Amerikalılarda daha güçlüdür (Diener ve ark., 2009, s. 157-158). Bireysel düzeyde dindarlık ile mutluluk arasında zayıf da olsa pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Ülkeler düzeyinde ise bu ilişkinin nadiren araştırıldığı görülmektedir. Bununla birlikte, bazı araştırmaların sonucunda dini ülkelerdeki dindar bireylerin, dini ülkelerdeki dindar olmayan bireylerden daha mutlu olma eğiliminde olduğunu göstermiştir (Plouffe & Tremblay, 2017, s. 68).

Dini inançların veya tutumların benimsenmesinin, bireye zenginliğin mutluluk ve refah için esasen önemli olmadığı inancını aşılıyarak stresi azaltması nedeniyle mutluluk üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu düşünülmektedir (Plouffe & Tremblay, 2017, s. 68). Litvanya ve Slovakya gibi belli ülkelerde yaşayan dindar insanların mutluluk seviyelerinin daha düşük olarak bildirilmesi dini inanç ile mutluluk ilişkisinin daha detaylı olarak incelenmesini gerekli kılmaktadır. Mutluluk ile ilişkisi çalışmamış bir başka konu ise ruhaniliktir (spirituality) (Diener ve ark., 2009, s. 158). Ruhanilik dini değerlerden kaynaklanabilir, ancak kesin olarak dini bir doktrine dayanması gerekmez. Yaşamda anlam arayışında öznel ve kişisel odaklı bir deneyimdir ve merhamet, cömertlik ve minnettarlık gibi laik hümanist değerlerle kesişebilir. Ampirik olarak dini inanç ile ruhaniliği ayırt etmenin zorluğu nedeniyle çalışmalarda çok sıklıkla birbirinin yerine kullanılır. Çok sayıda çalışmada dini inanç ile ruhaniliği terimleri ile mutluluk arasındaki yakın ilişkiyi gösterilmiştir. Ayrıca yaşananlarla daha iyi başa çıkma stratejileri, fedakârlık, minnettarlık, nezaket ve merhamet gibi mutluluğa olumlu etkisi olan duygular ile dindarlık ve ruhanilik arasında bir ilişki olduğu da görülmüştür (Winzer, Samutachak & Gray, 2018, ss. 333-334).

2.1.1.9. Kişilik

Kişilik özellikleri incelendiğinde NEO Beş Faktör Envanterine dayalı olarak kendi kendine rapor yoluyla ölçülen Büyük Beş kullanılmaktadır (Proto & Rustichini, 2012, ss. 17-18). Bu büyük beş kişilik özelliklerinin (N, E, O, A ve C şeklinde gösterilir) yeterli kapsamda bir sınıflandırmasını sağladığı kabul edilir. Beş faktörlü model kapsamlı olduğundan, kişilik ve duygulanım üzerine sistematik bir çalışma için bir temel sağlamaktadır. Araştırmaların çoğu nevroitiklik (N), dışa dönüklük (E) ve daha az ölçüde de olsa deneyime açıklığa (O) odaklanmıştır. Kişiliğin diğer iki ana boyutu, uyumluluk (A) ve vicdanlılık (C), daha önce öznel iyi oluşun ana belirleyicileri olarak görülmedi, ancak Freud tarafından ortaya sürülen tatmin edici bir hayat için aşk ve çalışma ihtiyacı, bu boyutların rolünün olmasını önermektedir (McCrae & Costa, 1991, s. 227). Psikolojide pozitif ve negatif etki olmak üzere iyi oluşa dengelenmeleriyle etmen olan iki etkiden söz edilir. Bunlar basit terimlerle acı ve zevk olarak da kullanılır. Kişilik özellikleri bu pozitif ve negatif etkilerle farklı yollarla öznel iyi oluşun belirlenmesini sağlayabilir (McCrae & Costa, 1991, ss. 227-228). Nevrotiklik (N) daha fazla negatif etki yaratırken daha düşük iyi oluş seviyelerine neden olur. Dışa dönüklük (E) pozitif etkiye dolayısıyla iyi oluşu artırabilir. Deneyime açıklığın (O) iyi oluş üzerinde net bir etkisi olmaksızın hem pozitif hem de negatif etkilere yol açmaktadır. Uyumluluk (A) ve vicdanlılık (C) daha fazla pozitif ve daha az negatif etkiye ve dolayısıyla daha yüksek iyi oluş seviyeleri belirlediği görülür (McCrae & Costa, 1991, s. 231).

Kişiliğin birçok yönü olmasına rağmen mutluluğun belirleyicisi olarak görülen dışa dönüklük (extraversion) ve nevroitiklik (neuroticism) kişilik özellikleridir. Yapılan araştırmalara göre mutluluğa dışa dönüklüğün etkisi olumlu iken nevroitikliğin etkisi olumsuz olarak bulunmuştur. Doğrudan etkinin yanı sıra dışa dönük insanların daha sık olumlu, nevroitik insanların ise daha sık olumsuz yaşam olayları yaşamaları şeklinde dolaylı olarak da bu kişilik özelliklerin mutluluğa etkisi olduğu görülmüştür. Öznel iyi oluş seviyelerine olumlu etkisi olan diğer kişilik özellikleri arasında iyimserlik, güven, uyumluluk, kontrol arzusu ve dayanıklılık vardır (Diener ve ark., 2009, s. 154). Mutluluk ile pozitif korelasyon gösteren bir kişilik özelliği ise özgüvendir. Bu tarz kişilik özelliklerinin mutluluk ile olan ilişkisinin bireyci kültürlerde kolektivist kültürlerle kıyasla daha güçlü olduğunu belirtmek gerekir. Mutluluk ile kişilik arasındaki ilişkinin tam olarak anlaşılmayan yanı ise nedenselliğin yönüdür (Diener ve ark., 2009, s. 155).

Duygusal zekâ düzeyi ile mutluluk arasında olumlu yönde bir ilişki olabileceği tespit edilmiştir (Diener ve ark., 2009, s. 157).

2.1.1.10. Sosyal sermaye

Öznel iyi oluş üzerinde etkisi olan bir başka faktör ise sosyal sermayedir (Sarracino, 2019, s. 358). Sosyal sermaye, özellikle insanlar arasındaki ilişkilerin kalitesi, yakın dönemde yapılan çalışmalar tarafından öznel iyi oluş üzerinde baskın bir etkisi olduğu bulunmuştur. Bartolini & Sarracino'ya göre iyi oluş ile sosyal sermaye arasında uzun dönemde güçlü bir korelasyon vardır ancak kısa dönemde ekonomik büyümenin iyi oluş üzerindeki etkisi güçlendikçe bu korelasyon zayıflamaktadır. Bu çalışmalarda sosyal sermaye, gruplar içinde veya gruplar arasında iş birliğini kolaylaştıran ortak normlar, değerler ve anlayışlarla birlikte sağlanan ağlar olarak tanımlanmaktadır (OECD 2001, p. 41).

Yakın arkadaşlara ve bir sosyal destek ağına sahip olmak öznel iyi oluş üzerindeki etkisinin oldukça fazla olduğunun bulunması bazı bilim adamları tarafından mutluluk için yegâne önemli değişkenin olduğunun düşülmesine bile sebep olmuştur. Diener ve Seligman (2002) yaptıkları çalışmada çok mutlu insanların her birinin de mükemmel sosyal ilişkilere sahip olduğunu bulmaları bu fikri desteklemektedir (Diener ve ark., 2009, s. 159-160). Yakın ilişkilerden hoşlananların, yas, işsizlik ve hastalık gibi hoşnut olmayan büyük yaşam olaylarıyla daha iyi başa çıktığı ve algılanan yalnızlığın depresyon ile güçlü bağlantısı olduğu yapılan çalışmalar tarafından belgelenmiştir. Ayrıca mutluluğun kendisinin de bireylerin daha iyi ilişkiler kurmasını sağladığını da unutulmamalıdır. Mutlu olan kişilerin dışa dönük, empatik ve daha güvenilirlik gibi özelliklere sahip olmaya mutsuz kişilere göre daha eğilimli oldukları, bunun sonucunda mutlu kişilerin sosyal ilişkilerinin nicelik ve kalitesi artacağı söylenebilir (Diener ve ark., 2009, s. 160). Sosyal sermayesinin fazla olduğu varsayılan insanların birden fazla dernek ve grupta başkalarıyla daha fazla etkileşime girdiği düşünülebilir. Dolayısıyla etkileşimde olduğu bu kişilerle güven ilişkileri geliştirirler. Güven ilişkileri işlem maliyetlerini düşürür, kamu kurumlarının kalitesini artırır ve ekonomik performansa katkıda bulunduğu söylenebilir. Bu da bireysel yaşam memnuniyetini artıran öğelerdir. Diğer faktörler kontrol edildiğinde, “sosyal sermaye” faktörünün mutluluk üzerinde doğrudan olumlu bir etkiye sahip olduğu söylenebilir (Mota & Pereira, 2008, s. 6).

Mutlulukla pozitif yönlü bir ilişkisi bulunan dindarlığın bile dindar insanlar, düzenli olarak ibadete gittikleri ve cemaatleri içinde sosyal ağlar kurdukları için hayatlarından daha memnun olmalarının sebebinin sosyal sermayeden kaynaklanıyor olduğu düşünülebilir (Bartolini & Sarracino, 2014, s. 244).

Ekonomik büyümenin mutluluğa katkısının düşünüldüğünden az olduğunun bulunmasından sonra mutluluğa ana katkı sağlayan hangi faktörün olabileceği, özellikle sosyal bilimcilerin arasında, tartışma konusu olmuştur. Büyüme dışında mutluluğu belirleyen başka bir faktör olduğu düşünülmeye başlandı ve başka faktör olarak sosyal hoşgörü, siyasi özgürlük, dindarlık, sağlık, sosyal sermaye, çevre gibi değişkenler değerlendirildi. Bu noktada sosyal sermayenin mutluluk ile güçlü ilişkisinin olduğunu tespit eden birçok çalışma ışığında sosyal sermayenin mutluluğa, başta düşünüldüğünden daha fazla etki ettiği düşünülmeye başlanmıştır. Ancak sosyal sermaye de başta olmak üzere başka faktörlerin mutluluğun belirleyici olarak büyümenin yerini mi alacağı yoksa ona tamamlayıcı mı olacağı kesinlik kazanmış bir konu değildir (Bartolini & Sarracino, 2014, s. 243).

2.1.2. Ülke düzeyinde belirleyiciler

Mutluluk ya da yaşam memnuniyetinin bağlamsal faktörleri, toplum ve devlet düzeyindeki faktörler ile ilişkilidir. Bu faktörler arasında sosyal sermaye, demokrasi, daha iyi bir çevre, daha iyi hükümetin olması ve kişi başına düşen GSYH gibi faktörler bulunmaktadır (Sujarwoto, Tampubolon & Pierewan, 2018, s. 930). Mutluluğu belirlemesinde etkili olan bu faktörler sosyologlar, ekonomistler ve siyaset bilimciler için uzun bir süredir ilgi konusu olmuştur (Sujarwoto, Tampubolon & Pierewan, 2018, s. 931).

2.1.2.1. Gelir

İktisat teorisinin dayandığı temel düşünceden hareket ile daha fazla paranın daha fazla mutlu getirdiğini söyleyebiliriz. Gelirinin artması satın alabileceğin ürünlerin artması anlamına gelir bu da faydanın dolayısıyla mutluluğun artması demektir. Dolayısıyla geliri fazla olan bireylerin az olanlara göre daha mutlu olduğunu söylemek yanlış değildir. Buradan yola çıkarak gelirini artırarak bir birey daha fazla

mutluluk elde edebilir. Ülkeler için de benimsenen kamu politikaları bir bütün olarak toplumun gelirini artırmayı hedefliyorsa, toplumun iyi oluşunda bir artış beklenebilir (Esmail & Shili, 2018, s. 78).

2.1.2.1.1. Ülke geliri (büyüme)

Dünya üzerindeki ülkelerin çoğunlukla ekonomik büyümelerini, ülkedeki bireylerin mutluluk düzeylerini artıracığı düşüncesi yaygın bir şekilde var olsa da bu konu üzerine araştırmacıların yaptıkları çalışma sonucunda farklı farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Ekonomik büyüme ile mutluluk arasındaki ilişkinin daha detaylı incelenmesi, insanların kendi değerlendirmeleriyle oluşturulan öznel iyi oluş verilerinin uluslararası karşılaştırılabilir olması ve uzun bir zamanı kapsayan zaman serileri ile mümkün olmuştur (Mikucka, Sarracino & Dubrow, 2017, s. 447). Easterlin, ekonomik büyüme ile mutluluk arasındaki ilişkinin oldukça net bir şekilde var olduğu ancak bu ilişkinin insanların temel ihtiyaçlarını karşılayabildiği düzeyden sonra zayıf olduğu fikrine sahipti (Şeker, 2016, s. 77). Ancak hala kesin bir sonuca varıldığı gözükmemektedir. Kesinliğe ulaşamamış olunmasının nedeni teorik ve metodolojik eksikliklerden kaynaklanıyor olabilir. Teorik açıdan yanlış soruya odaklanılıyor olabilir. Mutluluk ile ekonomik büyümenin ilişkilendirilip ilişkilendirilemeyeceği sorusu yerine hangi koşullar altında gerçekleştiğini sormak gerekmektedir. Bazı akademisyenlere göre çağdaş toplumlarda ekonomik büyüme, öznel iyi oluş için önemli bir gelişmeye sebep olmasının beklenmemesi gerektiğini savunurken, diğerleri ekonomik büyümenin, zamanla artan öznel iyi oluşun ilişkili olduğunu iddia etmektedir. Ülke seçimi bu durumda önem arz etmektedir. Ülkenin gelişmiş, gelişmekte veya geçiş aşamasında olmasına bağlı olarak ekonomik büyüme ve mutluluk ilişkisi incelenebilir. Bir diğer görüş ise bu ilişkinin zamana bağlı olduğu, kısa dönemde ekonomik büyüme ve mutluluk ilişkisinin varlığından söz edilebilirken uzun dönemde bu ilişkinin yok olduğudur. Bu görüşlerin hiçbirisi, ne yazık ki, büyüme ve mutluluk arasındaki ilişkiyi etkileyen belirli koşullara odaklanmamaktadır (Mikucka, Sarracino & Dubrow, 2017, s. 447).

Metodolojik olarak sorunların başında ağırlıklı olarak gelişmiş ülkelere ilişkin küçük ülke örneklerinin analizi, makro değişkenlerin seviyeleri ve bu değişkenlerin zaman içerisindeki değişimleri arasında açık bir ayrımın yapılmaması, sınırlı sayıda kontrol

değişkenleri ve yaşam doyumu gibi bireysel düzeydeki değişkenlerin toplu düzeyde analizi gelmektedir. Büyük bir ülke örneğini analiz ederken, ülkeler arası farklılıkları zaman içindeki değişikliklerden açıkça ayırt etmek için mikro ve makro düzeydeki verileri birleştirilmelidir (Mikucka, Sarracino & Dubrow, 2017, ss. 447-448).

Önceki ekonomik ve sosyolojik çalışmalara bakıldığında yaşam kalitesi olarak da adlandırılan iyi oluş, insanların temel ihtiyaçlarını karşılama yeteneği ile ilişkilendirilmişti. Diğer bilim adamları ise beslenme, sağlık veya eğitim gibi temel ihtiyaçların tek boyutlarına odaklandılar ve genellikle gelişmekte olan ülkeler olmak üzere çok sayıda ülkeyi, toplu düzeydeki değişkenleriyle analiz ettiler. Bu analizlerin bulguları da ekonomik büyümenin yaşam kalitesi üzerindeki etkinliği hakkında karmaşık sonuçlar verdi. Bazıları ise GSYH seviyeleri ile ölçülen ekonomik büyümenin, gıda alımını, bebek hayatta kalma ve yaşam beklentisini iyileştirmesi nedeniyle iyi oluş üzerinde yararlı bir etkisi olduğunu ileri sürmektedir. Bununla birlikte sonraki çalışmalarda iyi oluşun ölçülmesinde ölüm oranı, beslenme ve gıda tüketimi, sosyal refah gibi ölçütleri iyileştirdiği için ekonomik büyüme ile mutluluk ilişkilendirilebilmiştir. Yapılan çalışmalarda farklı değişkenler, ülkeler yıl aralıkları ve yöntemler kullanılmasına rağmen hepsinde benzer olarak bulunan sonuç ekonomik büyümenin, temel ihtiyaçların karşılanması için ikincil öneme sahip olduğudur (Mikucka, Sarracino & Dubrow, 2017, s. 448).

Ekonomik büyümenin kalkınma için önemli olduğu kabul edilebilir, ancak bu bulgular ışığında ekonomik büyümenin iyi oluşu iyileştirebileceği koşulların belirlenebileceği ön görülmüştür. Preston eğrisi olarak da bilinen kişi başına düşen milli gelir ile yaşam beklentisi düzeyi arasındaki eğrisel ilişkiden yola çıkarak ekonomik büyümenin iyi oluşa etki ettiği koşulları ortaya konulmaktadır. Preston'a göre, ülkeler içinde daha zengin insanlar daha yüksek bir yaşam beklentisine sahipti ancak bu ilişki, kişi başına yaklaşık 500 Amerikan dolarlık bir eşiğin ötesinde düzleşmekteydi. Buna göre daha fakir kişiler, daha zenginlere oranla gelirdeki bir artıştan yaşam beklentilerine daha yüksek bir getiri bekleyebilecekleri anlamına gelmektedir. Buna bağlı olarak Preston, 20. Yüzyıl için, yaşam beklentisinin gelirdeki değişikliklerden bağımsız olarak arttığını ortaya koymuştu. Gelir, yaşam beklentisindeki sapmaların yalnızca küçük bir kısmını açıklamaktaydı. Daha sonraki araştırmalarda yaşam beklentisindeki kazanımların eğitim, doğurganlık, kentleşme ve düşük gelir eşitsizliğine gibi faktörler

ile belirlendiği öne sürüldü. Bu nedenle, en azından gelişmiş ülkeler için, ekonomik büyümenin ekonomik kalkınma ile fiziksel iyi oluş arasındaki ilişkisinde küçük bir rol oynadığı düşünülmektedir (Mikucka, Sarracino & Dubrow, 2017, s. 448).

Ekonomik büyüme için sosyal sermayenin ve başkalarına duyulan güvenin önemli olduğu düşünülmektedir. Başkalarına duyulan güvenin ekonomik büyümeyi yüksek güven duyan resmî kurumların rutin piyasa faaliyetini oluşturan günlük ve çok sayıdaki ekonomik anlaşmaların uygulanmasına yönelik harcamalarını sınırlamaları dolayısıyla işletmeler daha güvenli, daha verimli bir şekilde çalışabilmeleriyle hükümetler ve iş dünyası kaynaklarını yeni iş ve ekonomik büyümeyi teşvik eden diğer faaliyetleri çekmek için harcayabilmeleri şeklinde etkilendiği söylenebilir. Bu düşünce, sosyal sermayenin ile ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen birçok ampirik çalışma tarafından desteklenmiştir. Buna karşıt olarak ekonomik büyümenin sosyal sermaye için aslında zararlı olduğu düşüncesi ortaya atılmıştır. Bu düşünceye göre piyasa ilişkileri, insanların yaşamının ekonomik olmayan alanındaki payı genişler ve sonuç olarak sosyal sermaye dışlanır. Bunun yanında ekonomik büyüme, sosyal faaliyetler için mevcut zamanı azaltır, çalışmak için harcanan zaman ve sosyal ilişkiler için harcanan zaman arasında bir takas söz konusu olur, daha düşük kalitedeki samimiyet ve sosyal ilişkilerin olduğu bir ortama yaratır. Ülkeler arası zaman serisi verilerine göre sosyal sermaye eğilimleri ile ekonomik büyüme arasındaki negatif, anlamlı ve uzun dönemli bir ilişki gösterilebilir (Mikucka, Sarracino & Dubrow, 2017, ss. 448-449).

Ekonomik büyüme ile öznel iyi oluş ilişkisinin incelenmesinde metodolojik olarak ortaya çıkan eksiklik ekonomik büyümenin ülke seviyesinde bir değişken olması nedeniyle analiz birimlerinin ülkeler düzeyinde yapılmasıdır. Öznel iyi oluş gibi bireysel düzeyde incelenen bir değişkeni analizde ülke seviyesine toplulaştırılınca yaş, cinsiyet ve medeni durum gibi bireysel düzeydeki bağıntıların kontrol edilmesine izin verilmemektedir. Bunun gibi durumlarda, çok düzeyli regresyon, mevcut bilgilerin kullanımını en üst düzeye çıkararak bireysel ve toplu düzey değişkenleri uygun şekilde birleştirmeye izin vermesi nedeniyle kullanılması daha uygun olan bir çıkarım yöntemidir, ancak bu yöntem sınırlı sayıda çalışmada kullanılmıştır. Bunun yanında başka bir eksiklik ise uzun yılları kapsayan uygun veriye sahip ülkelerin sayısının az olması da küçük örneklemelerin kullanılmasına neden olmaktadır. Kullanılan tekniklerde büyük ölçüde bilgi toplulaştırılarak özetlenir bu da kesinlik ve güç kaybına neden

olmaktadır. Bu eksikliğin üstesinden gelmenin olası bir yolu, her ülke için ilgili değişkenin trendini temsil eden tek bir değer kullanmak yerine, her ülke için birkaç zaman noktasındaki bilgileri kullanılmalıdır. Böylece gözlem sayısı, serbestlik dereceleri artar ve tahminlerin sonuçların doğruluğunun daha fazla olmasını sağlar (Mikucka, Sarracino & Dubrow, 2017, ss. 449-450).

Son olarak da literatürün bir kısmının değişken seviyeleri arasındaki ilişkiler, bir zamanda tek bir noktada gözlemlenen ilişkiler ile zamanla ülkeler içinde meydana gelen değişiklikler arasındaki ilişkiler arasında açıkça ayırım yapmamaktadır bu ayırım da ekonomik büyüme ile iyi oluşun zaman içinde birbiri ile bağdaşıp bağdaşmadığını gözlemlemek için önemlidir. Easterlin paradoksu da dahil olmak üzere bunun üzerindeki geniş literatür kesitsel ilişkilerin, zaman içindeki değişiklikler arasındaki ilişkilerden farklı olduğuna dayanmaktadır. Örneğin öznel iyi oluş ve GSYH düzeyleri arasındaki ilişki ile ekonomik büyüme ve öznel iyi oluşun eğilimleri arasındaki ilişkinin farklı olduğuna dair kanıtlara dayandırılarak çalışmalar yapılmaktadır. Bu nedenle, makro faktörlerin seviyeleri ve eğilimleri arasındaki farkı açıkça hesaba katmak, önceki sonuçları iyileştirmek ve güvenilirliklerini artırmak için gereklidir (Mikucka, Sarracino & Dubrow, 2017, s. 450).

Geçiş ülkesi olmayan ülkelerde ekonomik büyüme ile yaşam memnuniyeti arasında ilişki olmadığı görülmektedir, bu da Easterlin'in ortaya koyduğu insanlar daha zengin ülkelerde ortalama olarak daha mutlu olmasına rağmen, artan GSYH'nin artan yaşam memnuniyeti ile sonuçlanmadığı yönündeki bulguyu destekler. Ancak geçiş ülkelerinde bunun tam tersi geçerlidir, bu ülkelerde insanların yaşam memnuniyeti ile ekonomik büyüme ile pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuç, geçiş ülkelerinin Easterlin paradoksunun bir istisnası olduğunu gösteren önceki literatür ile tutarlıdır. Ekonomik büyümeye sosyal güvende bir artış eşlik ettiği takdirde, GSYH büyümesi yaşam memnuniyeti ile pozitif ilişkili olduğu görülmüştür. Gelir eşitsizliğinin mutluluk üzerindeki azaltıcı etkisinin bir ülkenin zenginliğine göre değişiklik gösterdiği tespit edilmiştir. Zengin ülkelerde ekonomik büyüme, gelir eşitsizliğinin azaltılmasıyla birleştiği durumlarda, insanların yaşam memnuniyetine etkisi olumlu olmaktadır. Bu sonuçlara göre ekonomik büyümenin belli koşullar sağlanmasıyla yaşam memnuniyetini artırdığını söylenebildiği gibi bu koşulların neler olduğu da bu çalışmada ortaya konulmuştur. Vatandaşlarının yaşam memnuniyetleri için kalıcı gelişmeler sağlamak

isteyen politika yapıcılarını için “teşvik, koru ve azalt” olarak kısaltılan ekonomik büyüme teşvik etmek, sosyal güveni korumak ve geliştirmek, gelir eşitsizliğini azaltmak anlamına gelen politika uygulamaları gerektiği tavsiyesi verilebilir (Mikucka, Sarracino & Dubrow, 2017, ss. 452-456).

Bir ülkenin büyümesinin hızlı olmasına rağmen o ülkedeki vatandaşların mutluluk oranlarının düşmesini ‘Mutsuz Büyüme Paradoksu’ olarak adlandırılan durumu ortaya çıkarmaktadır (Graham & Chattopadhyay, 2013, s. 214). Mutsuzluğun nedeni, doğası gereği hızla değişen ekonomilerde, büyümenin genellikle farklı beceri setlerine verilen ödüllerdeki değişikliklere eşlik etmesi ve bazı gruplar için artan iş güvencesizliği ve buna bağlı olarak dikey veya yatay eşitsizlikteki artışlar olabilir (Graham, 2011, s. 231). Yaygın olarak eşitsizlik anlamında bilinen ekonomik eşitsizlik, dikey eşitsizlik, kişiler arasındaki karşılaştırmalardan doğar (Jayaraj & Subramanian, 2006, s. 123). Daha az üstünde durulan yatay eşitsizlik ise gruplar arası karşılaştırmadan çıkar ve kalkınmanın ihmal edilmiş bir boyutu olarak görülmektedir. Yatay eşitsizliğin varlığı sosyo-politik olarak bir toplumda ekonomik eşitsizliğin en belirgin göstergesidir. Yatay eşitsizliği incelemek için gruplar arası göreceli dezavantaj, toplum çapında gruplar arası eşitsizlik veya grupla ilgili ayrımcılığı işaret eden göstergeler kullanılması gerekir ancak ilgili çalışmalarda bu göstergeler üzerinde fazla durulmamıştır (Jayaraj & Subramanian, 2006, s. 123).

2.1.2.1.2. Hane halkı geliri

Ekonomide bireyin yaşam koşullarını iyileştirmek için izleyebileceği en etkili yolun gelirini artırmak olduğu düşünülür. Mutluluğun diğer belirleyicilerinde savunulan ayar noktası teorisinin aksine ekonomistlere göre bireysel gelir artışının mutluluğuna kalıcı olarak etki edebilmektedir (Easterlin, 2003, s. 11176). Genel anlamda bakıldığında da daha fazla geliri olan bireyler daha az geliri olanlara kıyasla ortalamada daha mutludur. Ancak bireyin yaşamı boyunca geliri ile mutluluğu arasındaki ilişkinin bu şekilde olmadığı görülmektedir. İncelenen grup için yaşamları boyunca ortalama mutluluk aşağı yukarı sabit bir seviyede kalıyor olsa da gelirlerinde önemli bir artış yaşanmaktadır. Bu da o grup için geçmişte daha kötü durumda olduklarını ve gelecekte daha iyi olacaklarını düşünmelerine sebep olmaktadır. Mutluluk seviyelerinin yaşam boyunca gelirdeki artışa rağmen değişmemesini açıklamak öne sürülenler arasında

bireylerin zaman içinde maddi tercihlerindeki veya isteklerindeki sistematik değişiklikler vardır (Easterlin, 2001, s. 465).

Yaşam döngüsü boyunca maddi arzulardaki değişim modeli, öznel iyi oluş ve gelir arasındaki bazı paradoksal ilişkileri açıklamaktadır. Yetişkin yaşam döngüsünün başlangıcında, maddi istekler ve hedefler nüfus genelinde birbirine oldukça benzerdir, ancak yaşam döngüsü boyunca bu istekler gelirle orantılı olarak artmaktadır. Genel bir mesele olarak, öznel iyi oluş doğrudan gelirle ve maddi isteklerle ters orantılı olarak değişmektedir. Yaşam döngüsünün başlangıcında, daha yüksek gelire sahip olanlar daha mutludur, çünkü maddi istekleri nüfus genelinde oldukça benzerdir ve daha fazla gelire sahip olmaları bu istekleri daha iyi yerine getirebilmelerini sağlamaktadır. Gelir artışı ortalama gelirde olan kişiler için iyi oluşun yükselmesine neden olmamaktadır çünkü maddi isteklerle eşdeğer büyüme yaratır. Artan gelir, insanların daha fazla mal sahibi olabileceği anlamına gelse de bunun iyi oluş üzerindeki olumlu etkisi, insanların yaşam döngüsü boyunca ilerledikçe isteklerin artması gerçeğiyle azalmaktadır (Easterlin, 2001, s. 481).

Her zaman pozitif olarak bulunan gelirin etkisinin boyutu ABD ve Rusya arasında ciddi biçimde farklılık göstermektedir. Rusya’da gelirin mutluluğa etkisi ABD’ye göre daha büyüktür. Latin Amerika ülkelerine bakıldığında ise hane halkının gelirini doğru bir şekilde ölçme sorunu ile karşılaşılmalıdır; çünkü gelirleri ‘gayri’ bir şekilde ya da aynı şekildedir. Bu nedenle araştırmacılar Latin Amerika’nın servet ölçütü için görüşmeci tarafından hanenin ekonomik durumuna ilişkin bir değerlendirme ve mal ile varlıkların mülkiyeti hakkında uzun bir soru listesine dayanan belirli bir servet endeksini, gelir değişkeni olarak ilişkilendirilir. Son dönemlerde yapılan çalışmaların birçoğu, bireysel kişilik özelliklerini hesaba katmak için sabit etkiler tahmincilerini kullanır, bu da tahminlerin bireysel varyasyonlara dayandığı anlamına gelmektedir. Bu, bireyin kişiliğinin onun mutluluğunu ve davranışını belirlediği ölçüdeki nedensellik sorununu bir kısmını düzeltse de sorunu tamamen çözmemektedir (Van Praag & Ferrer-i-Carbonell, 2010, s. 17).

Azalan marjinal fayda olgusuyla açıklayarak, bireyin gelirin az olması durumunda mutluluğunun gelirene daha fazla bağlı olduğu, orantılı artışıyla gelire verilen önemin azaldığını ifade eder. Kişinin temel ihtiyaçlarını karşılayacağı kadar geliri sağlandıktan sonra mutluluğunun temel kaynakları gelirden aile, arkadaşlar ve eşdeğer faktörlere

kayar. Bir birim fazladan “satın alınabilecek” duygusal refahın tavanına kişi, daha yüksek gelirin fazladan bir etkisi olmadığı zaman ulaşır diyebiliriz (Rickardsson & Mellander, 2017, ss. 6-7). Graham ve Lora (2009) yaptıkları çalışma sonucunda Latin Amerika’da ortalama gelirin altında yaşayan fakir kesim, ihtiyacı olduğu yemeğin karşılamasından sonra zor zamanlarında güvенеbilecekleri arkadaşlar ve ailelerini olmasını yaşam memnuniyetlerinin en ilgili değişkeni olduğu bulunmuştur. Buna kıyaslar zengin olanların, yani gelirleri ortalamanın üstünde olanların, en ilgili değişkenleri ise iş ve sağlık olarak bulunmuştur. Arkadaşlar ve aile, hedonik anlamda yoksullar için günlük yaşamı katlanılabilir kılan hayati güvenlik ağları iken iş ve sağlık hayatlarında seçimler yapmak için yardımcı olan etmenlerdir (Graham ve Nikolova, 2015, s. 165).

Paraya sahip olmak mutluluk açısından azalan ama olumlu bir etkisi olduğu görülürken, daha fazla para kazanmayı istemenin mutluluk seviyesine etkisi ters yöndedir. Paraya ve maddi varlıklara, özellikle aile ve sosyal ilişkiler pahasına çok fazla önem veren insanlar, yaşamlarından daha az tatmin olma eğiliminde olduğu dolayısıyla mutluluklarına servetin etkisi daha az olumlu ve daha fazla olumsuz etki şeklinde yansır (Diener ve ark., 2009, s. 157).

2.1.2.1.3. Nispi gelir

Easterlin’in çalışmasında ortaya koyduğu sonuç; zengin ülkelerin fakir ülkelere göre mutluluk düzeylerinin daha yüksek olduğu ancak zengin ülkelerde bu mutluluk düzeyinin zamanla, ülkenin gelirinin artmasına rağmen, artmadığıdır. Bu bulgusunun ardından mutluluk ve gelirin ya da büyümenin ilişkisi üzerine yapılan çeşitli çalışmalar da mutluluk ile gelir düzeyi arasında zayıf bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Tüm bunlara rağmen bireylerin çoğunluğu, daha yüksek gelir düzeyleri elde etmek ile ilgilendiklerini ifade ederek, bunun çoğu insan için açık bir hedef olduğu görülmektedir. Dolayısıyla daha zengin ülkelerdeki bireyler ve herhangi bir ülkedeki daha zengin bireylerin daha fazla mutlu olduğu söylenebilir. Gözlemlenen bu çelişkilerle ilgili birçok açıklama ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu açıklamalardan bir tanesi öznel iyi oluşun yalnızca mutlak gelire bağlı olmadığı aynı zamanda kişinin gelirinin onun ihtiyaçlarını karşılamaya yeterli olup olmadığına dair öznel algısına da bağlı olduğudur (Ferrer-i-Carbonell, 2005, ss. 998-999).

Bir diğ er açıklama ise bireylerin gelirlerine dair algılarını bireyin geçmişteki durumu ve bireyin kendi gelirinin diğ er insanların geliriyle kar ıla tırmalarının  ekillendirdiğidir. Bireyin gelirini diğ er insanlarla karşılaştırması toplumdaki g oreli konumun yaşam memnuniyeti için  onemini yansıtmaktadır. Bu durum karşılaştırma geliri (comparison income) veya g oreli fayda etkisi (relative utility effect) olarak adlandırılmaktadır. Diğ er insanlar genellikle referans grubu olarak değ erlendirilir (Ferrer-i-Carbonell, 2005, ss. 998-999). Bireylerin mutluluğunun nispi gelirlerine g ore belirlendiğ i teorisine g ore birey kendi gelirini kar ıla tırmı  olduğu referans bir gelir düzeyi vardır. Bu referans gelir düzeyine g ore bireyin kazancı düşük olursa kendisini nispeten yoksul hisseder ve daha az mutludur. Bu fikir ekonomi literatüründe  onemli bir yer almamıştır, çünkü faydanın sadece mutlak gelire bağlı olduğu kabul edilmektedir (Clark & Oswald, 1996, s. 359). Easterlin (1995), bireyin mutluluğunun kendi geliriyle doğru, diğ er insanların geliriyle ters orantılı olarak deği tiğ ini tespit etmiştir (Ferrer-i-Carbonell, 2005, s. 999).

Bireylerin bulundukları toplum içindeki ilişkileri iki farklı açıdan  onemli olmaktadır. İlki bireylerin, toplum içinde kendilerine e değ er g ord kleri kişilerin ekonomik durumlarından etkilenmeleri, ikincisi ise bireylerin tüketim ve davranışlarının toplumdaki diğ er bireylerin kararlarının etkisi altında kalmalarıdır. Bireysel faydaya diğ er bireylerin tüketiminin etkisi ekonomiye dahil edilen bir konu edilmesinin ardından Duesenberry, karşılıklı bağımlı tercihlerin bireysel tüketim ve tasarruf davranışları üzerindeki etkisi üzerinde çalışmıştır. Takiben yapılan çalışmalar sonucunda bireysel tüketimin kısmen diğ erlerinin tüketimi tarafından y nlendirildiğ i ortaya konulmuştur. Tercihlerin bu karşılıklı bağımlılığ ı nedeniyle, bireysel mutluluk bireyin diğ erlerine kıyasla ne elde ettiğ ine bağlı olacaktır. Dolayısıyla mutluluğ u belirleyen yalnızca maddi kazanımlara ve mutlak anlamda gelir olmayacak, aynı zamanda kişinin gelir açısından g oreli konumuna da belirleyecektir (Ferrer-i-Carbonell, 2005, ss. 1000-1001).

Nispi gelirin mutluluğ u belirlemesindeki ana fikir kişilerin etrafındakilerin gelirlerinin aynı kalması ancak kendilerinininkini yükselmesiyle daha iyi hissedeceklerini, tam tersi durumda yani etrafındaki tüm kişilerin gelirlerinin yükselmesi ancak kendi gelirlerinin aynı kalması durumunda daha kötü hissedecekleri düşüncesinden doğmaktadır. Çünkü bireysel yaşam memnuniyeti kişinin nesnel durumunu öznel bir yaşam düzeyi normuyla kar ıla tırmasıyla oluşturulur. Bu  znel yaşam düzeyi normu

büyük ölçüde bir bütün olarak toplumun ortalama yaşam seviyelerinden etkilenebilmektedir. Dolayısıyla mutluluğun veya yaşam memnuniyetinin, bireyin kendi geliriyle doğru, başkalarının geliriyle ters orantılı olarak değiştiği söylenebilir. Tüm toplumun gelirinin artması genel mutluluğu artırmayacaktır çünkü gelir artışının bireysel mutluluğa olumlu etkisi büyümenin getirdiği daha yüksek yaşam düzeyi normlarının olumsuz etkisi ile dengelenmektedir (Easterlin, 1995, ss. 35-36).

Mutluluk bireyin kendi gelirine olduğu kadar bir referans grubunun gelirine de bağlıdır. Bu referans grubuna dahil olan bireylerin nasıl oluşturulduğuna dair kesin bir düşünce yoktur. Bireyin topluluğundaki tüm üyelerinden mi yoksa aynı mahallede yaşayanlardan mı ya da aynı eğitim düzeyine sahip bireylerden oluşan bir alt gruptan mı oluştuğu gibi hipotezler ortaya konulmuş olsa da tespitini yapan ampirik çalışmalar sayılıdır (Ferrer-i-Carbonell, 2005, s. 1001). Ferrer-i-Carbonell çalışmasında bireysel iyi oluş için gelir ve karşılaştırmalı gelirin önemi hakkında dört hipotezin ampirik bir testini sunmaktadır. İlk hipotez sadece bireyin kendi hane halkı gelirinin öznel iyi oluş için önemli kabul edilmesidir. İkincisi öznel iyi oluş, referans grubunun gelirine veya üçüncüsü, kişinin kendi geliri ile referans grubunun ortalama geliri arasındaki farka bağlıdır. Sonuncu kabul edilen hipotez ise gelir karşılaştırmaları yukarı doğru olduğudur. Clark & Oswald makalelerinde, mutluluğun bir 'karşılaştırma' veya referans bir gelire bağlı olduğu hipotezini test etmeye çalışmışlardır. Bulgularına göre bildirilen yaşam memnuniyeti düzeylerinin karşılaştırma gelir düzeyleriyle negatif ilişkili olduğu tespit edilmiştir (Clark & Oswald, 1996, s. 375).

İnsanlar geleneksel referans gruplarından etkilendikleri gibi aynı zamanda komşu ülkelerin iyi oluş düzeylerinden de etkilenirler. Bu insanların medyaya maruz kalmalarıyla orantılı olarak gerçekleşmektedir (Becchetti ve ark., 2013, s. 195). Bu bulguya ulaşmak için bireyin mutlak geliri ile birlikte aynı bölgedeki nispi gelir, aynı ülkedeki ortalama gelir ve komşu ülkelerin maksimum ortalama geliri dahil ederek farklı coğrafya seviyeleri için ortalama gelir ölçüleri oluşturulmuştur. Ortalama gelir ve komşu ülkelerin gelir değişkenlerinin katsayıları negatif olarak bulunmuş, ancak söz konusu bireylerden coğrafi olarak uzaklaştıkça mutlak değerinin azaldığı gözlemlenmiştir (Becchetti ve ark., 2013, s. 188).

Nispi gelirin mutluluk üzerindeki etkisinin yanı sıra bir de “beklenen gelir etkisi” ortaya çıkmaktadır. Bu etki, insanların kendileri ile benzer koşullara sahip diğer kişiler

arasındaki karşılaştırmalardan doğmaktadır İnsanların gelirleriyle ilgili beklentileri toplumlarında benzer koşullardaki kişilerin gelirleri ile kendi gelirlerini kıyaslarıyla oluşur. Gelirinin kendi şartlarına uygun olması beklenir. Gerçek geliri beklenen geliri karşılamadığında ise bireyin mutluluğu azalır. Tersine gerçek gelirler beklenen gelirlerden daha yüksek olduğunda, insanlar mutlu olacaktır. Ancak nispi gelir ile karşılaştırıldığında, beklenen gelirin mutluluk üzerindeki etkisi ve açıklama gücü anlamsız kalmıştır (Tsui, 2014, s. 996).

2.1.2.2. Eşitsizlik

Eşitsizlik, bireyin kendisini başkalarıyla karşılaştırmasına ne kadar önem verdiği sorusunu ve referans grup içindeki bireyler arasındaki varyasyonun önemli bir rol oynadığı bireyler arası karşılaştırma sürecini özetlemektedir (van Praag, 2010, s. 113). Eşitsizlik kimileri için üretkenliğe yönelik bir fırsat veya ödül olarak yorumlanır, bu durumda olumsuz etkisinin olmadığı varsayılabilir. Kimileri için ise eşitsizlik, toplumun belirli kesimlerinin kalıcı dezavantajlarının bir yansımasıdır, böyle görüldüğünde ise olumlu etkisi yoktur. Daha geniş olarak tanımlanan eşitsizlik, diğer şeylerin yanı sıra, kültürler ve toplumlar arasında değişen eşitlik normlarını, adalet ve yeniden dağıtım hakkındaki görüşlerini içermektedir. Çalışmalar, eşitsizliğin tasarruflar, yatırımlar hatta oylamalar için caydırıcı unsurlar yaratmak gibi yıkıcı ve üretkenliği ve yeniliği ödüllendirmek gibi yapıcı etkilerinin olabileceğini ortaya koymuştur (Graham & Felton, 2009, ss. 158-159). İnsanların çoğunluğun eşitsizliklere karşı hoşnutsuz olduklarını söyleyebiliriz ve bunun olmasının birçok sebebi vardır. Bir sebebi ise bireylerin daha eşit bir durumda olmalarının kendileri için daha iyi koşullar sağlayabileceğine inanmaları olabilir (Ferrer-i-Carbonell & Ramos, 2013, s. 1016). Bu durumda eşitlik ile mutluluk arasında bir ilişki olduğu düşünülebilir. Eşitsizlik ile mutluluğun ilişkisi iki boyutta ele alınacaktır. İlk önce gelir adaletsizliğinin öznel iyi oluşu nasıl etkilediği üzerinde durulacaktır. Sonrasında sosyal eşitsizlik başlığı altında ırk, din, cinsiyet gibi toplum içinde eşitsizliğe neden olan faktörlerin mutluluğa etkisi üzerinde durulacaktır.

2.1.2.2.1. Gelir eşitsizliği

Gelir eşitsizliği ile mutluluk arasındaki ilişkinin kurulması ilk olarak kişilerin kendi çıkarlarını gözettiği varsayımından ortaya çıkmaktadır. Kişisel çıkarlarını gözeten bireyler gelir dağılımındaki eşitsizliği gelecekte daha kötü ya da daha riskli sonuçlarla karşılaşma olasılıklarıyla ilişkilendirirse eşitsizliğe karşı düşük toleranslı bir tutumu olacaktır. Ancak gelir eşitsizliğini bireyler, daha iyi fırsatlarla ilişkilendirirlerse eşitsizliği kabullenmeleri daha kolay olacaktır. (Ferrer-i-Carbonell & Ramos, 2013, ss. 1019-1021).

Öznel iyi oluş ve eşitsizlik arasındaki ilişkinin negatif yönlü olmasının kaynağı gelirin azalan marjinal faydası ve sosyal dayanışma ile kişiler arası ilişkilerin aşınmasına bağlanmaktadır. Düşük gelirli insanlara kıyasla zengin olan insanların fazladan bir birim daha gelirden sağladıkları fayda nispeten daha az olur, dolayısıyla ekonomik kaynakların geniş olanakları göz önüne alındığında, bu daha fazla paranın zenginleri daha mutlu etmediği anlamına gelmektedir. Dolayısıyla teorik olarak daha eşitsiz toplumlarda ortalama iyi oluşun daha düşük olması beklenmektedir, ancak bu sonuç her zaman ampirik bulgularla desteklenmemektedir. Bu duruma getirilebilecek olası açıklama ise eşitsizlik ve iyi oluş arasındaki ilişkinin ülkelerin gelişmişlik düzeyine bağlı olabileceğidir. Orta gelirli ülkeler için gelir eşitsizliğinin azaltılmasının makul bir şekilde yoksulluğu azaltabileceğini ve iyi oluş seviyelerini artırabileceği gösterilmektedir. Fakir ülkeler için, gelir eşitsizliğinin artması, yalnızca bazı gruplarda daha düşük iyi oluş ile ilişkilendirilirken, iyi oluş üzerindeki eşitsizliğin genel bir olumlu etkisini belgelenmektedir. Bunların yanı sıra gelir eşitsizliği suç, şiddet ve sosyal çatışmaların artışına sebep olabilir bu sıralananlar ise iyi oluşu olumsuz olarak etkilemektedir. Yapılan çalışmalara bakıldığında ekonomik büyüme, gelir eşitsizliği eşlik ettiğinde sosyal bağlar, dayanışma ve iş birliği duyguları zayıflamakta hem sosyal sermayenin hem de öznel iyi oluşun aşınmasına sebep olmaktadır (Mikucka, Sarracino & Dubrow, 2017, s. 449).

2.1.2.2.2. Sosyal eşitsizlik

Sosyolojik analizler, mutluluğun dağılımında sosyal konumlandırmanın önemini uzun zamandır ortaya koymuştur. Mutluluğun cinsiyete göre orta düzeyde, ırk ve

sosyoekonomik duruma göre ise güçlü bir şekilde katmanlara ayrıldığı öne sürülmektedir. Cinsiyetlere göre mutluluk seviyelerine bakıldığında kadınların genel anlamda daha mutlu olduğu tespit edilmiştir. Ancak bu fark, zenci ve beyaz arasında oldukça küçüktür (Yang, 2008, s. 207).

Atkinson, istatistiksel bir ölçümden öte bir eşitsizlik ölçüsü tasarlamaya çalıştığında, açıkça belirtmiş olmasa bile, sosyal eşitsizliği ölçmek için ilgili ölçünün gelir eşitsizliği olmadığını onun yerine öznel iyi oluş eşitsizliği olduğunu öne sürmüştü. Bu eşitsizlik ölçüsü, minimum eşitsizliğin sosyal refah fonksiyonunun maksimize edildiği duruma karşılık geldiği ve iç bükümlük nedeniyle herkesin eşit miktarda fayda veya refahtan yararlandığı bir sosyal refah fonksiyonuna (SWF) dayanıyordu (Van Praag, 2010, s. 112).

Stevenson & Wolfers, Genel Sosyal Anketteki (GSS) bilgileri kullanarak Amerika'da yaşayan vatandaşların demografik özelliklerine göre mutluluk ile ilgili bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmanın sonucunda buldukları Amerika için ulusal ölçekte mutluluk seviyeleri ortalama olarak aynı kalmasına rağmen özellikle son yıllarda mutluluktaki eşitsizliğin önemli ölçüde düştüğüdür. Eğitim ve gelir farklılıkları kontrol edildikten sonra bile beyaz Amerikalıların ortalama olarak daha mutlu kalmasına rağmen Siyah-beyaz Amerikalılar arasındaki mutluluk eşitsizliğin büyük bir kısmı ortadan kalkmış olduğunu bulmuşlardır. Kadınların erkeklerden önceden daha mutlu olduğu ancak kadınların mutluluk seviyelerinin düşerek erkeklere yaklaşması şeklinde cinsiyetteki mutluluk farkı ise tamamen ortadan kalkmış olarak bulunmuştur. Mutluluktaki eşitsizliği inceleyen diğer çalışmalarla kıyasladığında da Stevenson & Wolfers'ın çalışması tutarlı olmaktadır. Araştırmacıların özellikle ortaya koyduğu nokta ise gelir eşitsizliğinin aynı anda arttığı durumda bile ekonomik büyüme ile mutluluk eşitsizliğindeki arasında bir ters yönlü ilişki olduğudur. Mutluluk eşitsizliğinin artan gelir eşitsizliği ile düşmesinin bir sebebi olarak milli gelirdeki artışın daha fazla kamu malının sağlanmasına izin vermesi ve bunun da öznel iyi oluş dağılımının sıkılaştırılması gösterilmektedir. Daha iyi sağlık gibi kamu malları gelir ile mutluluğu farklı etkilemektedir. Bir başka açıklama ise zengin ülkelerdeki ekonomik büyüme sonucunda kültürel açıdan ifadelerde daha çeşitli bir topluma dönüşmelerine neden olur bu da

insanların gelir, zevk ve tüketim açısından ayrılıyor olsalar bile mutluluk açısından bir araya gelmelerini sağlamış olabilir (Ortiz-Ospina & Roser, 2021)³².

2.1.2.3. İşsizlik

İşsizliğin özellikle mutluluk üzerinde, ciddi olumsuz etkileri olduğu iyi belgelenmiş bir gerçektir (Winkelmann, 2014, s. 1). İşsiz olma durumu bireyin gelirinin yanı sıra maddi olmayan diğer katkılarından yoksun kalınmasına neden olur. Bu maddi olmayan, manevi menfaatler sosyal statü kaybı, aile dışındaki insanlarla daha az temas, motivasyon bozukluğuna yol açan daha zayıf bir zaman yapısı ve genel olarak hayatta amaç ve hedef duygusu eksikliği şeklinde sıralanabilir. Bireysel işsizlik ile öznel iyi oluş arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok çalışmanın yanında diğer kişilerin işsizliğinin bireyin öznel iyi oluşu üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalar da olmuştur. İşsizlik oranı, enflasyon ve faiz oranı gibi makroekonomik değişkenlerin bireysel mutluluk üzerindeki etkisi araştırmalara konu olmuştur. Örneğin bir bölgedeki veya ülkedeki tüm bireyler arasında işsizlik veya enflasyonun ortalama etkisi çeşitli çalışmalar tarafından hesaplanabilmektedir. Ayrıca işsizliğin hem istihdam edilenler hem de işsizler üzerindeki etkisi incelendiğinde, işsizliğin istihdam edilenler için düşük düzeydeki mutluluk ile ilişkili olduğu bulunmuştur. Bunun nedeni ise bireyin kendi iş güvencesine duyduğu şüphe, iş piyasasının daha iyi olması durumunda bırakacakları işlerde çalışmaya devam ediyor olabilmesi durumunun oluşması ve psikolojik olarak ise çalışanların etraflarında bu kadar işsiz var iken bir iş sahibi olmalarından dolayı suçluluk duymaları ile açıklanmaktadır. İşsizliğin tek tek bireysel işsizler üzerindeki etkisi daha belirsizdir. Bir yandan işsizliğin artması durumunda işsiz olan kişi iş bulma konusunda ve genel piyasanın durumu konusunda ümitsizliği artarken işsiz olmanın sosyal olarak kabul edilebilir bir durum olmasından dolayı mutluluğuna olan etkisi zayıflayabilir. Bölgesel işsizliğin çalışan bireyler için öznel iyi oluşlarını azalttığı, işsiz olanların ise daha yüksek işsizlik oranlarına sahip bölgelerde daha yüksek öznel iyi oluş seviyeleri bildirdiği gözlemlenmiştir (Clark, Knabe & Raetzl, 2009, ss. 52-53).

³²<https://ourworldindata.org/happiness-and-life-satisfaction>

İşsizlik ile mutluluk arasında bir ilişki olup olmadığı ve bu ilişkinin nasıl olduğunu incelemek için bulunan en iyi örnek, Finlandiya’da 1990’lardan bu yana işsizliğin %3’ten %17’ye ciddi bir yükselişi yaşaması ile incelenebilir. Böylesi bir artış İkinci Dünya Savaşı’ndan bu yana sanayileşmiş ülkelerde görülmemiştir. Ülkenin yer yerinde artmış olan işsizlik ile ulusal mutluluk seviyelerinde de şiddetli bir düşüş yaşanması beklenir ancak veriler bunu yansıtmamıştır. İşsizlik ile mutluluğun bağlantısının bu şekilde zayıflamış olmasının nedenlerinden biri olarak yüksek işsizliğin yaşanması işsizlik deneyimiyle ilişkili sosyal stigmatı azaltması olabilir. Bir ülkedeki işsiz olan kişi sayısının fazla olması, işsizliğin birey üzerinde toplum baskısı ile yaratılan utanç gibi olumsuz duyguları azaltabilir. Bir diğer sebep ise bu işsizlik rakamlarının çoğunluğunu yaşlıların oluşturması sebebiyle işsizlik ile mutluluğun bağlantısının azalması olabilir. Bunun nedeni ise gelecek kazançlarını kaybetme korkusunun mutsuzluğu artırma etkisi gençlerde daha yüksektir (Böckerman & Ilmakunnas, 2005, ss. 159-160). Dolayısıyla işsizlik ile mutluluğun birbiri ile ilişkisinin çok boyutlu olduğu söylenebilir (Böckerman & Ilmakunnas, 2005, s. 166).

2.1.2.4. Politik faktörler

Tarihte politikanın insan mutluluğuna etkisi ve insan mutluluğundaki değişimlerin politik sonuçları üzerinde fazlasıyla düşünülmüş ve görüş bildirilmiş konulardır. Aristo’nun ahlaki karakterin ve erdemin gelişiminin insan mutluluğunun anahtarı olduğunu bunun için devletin çok önemli bir role sahip olduğu belirtmesinden tutun Thomas Jefferson’ın tüm meşru hükümetin tek amacının insanın özgürlüğü ve mutluluğu sağlamak olduğunu yazmasına kadar politika ve mutluluk ilişkisi tartışılmıştır. Bu tartışmalar yakın zamana kadar sadece tartışma olarak kalmıştır. Günümüzde mutluluk üzerine artan veri ve gelişen analiz yöntemleri ile bu tartışmalar bilimsel araştırmaya kaymaktadır (Pacek, 2009, s. 231).

Mutluluk üzerine yapılan çalışmalarda hâkim teorik görüş, ülkeler arasındaki yaşam memnuniyetinin sebebi olarak siyaseti göstermeseler bile belirli siyasi sonuçlar, ekonomik veya kültürel koşullardan bağımsız olarak bir ulusun genel memnuniyet düzeyini etkileyebilmektedir. Bu farkı açıklamak için kullanılan bir yaklaşım ise Maslow’un (1970) temelleri fiziksel ve ekonomik güvenlik olan insan ihtiyaçları konusundaki çalışmasına dayanan yaşanabilirlik (livability) teorisidir. Bu yaklaşıma

göre daha fazla ihtiyaçları karşılanan kişiler daha yüksek mutluluk seviyelerine ulaşacaklardır. Bu yaklaşımı geliştiren Veenhoven'a göre bu yaklaşım, insanların daha iyi veya daha yaşanabilir toplumlarda yaşamaları, daha iyi hayatlar sürdürebilecekleri şeklindeki sağduyu temeline dayanmaktadır. Yaşanabilir bir toplumu oluşturan etmenlerin neler olduğu tartışmaya açık olsa bile temel düşünce nettir Nüfusunun ihtiyaçları daha iyi karşılanan ülkelerdeki insanlar daha mutlu olacaktır (Radcliff, 2001, ss. 949-450).

Yaşanabilirlik teorisine göre mutluluk seviyeleri, ihtiyaçları karşılamaya yönelik başarılı politik stratejilere yanıt olarak değişmelidir. En belirgin stratejiler, “iyi toplum”a yönelik temel ideolojik yaklaşımlarda yansıtılır. Geleneksel sol, insan ihtiyaçlarının devlet garantisini destekler ve geleneksel sağ, piyasaya güvenmekten yanadır. Eğer bu yaklaşımlar ihtiyaçların elde edilmesine farklı şekilde katkıda bulunuyorsa, kurumsallaşmaları ortalama olarak insan mutluluğunu etkilemelidir. Gerçekten de belki de demokratik siyasetin geçerliliği için en temel ve zorlayıcı test, öznel yaşam kalitesinin hükümeti kontrol eden partiye ve izlenen politika türlerine göre değişip değişmediğidir. Yaşanabilirlik teorisinin kullanılmasında karşılaşılan eksikliklerden biri zengin ve fakir ülkeler ayrı ayrı ele alındığında, yaşanabilirliği destekleyen kanıtların tümü olmasa bile çoğunun ortadan kaybolmasıdır. Bu da yaşanabilirlik göstergelerinin basitçe gelişmiş ve gelişmekte olan ayrımına dokunduğunu göstermektedir. Benzer şekilde, ekonomik kalkınma kontrol edilirken yaşanabilirliğe dair kanıtlar zayıflama eğilimindedir (Radcliff, 2001, s. 940).

Yaşam memnuniyeti seviyelerinin politik faktörlere yanıt olarak sistematik olarak değiştiği gözlemlenmiştir. Hayatı daha konforlu ve güvenli hale getiren ulusal unsurlarla öznel yaşam kalitesiyle doğrudan değişmektedir. Dolayısıyla öznel iyi oluşun, seçmenlerin siyasi tercihlerinden ve seçtikleri hükümetlerden anlamlı bir şekilde etkilendiği söylenebilir (Radcliff, 2001, ss. 949-450).

Kitle hareketleri, siyasi partiler ve diğer siyasi dernekler, yalnızca üyeleri ve bileşenleri için değil, bir bütün olarak toplum için somut faydalar elde etmek için çalışırlar. Ancak davranışları ve öznel iyi oluş arasındaki doğrudan bağlantılar büyük ölçüde göz ardı edilmiştir. DiTella & MacCulloch'un 1975-92 yılları arasındaki OECD vatandaşlarının analizinde bireylerin mutluluğu üzerindeki makroekonomik etkilere odaklanırken ilişki siyasi partiler filtresi üzerinden modellenmiştir. İleri sanayi

toplumlarında hükümetlerin partizan bileşiminin yanı sıra bireylerin partizan eğilimlerinin hafifletici etkisini incelenmiştir. Gelirleri veya ekonomik durumları ne olursa olsun, vatandaşlar destekledikleri parti iktidardayken daha mutlu oluyorlar. Gözlemlerin ve bulgularının doğruladığı gibi, politikanın etkisi büyük olduğu söylenebilir (Pacek, 2009, s. 238).

2.1.2.4.1. Kurumlar

Bireysel ve toplumsal refahın doruk noktası olarak mutluluğu gören Bentham ile başlayan faydacılara kıyasla John Rawls yaklaşımında bir toplumun adil yaşamayı ortak bir algı olarak paylaşmasını nihai iyilik şeklinde tanımlamaktadır. Faydacılar başta mutluluk ile gelir arasındaki ilişkiyi refahı gelirin artırması ve bunun etkisiyle mutluluğu artırması şeklinde yapmıştır. Ancak Rawls'a göre mutluluk merkezde olmamalı ve rasyonel bir yaşam planına sahip bireylerin mutluluğu hedef haline getirmediklerini öne sürer. Ona göre bireyler adalet duygusu ve iyi oluş anlayışı olmak üzere iki ahlaki kapasiteye sahiptir. Dolayısıyla adil olan kurumların içsel değerlerinin yanı sıra, düzenli bir toplumda yaşamak, bireylerin adalet anlayışlarına uygun olduğu için mutluluk algılarını etkilemektedir. Buradan da bireylerin yaşam doyumları için kurumların kalitesinin de bir bileşen olarak görülmesi sonucu çıkmaktadır (Mota & Pereira, 2008, ss. 1-2).

Kurum kavramı evlilik ortaklık gibi insanların birbirleri ile sosyal olarak oluşturdukları ya da vatandaşların devlet ile olan ilişkisini sağlayan yapıları içerebilir. Tüm bu oluşturulan yapıların insanların gündelik hayatlarındaki belirsizliği azaltmak ve kuralları ortaya koymak için önemlidir. Bu sebeple ekonomik hayat için ve ekonomik ilerlemeye katkı açısından önem arz ederler (Avcı, 2021, s. 190). Ülkelerdeki kurumların ve kurumsallaşmanın, o ülkenin gelişim düzeyine etkisi olduğu kabul edilmektedir. Bu bağlamda kurumların bireysel mutluluk seviyelerinin de belirleyicileri arasında bulunması şaşırtıcı değildir. Varsayılan ilişki kurumsallaşmadaki iyileşmelerin mutluluk seviyelerini yükselttiği yönündedir (Avcı, 2021, s. 183).

Mota ve Pereira, yaptıkları çalışmada sosyal bağların ve kamu kurumlarının kalitesinin ekonomik performansına olan etkisinden yola çıkarak bireylerin mutlulukları üzerindeki etkisini incelemiştir. Onlara göre insanlar maddi açıdan daha iyi durumda

oldukları için değil, aynı zamanda daha iyi düzenlenmiş bir toplumda yaşadıkları ve sosyal bağlarının fazla olması nedeniyle yaşam memnuniyetleri daha yüksek seviyelerde gözlenebilir (Mota & Pereira, 2008, s. 3). Bunu incelemek için maddi refahın, sosyal sermaye düzeylerinin ve kurumların algılanan kalitesinin, yaşam memnuniyeti üzerinde bir etkisinin olup olmadığını analiz edilmiştir (Mota & Pereira, 2008, s. 8). Sonuçta mutluluk ile ilişkili olan faktörler arasında maddi refahla ilgili kişisel özellikler ve olağan sosyo-demografik özelliklerin yanı sıra kurumların algılanan adaletin de olduğu ortaya konulmuştur. Ayrıca insan haklarına saygı ve polise güven, bireysel yaşam memnuniyeti ile ilişkili olduğu bulunmuştur. Bireylerin ait olduğu sosyal ağların ise yaşam memnuniyeti ile doğru orantılı olduğu görülmüştür. Bu sonuçlar Rawls'ın adalet teorisini destekler biçimdedir. Adil kurumların düzenli işleyen bir toplum için değerli olduğu ve vatandaşların bunlara değer veriyor olduğunun göstergesi ve bu bağlamda daha iyi olan kurumları artan yaşam memnuniyeti ile ilişkilendiriyor olduklarını göstermektedir (Mota & Pereira, 2008, s. 15).

Kurum bazında bir iyileştirme herkesi etkilemektedir, dolayısıyla kurumsal bir faktör toplu olarak önemli taşımaktadır denilebilir. Kurumsal faktör ile bireysel bir faktör arasında kıyaslama yapıldığında, örneğin işsizlik konusunda, bir iş bulmak 'sadece' işsiz olan kişinin öznel iyi oluşunu yükseltmektedir ancak kurumsal bir değişim tüm toplumu etkilemektedir (Frey & Stutzer, 2000, s. 10). Siyasi ve özel özgürlüklerin yalnızca köklü demokrasilere sahip ülkelerde öznel iyi oluş üzerinde olumlu bir etkisi olduğu bulunmuştur. Kamu hizmetlerini sunma kapasitesiyle ölçülen iyi yönetimin, mutluluk ile pozitif olarak ilişkili olduğu; ekonomik ve adli kurumların daha yüksek performansının, orta ve yüksek gelirli ülkelerde mutluluğu etkilediğini bulunmuştur. Yolsuzluğun ise mutluluk üzerinde olumsuz yönde bir etkiye sahip olduğu görülmüştür (Sujarwoto, Tampubolon & Pierewan, 2018, ss. 931-932).

Demokrasinin kapsamı, medeni haklar ve yolsuzluk gibi kurumsal faktörlerin, zengin ülkelerde yaşayan bireylerin rapor edilen yaşam memnuniyeti üzerinde sistematik bir etkisinin varlığından söz edilebilirken kişi başına düşen gelirin etkisi olmamaktadır. Öte yandan, fakir ülkelerde yaşayan bireylerin yaşam memnuniyeti düzeyleri bu kurumsal faktörlerden etkilenmemekte, bunun yerine kişi başına düşen gelirdeki artış mutluluğu artırmaktadır. Bu bağlamda ülkelerin ekonomik olarak gelişmesi bireylerin yaşam standartları (kişi başına GSYH ile temsil edilen) ile olumlu

kurumsal özellikleri arasındaki tercihlerinin değiştiğini gösteren bir bulgu olabilir. Kurumsal kalite, zengin ülkelerde ortalama mutluluğu artırırken, fakir ülkelerde artırmamaktadır. Fakir ülkelerdeki insanlara kıyasla, zengin ülke sakinleri daha demokratik bir sistem ve daha fazla medeni haktan yanadırlar ve yolsuzluğu çok daha fazla onaylamamaktadırlar. Bu hipotez, Easterlin'in (1995) gelişmiş ülkelerde ortalama mutluluğun kişi başına düşen GSYH'deki artışlarla birlikte yükselmediği gözlemini açıklayabilir. Spesifik olarak, gelişmiş dünya genel olarak son yıllarda kurumsal kalitede sansasyonel bir gelişme yaşamamıştır. Ancak ekonomik olarak sürekli gelişmişlerdir. Bu yazıda tartıştığımız gibi, gelişmiş dünyanın sakinleri kişi başına düşen GSYH artışlarına değer vermiyorsa, bu ülkelerdeki ortalama mutluluğun zaman içinde çok fazla değişmediğini gözlemlemek şaşırtıcı değildir. Belirli bir yaşam standardına ulaşıldıktan sonra, ek ekonomik kalkınmanın mutluluğu artırmadığını, bunun yerine bireylerin daha fazla medeni haklara ve daha az yolsuzluğa sahip daha demokratik bir sistemi tercih ettiğini göstermektedir (Altındağ & Xu, 2011, ss. 12-13).

2.1.2.4.2. Demokrasi

Mutluluk ve demokrasi arasındaki ilişkiyi ortaya koymak ilk bakışta oldukça basittir, demokratik kurumların varlığı ve sürdürülmesi mutluluğu artırır. Demokratik toplumlardaki bireyler, otoriter toplumlardakilere kıyasla daha yüksek düzeyde mutluluk sergilemektedirler. Ancak demokratik kurumların oluşturulmasının ardından komünizm sonrası dünyada yaşam memnuniyetinde doğrusal ve çoğu zaman ani olan düşüşler ve tersine, rejim siyasi reformları engellenmeye devam edildikçe komünist Çin'de yükselen öznel iyi oluş seviyeleri mutluluk ve demokrasinin ilişkisinin daha detaylı düşülmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla araştırmacılar arasındaki genel kanı demokrasinin insan mutluluğuna bir miktar katkıda bulunduğu ancak insan deneyimlerinin diğer yönleri kadar etkisi olmadığı şeklindedir. Demokratik kurumların benimsenmesi toplumların mutlu olması için yeterli bir yol olarak gözüktüğü de daha kapsamlı araştırmalar ışığında bu ilişkinin tek yönlü olmadığı savunulabilir (Pacek, 2009, ss. 232-233). Yüksek mutluluk seviyelerinin hoşnutsuzluk ve sistem istikrarsızlaştırıcı faaliyetlerinin azalması anlamına geldiği için demokratik sistemin uzun dönemde kalıcılığının korunmasını sağlar. Baskıcı yöntemlere bel bağlayamayan demokratik rejimler için bu özellikle önemlidir. Kişisel ve kurumsal güven, başkalarına

karşı hoşgörü, sosyal sermaye gibi öznel iyi oluş ile ilişkisi olduğu kanıtlanmış özelliklerin çoğu demokrasinin korunması için kritik öneme sahiptir (Pacek, 2009, ss. 236-237).

İyi işleyen bir demokrasiye işaret eden ve bireylere öz-değer ve özerklik duygusu, artan bilgi, yeterlilik, farkındalık duyguları sağlayan siyasi katılım da mutluluğa etki eden bir faktördür (Pacek, 2009, s. 233). İsviçre’de 26 İsviçre kantonu üzerinde kesit analizi kullanılarak yapılan bir çalışmada mutluluk ile bireysel siyasi katılım için kurumsal olanaklar arasındaki ilişki incelenmiştir. İsviçre’nin federal yapısı nedeniyle, büyük yetkiler kantonlarda kalır ve kantonlar arasında bireysel siyasi katılım için kurumsal olanakları önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Kantonlardaki en önemli doğrudan demokratik araçlar, kanton anayasasını veya yasalarını değiştirmeye yönelik halk girişimleri ve yeni yasaları veya mevcut yasaları değiştirmek ve yeni devlet harcamalarını önlemek için zorunlu veya isteğe bağlı referandumlardır. Vatandaşların bu araçlara nasıl erişeceği ise kantondan kantona değişiklik göstermektedir. Ulusal düzeyde ise temsili demokratik parlamentolar ve hükümetlerin yanı sıra güçlü doğrudan demokratik araçlar mevcuttur (Frey & Stutzer, 2000, s. 9).

Ekonometrik tahmin, bireysel mutluluk puanları ile üç belirleyici set (Doğrudan demokrasinin kapsamı biçimindeki siyasi kurumlar, ekonomik değişkenler ve demografik değişkenler) arasındaki ilişkiye göre yapılmıştır. Sonuçta, diğer tüm etkiler sabit olmak koşuluyla, doğrudan demokrasinin kapsamının indeksi, mutluluk üzerinde istatistiksel olarak oldukça anlamlı pozitif bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Doğrudan demokrasi endeksindeki bir birim artış kendilerini 'tamamen memnun' olarak yani 10 değerindeki bir puan ile mutluluklarını ifade eden kişilerin oranını 2,8 puan artırdığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla doğrudan demokrasi kurumlarının insanları gerçekten daha mutlu ettiğini belirgin bir şekilde görülmektedir. Bu ilişkinin nedenselliği ve bu nedenselliğin yönü ile ilgili bir izlenim yaratmak için İsviçre’nin tarihine bakılması gerekmektedir. İsviçre’de referandum ve halk girişimleri şeklinde doğrudan demokratik katılım olanakları 19. yüzyılın ortalarında gelişmeye başlamıştır sonrasında vatandaşların parlamentoların keyfi kararlarına karşı siyasi güç elde etmek için doğrudan demokratik araçlar için savaşları ve endüstriyel baskı gruplarının kantonlardaki bu otoriteler üzerindeki etkisi ile kazanılmıştır. Bu tarihi açıdan değerlendirildiğinde demokratik kurumların sadece mutlu ve memnun yurttaşların

sonucu olmadığı ileri sürülmektedir. Son yıllarda da devam eden İsviçre kantonlarındaki kurumsal koşulların istikrarı nedenselliğin açık bir şekilde doğrudan demokratik haklardan yaşamdan memnuniyete doğru ilerlediğini göstermektedir. Bu bulgulara yönelik şüpheleri izah etmek adına iki tane açıklama ortaya konulmuştur. Bu açıklamalardan ilki, incelenen İsviçre kantonların, İsviçre ortalamasına kıyasla daha zengin olmaları, doğrudan demokratik haklar endeksi ile gelirin yüksek oranda birbiri ile ilişkili olması nedeniyle aslında bu iki değişken arasındaki ilişkinin denkleme yansımaları olabileceğidir. Ancak kişi başına milli gelirin tahmin denklemine dâhil edilmesi, sonuçları önemli ölçüde değiştirmedikleri gibi toplam gelir değişkeninin kendisi, öznel iyi oluş ile negatif ilişkilidir. İkinci açıklama ise sonuçların siyasi katılım hakları nedeniyle yararlı sonuç ve süreçten ziyade aslında doğrudan demokratik haklar endeksi ile kentleşmenin olumsuz etkisini yakaladığı yönündeydi. Bu iki olası bireysel fayda ve yararsızlık kaynağını birbirinden ayırmak için, mikro-ekonometrik mutluluk fonksiyonuna "kentleşme" değişkeni dâhil edilmiştir. Bulunanlar doğrudan demokrasinin mutluluk üzerindeki olumlu etkisinin önemli ölçüde değişmediğini ve kentsel alanlarda yaşayan insanların biraz daha az mutlu olduğu sonucunu göstermektedir (Frey & Stutzer, 2000, ss. 10-12).

Geçiş ülkelerinde demokrasinin yaşam memnuniyeti üzerindeki olumlu etkisinin, uzun bir demokratik geleneğe sahip ülkelerle karşılaştırıldığında daha küçük olduğu görülmektedir. Buradan demokratik yapı ile tanıştırdıktan sonra demokrasinin mutluluk üzerindeki tüm etkisinin hissedilmesi zaman alabileceği sonucuna varılabilir. Ayrıca geçiş ülkeleri için o ülkenin diğer makro ekonomik değişkenlerine bakıldığında, demokrasinin mutluluk üzerindeki etkisinin daha da azalmakta olduğu görülmüştür. Dolayısıyla daha yüksek demokrasi seviyelerine sahip ülkelerde seçmenlerin tercihlerine daha yakın olan prosedürler ve politikalar uygulanabilmesinin, vatandaşların mutluluklarının artmasına neden olacağı sonucuna ulaşılabilir (Dorn ve ark., 2005, ss. 508-509).

2.1.2.5. Çevresel faktörler

Bireyin yaşadığı alan veya yerin yaşam kalitesini etkilediğini gösterilse de mutluluğun mekânsal yönünün incelenmesi 1990'larda olmuştur. İnsanların yakın çevrelerinin özellikleri, onların öznel iyi oluşunu etkilediği gibi daha geniş çevrelerinin

özellikleri de neyin mutlu ettiği konusunun açıklanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu konu da yapılan çalışmaların bulgusunda uçak gürültüsü, hava kirliliği ve hâkim iklim gibi çevresel değişkenlerin öznel iyi oluşu etkilediği bulunmuştur. Aşırı gürültü seviyeleri, hava kirliliği öznel iyi oluşu olumsuz etkilemektedir, iklimin etkisi söz konusu değişkene bağlı olarak değişmektedir. İlim koşullarının öznel iyi oluş üzerindeki etkisi incelenmek istendiğinde modele fazla iklim değişkeninin aynı anda dahil edilmesi ve bazı iklim değişkenlerinin ulusal düzeyde değişmemesi nedeniyle çoklu bağlantı sorunlarına yol açtığı görülmüştür. Dolayısıyla sonuçlar sadece ülke düzeyinde kalmış, farklı şehirlerde bu etkinin değişip değişmediği incelenememiştir. Bu bulgularla mutluluğun belirlenmesinde mekânsal faktörlerin potansiyel önem gösterdiği fark edilmiştir (Brereton, Clinch & Ferreira, 2008, s. 387).

Brereton, Clinch & Ferreira yaptıkları çalışmada ise mekânsal faktörlerin bireylerin mutluluğu üzerindeki etkisinin en diğer sıklıkla kullanılan sosyo-demografik faktörler kadar olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bulgularına göre iklim, öznel iyi oluş üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Rüzgâr hızının etkisi negatif yönlü ve anlamlı olarak bulunurken hem ocak ayındaki minimum sıcaklık hem de temmuz ayındaki maksimum sıcaklık artışları olumlu ve anlamlı olarak etkisi olduğu görülmektedir. Ana ulaşım yollarına erişim, kıyıya ve atık tesislerine yakınlığın tümü öznel iyi oluşu etkilemektedir (Brereton, Clinch & Ferreira, 2008, s. 395).

Günümüzde hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde kentselleşme ve kent yapıları; sürdürülebilirlik, sağlıklı ve yaşanabilir topluluklar oluşturmak, yaşayan vatandaşlarının yaşam kalitelerini artırabilmek için önem vermeye başlanan bir konu olmuştur. Yaşam memnuniyetinin, önceden GSYH ile ölçülen gelişmişlik ölçüsünün yerine almasıyla insanların yaşamayı tercih etmeleri için şehirler arasında bir rekabet artışı yaşanmıştır. Şehirler, yatırım çekmek ve yaşanabilir şehirler oluşturabilmek için birbiri ile yarış haline girmiştir. Sürdürülebilirlik, öznel iyi oluşu maksimize ederken çevreye etkiyi minimize etmeyi hedeflemektedir. Bu yüzden sürdürülebilir kalkınmayı hedeflemek ülkelerin gelişmesinin yanında insanlar için refah artışı da sağlayacaktır. Sürdürülebilir kentsel planlama da ise doğal sistem ile insan sistemi arasındaki ilişkiyi etkileyebilecek ve belirleyebilecek çevresel, sosyal, ekonomik, politik ve yönetim faktörlerini hesaba katılmalıdır. Farklı şehirlerde veya ülkelerde yaşam kalitesini ölçmek ve derecelendirmek için geliştirilen öznel iyi oluş endekslerinin (Örneğin, Mutlu

Gezegen Endeksi Gallup-Healthways Refah Endeksi, BM Kalkınma Endeksi, Daha İyi Yaşam Endeksi ve Mutlu Gezegen Endeksi) giderek sayısının artmasına rağmen bu gösterge sistemleri bütünsel sürdürülebilirlik çerçevesini kullanılmamaktadır (Musa ve ark., 2018, ss. 184-185).

2.1.2.6. Toplum koşulları ve kültür

Yaşam memnuniyetinin ülkeler arası farklılıkları incelenirken ortaya atılan bir yaklaşım ise kültürel teoridir. Bu teoriye göre farklı ülkelerin güçlü ve kalıcı "ulusal inançlar" veya "ulusal karakter özellikleri" nedeniyle farklı mutluluk seviyeleri sergilediği ileri sürülür. Bireysel keder ve neşeden ziyade bilişsel kültürel normların mutluluk seviyelerinde yansıtılması nedeniyle uluslararası farklılıkların olduğu düşünülmektedir (Radcliff, 2001, s. 939). Sosyal göstergeler üzerine yapılan çalışmalar uluslararası düzeyde karşılaştırılabilir ve tekrarlanabilir nitelik taşıdıklarında bireylerin 'iyi yaşam' olarak sosyal ve ekonomik faktörleri nasıl değerlendirdikleri, önemi ve bulguları ortaya konulabilir. Ancak bu bulguların geçerli ve kullanılabilir olması toplumların birbiri ile karşılaştırılabilir olması durumunda mümkündür (Andrews & Inglehart, 1979, s. 73). Dil değişkeninin kültürü temsil etmesi için kullanıldığı demokratik kurumlar ile mutluluk arasındaki ilişkiyi kültür dahil edilerek inceleyen çalışmada en mutlu insanların İngilizce konuşan ülkelerde yaşadığı, bunu Almanca konuşan ülkelerin ve İskandinav ülkelerindeki bireylerin izlediği görülmüştür (Dorn ve ark., 2005, s. 508).

Mutluluk anketleri ile yapılan uluslararası çalışmalarda toplumların mutluluk seviyeleri arasında ciddi farklılıklar tespit edilmiştir ancak bu farklılık ülkenin ekonomik gelişmişliği ile açıklanmaktadır. Bu özünde doğru bir tespittir En mutsuz olarak tespit edilen ülkeler aynı zaman da ekonomik gelişmişlikleri en düşük olan ülkelerdir. Ulusal zenginlik aynı zamanda ülkedeki demokratik yönetim, insan hakları ve uzun ömür gibi sosyal göstergeler ile yüksek oranda ilişkili olmaktadır. Bu göstergelerin öznel iyi oluş ile ilişkisi dolayısıyla mutluluk seviyeleri ile ulusal zenginlik ilişkisi kısmen açıklayabilmektedir. Ekonomik gelişmişliğin ötesinde toplumların mutluluğun arzu edilirliliği, olumlu ve olumsuz duyguların uygun ifadesi ile ilgili farklı normlar bulunmaktadır. Bu da kültürler arasında farklı öznel iyi oluş seviyelerinin olmasına neden olabilir (Diener ve ark., 2009, s. 158). Öznel iyi oluşu en çok etkileyen değişkenlerin

kültür tarafından yönetilmesi kültür ile mutluluk arasındaki ilişki konusunda bir fikir verebilir. Örneğin kişilik özelliği olan özsaygı bireyci kültürlerde öznel iyi oluşu toplulukçu kültürlerde olduğundan daha güçlü bir şekilde açıklamaktadır. Bu bulguya paralel olarak, bireyci kültürlerde insanlar mutluluk seviyelerini yargılamak kişisel duygu deneyimlerine dayandırılırken, kolektivist kültürlerde insanlar başkalarının değerlendirmeleri üzerinde daha çok dururlar (Diener ve ark., 2009, ss. 158-159). Diğer bir bulgu ise farklı milletler arasındaki bireyler için mutluluk seviyelerinde belirgin bir fark olduğu görülmesi de bireyselci toplumlarda yaşayan insanların mutluluk seviyelerinin, kolektivist toplumlarda yaşayanlara kıyasla daha yüksek olduğudur (Eren & Aşıcı, 2016, s. 650).

Genel anlamda psikolojik çalışmaların büyük çoğunluğunun odağı batı olmaktadır. Kùltürler arası çalışmalarda genellikle Batılı kültürel geleneklerden türetilen ölçümler uygulanmakta ve uluslardan elde edilen sonuçlar Batı odaklı teorik çerçeveler içinde karşılaştırılmaktadır. Bu durumun Batı'ya eşdeğer olması için Doğunun değerlerinin çarpıtılması sonucunu doğurma ihtimali vardır. Örneğin 'mutluluk' kelimesi Çin'de çok sonradan ortaya çıkmış ve ona en yakın olabilecek 'Fu' kelimesinin karşılığı hayatta güzel ve olumlu olan her şeydir. Dolayısıyla Çin'deki bireylerin yaşamlarındaki mutlu olma durumunu değerlendirme şekilleri Batıdakilere kıyasla değişiklik gösterebilmektedir (Lu, Gilmour & Kao, 2001, ss. 477-478). Bu bağlamda bireylerin kültürel değerleri, mutluluklarını belirlemelerini ve kişisel deneyimleri konusundaki düşüncelerini etkileyebilmektedir (Lu, Gilmour & Kao, 2001, s. 480).

Farklı toplumlarda görülen mutluluk ve kültürel değerler arasındaki ilişkiyi incelemek kültürler arası karşılaştırmaya yardımcı olacaktır. Mevcut kültürler arası karşılaştırmalarda öznel iyi oluş ile ilişkili olan tek sürekli değişkenin bireycilik olduğu ortaya konulmuştur. Ancak hem öznel iyi oluş hem de kültürel değerler değişkenleri kültüre bağlı ölçümlerdir ve bu çalışmalarda bu ölçüm ağırlıklı olarak Batılı olmaktadır. Sonuçların Batının öznel iyi oluş değeri olan bireycilik ile ilişkili olması dolayısıyla beklenen bir durumdur. Bu ve bunun benzeri kültürel taraflılığa karşı Batılı değerler kadar Doğulu değerlerin de dâhil edilmesi gerekir (Lu, Gilmour & Kao, 2001, s. 480). Uluslararası mutluluğun karşılaştırılması ile ilgili yapılan nicel çalışmalarda genel anlamda bulunan sonuç mutluluk konusunda ulusal farklılıkların olduğudur. Kullanılan veri setleri Japon, Koreli, Çinli ve ABD'li öğrencilerden oluşmaktaydı ancak

mutluluklarındaki farklılıklara Asyalı alçakgönüllülük, ortalama görünme eğilimi, kader korkusu, sosyal arzu edilirlilik veya sosyal normların oluşturduğu duygusal ifadelerle ilişkilendirilmemiştir. Bunun yerine yaşanabilirlik (livability) ulusal mutluluğun makro düzeyde bir sosyal göstergesi olduğu öne sürülürken, Diener ve diğerleri (1995) istatistiksel hataları kontrol ettikten sonra mutluluğun tek güvenilir yordayıcısının bireycilik olduğunu iddia ettiler. Bireysellik tek bir derecelendirme ölçeğinde ulusal bir ortalama olarak ölçülmüştü, ne yazık ki bu şekilde psikolojik bir araştırmada kullanmak, bireysel bir kültür ölçüsünün kullanılması kadar uygun ve verimli olmamaktadır. Ayrıca, araştırmacılar eşit bir şekilde Doğu ve Batı'yı temsil ederek daha doğrudan bir karşılaştırma ile çalışmalıydı (Lu, Gilmour & Kao, 2001, ss. 480-481).

Lu, Gilmour & Kao (2001), Tayvanlı ve İngiliz öğrencilerden oluşan bir veri seti kullanarak mutluluğun hem 'Batı' hem de 'Doğu' boyutlarını içerecek şekilde nitel bir çalışma yürütmüştür. Çin Mutluluk Envanterinden kişilerarası ilişkilerin uyumu, başkalarından övgü ve saygı, maddi ihtiyaçların doyumu, işinde başarı, aşağı yönlü sosyal karşılaştırmalar ve huzur şeklinde doğunun; Oxford Mutluluk Envanterinden iyimserlik, sosyal bağlılık, olumlu duygulanım, memnuniyet, zindelik, kendinden memnuniyet ve zihinsel uyanıklık şeklinde batının alt ölçekleri oluşturulmuştur. Çin Mutluluk Envanterinde, her bir mutluluk deneyim seviyesini ifade eden dört ifadenin oluşturduğu 0, 1, 2 veya 3 olarak kodlanan yanıt seçenekleri ile öznel mutluluk seviyesi temsil edilmiştir. Çalışmada mutluluk ile kültürel değerler arasındaki korelasyon Pearson analizi yapılarak incelenmiştir. Bunun sonucunda Tayvanlı ve İngiliz örneklemi için olan korelasyon matrislerinin karşılaştırılmasının sonucunda genel kalıplarında benzerlik olduğu görülmüştür. Bu da teorik tahminler ile tutarlı bir sonuçtur (Lu, Gilmour & Kao, 2001, ss. 482-483).

Genel anlamda özetlenecek olunursa kültürel değerler, Tayvanlı öğrenciler için mutluluğun neredeyse tüm boyutlarıyla ve İngiliz öğrenciler için ise birkaç boyutla pozitif olarak ilişkilendirildiği görülmüştür (Lu, Gilmour & Kao, 2001, s. 483). Çin kültürel değerlerin mutluluk ile bağlantısını inceleyen bu çalışmada Batı kültürel geleneğinin dışında insan mutluluğunu keşfetmek ve anlamak için Çin kültürünün zengin bir alternatif yaklaşım olarak sunulabileceği ortaya konulmuştur. Bu çalışmada, Tayvanlı örneklem için Çin kültürel gelenekleriyle tutarlı dört temel değer boyutunun mutlulukla bağlantılı olduğunu bulunurken İngiliz öğrenciler arasında üç temel değer

boyutu bağlantılıydı. Genel olarak, kültürel değerlerin mutluluk üzerindeki etkisi İngiliz öğrencilerin oluşturduğu örnekleme göre Tayvanlı öğrencilerin oluşturduğu örneklem için daha güçlüydü (Lu, Gilmour & Kao, 2001, s. 487). Çalışmanın sonucu kültürler arasında mutluluk düzeylerinin doğrudan karşılaştırılması konusunda oldukça tutarlı olan bir fark ortaya çıkmıştır, bu da İngiliz öğrencilerinin mutluluk puanlarının Tayvanlı öğrencilerinkine göre daha yüksek olması. Bu tür çalışmalarda tespit edilen bireyci toplumlardaki bireylerin benzer kolektivist toplumlardaki bireylere kıyasla daha mutlu oldukları bulgusudur. Önceki çalışmalarda doğu ve batı kültürel değerler arasındaki fark göz önünde bulundurmadan yapılan metodolojik kusurlara rağmen onlar ile tutarlı bir sonuç elde edilmiştir (Lu, Gilmour & Kao, 2001, s. 489).

2.1.3. Mutluluğu etkileyen diğer belirleyiciler

Mutluluğa etki eden bireysel ve ülke düzeyindeki faktörler olarak sınıflandıramayacağımız, ancak mutluluğun belirlenmesinde etkili olan birtakım faktörler bulunmaktadır. Bunlar adaptasyon, sosyal karşılaştırma ve beklentiler ve hedeflerdir. Bu faktörler kısaca açıklanacaktır.

2.1.3.1. Adaptasyon

İnsanların geliri artmasıyla mutluluk düzeyleri artar ancak zamanla bu artmakta olan gelire alışır ve mutlulukları düşebilir. Bu olaya adaptasyon denilmektedir. Gelirdeki artışa paralel ortaya çıkan bu tarz bir adaptasyon çok tartışılan Easterlin Paradoksunun da yanıtı olmaya adaydır. Bu nedenle mutluluk düzeylerinde adaptasyonun gerçekten var olup olmadığının ortaya konulması önemlidir. Bu bağlamda kısmi ve tam adaptasyonun tanımını yapmak gereklidir. Kısmi adaptasyonda uzun dönemdeki etki, mutluluk boyutu olarak önemli ölçüde küçüktür ancak yine de anlamlı ve pozitif işaretlidir. Tam adaptasyonda ise eş zamandaki etki, uzun dönemdeki etkiden önemli ölçüde daha büyük olmasının yanı sıra uzun dönemdeki etki sıfıra yakın ve anlamlı değildir (Kaiser, 2020, ss. 494-495).

Psikoloji alanında yapılan çalışmalarda insanların iyi oluşlarının hayatta yaşadıkları kötü şoklar tarafından bozulmadığı bir şekilde eski haline geldiği yönünde sonuçlar bulunurken ekonomi alanındaki çalışmalar bunun tam tersini iddia etmektedir.

Ekonomideki bulgulara göre bireyin fayda fonksiyonun herhangi bir adaptasyon veya alışma yaşamadığını öne sürmektedir. Yapılan çalışmalarda adaptasyonun mutluluk düzeyi anlamında mümkün olabileceği insanların duyu sistemlerine benzetilerek ortaya konulmuştur. Bu hedonik döngünün tepki gösterme yoluyla ya da insanların öğrenmesi yoluyla olabileceği söylenmiştir. Bir başka açıklamada ise insanların duygusal alışkanlık kazanmalarının sebebi olarak yaşandıklarını açıklama ve anlamlandırma ihtiyacından doğduğunu öne sürer. Graham & Oswald'ın ise öne sürdüğü açıklama hedonik döngünün insanların evrim sürecinden kaynakladığını ve doğanın rasyonel olarak mutluluğu kullanarak insanların yaşamlarını daha etkili hale getirdiği şeklindedir. Ekonomik teorinin adaptasyon alanında az çalışması olduğunu söylenebilirken ekonometrik alanda daha da azaldığı görülmektedir. Easterlin'in yaptığı çalışmalarda insanlarda mutluluk düzeyindeki adaptasyonun eksik anlamda da olsa olduğu ve insanların otomatik olarak temel mutluluk düzeyine geri dönmedikleri şeklinde bir yorum getirmiştir. Kesitsel analiz ile yapılan başka bir çalışmada ise uzun süreli işsiz kalanların kısmi olarak durumlarına uyum gösterdikleri bulunmuştur. Bunların yanı sıra birçok araştırmacı insanların adapte olup olmadıklarının ve adaptasyonun nasıl bir süreç izlediğinin ekonomik sonuçları üzerinde durmaya başladılar. Politika oluşturulmasında adaptasyona da yer verilmesinin deneyimlenen fayda açısından önemli olacağının ve dinamik denklemler kullanarak GSYH şoklarının ulusal iyi oluş düzeylerine olan etkilerinin yavaş yavaş yok olduğu kanıtlarının bulunulacağının üzerinde durulmaya başlanmıştır (Oswald & Powdthavee, 2008, ss. 1061-1062).

Bütünüyle bakıldığında psikoloji alanındaki çalışmaların savunduğu tam hedonik adaptasyonun, insanların yaşam olaylarına tamamen alışmasının ve geleneksel ekonominin savunduğu bireyler için adaptasyonun hiç olmamasının arasında bir orta yol bulunmaktadır. Bu orta yol kısmi hedonik adaptasyonun varlığıdır İnsanlar ne tamamıyla eski mutluluk seviyelerine dönmektedirler sakat kalma gibi ciddi etkileri olan bir olaydan sonra ne de hiç etkilenmemektedirler. Hatta Oswald & Powdthavee sakatlık ve sakatlığın iyileşmesinin öznel iyi oluşa etkisi üzerine yaptıkları çalışmalarında adaptasyon derecesinin %30 ila %50 arasında olduğunu tahmin etmişlerdir (Oswald & Powdthavee, 2008, s. 1072).

2.1.3.2. Sosyal karşılaştırma ve referans grupları

Öznel iyi oluşun bağlı olduğu değişken çeşitlerinden biri bireyin yaşı, sağlık durumu, geliri gibi kendi özelliklerinden oluşanlar diğeri ise referans grubuna ait bireylerin özelliklerinden oluşur. Yapılan çalışmaların odaklandığı çoğunlukla nesnel değişkenlerin öznel iyi oluş üzerindeki etkisidir (van Praag, 2011, s. 111). Ülkeler arası mutluluk düzeyleri düşünüldüğünde Easterlin'in yapmış olduğu ekonomik kalkınma ve ulusal memnuniyet arasındaki ilişkiye dair analizleriyle güçlü şekilde ilişkilendirilen karşılaştırma teorisidir (Radcliff, 2001, s. 939). Psikolojide sosyal karşılaştırma teorisi, insanların kendileri ile başkaları arasında neden karşılaştırma yaptığını açıklamak için ortaya konulmuş. İlk olarak Festinger bu teoriyi ortaya atmış ve insanların kendilerini başkalarıyla kıyaslamalarının doğuştan gelen bir dürtü olduğunu öne sürmüştür. İnsanların kendileri hakkında doğru değerlendirmeler yapabilmek için bir ölçüt oluşturmanın yolu olarak bu karşılaştırma sürecine girildiği düşünülmüştür. İnsanlar kendilerini geliştirmek için ilham istediklerinde kendilerinden daha iyi olanlarla, durumları hakkında daha iyi hissetmek istediklerinde ise kendilerinden daha kötü olanlarla karşılaştırma yaparlar ("How Social Comparison Theory Influences Our Views on Ourselves", 2022)³³. Sosyal karşılaştırmanın etkileri gelir veya tüketim ile sınırlı olmayabilir, mutluluk da göreceli olabilir (Bjørnskov, 2008, s. 1751). Sosyal karşılaştırma teorisine göre bir bireyin memnuniyeti için önemli olanın, saygı duyduğu ve benzemek istediği kişiler olarak tanımlanan seçilmiş bir grup insan karşısındaki göreceli konumudur. Dolayısıyla ekonomik büyümenin getirdiği gelir düzeylerindeki iyileşme, göreceli kazançlar ve kayıplarla telafi edildiğinde ortalama öznel iyi oluşta ihmal edilebilir bir artışa neden olmaktadır (Bartolini & Sarracino, 2014, s. 243). Ülkeler arası mutluluk düzeyleri için zengin ülkelerin fakir ülkelere göre daha fazla ortalama mutluluk göstermemesinin sebebi olarak bireylerin yaşamına ilişkin öznel değerlendirmelerini mutlak değil, tüketim normlarına göre yapıyor olmalarını savunur. Bu standardın üstündekiler daha mutlu, altındakiler daha mutsuz olacaktır (Radcliff, 2001, s. 939).

Mutluluk incelendiğinde üzerinde durulan insanların kendilerini başkalarıyla karşılaştırma durumlarıdır. Ancak "başkaları" olarak söz edilenin insanlar için ne anlama geldiğine dair kesin bir tanıma ulaşılamamıştır. Genel olarak kullanılan tanımda

³³<https://www.verywellmind.com/what-is-the-social-comparison-process-2795872>

coğrafi veya sosyal mesafe kullanılır. Bireyin her gün gördüğü arkadaşları, meslektaşları, ailesi ve komşuları gibi kişiler o birey için başkaları olarak değerlendirilebilir. Bu tanımın dezavantajı yapılan birçok ankette söz konusu bireyler hakkında bu yönde faydalı olacak yeterli bilgi içerilmemektedir (Clark, Kristensen & Westergaard-Nielsen, 2008, s. 8). Bir başka tanımda yaş, cinsiyet ve eğitim gibi gözlemlenebilir bireysel özellikler kullanılarak referans grubu oluşturulabileceğini ortaya koymaktadır fakat bu tanıma kıyasla aile, arkadaşlar, iş arkadaşları ve komşuları içerecek bir etkileşim sıklığı kriterini savunmak daha mantıklıdır (Clark, Kristensen & Westergaard-Nielsen, 2008, s. 2).

2.1.3.3. Beklentiler ve hedefler

İnsanların kendi geleceklerini düşünürken optimistik bir bakış açısı takındıkları ve tüm ulusun geleceğini düşünürken pesimist oldukları olağanüstü psikolojik bir olay mevcuttur. İnsanlarda yaşadıkları ülkenin genelinin durumunun kötüye gideceği beklentisi resesyon zamanları ile bağlantılı olmaktadır ancak aynı zamanda kendi iş durumlarının ise istikrarlı olacağı beklentisi değişmemektedir. Daha büyük bir ölçekte bu durum incelendiğinde bireylerin yerel alanlarındaki sorunlarını ulusal sorunlara kıyasla daha az olarak gördüklerini ifade etmişlerdir. Ulusal veya uluslararası performansla ilgili sorulara verilen yanıtların daha pesimist olması üç nedene bağlanabilir. İlk olarak bireylerin ulusal ya da uluslararası gibi geniş ölçekli sorunları nadiren düşündükleri bu nedenle sorulduğu anda hazırlanan, iyi düşünülmemiş ve tam gerçek düşüncelerini yansıtmayan yanıtlar verdikleri gösterilebilir. İkinci olarak sorulma şekli bireyin tepkisi etkileyebilmek ve önyargı oluşturmaktadır. Sorulan kişinin eğer her şey yolunda olsaydı böyle bir soruyu neden sorma zahmetine girerler ki, diye düşünmesine yol açması cevabı etkileyebilir. Üçüncü olarak ise bu tür sorulara verilen yanıtlarda, psikolojide 'kullanılabilirlik yanlılığı' ismi verilen kısa ömürlü yakın zamanlı olaylardan büyük ölçüde etkilenme gözleniyor olması neden olarak gösterilmektedir. Bir başka açıklama ise kontrol ve optimizm arasındaki bağlantıdan gelmektedir. Bireylerin kendi yaşamlarında daha fazla kontrol hissetmeleri o konuda daha optimist olmalarını sağlarken daha az kontrol sahibi oldukları toplum veya ülkelerle ilgili beklentilerde daha az optimizm gösterirler. İyimser ya da kötümser bir bakış açısının kişinin sağlığı üzerinde etkiye sahip olduğu, iyimserliğin olumlu yönde bir etkisi olduğu yapılan

alışmalar tarafından ortaya konulmuştur (Roser & Nagdy, 2014)³⁴. İyimserliğin sağlık üzerindeki etkisi dolaylı olarak mutluluğa etki edebilir. Ama iyimser ya da kötümser bir bakış açısına sahip olmak bireysel mutluluğa doğrudan da etki edebilir.

Öznel olan değişkenlerin mutluluğa olan etkisi bireyler için en az nesnel olan değişkenlerin etkisi kadar önemli olsa da öznel değişkenler üzerine yapılan çalışmalar nesnel olanlar kadar fazla değildir. Winkelmann & Winkelmann'ın 1998'deki çalışmaları bireylerin işsiz kalmaları nedeniyle yaşam doyumlarında oluşan azalmanın büyük kısmının parasal olmayan, bu parasal olmayan faktörlerden bazıları öznel faktörlerden oluştuğunu tespit etmişlerdir (Piper, 2019, s. 2). Bu araştırmacıların dışında bireysel mutluluk ile gelecek beklentisi arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok ekonomist olmuştur. Bireyin gelecekteki gelir ve istihdam beklentilerindeki belirsizliğin mevcut öznel iyi oluşunu etkileyebildiği ne sürülmüştür. Başka bir çalışma ise gelecekteki iklim değişikliğiyle ilgili kötüleşen beklentilerin iyi oluşu olumsuz yönde etkilediğine dair güçlü kanıtlar sunmaktadır. İyimser beklentilerin mutluluğa etkisi psikoloji çalışmalarından alınmıştır. Genel anlamda iyimserlik ve iyi sağlık arasındaki korelasyon ile mutluluk arasında bağlantı kurmanın iyimserlik kavramının daha ayrıntılı olarak üzerinde durulması gerektiğini göstermektedir. Genel olarak, iyimserlik, karamsarlıktan daha fazla çalışılmış gibi görünmektedir. Bireysel iyi oluş için kötümserliğin etkisi iyimserliğe göre daha fazla olduğu çalışmalar tarafından ortaya konulmuştur (Piper, 2019, s. 4).

Piper (2019), çalışmasında bireylerin şimdiki mutlulukları ve gelecek ile ilgili kötümser ya da iyimser beklentilerinin ilişkisini incelemiştir (Piper, 2019, s. 2). Alman Sosyo-Ekonomik Paneli veri seti kullanılmıştır ve katılımcılara genel olarak gelecek hakkında soru sorulmuş ve iyimser mi, ktmserden daha iyimser mi, iyimserden çok kötümser mi yoksa kötümser mi seçenekleri sunulmuştur. Verilen yanıtlar kukla değişken şeklinde kullanılarak standart bir iyi oluş denklemine eklenmişti. İyi oluş ise on bir puanlı Likert leği ile hayatlarından ne kadar memnun olduklarını derecelendirerek hesaplanarak kullanılmıştı (Piper, 2019, s. 6). Bu çalışmada insanların geleceğe yönelik algılarının ve özellikle de geleceğe yönelik korkularının, mevcut yaşam memnuniyetleri üzerindeki etkileri incelenmiştir. Sonuçlarına göre gelecek

³⁴<https://ourworldindata.org/optimism-pessimism>

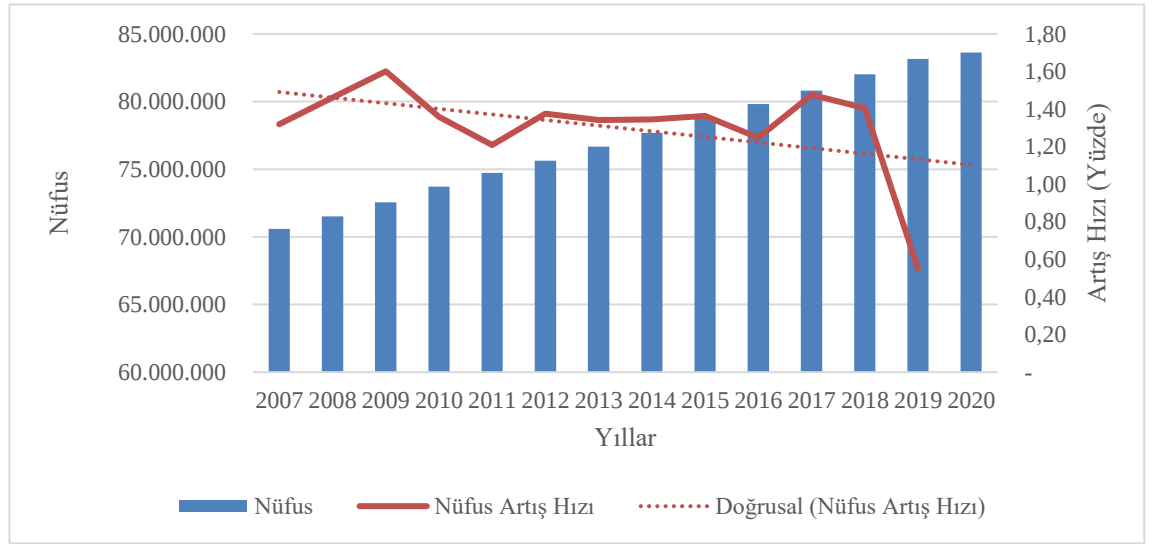
hakkında karamsar olmak öznel iyi oluş üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir. Hatta diğer çalışmalar tarafından tespit edilen işsiz olmak gibi daha objektif faktörlerin öznel iyi oluş üzerindeki etkisinden daha büyük bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Bireyin gelecek ile ilgili düşüncelerinin yaşam memnuniyetini değerlendirilmesinde kapsanması, araştırmalarda kullanılan modellerin açıklayıcı gücünü artırabilir. Öznel iyi oluşa dair bireylerin gelecek ile ilgili düşünceleri ve beklentileri her zaman modellere eklenebilmesi mümkün olmasa da bununla ilgili verilerin dahil edilmesi, bireylerin mutlulukları hakkında önemli bilgi taşımaktadır (Piper, 2019, ss. 18-19).

2.2. Türkiye'nin Sosyoekonomik Görünümü Altında Mutluluğun Belirleyicileri

Türkiye için mutluluğu belirleyen faktörleri değerlendirirken yalnızca ekonomik yaklaşımı dikkate almak doğru değildir. Ekonomik özelliklerin yanı sıra; demografik, fiziksel ve sosyal çevre gibi içinde yaşanan ülkenin sosyo-ekonomik durumu da mutluluğu etkilemektedir. Türkiye'de mutluluk için üzerinde durulması gereken belirleyicilerden ilki; sağlıktır. Daha sonra ekonomik gibi görünse de çok yönlü toplumsal boyutu olan istihdam gelmektedir. Çünkü Türkiye'de işgücü piyasasında yüksek işsizlik oranları ve işgücüne düşük katılım önemli bir sorundur. Ayrıca iş güvenliği ve iş-yaşam dengesine odaklanmak Türk insanının mutluluğuna katkı yapacağı söylenebilir. Yine ülkemizde gelir eşitsizliği önemli bir sorun teşkil etmeye devam etmektedir. Türkiye'de yaşayan bireylerin mutluluğu için gelir sıralarının önemli bir rol oynadığı gösterilmiştir. Bu nedenle Türkiye için daha yüksek mutluluk seviyeleri isteniyorsa gelir adaletsizliğinin düzenlenmesine yönelik politikalar uygulamak yerinde olacaktır. Türkiye'nin mutluluk seviyesinin umut derecesinden güçlü bir şekilde etkilendiği bulgusu Türkiye'deki özgürlükler, kurumsal kalite, hukukun üstünlüğü ve siyasi istikrar düzeyinin mutluluğa katkısının olduğunu vurgulamaktadır. Türkiye için eğitim seviyesinin mutluluğu belirlemede etkinsiz olduğu bulgusu Türk eğitim sistemindeki yetersizlikler ve sürekli değişimlerden kaynaklandığı düşünülmektedir. Eğitimin mutluluğu artırıcı etkisi sadece gelire katkısı olduğunda ortaya çıkmakta olduğu görülmüştür. Bu nedenle milli eğitim için sağlam ve verimli bir yapının oluşturulmasının önem kazanması gerekmektedir (Eren & Aşıcı, 2016, s. 662).

2.2.1. Türkiye'nin demografik özellikleri

2020 yılında yayınlanan Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçlarına göre 2020 Aralık itibariyle Türkiye nüfusu 83 milyon 614 bin 362 kişiden oluşmaktadır. Bu nüfusun %50,1'ini erkekler, %49,9'unu kadınlar oluşturmaktadır. Nüfusun artış hızı 2019'da binde 13,9 iken 2020 yılında en düşük seviyeye ulaşarak binde 5,5 olmuştur. Nüfus artış hızında, özellikle son yıllarda ciddi bir düşüş eğilimi yaşandığı görülmektedir. Nüfus yoğunluğuna bakıldığında bir kilometrekareye 110 kişinin düştüğü hesaplanmıştır ("TÜİK Kurumsal", 2020a)³⁵.

Şekil 2.1. Yıllara göre Türkiye'nin nüfusu ve nüfusun artış hızı ("TÜİK- Veri Portalı", 2022)

2019 yılı verilerine göre Türkiye'de yaşayanların %92,8 il ve ilçe merkezlerinde yaşamaktaydı, bu oran 2020 yılında artarak %93 olmuştur. Bununla birlikte belde ve köylerde yaşayanların oranı 2019'dan 2020 yılına %7,2'den %7 oranına düşmüştür ("TÜİK Kurumsal", 2020a).

Bir ülkede yaşayanların nüfusunun yaş ve cinsiyet yapısındaki değişimleri ortaya koyan nüfus piramidi, Türkiye için özellikle 2007 yılından 2020 yılına doğru doğurganlık ve ölümlülük hızları azalış, buna bağlı olarak da yaşlı nüfusu artırmıştır.

³⁵<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2020-37210>

Yeni doğan bebekten en yaşlıya kadar nüfusu oluşturan kişilerin yaşları küçükten büyüğe doğru sıralandığında, ortada kalan nüfusu tanımlayan ortanca yaş da yükselmiştir. Ortanca yaş Türkiye için 2020 yılında 32,7 olmuştur. Cinsiyete göre bakıldığında ortanca yaş erkeklerde 2020 yılında 32,1'e, kadınlarda ise 33,4'e olmuştur ("TÜİK Kurumsal", 2020a)³⁶.

Nüfus istihdam yapısına göre incelendiğinde 15-64 yaş grubundaki nüfusun oranı anlamına gelen çalışma çağı nüfus ile ilgili olarak; 2007 yılında nüfusa göre çalışma çağındaki olanların oranı %66,5 iken 2020 yılında %67,7 olmuştur. Çocuk yaş grubu, yani 0-14 yaş grubunda olan nüfus oranı, 2020 yılında %22,8 iken 65 ve daha yukarı yaştaki nüfusun oranı aynı yıl için %9,5 olarak tespit edilmiştir. Bu verilere bağlı olarak hesaplanan toplam yaş bağımlılık oranı, Çalışma çağındaki birey başına düşen çocuk ve yaşlı birey sayısı ile gösterilir ve bu oran 2019 yılında %47,5 olarak saptanmışken 2020 yılında bu oran %47,7'ye yükselmiştir. Çocuk bağımlılık oranı olarak adlandırılan ekonomik anlamda aktif olan birey başına düşen çocuk sayısı ise 2019'da yüzde 34,1'den, 2020'de %33,7'ye gerilemiştir. Yaşlı bağımlılık oranı olarak adlandırılan çalışan birey başına düşen yaşlı birey sayısını ölçen yaşlı bağımlılık oranı ise aynı yıllar için %13,4'ten %14,1'e yükselmiştir. Bu oranları basitleştirerek Türkiye'de 2020 yılı için çalışma çağındaki olan her 100 kişinin 33,7 çocuğa ve 14,1 yaşlıya baktığı söylenerek özetlenebilir ("TÜİK Kurumsal", 2020a)³⁷. Türkiye nüfusunun giderek yaşlandığı ve genç nüfusun azaldığı söylenebilir.

TÜİK hayat tabloları verilerine göre doğumdan sonra beklenen yaşam süresi 2017-2019 dönemi için 78,6 yıl olmuştur ("TÜİK Kurumsal", 2020c)³⁸. Türkiye'de ortalama hane halkı büyüklüğü 2008 yılı itibarı ile 4 kişiydi ancak 2020 yılına kadar azalma eğilimi göstererek 3,30 kişiye düşmüştür ("TÜİK Kurumsal", 2020d)³⁹.

³⁶<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2020-37210>

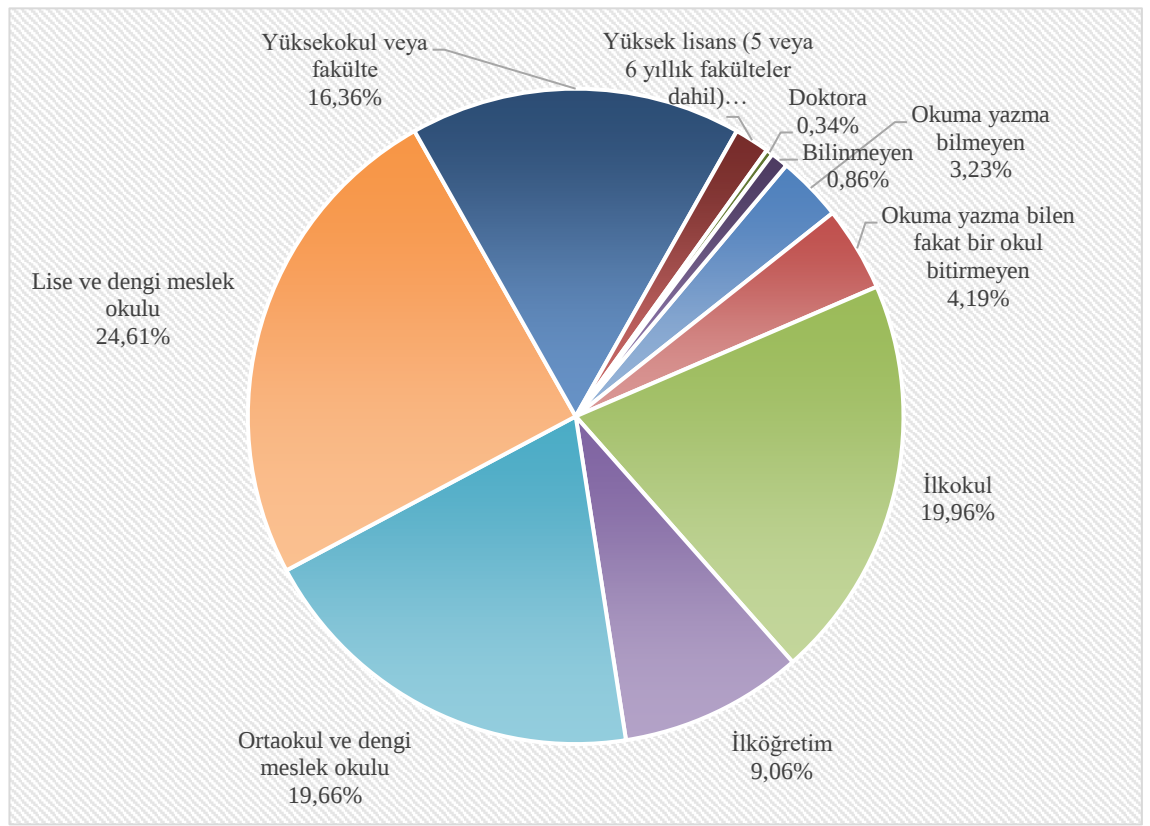
³⁷<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2020-37210>

³⁸<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hayat-Tabloları-2017-2019-33711>

³⁹<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Aile-2020-37251>

Türkiye'nin resmi dili Türkçedir ve eğitim öğretim faaliyetleri bu dilde yürütülmektedir ("Nüfus Demografik Durum, Diller ve Dinler- Eurydice- European Commission", 2021)⁴⁰.

Türkiye'de bitirilen eğitim düzeyine göre eğitim dağılımına bakıldığında (Şekil 2.2), en büyük paya %24,6 ile lise mezunları sahiptir. Türkiye'nin okuryazarlık oranı ise 2020 yılı itibari ile erkeklerde %99,3, kadınlarda %95,5 olmak üzere toplam nüfusun %97,4'üdür ("TÜİK- Veri Portalı", 2022)⁴¹.

Şekil 2.2. 2019 yılında Türkiye'nin nüfusunun bitirilen eğitim düzeyine göre dağılımı ("TÜİK- Veri Portalı", 2022)

⁴⁰https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/population-demographic-situation-languages-and-religions-103_tr

⁴¹<https://data.tuik.gov.tr/>

2.2.2. Türkiye'nin ekonomik özellikleri

Türkiye coğrafi konumu olarak Asya ve Avrupa arasında bir köprü gibi olması ülke için avantaj sağlamaktadır. Enerji açısından dışa bağılıdır, ancak bor gibi madenlerden zengin sayılan ülkeler arasındadır. Bor madenlerinin dünya rezervlerinin %73'ünün Türkiye'de olması ihracat için önemli bir kaynağı olduğu anlamına gelir. Türkiye yatırımlarının artmasına ihtiyaç duyan bir ülke olması nedeniyle iç ve dış tasarruflara ihtiyaç duymaktadır. Buna göre Türkiye'de üst gelir gruplarının tasarruf oranları yüksek iken düşük gelirli gruplarda negatif tasarruf olduğu görülmektedir. Tasarruf eğilimi orta-yüksek ülkelerin ortalamasına göre düşüktür (Özer, 2004). 2019 yılında Dünya Ekonomik Forumu (IMF) rekabetçilik sıralamasında Türkiye'yi 141 ülkede 61'inci sıraya yerleştirmiştir (World Economic Forum, 2019). İşgücüne katılma oranı 2021 yılı için %51,4 olurken işgücünün dağılımına bakıldığında 2021 yılı için Türkiye'de istihdam edilenlerin %17,2'si tarımda, %21,3'ü sanayide, %6,2'si inşaat ve %55,3'ü ise hizmet sektöründe bulunmaktadır (TÜİK Kurumsal, 2022b)⁴².

Türkiye özellikle 2000'li yıllar itibariyle ekonomik ve sosyal kalkınma açısından güçlü bir performans göstermiş, istihdam ve gelir oranlarının artışı ile üst orta gelirli bir ülke haline gelmiştir. Bu süre içerisinde kentleşme hızında artış gösteren Türkiye, makroekonomik ve maliye politikalarını güçlü bir şekilde sürdürmüş, dış ticarete ve finansa açılmıştır. Bunun yanında yasalarını ve düzenlemelerini Avrupa Birliği (AB) standartlarıyla uyumlu hale getirilmiş ve kamu hizmetlerine erişim büyük ölçüde genişletilmiştir. Son birkaç yılda ülkenin ekonomik kırılganlığında artış oluşmuş, bu ise dış politika ve ilişkilerdeki olumlu ortamın korunmasını zorlaştırmıştır. Bununla birlikte ekonomik kırılganlıklarla günümüze kadar kaydedilen ilerlemenin bir kısmını tersine çevirme riski taşımakta ve çeşitli alanlarda reformlarda bir yavaşlama olmasına sebep olmaktadır. Mevcut genel makroekonomik tabloda artan enflasyon ve işsizlik, daralan yatırımlar, artan kurumsal ve finansal sektör kırılganlıkları söz konusudur. Düzeltici politika eylemlerinin ve reformların düzensiz uygulandığı da göz önüne alındığında

⁴²<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2021-45645>

Türkiye'nin ekonomisi için daha kırılgan ve belirsizlik ortamı oluşmasına neden olmuştur ("The World Bank in Turkey", 2021)⁴³.

Türkiye'nin baş etmekte olduğu başlıca üç ekonomik sorun vardır Büyüme, enflasyon ve işsizlik. Bu üçü temel ekonomik sorunlar olarak kabul edildiği doğrudur ancak Türkiye ekonomisinde yıllar içinde etki payı oldukça yüksektir.

2.2.2.1. Büyüme (GSYH) ve Gelir Dağılımı

Türkiye'nin, ekonomik büyümede izlediği politika 1980'li yıllarda ciddi bir değişim yaşamış ve "ithal ikameci büyüme stratejisini" terk etmiş onun yerine "dışa açık büyüme stratejisi" benimsenmiştir. Bu değişiklik ile birlikte Türkiye rekabet gücü, verimliliği ve sermaye birikimi açısından önemli ilerleme kaydetmiştir. Türkiye'nin büyümesi 2000 yılına kadar oynak bir şekilde seyretmiştir (Gündüz, Alakbarov & Erkan, 2018). 2001 yılının ekonomik krizi sonrasında Türkiye, ekonomik önlemler ve yapısal reformlar uygulayarak büyümesini artırmayı başarmış ancak takibinde dünyada gerçekleşen 2009 ekonomik krizi ile ivme kazanan bu büyüme yavaşlamıştır (Aydemir, 2013, s. 117).

Türkiye'nin büyümesi 2016 ile 2018 yılları arasında olumsuz ekonomik şoklara rağmen hızla büyümüştür. Ancak yatırımların büyük kısmının borç ile finanse edilmesi bu yatırımların kalitesinin ve dağılımının ülke ekonomisine sağladığı katkı konusunda belirsizliğe yol açmaktadır. Ayrıca ülkede iç talebe ve dış tasarruflara aşırı bağımlılıktan kaynaklanan cari işlemler dengesizliği, dış finansman ihtiyaçlarını ve risk primlerini artırmakta, dış şoklara karşı kırılgan bir ekonomiye sebep olmaktadır. Makro ekonomik politikalar özellikle 2016'da yaşanan darbe girişiminden sonra genişleticidir. Türk firmaları son on yılda yeni sektörlere ve ihracat pazarlarına başarılı bir şekilde yönelmiştir, ancak nispeten zayıf insan sermayesi tabanları ve çok parçalı yapıları ilerlemenin önünde bir engel oluşturmaktadır. Ülkedeki çok sayıda küçük ve orta büyüklükteki şirketlerin endüstrileri oluşturması ve bu şirketlerin verimlilikleri ve etkileri açısından ülke ekonomisine önemli bir katkı da bulunmaması çok parçalı yapının sebebidir. Türkiye'de bir yandan düşük verimlilikte küçük kayıt dışı işletmeler varken

⁴³<https://www.worldbank.org/en/country/turkey/overview#1>

diğer yanda son teknoloji modern şirketler bulunmaktadır. Son yıllarda başarılı orta büyüklükte şirketler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu az gelişmiş bölgelerin kalkınmasına katkı da bulunurken daha güçlü yönetsel ve teknik becerilere sahip insan sermayesi ve ek yatırım kapasitesinin ihtiyacını doğurmuştur (OECD, 2018, ss. 9-10).

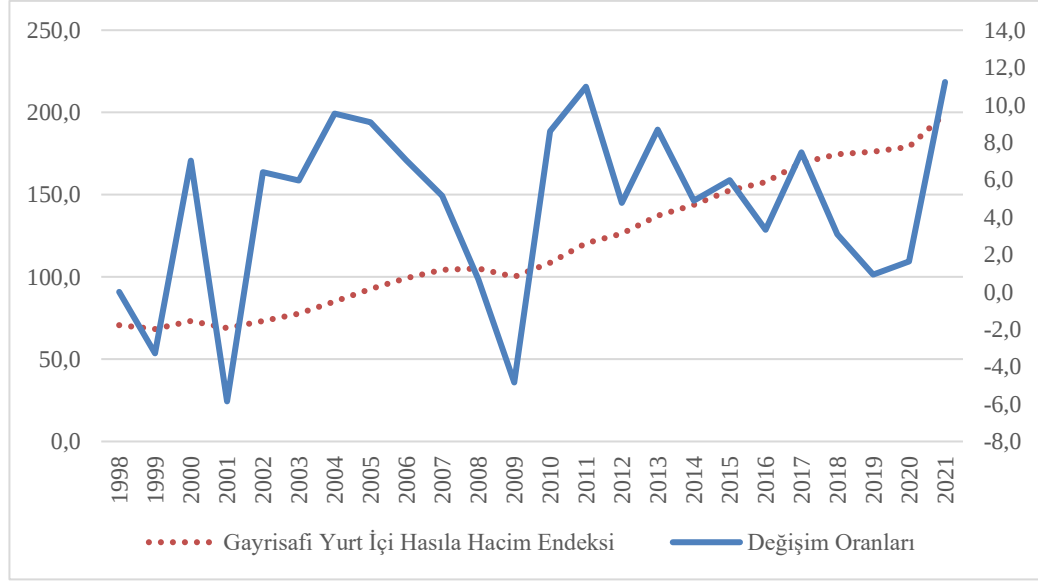
İnsan sermayesi ya da beşerî sermaye, bir işçinin deneyimi ve yeteneklerinin ekonomi açısından değerini ifade etmektedir. Bu kavram bireyin eğitimi, öğretimi, zekâsı, becerileri, sağlığı gibi varlıkları ve işverenlerinin değer verdiği sadakat ve dakiklık gibi diğer şeyleri içermektedir ("Reading Into Human Capital", 2022)⁴⁴. Türkiye son yıllarda insan sermayesini geliştirmek için kayda değer katkılarda bulunmuş olsa dahi büyümeye katkı sağlayan unsurlarından olmadığı, faktörlerin toplam verimliliğindeki düşüklük hatta bazı yıllardaki negatif etkisi ile görülmektedir. Beşerî sermayenin sürdürülebilir büyüme için katkı sağlaması için eğitim ve eğitimin kalitesi önem taşımaktadır. Türkiye'nin insan sermayesini zayıf olmasını bir nedeni ise insan sermayesinin bileşimlerinde eğitimin oldukça düşük bir paya sahip olması olabilir ("İnsan Sermayesi", 2022)⁴⁵.

Sürdürülebilir büyümenin sağlanabilmesi için teknolojik gelişme ile ekonomik büyümeye neden olması gerektiği genel kabul gören bir görüştür. Bu gelişmiş ülkelerin büyümeleri için doğruyken Türkiye'nin büyümesinin teknolojik gelişme ile sağlanmadığı görülmüştür. Özellikle yüksek katma değeri olan teknolojik buluşlar ülkenin büyümesi için önemlidir (Barış, 2019, ss. 105-106). Türkiye, ekonomisi açısından 2021 yılında nominalde 795,95 milyar dolar GSYH ile dünyadaki tüm ülkeler arasında 21'inci sırada bulunmaktadır ("World GDP Ranking 2021-StatisticsTimes.com", 2021)⁴⁶.

⁴⁴<https://www.investopedia.com/terms/h/humancapital.asp>

⁴⁵<https://turkish-economy.com/2020/12/01/insan-sermayesi/>

⁴⁶<https://statisticstimes.com/economy/projected-world-gdp-ranking.php>

Şekil 2.3. Mevsim ve takvim etkisinden arındırılmış harcamalar yöntemiyle zincirlenmiş gayrisafi yurt içi hasıla hacim endeksi ve değişim oranları, IV. Çeyrek Ekim-Aralık, 2021[2009=100] (Kaynak: "TÜİK Kurumsal", 2022))

Bir ülkede ekonomik paylaşımın ne kadar adil olduğunu ortaya koyan en önemli göstergeler, gelir dağılımı ve yoksulluk verileridir. Kişisel gelir dağılımı, milli gelirin toplumu oluşturan birey veya hane halkları arasındaki dağılımını gösterir. Kişisel gelir dağılımı genelde yüzdelik dilimleme yöntemi ve Gini katsayısı ile ölçülmektedir.

Yüzdelik dilimleme yönteminde milli gelirden pay alan tüm birey ya da hane halkları eşit yüzdelere ayrıldıktan sonra (%20, %10, %5 gibi) en düşük gelirli yüzdelik dilimden en yüksek gelirli yüzdelik dilime göre sıralanarak gelir dağılımı analiz edilir. Tablo 1'de görüldüğü gibi; milli gelirden en yüksek payı alan yüzde 20'lik grubun toplam gelirden aldığı pay 2010 yılında %46,7 iken on yıl içinde 0,8 puan artarak %47,5'e yükselirken, en düşük gelire sahip yüzde 20'lik grubun aldığı pay 0,1 puan azalarak %5,9'a gerilemiştir.

Tablo 2.1. Sıralı yüzde 20'lik gruplar itibarıyla yıllık eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert gelirinin dağılımı (%), 2011-2020 (TÜİK, 2021)

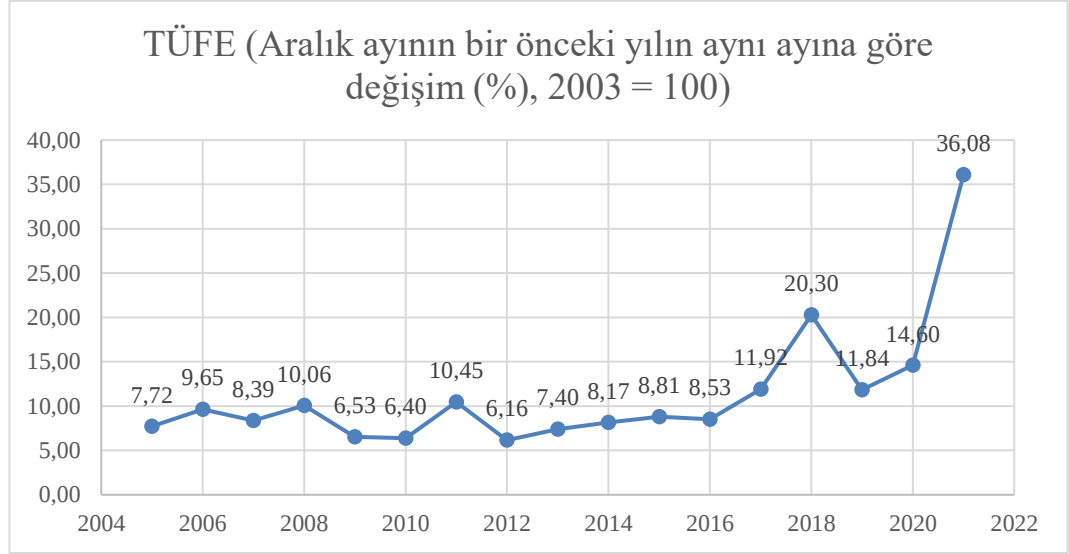
Anket Yılı	2011	2013	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Gelir referans yılı	2010	2012	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100
%20 (En düşük)	5,8	6,1	6,1	6,2	6,3	6,1	6,2	5,9
%20 (ikinci)	10,6	10,7	10,7	10,6	10,7	10,6	10,9	10,6
%20 (üçüncü)	15,2	15,2	15,2	15,0	14,8	14,8	14,8	14,9
%20 (dördüncü)	21,7	21,4	21,5	21,1	20,9	20,9	21,4	21,1
%20 (En yüksek)	46,7	46,6	46,5	47,2	47,4	47,6	46,3	47,5

Gelir dağılımı adaletini ölçmede yaygın olarak kullanılan bir diğer yöntem de Gini katsayısıdır. Gini katsayısı, farklı gelir gruplarının milli gelirden aldıkları paya göre şekillenen Lorenz eğrisi esas alınarak hesaplanmaktadır. Gini katsayısı 0 ile 1 arasında değer almaktadır. Gini katsayısı bire yaklaştıkça gelir dağılımı adaletsizliği artmakta, sıfıra yaklaştığında ise gelir dağılımı adaletsizliği azalmaktadır. Türkiye'nin Gini katsayısı 2010 yılında 0,40 iken 2020 yılında 1 puan artarak 0,41 olmuştur.

2.2.2.2. Enflasyon

Ülkeler durağan ve ılımlı seyir eden enflasyonları hedeflemektedir ancak Türkiye uzun yıllar yüksek enflasyonla mücadele eden bir ülkedir. 1970'li yıllardan itibaren ödemeler bilançosu açık vermiş ve artan döviz talebi nedeniyle ilk devalüasyonu 10 Ağustos 1970 yılında gerçekleştirmiştir. 1971 yılında enflasyon TÜFE'de 21.8 ve TEFEE'de ise 15.9 ile çift rakamlı seviyelere ulaşmıştır (TÜİK, 2012). Bu tarihte başlayan çift haneli enflasyon rakamları 2004 yılına kadar süren uzun dönemli yüksek enflasyon sürecini Türk halkına yaşatmıştır. Bu dönemki enflasyonun nedenleri arasında para arzının kontrol edilememesi (yüksek kamu açıkları ve bu açıkların Merkez Bankası kaynakları ile finanse edilmesi), iç talebin sınırlandırılmaması, 1970'li yıllarda yaşanan petrol krizi, kredi faizlerinin yükselmesi, Kıbrıs Barış Harekâtı, Amerikan ambargosu ve bu dönemde zorunlu olarak artan savunma harcamalarını sayabiliriz.

Bütün bu gelişmelerden dolayı Türkiye’de 1980 yılına geldiğimizde enflasyonun %100’lerin (TÜFE %101,4 TEFE %107,2) üzerine çıktığı görülmüştür. Ekonomide yaşanan zorlukları aşmak için 24 Ocak 1980 yılında İstikrar paketi açıklandı ve alınan bu tedbirlerle birlikte Türkiye ekonomisinde bir dönüşüm yaşandı. Bu pakette kısa dönemde makroekonomik istikrar sağlamaya, uzun dönemde ise yapısal uyum reformlarını gerçekleştirmeye yönelik tedbirler yer almaktaydı. 24 Ocak kararlarıyla birlikte dışa açık bir ekonomi programı uygulanmaya başlandı ve ilk yıllarda enflasyonla ilgili olumlu gelişmeler de yaşanmıştır. Enflasyon (TÜFE) 1981 yılında %67 oranında azalarak %34 seviyesine, 1982 yılında ise %28,40 seviyesine gerilemiş, fakat daha sonraki yıllarda yeniden yükselerek 1988 yılında %73,7 seviyesine ulaşmıştır (TÜİK,2012). 1990’lı yıllar Türkiye ekonomisi için zorlu yıllar olmuştur. Bu dönemde Türkiye 1994, 1999 ve 2001 yıllarında üç önemli ekonomik kriz yaşamıştır. Bu yıllar boyunca enflasyon oranı %60 seviyesinin altına hiç inmemiş ve Nisan 1994 krizinin ardından tarihi bir rekor kırarak 1994 yılını TEFE’de %120,7 seviyesinde tamamlamıştır. İlerleyen yıllarda ve 2000’li yılların başlarında Türkiye’de ki yüksek enflasyon kronik bir hal almıştır. 2001 krizinden sonra uygulamaya konulan "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" IMF’nin desteği ile makro ekonomik düzeyde yeni tedbirlere başvurulmuştur. Ekonomik istikrarı sağlamaya yönelik genel strateji ile birlikte en önemli hedefi kamu maliyesinin sağlıklı bir yapıya kavuşturularak enflasyonun düşürülmesi olmuştur. Böylece 2002 yılında yapılan genel seçimlerle birlikte yeni hükümet bu programa sadık kalarak ekonomide istikrara sağlayıcı uygulamalara başlanmıştır. Sonuç olarak Türkiye ekonomisinde 2004-2016 döneminde ortalama enflasyon (TÜFE) %8,1 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2021c). 2000’li yıllarda Türkiye’de siyasi istikrarın önemli ölçüde sağlanmış olması ve hükümetin de popülist yaklaşımlardan uzak durarak bütçe denkliliğine büyük önem vermesi enflasyon üzerindeki baskıyı ortadan kaldırmıştır. Fakat 2017 yılından sonra kur atakları, tüm dünyada etkili olan salgın hastalık (Korona virüs) ve Rusya- Ukrayna savaşı nedeniyle Türkiye’de enflasyonunu tekrar çift haneli rakamlara çıktığını görüyoruz (Bkz. Şekil 2.4).

Şekil 2.4. TÜFE (Aralık ayının bir önceki yılın aynı ayına göre değişim (%)) 2003 = 100 ("TÜİK Kurumsal", 2021b)

2.2.2.3. İşsizlik

Türkiye'deki işsizlik sorununun temelinde tarım toplumundan geçişin devam etmesinden dolayı işgücü yapısının değişmesi, yani işgücü arzı ve talebi arasındaki uyumsuzluk ve artan genç nüfusa yeterli iş imkanlarının yaratılamaması yatmaktadır. Tarım kesimindeki işgücünün kentlere kayması ile bu işgücü yeterli miktarda istihdam edilemediği görülmüştür bu da 1990'lardan 2000'lere gelindiğinde Türkiye'deki işsizlik oranının artışı ile sonuçlanmaktadır. Ancak işsizliğin tanımı gereği iş arama ümidi kalmayan kişiler işsizlik oranına katılmadığı için verilen oranların gerçekte daha yüksek olduğu söylenebilir (Bozdağlıoğlu, 2008, s. 46). İstihdam edilenler içerisinde düşük gelirle çalışma ve buna bağlı olarak fakirlik, çalıştığı halde asgari gelirden yoksun ve milli gelire katkısı olmayan yapay istihdam biçimleri olarak da işsizlik ortaya çıkmaktadır (Bozdağlıoğlu, 2008, s. 57). Türkiye'nin işsizlik verilerinin güvenilirliği ve netliği tartışma konusudur, bunun sebebi ise işsizlik sigortasının etkin bir şekilde uygulanmaması gösterilebilir (Bozdağlıoğlu, 2008, s. 58). 2010'lu yıllardan sonra Türkiye tarım dışındaki sektörlerde iş olanakları yaratmaya çalışmış ve bu işlerin sürdürülebilir olması için uğraşmıştır. Bununla birlikte Türkiye'nin az gelişmiş bölgelerinin iyi oluş seviyelerini artmıştır (OECD, 2018, s. 9).

Tablo 2.2. Yıllara göre Türkiye'deki işsiz sayısı ve işsizlik oranı (%) ("TÜİK Kurumsal", 2021)

Yıl	İşsiz sayısı (Bin Kişi)	İşsizlik oranı (%)
2014	2 853	9,9
2015	3 057	10,3
2016	3 330	10,9
2017	3 454	10,9
2018	3 537	11,0
2019	4 469	13,7
2020	4 061	13,2
2021	3 919	12,0

Türkiye’de işsizliği yıllara göre aynı seviyelerde kaldığı görülmektedir ancak hızla yükselen kur artışı ile yaşanan 2018 ekonomik krizinin etkisiyle sert bir yükseliş yaşamış ve %11 oranından %13,7 oranına çıkmıştır. 2020 yılına gelindiğinde ise İşgücüne katılım oranı %49,1 olmuş ve işsizlik oranı %13,2’dir ("TÜİK- Veri Portalı", 2022). Genç nüfusun işsizliği ise %22,6 oranında olduğu tespit edilmiştir (TÜİK Kurumsal, 2022b).

Ekonomik hoşnutsuzluk endeksi olarak adlandırılan ve işsizlik ile enflasyonun toplamı olarak bulunan endeks bir ülke için sosyal ekonomik göstergelerin, görev yapan yöneticilerin başarısını yansıtmaktadır (Çondur, 2016, ss. 1309-1310). Buna göre Türkiye için bu endeks 2020 yılında %13,2 işsizlik ve %14,6 TÜFE oranıyla 27,6 olarak bulunabilir. 2021 yılı için ise %12,0 işsizlik ve %36,08 TÜFE oranıyla ekonomik hoşnutsuzluk endeksi, 48,08 olarak hesaplanabilir.

2.2.3. Türkiye'nin sosyal ve siyasal görünümü

Türkiye 1950’li yıllardan itibaren hızlı ve düzensiz kentleşmeye neden olan köyden kente insanların göç etmesi sorunu ile karşı karşıya kalmıştır (Sağlam, 2006, s. 33). İnsanlardan köylerden hızla kentlere gelmesinin sebeplerinden en önemlisi artan sanayileşmedir ancak bunun yanında tarımda artan makineleşme ve kan davaları gibi

sebeplerde vardır (Sağlam, 2006, s. 37). Türkiye’de bölgesel gelişmeyi artırmak ve bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltmak için çeşitli politikalar uygulanmaktadır. Bu farklılıkların temelinde köyden kente yaşanan hızlı göçlerin neden olduğu çarpık kentleşme, kamu hizmetlerinin ve yatırımlarının dengelerinin bozulması ve toplum yapısının değişimine ayak uydurulamaması vardır. Bölgesel gelişmeyi sağlamak için kurulan organize sanayi bölgeleri ve küçük sanayi siteleri bir yöre için sanayinin tek bir merkezde toplanması sağlamaktadır (Elvan, 2012, ss. 104-105).

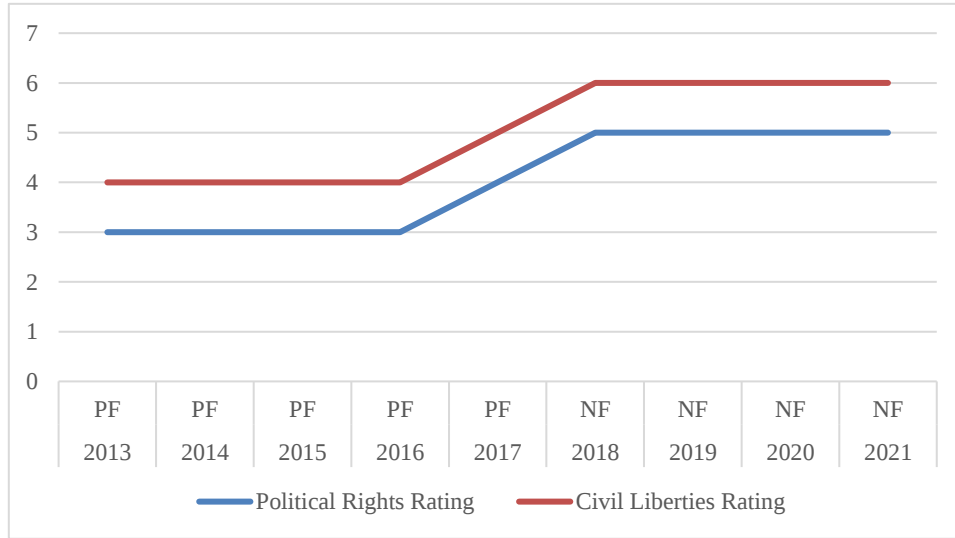
Türkiye, Osmanlı Devleti döneminden beri çok uluslu yapıya sahip olan ve birçok azınlığın yaşadığı bir ülke olmuştur. Bununla birlikte özelliklerle Kürt etniği ile ilgili isyanların Osmanlı’nın son yıllarına kadar uzanmasıyla birlikte Türkiye Cumhuriyeti 1980’li yıllardan süre gelen ciddi bir terör sorunları ile baş etmektedir. Bu terör hakaretleri uzun yıllar içinde Türkiye’nin ekonomik ve sosyal yapısını etkilemiştir (Keskin, 2007, ss. 94-104). Terör sorunları ile baş etmek için kullanılan emek, sermaye ve enerji gibi kaynak ve güçler, bu unsurların toplumun gelişmesi için kullanılmaktan alı koymaktadır. Çünkü öncelik olarak insanların hayat güvenliği sağlanmalıdır. Ayrıca terör, siyasi istikrarsızlık yaratmaktadır. Türkiye iç politikalarında önemli bir kısmı terörü önlemek için kullanıyor olmaktadır. Dış politika açısından da zarar görmektedir. Uluslararası ilişkilerinde terörün pazarlık konusu olması bağımsız ve güçlü bir şekilde hareket edilmesinin önüne geçmiş ve uluslararası imajının zedelenmesine neden olmuştur (Öztürk & Çelik, 2009, ss. 101-103).

Suriye’de 2011’de başlayan iç savaşın sonrasında komşu ülkeleri bu savaşın etkilerini hissetmeye başlamıştır. Bu etkilerden başta Suriye’den göç eden insanlar bulunmaktadır (Boyras, 2015, s. 37). Türkiye 2021 yılı itibari ile 3,6 milyon kayıtlı Suriyeli mülteciye ev sahipliği yapmakta bu da ülkede sosyal ve ekonomik zorluklar yaşatmaktadır ("Türkiye’deki Mülteciler ve Sığınmacılar- UNHCR Türkiye", 2022)⁴⁷. Suriyeli mülteciler işsizlik, açlık, yoksulluk, ayrıca yerleşme, konut ihtiyacı gibi problemlerle karşılaşmaktadır, bu da Türkiye için çadır kampları kurmak ve bu yerlerin ihtiyacını karşılamak gibi fazladan yük bindirmiştir. Ayrıca ülkede bulunan bu mültecilerin karşılaşmış olduğu yoksulluk ülke içi güvenliği tehdit etmiş yerleşmeye karar verenler için ise dil, kültür gibi yaşam farklılıkları uyumu zorlaştırmıştır.

⁴⁷<https://www.unhcr.org/tr/turkiyedeki-multeciler-ve-siginmacilar>

Dünya'nın her yerinde mülteciler ile yaşanan işsizlik artışı, bu kişilerin daha düşük ücretlerde ve sigorta primi olmadan çalışıyor olmalarından etkilenmektedir. Suriye'nin komşu bir ülke olarak siyasi düzeninin bozulması Türkiye için ayrıca güvenlik sorununun askeri boyutlarda olmasına neden olmuştur (Boyraz, 2015, ss. 38-54).

Kamu kurumlarında verilen hizmetlerden vatandaşların duyduğu memnuniyet yaşam memnuniyetlerine etki etmektedir. Bu memnuniyetin içinde, kişilerin politikalar konusundaki tercihlerini kamu yönetimlerinin yansıtma konusunda yetersiz olmalarından, verimlilik ile ilgili kayıplardan ve kamu idarelerindeki özellikle üçüncü kişilerle girilen menfaat ilişkileri yer alabilir. Demokratik sistemlerin iyi işlediğine dair en önemli göstergelerden birisi olan kamu kurumlarına olan güven ve kamu hizmetlerinden duyulan memnuniyet, sağlık, eğitim, asayiş, adli, sosyal güvenlik ve ulaştırma alanlarındaki hizmetlerin memnuniyeti olarak incelenmektedir. Bu alanlardaki memnuniyetin artması ile bireylerin yaşam memnuniyetinin, bağlantılı olarak artması yapılan çalışmalar tarafından tutarlı olarak bulunan ve mantıksal olarak da oturtulan bir durumdur (Cömertler & Çondur, 2021, ss. 257-258). Bu çıkarım ile bağlantılı olarak kamudaki hizmetlerin hem nitelik hem de nicelik olarak geliştirilmesi Türkiye'deki vatandaşların yaşam memnuniyetini artırmak için önemli olduğu sonucuna varılmaktadır (Cömertler & Çondur, 2021, s. 260).

Şekil 2.5. Türkiye’de siyasal haklar ve sivil özgürlükler sıralaması (Freedom House, 2022)

Siyasal haklarda seçim süreci, siyasetteki katılım ve çoğulculuk, hükümetin işleyişi; sivil özgürlüklerde ise ifade ve inanç özgürlüğü, dernek ve örgütsel haklar,

hukukun üstünlüğü, kişilerin özerklikleri ve bireysel hakları konuları üzerinde durulmaktadır⁴⁸. 2013-2021 yılları arasında Türkiye’de siyasal haklar ve sivil özgürlüklerin paralel seyrettiği görülmektedir.

2.2.4. Türkiye’de sağlık

Türkiye sağlık alanında 1990’lı yıllarda başlayıp 2000’li yıllarda hızlandığı yeniden yapılandırma çalışmaları ve reformları sağlık sektöründe köklü değişikliklerin olmasını sağlamıştır. Sağlık hizmetlerinin devletin üstlenmesi gereken bir hizmet olduğunu Türkiye ilk 1961 yılında kabul etmiştir. Ancak 1982’den sonra devletin vermekle yükümlü olduğu bir hizmet olmaktan çıkarılmış, planlama ve düzenleme görevi devlete bırakılmıştır. 1980’li ve 1990’lı yıllar, Türk vatandaşlarının sağlık hizmetlerinden memnuniyetsizliklerinin yaşanmasıyla ve bu memnuniyetsizliklerin giderilme çabasıyla geçmiştir. 2003 yılında ciddi yapılanma değişikliklerine başvurulmuş ve Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) olarak sağlığın finansmanı tek elde toplanmış, ayrıca aile hekimliği uygulaması başlatılmıştır (Erol & Özdemir, 2014, ss. 9-14).

Türkiye’de yaşayan vatandaşların genel sağlık görünümüne bakıldığında nüfusun %21,1’inin obez bireyler, her gün tütün kullanan bireylerin oranı %28,0 olarak tespit edilmiştir. Tütün kullanan bireylerden en yüksek tütün kullanma yaş grubunun %42,8 ile 35-44 yaşlar arasındaki bireylerden oluştuğu görülmüştür (TÜİK Kurumsal, 2020e)⁴⁹.

⁴⁸<https://freedomhouse.org/country/turkey/freedom-world/2022>

⁴⁹<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turkiye-Saglik-Arastirmasi-2019-33661>

Tablo 2.3. Yıllara göre Türkiye'deki sağlık harcamalarının GSYH'ye oranları (%) (TÜİK Kurumsal, 2021a⁵⁰)

Yıllar	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Toplam sağlık harcamasının gayri safi yurtiçi hasılaya oranı (%) (r)	4,4	4,6	4,5	4,4	4,7	5,0

Toplam sağlık harcamasının GSYH'ye oranı 2019 yılında %4,7 iken, 2020 yılında %5,0 olmuştur. Tablo 4'e bakıldığında 2015 yılından 2020 yılına kadar sağlık harcamalarının GSYH 'ya oranı sürekli olarak yükselmiştir. Türkiye'deki toplam sağlık harcamaları 1999 yılında 4,9 milyar TL düzeyindeyken 2020 yılında 249,9 milyar TL'ye yükselmiştir. 1999-2020 dönemi itibariyle, toplam sağlık harcamalarının sürekli bir şekilde artış eğiliminde olduğu söylenebilir. Sağlık harcamalarındaki bu artış eğilimi ancak 2008 ve 2009 yıllarında durağan bir seyir izlemiş bu tarihten sonra da tekrar yükselişe geçmiştir. 2010 yılından 2020 yılına toplam sağlık harcamalarındaki artış % 3002ler civarında olmuştur. Kişi başına düşen sağlık harcamasına baktığımızda ise 1999 yılında 79 TL'den 2020 yılında 2997 TL'ye ulaşmıştır.

Türkiye'nin sağlık sektörü son yıllarda ciddi büyüme kaydetmiş hatta başlı başına bir sektör haline gelmiştir. Tıbbi cihaz ve yatak sayısı gibi teknik alanlarda sayıları katlamıştır (Erol & Özdemir, 2014, s. 19). Bu bağlamda öncelikle hastane sayısına bakarsak 2002 yılında 1156 olan hastane sayısı 2019 yılında %33 artış göstererek 1538 olmuştur. Sağlık personeli sayısı ise 2002 yılında 91.949 'dan 2020 yılında 160.810 ulaşmıştır. Bunun yanında 2002 yılında 164.471 olan hastane yatağı sayısı 2019 yılında 237.504'e yükselmiştir.

Türkiye, yıllar içerisinde sağlık sektöründeki gelişmesi beşerî sermayesine katkıda bulunduğu söylenebilir ve sağlık harcamaları ile büyüme arasındaki ilişki detaylı bir şekilde çalışmalarda incelenen bir konu olmuştur. Sağlık, TÜİK'in mutluluk üzerine yaptığı çalışmada bireylerin mutluluk kaynağı olarak yıllar boyunca birinci sırada yer

⁵⁰<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Saglik-Harcamalari-Istatistikleri-2020-37192>

almaktadır ("TÜİK Kurumsal", 2020b)⁵¹. Buna rağmen mutluluk seviyeleri ile ilişkisi ve nasıl etkilediği üzerine yapılan çalışmalar oldukça sınırlıdır.

2.2.5. Türk hane halkının mutluluk profili

Mutluluk profilinin çizilmesi bir ülkedeki vatandaşların mutluluk oranların yanı sıra yaşam memnuniyet düzeylerine de bakılabilir. Ayrıca yaşadıkları yaşam alanlarından ve aldıkları hizmetlerden duydukları memnuniyet de önemli yer tutmaktadır. Bu hizmetlerin içerisinde asayiş, adli belediye, il özel idaresinin de oluşturduğu kamusal hizmetler ve eğitim, sağlık, ulaştırma ve çevre gibi yaşamsal alandaki hizmetler vardır. Mutluluğu belirleyen diğer etmenler ise kişinin umut düzeyi bireysel veya içinde yaşadığı toplumdan hissettiği baskı gibi toplumsal etmenler de bulunabilir (Aydın, 2020, s. 136).

OECD'nin Daha İyi Yaşam Endeksi mutluluğu etkilediği düşünülen on bir kategoride ülkeler incelenmektedir. Bu kategoriler konut, gelir, meslek, toplum, eğitim, çevre, sivil katılım, sağlık, yaşam memnuniyeti, emniyet, iş yaşam dengesi. Tüm bu kategoriler değerlendirildiğinde Türkiye'de son yirmi yılda vatandaşlarının yaşam kalitesi önemli şekilde ilerleme kaydetmiştir. Ancak Daha İyi Yaşam Endeksine bakıldığında Türkiye diğer OECD ülkelerine kıyasla iyi oluş açısından sınırlı performans göstermektedir ("OECD Better Life Index", 2022)⁵².

Net harcanabilir gelire göre düzenlenmiş kişi başı geliri OECD'nin ortalamasının altında kalmaktadır. Paranın mutluluğu satın alamadığı söylenebilse de yaşam kalitesinin iyileştirilmesi için kayda değer rol oynamaktadır. Çalışma çağındaki olan kişilerin %48'nin, yarısından azının istihdam edilmektedir. İstihdam edilenlerin yaklaşık %65'i erkeklerden %30'u kadınlardan oluşmaktadır. İş sahibi olmanın yanı sıra tam zamanlı çalışılan işte geçirilen zaman ve iş dışında bireyin gününün ne kadarını boş zaman olarak değerlendirebilmesi de mutluluğun önemli bir unsuru olan iş ve yaşam dengesi için gereklidir. Türkiye'de ücretli işlerde uzun saatler çalışanlar, istihdam

⁵¹<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yasam-Memnuniyeti-Arastirmasi-2020-37209>

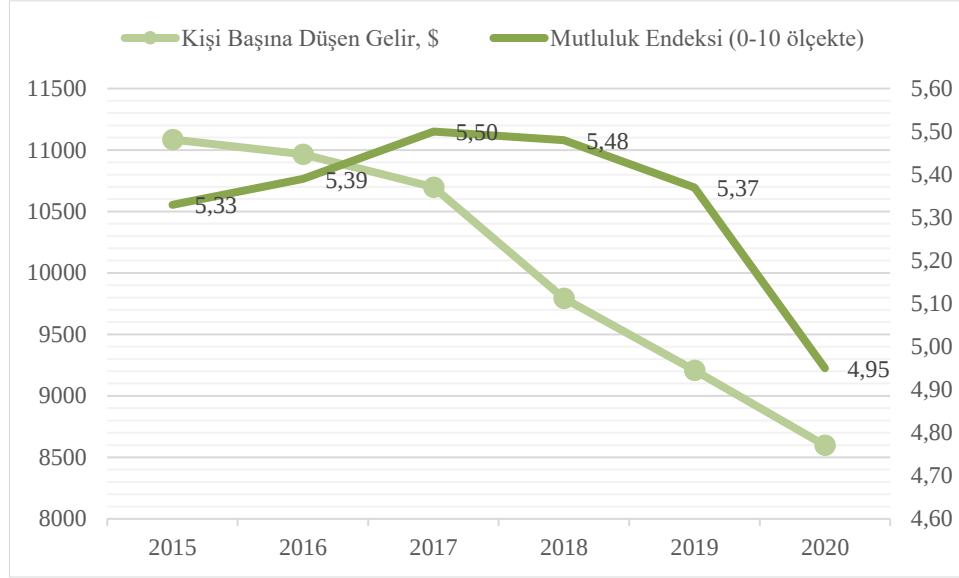
⁵²<https://www.oecdbetterlifeindex.org/countries/turkey/>

edilenlerin %25'ini oluşturmaktadır. Bu da %10 olan OECD ortalamasının üstedir, ancak 2011'de %46 olan bu oranda ciddi bir azalma görülmüştür. Türkiye'de tam zamanlı çalışanlar, günlerinin ortalama %61'ini veya 14,6 saatini yeme, uyuma gibi kişisel bakıma ve arkadaşlar ve aile ile sosyalleşme, hobiler, bilgisayar ve televizyon kullanımı gibi boş zamanlarına ayırmaktadır. OECD ortalaması olan 15 saat ile karşılaştırıldığında aşağısında olsa da oldukça yakın olduğu söylenebilir. Türkiye'de 25-64 yaş arasındaki yetişkinlerin %42'si lise eğitimini tamamlamıştır. Bu da OECD ortalaması olan %79'un oldukça altındadır ("OECD Better Life Index", 2022)⁵³.

Türkiye'de insanların %85'inin ihtiyaç duyduklarında güvenebilecekleri birini tanıdıklarına inandıklarını bildirmeleri orta düzeyde bir topluluk duygusunun, vatandaşların siyasi sürece katılımının bir ölçüsü olan seçmen katılımının son seçimlerde %86 olması ise yüksek düzeyde sivil katılımı olduğuna işaret etmektedir. Türkiye'deki zorunlu oy kullanma uygulamasının olması yüksek katılımın nedeni olabilir. Güvenliğin sağlanması ve vatandaşların kendilerini güvende hissetmesi öznel iyi oluş için temel bir unsurdur. Bu unsurun ölçülmesi için geceleri yalnız yürürken güvende hissedilmesi ve 100 000 kişi başına düşen cinayet sayısı olarak ölçülen cinayet oranı kullanılmaktadır. Diğer suçlara kıyasla özellikle cinayet oranının seçilmesinin sebebi cinayetlerin genellikle her zaman polise bildirilmesidir. Türkiye için %59'u (OECD ortalaması olan %74'ün altında) geceleri yalnız yürürken kendilerini güvende hissettiklerini bildirmiştir. Cinayet oranı ise OECD ortalaması olan 2,6'nın altında olup 100 000 kişide 1 cinayet oranı olduğu bulunmuştur. Bireylerin yaşamından genel memnuniyetlerini 0'dan 10'a kadar derecelendirmeleri istendiğinde, Türkler için bu oran OECD ortalaması olan 6,7'nin altında olup ortalama 4,9 puan olarak tespit edilmiştir ("OECD Better Life Index", 2022)⁵⁴. Tüm bu yaşam kalitesi istatistikleri karşılaştırıldığında Türkiye için başlangıç konumundan daha iyi olduğu ancak ortalamaya ulaşması için bile daha yol kat etmesi gerektiği söylenebilir.

⁵³<https://www.oecdbetterlifeindex.org/countries/turkey/>

⁵⁴<https://www.oecdbetterlifeindex.org/countries/turkey/>

Şekil 2.6. Türkiye için kişi başına düşen GSYH ve mutluluk endeksi ("Turkey GDP per Capita, 1998 – 2022 | CEIC Data", 2022), ("Turkey Happiness index- data, chart | TheGlobalEconomy.com", 2022)

Şekil 2.6'ya bakıldığında asırlık soru olan ekonomik büyüme mutluluğu etkiler mi sorusunun Türkiye için cevabına ilişkin bir fikir edinilebilir. Türkiye'de kişi başına düşen gelirin sürekli olarak azaldığı görülmektedir. 2015 ile 2016 yıllarında mutluluk ile kişi başına düşen gelir arasında ilişki ters yönlüyken 2017 yılı ve sonrasında birbiri ile aynı yönde hareket etmektedir. Buna neden olarak 2016 darbe kalkışması gösterilebilir çünkü güvenlik kaygısının yüksek olduğu durumda mutluluğun gelir ile olan ilişkisi kesilmektedir. Normal ekonomilerde gelir ile mutluluk arasında ilişki gözlenebilir.

Dünyadaki mutluluk raporlarında Türkiye'nin yerine bakıldığında Dünya Mutluluk Raporunda 93'üncü (Helliwell ve ark., 2020, ss. 20-21), Küresel Duygular Raporunda Olumlu Deneyim Endeksinde 48 puan (Dünya ortalaması 2020 yılı için 71 puan) (Gallup, 2021)⁵⁵, Mutlu Gezegen Endeksinde 102'inci sırada ("Happy Planet Index – How happy Is the planet", 2020)⁵⁶ ve Legatum Refah Endeksinde 93'üncü ("The

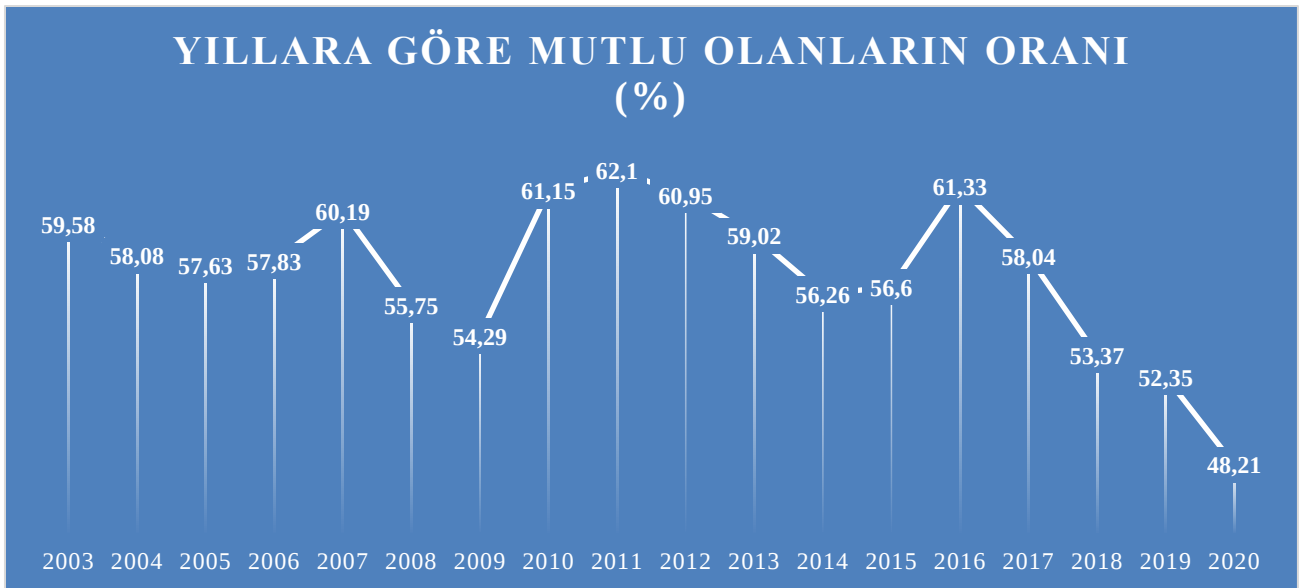
⁵⁵<https://www.gallup.com/analytics/349280/gallup-global-emotions-report.aspx>

⁵⁶<http://happyplanetindex.org>

Legatum Prosperity Index (2020) by the Legatum Institute Legatum Prosperity Index 2020", 2020)⁵⁷ sırada bulunmaktadır.

2.3. Türkiye'nin Mutluluk Verileri (TÜİK Yaşam Memnuniyeti Araştırması)

TÜİK'in gerçekleştirmiş olduğu Yaşam Memnuniyeti Anketi, Türkiye'deki mutluluğun ya da yaşam memnuniyetinin nesnel olan yaşam koşullarının ve öznel algıların kapsamında ülkedeki mutluluğun, demografik, ekonomik, çevre ve ülkenin durumu faktörleri açısından değerlendiren bir ankettir (Şeker, 2016, s. 20). Anket 2003 yılından bu yana yıllık olarak ülke düzeyindeki sonuçlarını yayınlanmaktadır, 2013 yılından itibaren ülke düzeyindeki sonuçlarının yanında il düzeyindeki sonuçları açıklamaktadır. Ankette kamu ve özel alanlarla ilgili katılımcıların memnuniyetini gösteren başlıklar da bulunmaktadır (Şeker, 2016, s. 66).

Şekil 2.7. Yıllara göre Türkiye'nin mutluluk oranı, Yaşam Memnuniyeti Anketinde 'çok mutlu' ve 'mutlu' olduğunu bildirenlerin yüzde toplamı ("TÜİK- Veri Portalı", 2022)

⁵⁷<https://www.prosperity.com/>

Türkiye’de kendini ‘çok mutlu’ veya ‘mutlu’ olarak değerlendiren kişi oranlarına bakıldığında neredeyse yarısından fazlasını mutlu olduğu görülebilir (Şekil 2.7). Bu oran ülkenin refahının arttığı düşünülen dönemlerinde %60'lara kadar çıkmış ekonomik krizlerin yaşandığı dönemlerde biraz da olsa etkilenmiştir. Ancak Türkiye’de yaşayanların mutluluk oranının ciddi düşüş yaşadığı, ölçüldüğü zamandan bu yana ilk defa yarının altına düştüğü, en düşük seviyeye ulaştığı dönemin 2019’dan sonra olduğu görülmektedir. En yüksek seviyeye ulaştığı yıl ise 2011 yılı olmuştur. 2016’da en yüksek ikinci seviyesine ulaştığı gözükse de o sene yaşanan darbe girişimi ve takibinde olan kurun ani yükselişiyle oluşan 2018 ekonomik krizi ile mutluluk oranları hızlı bir şekilde düşmüştür. Bu bağlamda Türkiye’deki bireylerinin mutluluklarının ülkenin ekonomik durumu ile yakından ilişkili olduğu söylenebilir ancak ülkede yaşanan en etkili iki ekonomik kriz, 1994 ve 2001 yıllarında, dönemlerinin mutluluk verilerinin olmaması kesin bir hükme varılmasını sınırlamaktadır.

TÜİK’in Yaşam Memnuniyeti Anketinin son yıldaki sonuçlarına bakılacak olunursa 2020 yılında Türkiye için mutlu olanların oranı %48,2 idi. Bu önceki yıla göre daha düşük bir orandır, 2019 yılında tespit edilen mutluluk oranı %52,4 idi. Mutsuz olan kişi sayısı ise önceki yıldaki %13,1 oranından %14,5 oranına yükselmiştir. Cinsiyete göre mutluluk oranlarından kadınların %53,1 iken erkeklerin %43,2 oranlarındadır. Yaşlara göre mutluluk oranlarında en mutlu olduğunu beyan eden yaş gurubu %57,7 oran ile 65 ve üzeri yaş grubudur, en düşük ise %45,4 oranı ile 35-44 yaş grubudur ("TÜİK Kurumsal", 2020)⁵⁸. En düşük mutluluk yaş grubu önceki yıl 55-64 yaş grubu iken 35-44 yaş grubuna düşmesi mutluluk ile yaş arasındaki U-şekilli ilişkinin minimum noktasının Türkiye için 35-44 yaş grubuna çekildiğini işaret etmektedir. Yapılan çalışmalarda ortalama olarak minimum yaş 40 ile 50 arasında bulunmaktaydı, Türkiye’de bu noktanın bulunduğu yaşların daha aşağıda olduğu düşünülebilir ("TÜİK Kurumsal", 2020)⁵⁹.

Geleceğe yönelik beklentiler mutluluğu belirleyen önemli bir faktördür. İnsanların geleceğe dair umutlu olmalarının mutluluk oranları üzerinde olumlu bir etkiye sahip

⁵⁸<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yasam-Memnuniyeti-Arastirmasi-2020-37209>

⁵⁹<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yasam-Memnuniyeti-Arastirmasi-2020-37209>

olduğu bilinmektedir (Aydın, 2020, s. 145). TÜİK'in yaşam memnuniyeti araştırmalarının kapsamında bu sebeple Türkiye'deki vatandaşların gelecek beklentileri, bir yıl sonrası için genel olarak yaşam beklenti sorularak araştırılmıştır. Buna göre 2020 yılında bir sonraki yıl için daha iyi olacağını söyleyenlerin oranı %20,9 iken aynı kalacağını bekleyenlerin oranı %37,3'idir. Daha kötü olacağı beklen kişilerin oranı ise %33,8'dir. Ancak kendi geleceklerine olan umut oranlarına bakıldığında ise yaklaşık olarak Türkiye'deki her on kişiden yedisinin umutlu olduğu söylenebilir ("TÜİK Kurumsal", 2020b)⁶⁰.

Mutluluk kaynağına ilişkin kişilerle ilgili; birinci sırada aile görülürken sırasıyla çocuklar, bireyin kendisi, anne ve baba, eş ve torun takip etmektedir. Mutluluklarının kaynağı olarak aileyi belirten kişilerin oranı %69,7 iken ikinci sırada bulunan mutluluk kaynağı olarak çocukları olduğunu belirten kişilerin oranı sadece %15,0 idi ("TÜİK Kurumsal", 2020)⁶¹. Mutluluğun kaynağı olarak görülen değerler sorusundan güç, başarı, iş, sağlık, sevgi, para ve diğer seçenekleri sunulmaktadır (Şeker, 2016, s. 68). Mutluluk kaynağı olan değerlerde ise birinci sırayı sağlık almaktadır, onu sırasıyla sevgi, başarı, para ve iş takip etmiştir. Mutluluklarının kaynağı olarak sağlığı gören kişilerin oranı ankette katılanların %70,9'ini oluştururken %12,8 oranında sevgi, %8,8 ile başarı, %4,6 ile para ve %2,3 ile iş oluşturmaktadır. Kamu hizmetlerinden memnuniyetin oranlarında en yüksek oranı asayiş hizmetlerinin aldığı görülmektedir. Katılımcıların %77,4'ü asayiş hizmetleri memnun olduğu beyan ederken %72,1'i ulaştırma ve sağlık hizmetlerinden, %63,9'u Sosyal Güvenlik Kurumu hizmetlerin, %60,4'ü adli hizmetlerden ve %56,2'si eğitim hizmetlerinden memnun olduklarını belirtmişlerdir ("TÜİK Kurumsal", 2020b)⁶². Mutluluğun kaynağı olarak ele alınan değere ilişkin ilk sırada yer alan sağlık ve mutluluk üzerine analizimizi geliştireceğiz.

⁶⁰<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yasam-Memnuniyeti-Arastirmasi-2020-37209>

⁶¹<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yasam-Memnuniyeti-Arastirmasi-2020-37209>

⁶²<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yasam-Memnuniyeti-Arastirmasi-2020-37209>

3. BÖLÜM: MUTLULUK VE EKONOMİ ARASINDAKİ İLİŞKİSİ

Bu bölümde ilk önce ekonomi bilimi içerisinde mutluluk kavramının neden bir değişken olarak yer alması gerektiği incelenecektir. Bunu takiben mutluluk ve ekonomi arasındaki nedensellik ilişkisi üzerinde durulacaktır. Türkiye için mutluluğun belirleyicilerini inceleyen analiz ve ölçek memnuniyeti analizi yapıp bulgular ortaya konulacaktır. Son olarak Türkiye’de sağlık ve mutluluk arasındaki ilişki incelenecektir.

3.1. Ekonomik Değişken Olarak Mutluluk

Mutluluk ekonomisi adı altında yapılan çalışmalar basitçe refahın belirleyicisi olarak mutluluğun kullanılması şeklinde sadece mutluluğun ekonometrisi olarak görülmemelidir. Bunun yerine gerçek bir mutluluk ekonomisi olarak, yani mutluluk değişkenini ekonomik modellere uygulamak ve mutluluğu ekonomik sonuçların bir öngörücüsü olarak kullanmak gerekmektedir. İlk başta ekonomistlerin odağı mutluluk ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiydi. Bu ilişki önce Easterlin tarafından incelenmiştir ve sonucunda aralarında bir ilişki olmadığı düşünülmüş ardından bunun nedeni olarak hedonik döngü ve sosyal karşılaştırma gösterilmiştir. Bu sonuca varılmasıyla mutluluk büyüme ilişkisinin statik bir doğası olduğu kabul edilmiştir, zamanla değişmeyen ancak belli bir anda pozitif yönlü olan bir ilişkiye sahip oldukları düşünülmüştür. Bunun yanında ekonomik büyümenin tüm insanların durumlarını daha iyi hale getirip getirmediği sorusu büyümenin sosyal maliyetinin incelenmesi ile yanıtlanabileceği üzerinde de durulmuştur. İnsanlar arasındaki ilişkiler ve sosyal uyum gibi refaha etki eden diğer etmenler göz ardı edilip büyümeye devam edilirse insanların refahını azalabilir. Büyümenin yaşam memnuniyetine olumlu etki ettiği görüldüğü durumlarda sosyal güvenin artışı ve eşitsizliğin azalışı büyümeyi takip etmektedir (Piekałkiewicz, 2017, ss. 361-362).

Easterlin Paradoksunun açıklamalarında kullanılan yaklaşımda mutluluk, çeşitli ekonomik ve ekonomik olmayan faktörlerle açıklanan bağımlı bir değişken olarak ele alınmaktadır ve mutluluk ekonomisindeki başlıca yaklaşım bu olmuştur (Piekałkiewicz, 2017, s. 362). Gayrisafi yurtiçi hasıla ülkedeki kişi başına düşen faydayı ya da kişi başına düşen mutluluğu ölçmek için kullanılan mükemmel olmayan bir temsili değerdir. GSYH’yi mükemmel olmaktan uzaklaştıran ise ülkedeki bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılamak için ellerinde olabilecek maddi imkanlar hakkında fikir verse de maddi

olmayan yaşam beklentisi veya temiz, güvenli bir ortam gibi insan ihtiyaçları hakkında çok fazla bir fikir vermemektedir. Hatta doğa kirlilik gibi negatif dışsallıkların söz konusu olduğu durumlarda, gelir ve büyüme arasındaki bağlantı negatif bile olabilir. Ayrıca gelir dağılımı adaletsizliği olduğunda GSYH'nin her bir birimlik artışı tüm vatandaşlar için aynı ölçüde faydaya dönüşmeyecektir (Kenny, 1999, ss. 4-6).

Mutluluk verileri, ekonomide fayda kavramını ölçmek için kullanıldı. Bireylerin karar verme sürecinde ve faydayı maksimize etmek için mutluluğun kullanılması önerilmiştir. Çünkü insanların birincil hedefinin mutluluk düzeylerini en yüksek seviyeye çıkarmak olduğu varsayılmaktadır ve mutluluk bir karar verme aracı olarak evrimleşmiştir. Bu anlamda, mutluluğu maksimize etmenin, aynı olmasa da standart ekonomik yolla faydayı maksimize etmek ile yakından bağlantılı olduğunu söylenebilir (Piekałkiewicz, 2017, s. 363).

Mutluluk verilerinin ekonomik alanda kullanılabileceği önemli bir yer ise piyasa dışı ya da parasal değer ile ölçülemeyen malların etkisinin analizidir (Piekałkiewicz, 2017, ss. 363-364). Özellikle kişilere durumları sorularak elde edilen öznel iyi oluş verileri, objektif verilerin gösteremediği bazı bilgiler sağlayabilmektedir. Örneğin, yalnızca maaş ve tazminata bakan bir ekonomist için işçilerin işten ayrılmaya karar vermesi anlamlı gelmeyebilir ancak iş tatmini veya anlamı olan bir işte çalışma duygusu gibi algıları eklendiğinde, iş değişiklikleri ve işten ayrılmalar bazı durumlar için kaçınılmaz görünebilir (Nikolova & Graham, 2020, s. 2).

Mutluluk ekonomisinde alternatif bir yaklaşım, psikolojik iyi oluşu ekonomik sonuçların bir belirleyicisi olarak ele almaktır. Öznel iyi oluşu işyerindeki başarı ile ilişkilendirilirse, mutlu ve memnun olan çalışanların üretkenlik, iyi örgütsel vatandaşlık, iş arkadaşlarıyla iyi ilişkiler ve daha iyi çatışma çözümüleme becerileri gibi olumlu etkilerinin olması, verimliliklerine artış şeklinde yansıtılabilir (Piekałkiewicz, 2017, s. 365). Mutluluk ile verimliliğin ilişkisi çeşitli sosyal çalışmalarda incelenmiştir. Bu çalışmaların bulgularında yaşam memnuniyeti yüksek bireylerin verimliliklerinin diğer bireylere göre daha yüksek olduğu ve genel anlamda daha iyi maaş ve pozisyonlarda oldukları gözlemlenmiştir. Bireylerdeki yüksek mutluluk seviyeleri, iş arkadaşları, üstleri ve ilgilendikleri müşteriler ile olan ilişkileri gibi sosyal ilişkilerinde yardımlaşma ve memnuniyetin artışı ile ilişkilendirilmiştir. Sonuçta daha mutlu çalışanların işlerinde hem diğer iş arkadaşlarına yardım etme gibi kişiler arasındaki ilişkilerinde hem de öz-yeterlik ve görev ısrarı gibi kendi motivasyonlarında daha iyi performans gösterdikleri

söylenebilir. Bunun sebebini açıklamak için yapılan bir çalışmada mutlu insanların başarılı davranışlar sergileyip sergilemediği, işyerinde mutluluğun başarıdan önce gelip gelmediği ve mutluluğun işyerinde başarıya yol açıp açmadığı gibi soruların üzerinde durulmuştur. Ancak bu sorulara kesin bir yanıt bulunamamıştır. Oswald ve diğerlerinin (2015) yapmış oldukları çalışma sonucunda insan iyi oluşu ile performansı arasında nedensel bir ilişkinin varlığına dair net kanıtlar sunmuşlar ve nedensellik sorununun üstesinden gelmişlerdir. Elde ettikleri bulgulara göre mutluluk üretim için bir girdi olmaktan ziyade bir çıktı durumundadır. İnsanların hayatlarında yaşadıkları kötü olaylar sonucunda mutluluklarındaki azalma sistematik olarak düşük üretkenlik seviyeleri ile ilişkili olduğu görülmüştür (Piekałkiewicz, 2017, ss. 365-367).

Mutlu olmanın üretkenlik üzerindeki olumlu etkisi, diğer bazı temel ekonomik sonuçların neden bireysel yaşam memnuniyeti tarafından belirlenebileceğini açıklamaktadır. Neo-klasik yaklaşımda emeğin marjinal ürün değeri, kâr maksimizasyonu sağlayan istihdam düzeyindeki ücrete eşit olmaktadır. İşçinin üretkenliği kazancının belirlenmesi ile direk olarak ilişkilidir. Sonuç olarak, üretkenliğin bir belirleyicisi olarak mutluluk, doğal olarak aynı zamanda ücretin bir belirleyicisi haline gelebilir. Yapılan boylamsal çalışmalarda ise öznel iyi oluşun bireyin gelirinin bir öngörücüsü olarak kullanılmasının mantıklı olduğu gösterilmiştir. İşgücü piyasasındaki bir bireyin seçimleri ve sonuçlarının yorumlanmasında öznel iyi oluşun rolü önem arz etmektedir. Mutsuzluk işte daha düşük performansa neden olabilir ve bu nedenle iş kaybına yol açabilirken iş tatminsizliğinin neden olduğu mutsuzluk, iş değiştirme kararını vermeye zorlayabilir. Mutluluk ise bireyin tekrardan iş bulmasında önemli bir rol oynamaktadır. Daha mutlu olduğunu bildiren insanların işsiz kalma olasılıklarının daha düşük olduğu görülmüştür (Piekałkiewicz, 2017, ss. 367-369).

3.2. Mutluluk ve Ekonomi Arasındaki Nedensellik İlişkisi

Mutluluğun insanın bulunduğu bir durumdan ziyade yaşam şekli olarak görülmesi ve temel ihtiyaçların karşılanmasından asıl mutluluğun doğduğuna inanılması çok yüksek seviyelerdeki gelirin mutluluğa gerçekten herhangi bir etki bırakıp bırakmadığının yıllar içinde sorgulanmasına neden olmuştur (Kenny, 1999, s. 3).

Klasik iktisatçılar insan doğasını yöneten hislerin insan davranışını açıklamadaki etkisi ile ilgileniyorlardı. Ekonomideki marjinal devrime kadar duygulara olan ilgi devam etmişti ancak bu içsel motivasyonu yok sayan fayda kavramının geliştirilmesiyle

duygular ihmal edilebilecek bir faktör olarak ele alınmaya başlandı. Son yıllarda nörolojik ve psikolojik çalışmaların sağladığı katkılarla mutluluğun karar vermede önemli rol oynadığı ve bu kavramın deneysel olarak da araştırılabileceğini gösterilmiştir. Günümüze kadar, ekonomistler temel olarak makroekonomik değişkenlerin ve bireysel özelliklerin öznel iyi oluş üzerindeki etkilerini incelediler. İşsizlik, enflasyon, gelir, medeni durum, sağlık durumu, cinsiyet gibi değişkenlerin mutluluğu etkileyip etkilemediği sorusuna yanıt aranmaktaydı. Ancak tersi yöndeki etki, daha az ilgi gören bir konu olmuştur. Ekonomistler ve psikologlar tarafından öznel iyi oluş üzerine yapılan son çalışmalarda ters yönde de bir etkinin olabileceği öne sürülmektedir. Psikolojik deneyler, daha mutlu insanların daha az mutlu olan insanlardan farklı davranma eğiliminde olduğunu ancak bu davranışların nedenselliğinin yönü, belirsizliğini korumaktadır. Mutluluk ile bireylerin ekonomik davranışları arasında nedensel bir ilişkinin olması mutluluk çalışmalarının politika oluşturulurken dikkate alınması gerektiğini de ima etmektedir (Güven, 2007, ss. 1-2). Yapılan psikolojik çalışmalar sonucunda mutlu bireylerin mutsuz bireylere göre daha farklı davrandığı ortaya konulmuştur. Mutlu bireyler, daha az mutlu bireylere kıyasla, gelirlerini farklı oranlarda biriktirip harcamaya, zaman içerisindeki dağılımını farklı şekilde yapmaya daha yatkındırlar. Aynı şekilde belirli mal ve hizmetlerin farklı kombinasyonlarını elde etme olasılıkları da daha yüksektir. Mutluluk bireylerin gelirini, sağlığını ve diğer bazı faktörleri etkilemektedir. Daha mutlu bireylerin daha fazla para kazanıp sağlıklarının daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Bunun dışında mutlu bireyler, mutsuz bireylere kıyasla daha fazla risk aldıkları görülmüştür (Güven, 2007, ss. 6-7).

Mutluluk ya da yaşam memnuniyeti o kadar kapsamlı kavramlar olması, ilgili analizlerde bir değişkene etki eden etmenin mutluluk olmadığından, gözlemlenmeyen bir değişkenin mutluluğa sebep olmadığından hatta gözlemlenen bir değişkenin mutluluğa sebep olmadığından emin olmak oldukça zordur. Nedenselliğe dair en sağlam kanıtlar piyango kazançları veya siyasi değişimler gibi dışsal şoklar biçiminde yapılan doğal deneylerle sağlanmıştır (MacKerron, 2011, s. 715).

Mutluluğun aslında büyümeye neden olabileceğini öne süren temel mutluluk ile işbirlikçi bir toplum arasındaki bağlantıdır. Ekonomik büyüme için güven ögesinin önemini işlem maliyetlerini önemli ölçüde azaltması şeklinde öne sürülmektedir. Ekonomik ortamda güven ögesinin yokluğu veya yeterli derecede olmaması kapsamlı kuralların, sözleşmelerin, davaların ve bürokrasi tarafından engellenecek olan belirli

ekonomik örgütlenmelerin olmasına neden olabilir. Ekonomik büyüme için güven ve eşitliğin önemi olması ve mutlu bir toplumun varlığı durumunda güvenilir ve uyumlu bir toplumu doğurması, yani mutlu toplum ile güvenilir toplum arasındaki olası bağlantı, mutluluğun ulusal servete uzanan bir ilişkisinin de olabileceğini düşündürmektedir (Kenny, 1999, ss. 9-10).

Sosyal bilimciler arasında insanların mutlulukları ve verimlilikleri arasındaki bağlantının incelenmesi ilgi gören bir konu olmasına rağmen oldukça az bulgulara ulaşılmıştır. Ulaşılan sonuçlara göre ise insanların mutluluklarının verimlilikleri üzerinde kayda değer bir etkisi olduğu yönündedir (Oswald, Proto & Sgroi, 2009, ss. 3-4). Mutlu insanların başarılı ve kendini geliştiren insanlar olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bunun bir nedeni ise başarının da mutluluğa neden olmasıdır. Mutlu insanların daha sık olumlu duygular ve belli uyum özellikleri göstermesi, mutluluğun da başarıya sebep olabileceğini desteklemektedir. Kişiliğe ve geçmiş başarılarla dayanan mutluluk, genellikle daha fazla başarıya yol açan davranışları besleyebilir (Lyubomirsky, King & Diener, 2005, ss. 845-846). Ekonomi açısından bunun anlamı, araştırmacılar için duyguların etkisine daha fazla dikkate alması ve uygulamalı psikoloji ile uygulamalı ekonomi arasında köprüler kurulması gerektiğidir. İşyerinde mutluluğun artmasının beraberinde üretkenlikte bir getiri sağlaması firmaların terfi politikaları ve iç işgücü piyasalarını yapılandırmaları üzerinde sonuçları olduğunu göstermektedir. Bu nedenle yönetim ve insan kaynakları uzmanları için dikkate alınması gereken bir konu olabilir. Son olarak da mutluluk insan üretkenliğini artırması makroekonomik düzeyde bile işleyebilecek, kendi kendini güçlendirerek büyüyecek döngülerin olma olasılığını artırmaktadır (Oswald, Proto & Sgroi, 2009, s. 23).

3.3. Türkiye’de Mutluluk ve Ekonomi İlişkisi

Türkiye İstatistik Kurumunun yapmış olduğu yaşam memnuniyeti araştırmasıyla Türkiye’de mutluluğa etkisi olan sosyo-demografik faktörlerin neler olduğu ve nasıl etki ettiği hakkında daha fazla bilgi elde edilebilir. Bu veriler incelendiğinde cinsiyete göre mutluluk dağılımında kadınların erkeklere göre daha mutlu olduğu sonucu genel olarak diğer çalışmalarda da görülen bir sonuçtur. Yaşa göre bakıldığında bazı çalışmalarda öngörülen U şeklindeki ilişki, en düşük mutluluk seviyelerine 45 ile 54 yaşlarında, 65 ve üstü yaş aralığında da en yüksek mutluluk seviyelerine ulaşıldığı sonucunu

Türkiye’deki mutluluk yaş dağılımında kesin olarak görülmediği saptanmıştır. Türkiye için en belirgin olarak görülen ilişkinin ise negatif olduğudur, yani yaş ilerledikçe mutluluk seviyelerinin düştüğü şeklinde bir ilişki bulunmuştur. Eğitim durumuna bakıldığında ise mutluluk seviyelerinin en düşük olan grubun ilkökul mezunları, en yüksek olan grubun ise üniversite mezunlarında görüldüğü tespit edilmiştir. Belirgin bir sonuca varılamasa bile eğitim seviyesi ile mutluluk arasındaki ilişkinin zayıf bile olsa pozitif yönde olduğu bulunmuştur. Medeni durum ve mutluluk ilişkisi Türkiye’nin verilerinde belirli olan bir ilişkiye işaret etmemiş olmakla birlikte evli kişilerin mutluluk seviyelerinin yüksek olduğu boşanmış kişilerin ise düşük olduğu görülmüştür (Kangal, 2013, ss. 226-228).

Çalışmamızda önce yapılacak analizlere yönelik literatür taraması yapılmıştır. İlk olarak analizimizde mutluluğa etki eden faktörler incelenerek mutluluğun belirleyicileri saptanmıştır. Daha sonra ölçek memnuniyeti teorisinden yararlanılarak bir analiz yapılmıştır. En sonun da ise “her şeyin başı sağlık” ünlü sözünden ve Türkiye’deki bireylerin mutluluklarının başlıca kaynağı olarak büyük bir yoğunlukla sağlık demesi, Mutluluk ve sağlık arasındaki ilişkiyi incelememiz gerektiğini düşündürdü. Bu nedenle son kısımda bununla ilgili analiz yer almaktadır.

3.3.1. Mutluluk üzerine literatür taraması

Mutluluk ile ilgili yapılan çalışmalar farklı alanlara ayrılarak incelenmiştir. İlk önce yaş, medeni durum, eğitim gibi bireysel özellikler ile mutluluk ilişkisini inceleyen çalışmaların incelenmiştir. Sonrasında gelir, işsizlik, kurumsallık, sosyal sermaye ve karşılaştırma gibi bireysel faktörlerin dışındaki etmenlerin mutluluk ile ilişkisini analiz eden çalışmalar üzerinde durulacaktır. Sağlık ve mutluluk ilişkisini inceleyen çalışmalar incelendikten sonra “ölçek memnuniyeti” kavramını kullanarak analiz yapılmış çalışmaların üzerinde durulacaktır. Son olarak da Türkiye’de mutluluğu inceleyen çalışmalar özetlenmektedir.

3.3.1.1. Bireysel özellikler ve mutluluk

Frijters & Beaton (2012), Almanya (GSOEP), Avustralya (HILDA), ve İngiltere’nin (BHPS) veri setlerinden yararlanarak mutluluk ile yaş arasındaki ilişkiye yaygın olarak kullanılan sosyo-ekonomik değişkenler de eklenerek incelediğinde, açık

bir şekilde bu ilişkinin bir ‘U’ şeklinde olduğunu ortaya koymuşlardır (Frijters & Beaton, 2012, s. 539). Yaptıkları çalışmada belirli bir başlangıç mutluluk düzeyine sahip bir birey için ham mutluluğun yaşam döngüsü boyunca nasıl değiştiğini ve diğer değişkenler değişmediğinde yaştan mutluluk üzerindeki potansiyel nedensel etkisini incelemişlerdir (Frijters & Beaton, 2012, s. 538). Kullanılan istatistik model,

$$LS_{it} = \alpha + X_{it}\beta_1 + \beta_2 age + \beta_3 age^2 + \varepsilon_{it} \quad (3.1)$$

şeklinde dir. Burada LS_{it} yaşam memnuniyeti yani bireysel mutluluk, α sabit, X_{it} gelir, sağlık, istihdam durumu gibi zamana göre değişen sosyo-demografik değişkenleri, $age + age^2$ yaş etkisi, ε_{it} hata terimini temsil etmektedir. Mutluluk ekonomisi literatüründeki yaş ile mutluluk arasındaki U-şekli, mutluluk regresyonlarında yaş değişkeninin negatif katsayısı ve yaştan karesi değişkeninin de pozitif katsayısı ile birleşiminden çıkartılır. Kontrol değişkenleri istihdam, gelir, birliktelikler, çocuk sayısı, eğitim ve bazen birinin nerede yaşadığına ilişkin göstergeleri içermektedir. Yaştan yaşam memnuniyeti üzerindeki etkisinin güçlü olduğu, doğrusal yaştan etkisinin her zaman negatif, yaştan karesinin etkisinin ise pozitif olduğu ve bir U-şeklini işaret ettiği doğrulanmaktadır. Mutluluğun minimumunun meydana geldiği yaş, lineer yaş katsayısının negatifinin, yaştan karesinin katsayısının iki katına bölünmesiyle bulunduğu dikkate alınırsa çalışmaların çoğunluğunda bulunan mutluluğun minimumunun gerçekleştiği yaş 55 olarak tespit edilmiştir (Frijters & Beaton, 2012, ss. 526-529).

Öz-belirleme (self-determination) teorisinin ortaya koyduğu insanların işlerindeki özerkliğe önem verdiklerini ve bunun doğuştan gelen psikolojik bir ihtiyaç olduğudur. Bu teori ışığında bireyler için işyeri özerkliğinin işyeri memnuniyetinin önemli bir belirleyicisi olarak öne çıkacağını görmek zor değildir. İş ve yaşam memnuniyeti sağlayan faktörlerin birbiri ile etkileşime girdiği bu bağlamda söylenebilir. Özerkliğin iş ve yaşam memnuniyetini artırdığı varsayımın tek yönlü olduğunu kabul etmek işinden daha memnun bireylerin daha fazla özerklik sağlayan yönetsel mevkilere geldiği gerçeği göz ardı etmek olur. İş ve mutluluk ilişkisindeki buna benzer içsellik problemleri geleneksel çok değişkenli regresyon yöntemleri ile aşmak zordur (Coad & Binder, 2014, ss. 263-264). Bu nedenle Coad & Binder (2014) mutluluk ile iş memnuniyeti arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarında veriye dayalı yapısal VAR'ları (vektör otoregresyonları) kullanarak bu sorunu gidermeye çalışmışlardır. VAR ekonometrik

yöntemi yakın zamanda öznel iyi oluş ile ilgili çalışmalarda uygulanan bir yöntemdir. Bu çalışmada yapısal VAR yaklaşımı kullanılarak iş ve yaşam memnuniyeti ile işyeri belirleyicilerinden en önemlilerinden bazıları arasındaki nedensel bağlantılar değerlendirilmiştir. Kullanılan veri seti 1984-2008 yılları arasında Alman Sosyo-Ekonomik (SOEP) hane halkı panel verileridir ve işyeri ile ilgili bilgi elde edilmek istenildiği için sadece çalıştığını bildiren (çoğu tam zamanlı diğerleri ya yarı zamanlı ya marjinal istihdam statülerinde ya da eğitiminde olmak üzere) bireylere ait veriler ele alınmıştır. Bireyin sağlık durumu ve medeni durumu gibi bireyin yaşamı ile ilgili değişkenlerin yanı sıra işte çalışılan saat sayısı ve bireyin mesleğiyle ilişkili özerkliği gibi doğrudan işyeri ile ilgili değişkenlere yer verilmiştir. Özerklik değişkeni memurlar, işçiler ve çalışanlar ve serbest meslek sahipleri için diğer özelliklerin yanı sıra görev tanımlarına, mesleki eğitime, sorumluluklara ve şirket büyüklüğüne dayalı olarak özerklik düzeyleri ayırt edilmiştir. Böylece beş düzenli özerklik düzeyi ve buna ilave en düşük düzey olarak çıraklık düzeyi (stajyerleri ve stajyerleri kapsayan) tanımlanmıştır. Düşük düzeylerde kol işçileri gibi meslek grupları varken en yüksek düzeyde yöneticiler ve serbest akademisyenler bulunmaktadır. Serbest meslek sahibi olan bireyler ise çalışan sayılarına bağlı olarak 3 ile 5 özerklik seviyeleri arasında sınıflandırılmıştır (Coad & Binder, 2014, ss. 264-265).

Değişkenlerin zaman içindeki değişiminin diğer değişkenlerle nasıl ilişkili olduğunun üzerinde durulmuştur, bunu gözlemlemek amacıyla çeşitli değişkenleri karşılıklı ve içsel olarak ele alan VAR kullanılmış, bu değişkenler arasında birden çok potansiyel zamanlar arası ilişki ortaya konulmak istenmiştir (Coad & Binder, 2014, s. 265). En Az Mutlak Sapma (medyan regresyon) kullanılarak tahmin edilen indirgenmiş biçimli VAR için aşağıdaki regresyon denklemi kullanılmıştır.

$$w_{i,t} = a + \sum_{\tau=t-s}^{t-1} \beta_{i,\tau} w_{i,\tau} + \varepsilon_{i,t} \quad (3.2)$$

İfadede $w_{i,t}$ bağımlı değişkeni içsel değişkenleri içeren bir $m \times 1$ vektörüdür. Burada a bir sabittir, $\beta_{i,\tau}$ $m \times m$ 'lik VAR katsayılarını içeren bir matristir ve $\varepsilon_{i,t}$ hata terimidir (Coad & Binder, 2014, s. 265). İncelenen ana değişken özerkliktir ve özerkliğin geri kalan tüm değişkenler üzerindeki etkisidir. Özerkliğin, iş ve yaşam memnuniyeti açısından olumlu bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Bu da serbest çalışanların mutluluk düzeylerinin şirketlerde çalışanlara kıyasla daha yüksek olmasını açıklamakta,

aynı zamanda küçük şirketlerde çalışanların da yaşam memnuniyetlerinin daha yüksek olması ile ilişkili olabilir (Coad & Binder, 2014, s. 265).

Diğer üstünde durulması gereken bir değişken ise çalışma saatleridir. Bunun iş memnuniyeti ve gelire olumlu bir etkisi olduğu görülmüştür. Bununla birlikte işte çalışılan saatin artmasıyla iş memnuniyetin arttığı görülmekte, ancak bu nedenselliğin tersi geçerli olmamaktadır. Yani iş memnuniyetinin artmasıyla işte çalışılan saat artmamaktadır. Bunu genellikle yarı zamanlı ya da daha az çalışma saati olan işlerin tam zamanlı işlere göre istihdamının elverişli olmayan güvencesiz olmasıyla açıklanabilir. Önceki çalışmalarda bulunan çalışma saatleri ile mutluluk arasındaki ters yönlü ilişki ile bu bulgu çelişmektedir. Ancak son zamanlarda yapılan çalışmalarda işte çalışma saatinin artması çoğunlukla kadınlarda yaşam memnuniyetini azalttığı ortaya konulmuştur. Dolayısıyla artan çalışma saatleri her zaman için mutluluğu azaltmamaktadır. İş memnuniyetinin yaşam memnuniyetine olan pozitif katkısının yanı sıra gelire de olumlu katkısı vardır. Bu da işinden memnun olan kişinin daha fazla verimli olacağı ile açıklanmaktadır. Verimliliği artan kişi daha fazla terfi elde edecektir bu da gelirini. İş memnuniyetinin artması ayrıca sağlık sorunlarını ve bireysel endişeyi azaltmaktadır. Dolayısıyla işinden memnun olmak fiziksel ve zihinsel olarak bireyi olumlu etkilemektedir. Bu çalışmada bulunan en önemli sonuç bireylerin kariyer yollarını seçerken öncelikle özerklik veya kişisel özgürlük açısından değerlendirme yapmaları, ardından ne kadar çalışacaklarına karar vermeleri önemlidir. İşte insanların öznel iyi oluşlarının bu kararların sonucunda belirlendiği öngörülmektedir (Coad & Binder, 2014, ss. 266-267).

Eğitimin dolaylı etkisini görmek için dört Doğu Asya ülkesi ile yapılan çalışmada eğitim manevi olan faktörlere aracılık etmesiyle mutluluğu etki ettiği görülmüştür. Dolayısıyla eğitim ve mutluluk ilişkisinde geleneksel olarak başvuru olan tekli denklem yaklaşımdan ziyade yapısal eşitlik modelinin kullanılması daha sağlıklı sonuçlar doğurabilecektir (Powdthavee, Lekfuangfu & Wooden, 2015, ss. 10-11). Bu doğrultuda Powdthavee, Lekfuangfu & Wooden (2015) yaptıkları çalışmada 2001-2010 yıllarını kapsayan Avustralya'da Hane Halkı, Gelir ve Emek Dinamikleri anketinin verileriyle yapısal eşitlik modelini kullanarak eğitim ve yaşam doyumu arasındaki gelir, istihdam, evlilik, çocuklar ve sağlıkla olan göreceli dolaylı ilişkilendirmeleri aynı anda karşılaştırılabilmişlerdir. Bu veri seti kullanılarak yapılan önceki çalışmalarda gelir, sağlık ve sosyoekonomik değişkenlerin, eğitim değişkeni için kontrol edildiği tek

denklemleri modelin regresyon denklemlerinin sonucunda eğitimin yaşam memnuniyeti ile ilişkisi istatistiksel olarak anlamlı ve sıklıkla negatif olarak bulunmuştur. Bu da Avustralya için eğitimin refahı düşürdüğüne dair büyük ölçüde yanlış bir yoruma yol açabilmektedir (Powdthavee, Lekfuangfu & Wooden, 2015, s. 11). Powdthavee, Lekfuangfu & Wooden'ın araştırmalarında yapılan ampirik analizde eğitim faktörünün insanların genel yaşam doyumlarını öngörebilmede kullanılabilmesi için farklı yollarla nasıl etkilendiğini daha iyi anlamak için eğitim tarafından açıklanan potansiyel aracı faktörlerdeki varyasyon miktarını tahmin edilmiş olması ve aynı zamanda yaşam memnuniyetinin bu potansiyel aracı faktörlerdeki varyasyonlarla nasıl açıklandığını belirlenebilmiş olması gerektiğini belirtmişlerdir. Eğitimin yaşam doyumu üzerindeki dolaylı etkisini yetişkinlerde görebilmek adına gelir, istihdam, evlilik, çocuklar ve sağlık durumu çıktıları kullanılmıştır. Ayrıca kadın ve erkekler için farklı sonuçların olup olmadığı ve bu dolaylı etkinin zaman içinde ne kadar istikrarlı olduğu da incelenmiştir (Powdthavee, Lekfuangfu & Wooden, 2015, s. 11).

Zimmermann & Easterlin (2006), Alman Sosyo-Ekonomik Panelinin 1984-2004 yılları aralığındaki verilerini kullanarak yaptıkları çalışmada, evlilik gibi birlikteliklerin kurulması bireyin mutluluk seviyelerine olumlu etki ettiği görülürken ayrılık veya boşanma yoluyla bu birlikteliklerin dağılmasının kayda değer olumsuz etkisi olduğu tespit edilmiştir. Buldukları sonuçlara göre evliliğin ilk ve ikinci yıllarında bireyin mutluluk seviyelerine fazladan olan bir artış görülmektedir, bu da balayı etkisi denilen etkinin varlığına işaret etmektedir. Bozulmamış evliliklerde bireylerin mutluluk seviyeleri iki yıldan sonra alışıma yansıtacak şekilde düşüş gösterse de evlilik öncesine göre önemli ölçüde yüksek kalmıştır. Önceki çalışmalarda görülen mutluluk seviyelerinin iki yıldan sonra evlilik öncesindeki seviyesine döndüğü sonucu yaşam memnuniyetini olumsuz etkileyen diğer yaşam koşullarının kontrol edilmediğinden kaynaklanıyor olabilir. Çalışmanın bulguları yaşam geçişlerine ve olaylara hızlı adaptasyonun yaygın olduğu ve mutluluğun genetik ve kişilik tarafından belirlenen bir ayar noktasında olduğu modeline aykırı sonuçlar vermiş ve evlilik gibi kurulan kalıcı birlikteliklerin kişinin yaşam memnuniyetine olumlu etki ettiğini bulmuştur (Zimmermann & Easterlin, 2006, ss. 13-14).

3.3.1.2. Gelir, nispi gelir ve mutluluk

Mikucka, Sarracino & Dubrow (2017) çalışmalarında, ekonomik büyümenin iyi oluş ile uyumlu olarak ilerlemesinin sosyal güvenin artması ve zengin ülkeler için gelir eşitsizliğinin azalması koşullarının sağlanmasıyla olabileceğini iddia etmektedirler. Ekonomik büyüme ve öznel iyi oluş arasındaki olumlu ilişkinin artan sosyal sermayenin ve azalan gelir eşitsizliğine bağlı olduğunu ve gelir eşitsizliği ve sosyal güvenin hafifletici etkileri ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeylerine göre farklılık gösterip zengin ülkelerde gelir eşitsizliği ve sosyal güvenin hafifletici rolünün daha güçlü olduğu hipotezleri üzerinde durulmuştur. Çalışmada kullanılan veri seti 1981–2012 dönemini kapsayan Dünya Değerler Araştırması–Avrupa Değerler Çalışması (WVS–EVS) entegre veri setidir. Değişkenler bireysel düzeyde, ülke dalgası düzeyinde (bu düzeyde belirli bir ülke için makro değişkenlerdeki zamanla meydana gelen değişiklikler ölçülmüştür) ve ülke düzeyinde hesaba katılmaktadır. Bireysel düzeydeki değişkenler, ana bağımlı değişkenimiz olarak yaşam memnuniyetini, ülkeler ve dalgalar arasındaki örnek kompozisyonundaki farklılıkları içeren bir dizi kontrol değişkenini içermektedir. Ülke dalgası ve ülke düzeyinde GSYH, sosyal güven ve gelir eşitsizliği bulunmaktadır. Makro değişkenlerimizin zaman içindeki değişiklikleri de dahil olmak üzere hem bireysel hem de ülke özelliklerinin bir fonksiyonu olarak insanların yaşam memnuniyetini modellemek için çok düzeyli regresyon analizi kullanılmıştır. Çok düzeyli yöntemin OLS yöntemine göre avantajı, gözlemler için kabul edilen temel varsayımlardan olan bağımsızlığı karşılamayan hiyerarşik verileri doğru bir şekilde modellemesidir.⁶³ Bağımsızlık varsayımını kabul edip üzerinde durmamak tahminlerin standart hatalarını aşağı doğru saptırılmalarına neden olabilir, bunun sonucunda ise teorik olarak önemli kabul edilebilecek sonuçların hatalı bir şekilde ret edilmesine veya desteklenmiyor olmasına sebep olabilir. Bu analize göre gelir eşitsizliği ve sosyal

⁶³Ekonomik büyüme ile yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkiyi inceleyen literatürde metodolojik sınırlamalar mevcuttur. Ekonomik büyümenin, ülke düzeyinde bir değişken olması, yapılan analizlerde kullanılan birmlerin ülke düzeyinde tasarlanmasına yöneltti. Yaşam memnuniyeti başlangıçta bireysel düzeyde toplanan gözlemlerden oluşmaktadır. Bu tür bir tasarım, yaş, cinsiyet ve medeni durum gibi bireysel düzeyde yaşam memnuniyeti bağıntılarının kontrol edilmesine olanak sağlamamaktadır. Bu gibi durumlarda, çok düzeyli regresyon, mevcut bilgilerin kullanımını en üst düzeye çıkararak bireysel ve toplu düzey değişkenleri uygun şekilde birleştirmeye izin verdiği için daha iyi bir çıkarım yöntemidir.

güvendedeki değişiklikler, ekonomik büyüme ve yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkiyi hafiflettiğine dair ampirik sonuçlar bulunmaktadır (Mikucka, Sarracino & Dubrow, 2017, ss. 448-452).

Ferrer-i-Carbonell (2015), çalışmasında, Alman Sosyo-Ekonomik Paneli (GSOEP) veri setini kullanarak bireysel rastgele etkileri olan Sıralı Probit model ile mutluluk ve nispi gelir arasındaki ilişkinin analizini yapmıştır. Sonuçlara göre gelirin öznel iyi oluş üzerindeki etkisi küçük bile olsa diğer nesnel değişkenlerle karşılaştırıldığında önemsiz bir etki değildir. Hane halkı gelirindeki bir artış ile birlikte aynı oranda referans grubunun gelirindeki artışın öznel iyi oluş açısından önemli değişikliklere yol açmadığı görülmüştür. Başka bulunan sonuç ise bireyin kendi geliri, referans grubunun gelirine kıyasla ne kadar fazla ise birey o kadar daha mutlu olur. Karşılaştırma etkisinin asimetrik olduğu bulunmuştur, yani karşılaştırmalar çoğunlukla yukarı yönlüdür. Bunun anlamı ise fakir olan bireylerin öznel iyi oluşları, gelirlerinin referans gruplarından daha düşük olması gerçeğinden olumsuz etkilenirken zengin olan bireylerin iyi oluşları ortalamanın üzerinde bir gelire sahip olmalarından etkilenmemektedir (Ferrer-i-Carbonell, 2005, ss. 1014-1015). Nispi gelir ile mutluluk arasındaki ilişkiyi inceleyen bir başka çalışmada Tayvan Sosyal Değişim Anketi, 1999 – 2002 yılları arasındaki verileri kullanılarak yapılmıştır. Bu çalışmanın sonucunda mutlak gelirin mutluluk üzerindeki etkisinin nispi ve beklenen gelire göre daha anlamlı olduğu bulunmuştur (Tsui, 2014, s. 1006). Nispi gelirin mutluluk üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu ancak bu etkinin giderek azalan bir etkisinin azalan marjinal faydanın olağan varsayımı ile tutarlı olarak bulunduğu da ayrıca tespit edilmiştir (Dorn ve ark., 2005, s. 508).

Clark, Kristensen & Westergaard-Nielsen (2008), ülkeyi yaklaşık 9.000 küçük mahalleye bölen Danimarka verileri ile yaptıkları çalışmalarında kendi hane gelirine bağlı olarak, katılımcılar komşuları daha zengin olduğunda daha yüksek mutluluk seviyeleri bildirdiğini bulmuşlardır (Clark, Kristensen & Westergaard-Nielsen, 2008, s. 3). Bunun alternatif bir yorumu ise zengin komşuların olmasının mutluluk vermesinden ziyade daha yüksek geliri çeken özelliklere sahip komşuların olduğu bir çevrede yaşıyor olmanın mutluluğa sağladığı katkının olması şeklindedir. Genellikle veri setlerinde karşılaşılan bilgi yetersizliğinin dezavantajı kullanılan veri setiyle Danimarka'daki herkesin gelirleriyle ilgili binlerce küçük mahalleye ve idari verilere başvurulmasıyla

aşılmıştır. Böylece gerçek “yerel” gelir ölçüleri oluşturulmuştur (Clark, Kristensen & Westergaard-Nielsen, 2008, ss. 7-8).

3.3.1.3. *İşsizlik, kurumlar ve mutluluk*

Clark, Knabe & Raetzel, yaptıkları çalışmada başkalarının işsizliğinden kaynaklanan yayılmaları tahmin etmek için Alman Sosyo-Ekonomik Panelinin 1984-2006 yıllarını kapsayan, 21 ile 60 yaşları arasında tam zamanlı veya yarı zamanlı çalışan ve işsiz olarak kayıtlı olan tüm bireylerin dâhil edildiği veri seti kullanıldı. Bağımlı değişken olan yaşam memnuniyeti için 0’dan 10’a kadar olan ölçek ile ölçülmüştür. Yaşam memnuniyeti, katılımcıların istihdam durumu ve bölgesel işsizlik oranının dâhil olduğu oldukça standart bir dizi değişkenle açıklanmaya çalışılmıştır. Sosyal norm etkisinin test edilmesi için, bireyin istihdam durumu ile bölgesel işsizlik oranı arasındaki etkileşim terimleri dâhil edilmiş ve aşağıdaki denklem oluşturulmuştur (Clark, Knabe & Raetzel, 2009, s. 54).

$$LS_{it} = \alpha_i + \beta_1 UE_{it} + \beta_2 (E_{it} * UERATE_{it}) + \beta_3 (UE_{it} * UERATE_{it}) + \gamma' X_{it} + \mu_t + \varepsilon_{it} \quad (3.3)$$

Denklemden yer alan α_i terimi bireysel sabit etki, E_{it} bireyin kendi istihdam durumu için kukla değişken, UE_{it} bireyin kendi işsizlik durumu için kukla değişken, $UERATE_{it}$ bölgesel işsizlik oranının bir ölçüsünü göstermektedir. Denklemden bulunan X_{it} vektörü ise gelir ve medeni durum gibi bireysel refah ile potansiyel olarak ilişkili olabilecek standart kontrol değişkenleri setini temsil etmektedir. Bölgesel işsizlik oranı ile ilişkili diğer bölgesel faktörlerin yaşam memnuniyetini etkilediği düşünülerek bu etkileri kontrol etmek için, kontrol değişkenleri olarak eyalet düzeyinde kişi başına düşen GSYH ve eyalet düzeyindeki suç oranlarını da denkleme dâhil edilmiştir. Buradaki μ_t terimi dalga kukla değişkenini ve ε_{it} hata terimini belirtmektedir (Clark, Knabe & Raetzel, 2009, s. 54). İşsizliğin, işini kaybedenlerin üzerinde olumsuz bir dışsallık yaratmasının yanı sıra diğer olumsuz etkileri de vardır. Bu olumsuz etkileri istihdam edilenler üzerindeki ve işsizler üzerindeki olarak ayrı ayrı incelemek gerekir. İstihdam edilenlerin iyi oluşlarını olumsuz yönde etkilemekte ancak işsizler üzerinde çok küçük, hatta olumlu yönde bir etkiye sahiptir. İşsizler üzerindeki etkisinin olumlu

olabilmesinin nedeni olarak işgücü piyasası statüsündeki bir sosyal normu yansıtmaması gösterilmektedir. Sonuçlara göre dışsallıklarla ilgili ayırımı istihdam edilenler ve işsizler olarak değil daha çok işgücü piyasası güvenliği ile ayrılmalıdır. İşgücü piyasası güvenliği, istihdam edilenler için iş güvenliği ve işsizler için yeni bir iş bulma kolaylığı olarak ölçülmelidir. Bu incelendiğinde erkekler için hem çalışan hem de işsiz olan güvenceli olarak istihdam edilenlerin öznel iyi oluşları, bölgesel işsizlikten güçlü ve olumsuz bir şekilde etkilenirken, güvencesiz olarak istihdam edilen veya düşük gelirli işsiz erkekler çok daha az, hatta olumlu bir şekilde etkilenmektedirler. Kadınlarda ise böyle bir etki görülmemektedir. İşsizliğin güvenceli ve güvencesiz gruplara etkisi olurken aynı zamanda bireyleri gruplar arasında kaydırabilir. İşsizliğin artışı güvenli bir işte çalışan bireylerin yüzdesini de azaltmaktadır. Hükümet politikasının amaçlarından biri tartışmasız sosyal refahı maksimize etmek olduğundan, işsizliğin öznel iyi oluş üzerindeki etkisi başlı başına ilgi çekicidir. İstihdam ve işsizlik arasındaki öznel iyi oluş farkı azaldıkça, işsiz olanlar daha az iş aramakta ve yeni bir işe girmek için ücret kesintilerini kabul etmeye daha fazla istekli olmaktadır. Bu iyi oluş açığı, gerçekten de fakir işsiz erkekler için düşmekte ve bu grup için işsizlik histerisi olasılığına yol açmaktadır (Clark, Knabe & Raetzl, 2009, s. 60).

Dorn ve diğerleri (2005), demokrasi ve mutluluk arasındaki ilişkiyi kültür etkisi için kontrol ederek incelemişlerdir. 1998 Uluslararası Sosyal Araştırma Programından alınan verileri kullanarak 28 ülkeyi kapsayan uluslararası kesitsel bir analiz yapılmıştır. Uluslararası bağlamda demokrasinin bireylerin öznel iyi oluşları üzerinde önemli bir etkisi olduğunu bildiren ilk çalışmadır. Mutluluk ile politik sistemin ilişkisini inceleyen çalışmada demokrasi ölçütü Polity IV indeksi ve Freedom House indeksi ile sağlanmıştır. Hem bireysel düzeyde hem de kurumsal düzeyde olmak üzere dil, farklı düzeylerde önemli bir rol oynamaktadır ve kültürü temsilen kullanılabilir. Buna benzer olarak kültürün temsil etmek için kullanılabilecek bir başka değişken ise dindir. Kültürü bireysel düzeyde kontrol etmek önemlidir, çünkü öznel iyi oluşa katkıda bulunan faktörler ve demokratik kurumların faydalarının algılanması kültürel geçmişe göre değişiklik gösterebilir. Çalışmada kültürün yaratacağı herhangi bir etki için incelenen ülkenin ana dili ve görüşülen kişinin dini mezhebi için kontrol değişkenleri dahil edilmiştir. Salt olarak kişisel gelirin etkisine bakılmamış aynı zamanda ülkedeki gelir düzeyi ile bireyin nispi gelir durumu arasında ayırım yapılmıştır. Araştırmada, dil ile ölçülen kültürün, öznel iyi oluş üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu görülürken

dinin daha az belirleyici olduğu tespit edilmiştir. Modeli tahmin etmek için, ülkelere göre kümelenmiş standart hatalara sahip, ağırlıksız sıralı bir Probit modeli kullanılmıştır. Kümeleme, aynı ülkede yaşayan bireylerin hata terimlerinin ilişkilendirilebilmesine izin verirken, korelasyon olmadığı varsayımı sadece ülkeler arasında desteklenmektedir. Demokrasi gibi ülke düzeyinde ölçülen kurumsal değişkenler için, serbestlik derecesi örneklemdaki ülke sayısı ile sınırlandırılmıştır ve ankete katılanların sayısı ile belirlenmemektedir (Dorn ve ark., 2005, ss. 508-509).

Avcı (2021), çalışmasında kurumlar ile mutluluk arasındaki ilişki, ülkeler arasındaki farklılıklara, kişi başına düşen gelire ve zamana değişime göre ele alınarak incelemiştir (Avcı, 2021, s. 183). Çok boyutlu panel analizi kullanılan bu çalışmada 93 ülke, 2006-2019 yılları arasında, bağımlı değişken mutluluk, bağımsız değişken ise kurumsal kalite olarak incelenmiştir (Avcı, 2021, ss. 194-197). Kurumsal faktörler kurumsal kalite ile teknik ve demokratik kalite olmak üzere iki ayrı grupta incelenmiştir. Ülkeleri yüksek, orta üstü, orta altı ve düşük kişi başına gelirli olmak üzere dört farklı gelir gruplarına ayrılarak yapılan incelemenin sonucunda mutluluk üzerinde kurumsal ve teknik ile demokratik kalitenin düşük kişi başı gelire sahip ülkelerde negatif yönlü etkisinin olduğu görülürken kişi başına düşen gelir düzeyleri daha yüksek olan diğer ülkelerin mutluluğuna kurumsal ve teknik ile demokratik kalitenin etkisinin pozitif yönde olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Düşük kişi başına gelir seviyesi olan ülkelerde kurumsal ve teknik ile demokratik kalitenin beklenildiği gibi mutluluk seviyelerini artırmamasının bir nedeni ise belli bir refah düzeyine ulaşmamış ülkelerde yaşayanların temel ihtiyaçlarını karşılamada bile sorunlar yaşarken ülkedeki kurumların bu tarz iyileştirmeleri vatandaşlar tarafından saygı ile karşılanmaması olabilir. Dolayısıyla düşük kişi başı gelire sahip ülkeler için bireysel mutluluk seviyelerini artırmak için kişi başına düşen reel geliri artırmak daha etkili olacaktır. Orta üstü ve orta altı kişi başına gelire sahip ülkeler için teknik kalitedeki bir iyileşmenin ülkelerin mutluluğu üzerinde daha güçlü bir etkisi bulunurken, yüksek gelirli ülkelerde ise demokratik kalitenin mutluluk üzerindeki etkisinin daha güçlü olduğu görülmektedir. Ülkeler için teknik kalitenin demokratik kaliteden önce geldiği ve demokrasinin hükümetlerin gelişimi belirli bir düzeye ulaşınca değerli olan bir kurum olduğu söylenebilir (Avcı, 2021, ss. 205-206).

3.3.1.4. Sosyal sermaye, karşılaştırma etkisi ve mutluluk

Dünyada sadece birkaç ülke en mutlu insanları grubunu oluşturmaktadır. Bu grup beş İskandinav ülkesinden, İsviçre'den ve Hollanda'dan oluşmaktadır. Bjørnskov (2003), Dünya Değerler Anketlerinden elde edilen verileri kullanarak, bu ülkelerin nüfuslarının neden diğer ülkelerdeki insanlardan daha mutlu ve hayatlarından daha memnun olduklarını incelemiştir. Kullanılan göstergeler, insanların mutluluğunu etkilediği tespit edilen ekonomik olasılıklar, eşitsizlik, belirsizlik ve demokratikleşme ölçümlerini içermektedir. Ayrıca, makalenin ana hipotezini incelemek amacıyla sosyal sermayenin iki göstergesi içerilmiştir. Bu göstergeler sosyal sermayenin insanların mutluluğu üzerinde bağımsız bir etkisi vardır. Sonuçlar, bazı ulusların neden diğerlerinden daha mutlu olduğunu açıklarken sosyal sermayenin güçlü bir faktör olduğunu göstermektedir. Özellikle İsviçre ve İskandinav ülkeleri hem büyük bir bolluğa hem de daha fazla mutluluğa yol açmış görünen sosyal sermaye konusunda oldukça yetkin olmaktadır (Bjørnskov, 2003, s. 3).

Sosyal sermaye kavramı, doğrudan genelleştirilmiş güven ile dolaylı olarak da algılanan yolsuzluk endeksiyle ölçülmektedir. Genelleştirilmiş güven, sorulan “İnsanların çoğunluğuna güvenilebilir mi, yoksa insanlar etrafında çok dikkatli olmam gerekir mi?” sorusuna doğrulayıcı bir şekilde yanıt veren nüfusun yüzdesi olarak ölçülmektedir (Bjørnskov, 2003, s. 6). Bjørnskov (2003), sosyal sermaye ile mutluluk arasındaki ilişki üzerine yaptığı çalışmadan sunmuş olduğu kanıtlara göre bireysel düzeyde aşırı yüksek sosyal sermaye düzeyleri, insanların gelirine zarar verebilmektedir. Ancak asıl çarpıcı bulgusu ulusal düzeylerde sosyal sermayenin gerçekten de gelir ve belirsizlik üzerindeki etkisinden daha fazla bir etkiyle mutluluğa neden olmasıdır. Sosyal sermaye, bu konuda yetkin olan gelişmiş toplumlarda insanların yaşamlarından memnuniyetleri için gelirden çok daha önemli bir etkiye sahip iken düşük gelirli ülkelerde bunun tersi geçerli olmaktadır (Bjørnskov, 2003, s. 14).

Sosyal kıyaslama teorisi, gelir ile mutluluk arasındaki paradoksal ilişkinin nedeni olarak insanların kendilerini, gelirlerini veya mutlulukları gibi hayatlarının farklı alanlarını, oluşturdukları referans grupları ile karşılaştırmaları olduğunu söylemektedir. Referans gruplarının neye göre oluştuğu konusunda ortaya atılan farklı görüşler olmakla beraber karşılaştırmaların yönü genellikle yukarı doğru olmaktadır (Köksal & Şahin, 2015, s. 48). İnsanlar gelirlerini yalnızca etrafındakiler ile karşılaştırmamakta aynı zaman geçmişteki gelirleri ile de karşılaştırmaktadır. Gelirlerindeki gerek geçmişteki

gerek çevresindekilere göre olan farkın mutluluğa etkisi gelirin kendisinin etkisinden daha büyük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla gelir kıyaslamasının mutluluğa etki eden önemli bir faktör olduğu söylenebilir (Köksal & Şahin, 2015, ss. 48-49).

3.3.1.5. Sağlık ve mutluluk ilişkisini inceleyen çalışmalara ilişkin literatür

Sağlık ile mutluluk arasında bir ilişki olduğu çeşitli çalışmalar tarafından da iyi belgelenmiştir. Ciddi sağlık şoklarının ise mutluluğu kalıcı bir şekilde etkilediği, zaman içinde etkisinin azaldığı görülse de tamamen yok olmadığı, görülmüştür. Mutluluk ve sağlığın belirleyicileri üzerine yapılan ve hızla artan çalışmalar hem bu iki değişkenin birbiri arasındaki ilişkinin nasıl işlediğini hem de oluşturulacak politikaların nasıl olması gerektiğini daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır (Borghesi & Vercelli, 2010, s. 203).

Sağlığın mutluluk üzerinde etkisi olduğu genel olarak kabul görmüş bir çıkarımdır. Kendi kendine bildiren sağlığın mutluluğu etkilediği ve sağlık problemleri doğduğunda, bunun mutluluğa etki ettiği önceden incelenmiş yargılardır. Ancak hastalık şiddetinin etkisinin anlamı bazen olmamaktadır. Bu kanser hastalarının mutluluklarını, alerjisi olan insanlardan daha yüksek seviyelerde bildirdiği durumlardan bilinmektedir. Bununla birlikte hastalığın günlük hayatına müdahale etmesinin mutluluğu belirleme rolünün daha fazla olduğu bulunmuştur. İnsanların yapmış olduğu fiziksel aktivitenin psikolojik faydalarının sınırlı olduğu ve çoğunlukla bilişsel işlevlerle ilgili olduğu bağlamından hareketle, fiziksel aktivitenin diğer psikolojik işlevi, yani mutluluk üzerindeki etkisinin incelenmesi ihtiyaç duyulan bir alandır. Patria, yapmış olduğu çalışmada fiziksel aktivite ve mutluluğun ilişkisini incelemiş, ilgili olan öznel zenginlik, sağlık ve eğitim değişkenleri içerilmiştir (Patria, 2022, s. 5).

$$Y_1 = \alpha + \gamma x_1 + \gamma x_2 + \gamma x_3 + \xi_1 \quad (3.4)$$

$$Y_2 = \alpha + \gamma x_1 + \gamma x_2 + \gamma x_3 + Y_2\psi + \xi_2 \quad (3.5)$$

Bu denklemde verilen Y içsel değişken olup Y_1 sağlığı, Y_2 ise mutluluğu temsil etmektedir. Diğer ifadeler için α kesişimdir, γ regresyon katsayısıdır, ψ , içsel değişkenin artık varyansıdır ve ξ denklemdeki artık veya hatadır, x dışsal değişkendir. Dışsal değişkenler x_1 fiziksel aktivite, eğitim, öznel zenginlik şeklinde sıralanabilir. Bu çalışma, yapısal eşitlik modellemesi (SEM) kullanan nicel bir çalışmadır. SEM, faktör

analizi ve çoklu regresyonun özelliklerini birleştirir ve araştırmacının değişkenler arasındaki bir dizi birbiriyle ilişkili bağımlılık ilişkisini aynı anda incelemesini sağlayan çok değişkenli bir tekniktir. Endonezya'da boylamsal bir sosyoekonomik ve sağlık araştırması olan Endonezya Aile Yaşamı Araştırması (IFLS) verileri ile yapılmıştır (Patria, 2022, s. 5). Çalışmanın sonucuna göre bireylerin yapmış olduğu fiziksel aktivitenin mutluluk üzerindeki etkisi, sağlık tarafından sağlandığı görülmektedir. Aktif olan kişilerin sağlığı daha az aktif olanlara veya olmayanlara göre daha iyi bir durumda olacağı söylenebilir. Bulgulara göre de sağlık durumu, mutluluğun en büyük belirleyicileri arasındadır. Fiziksel aktivitenin mutluluğu olumlu etkilediği gerçeği de göz önüne alınmalıdır (Patria, 2022, s. 6).

3.3.1.6. Ölçek memnuniyeti ile ilgili çalışmalara ilişkin literatür

Ölçek memnuniyeti kavramı, ekonomistlerin iyi oluşun yaşam koşullarına bağlı olduğu ve kişinin yalnızca bu koşulları gözlemleyerek iyi oluşun çıkarılabileceği görüşünden yola çıkarak ortaya atılmıştır. Genel mutluluk kişinin finansal durumu, aile hayatı gibi yaşamının ana alanlarıyla ilgili bildirmiş olduğu memnuniyetin net sonucu olarak görülebilir. Her bir alandaki memnuniyet, o alandaki objektif çıktıların kişinin o alandaki hedefleriyle veya ihtiyaçlarıyla ne ölçüde örtüştüğünün yansıması gibi düşünülebilir. Memnuniyet, o alandaki hedeflerin, objektif koşulların veya ikisinin birden değişimine göre farklılıklar gösterebilir. Bu yaklaşımın bir avantajı, ölçek memnuniyeti hakkındaki yargıların hem psikolojide vurgulanan öznel faktörleri hem de ekonomide vurgulanan nesnel koşulları hesaba katmasıdır (Easterlin & Sawangfa, 2007, ss. 2-4). Hangi yaşam alanlarının genel memnuniyete katkıda bulunduğu ölçek memnuniyeti çalışmalarında tartışılan bir konudur ancak tüm ülkelerde ortak olan bir sonuç, maddi yaşam koşullarının ve sosyal temasların oluşturduğu alanların genel yaşam memnuniyeti ile tutarlı bir şekilde pozitif ilişkili olduğudur. Maddi yaşam koşulları yaşanan konuttan memnuniyet ve finansal durumdan memnuniyet gibi alanları kapsarken sosyal temaslar ise kişisel ilişkilere işaret etmektedir (Easterlin & Sawangfa, 2007, s. 6).

Van Praag, Frijters & Ferrer-i-Carbonell (2000), yaptıkları çalışmada bireylerin ölçek ve genel memnuniyetlerini incelemek istenmişlerdir. Bu bağlamda genel bir eş zamanlı denklem modeli varsayımı yapılmıştır. Yaşam memnuniyeti, dışsal şok ve seviye değişkenleriyle ve yaşamın altı farklı alanına (ölçek memnuniyetlerine) ilişkin

memnuniyet değerleriyle açıklanır. Herhangi bir ekonometrik model gibi öznel tatminler için bir model, modellemenin ve tahmin etmenin mümkün olduğu gösterilmiş ve sonuçlar istatistiksel olarak anlamlı ve makul bulunmuştur. Bu çalışmada çıkan sonuçlara göre istikrarlı, anlamlı ve sezgisel olarak yorumlanabilir sonuçlar elde edilmiş olduğu göz önüne alındığında, memnuniyetlerin kişilerarası yani sıralı olarak karşılaştırılabilirliği varsayımının reddedilemeyeceği sonucuna varılmış gibi görünmektedir. Bir diğer sonuç ise memnuniyetlerin büyük ölçüde objektif ölçülebilir değişkenlerle açıklamanın mümkün olduğudur. Genel memnuniyet, altı ölçek memnuniyetinin toplamı olarak görülebilir (Van Praag, Frijters & Ferrer-i-Carbonell, 2000, ss. 28-29).

Ölçek memnuniyeti ile genel memnuniyet arasındaki ilişkiyi göstermek istersek bunun ampirik olarak tanımlanıp ölçülen bir ilişki olmasının yanı sıra sezgisel olarak da anlamlı olmalıdır. Önceki çalışmaların gösterdiği gibi Genel Memnuniyeti (GS) ve ölçek memnuniyetini, her bir memnuniyet alanı $i = 1, \dots, I$ ile gösterilecek olursa, $DS_1, \dots, DS_I$ şeklinde yazarak ilişkilerini $GS = GS(DS_1, \dots, DS_I)$ şeklinde genel memnuniyeti, farklı alan memnuniyetlerinin bir toplamı olarak gösterebiliriz. Fonksiyonun tüm argümanlarında artması beklenebilir, yani alanlardan birinin memnuniyeti artarken diğer DS'ler sabit kalsa bile GS de artması beklenir. Buradan DS ile GS'nin ilişkisini

$$GS = \alpha_0 + \alpha_1 DS_1 + \dots + \alpha_I DS_I + \varepsilon \quad (3.6)$$

şeklinde yazabiliriz (Van Praag & Ferrer-i-Carbonell, 2010, s. 40).

Easterlin & Sawangfa (2007), yapmış oldukları çalışmada ABD'de yaşayan insanların mutluluk modelinin bağlı olduğu farklı yaşam alanlarındaki memnuniyetten (bu alanlar mali durum, aile hayatı, iş ve sağlık gibi sıralanabilir) nasıl etkilendiğini incelemişlerdir (Easterlin & Sawangfa, 2007, s. 2). Elde edilen bulgulara göre incelenen sosyoekonomik duruma, zamana, yaşa veya topluluğa göre mutluluk ilişkisine bağlı olarak mutluluğun belirlenmesinde farklı yaşam alanlarının oynadığı rol değişme eğiliminde olduğu görülmüştür. Mutluluğun, yaşamın tüm temel alanlarından duyulan memnuniyetin net sonucunda oluştuğunu ve genel mutluluğu açıklamak için bir alanı kullanmanın yeterli olmadığı sonuçlarına ulaşılmıştır (Easterlin & Sawangfa, 2007, s. 19).

3.3.1.7. Türkiye’de mutluluğu inceleyen çalışmalara ilişkin literatür

Selim, çalışmasında 2004 yılı için Türkiye İstatistik Kurumu’nun Yaşam Memnuniyeti Araştırması verilerinden yararlanarak bireysel mutluluğun kaynaklarının değeri ile ilgili analiz yapmıştır (Selim, 2008, s. 346). Yaşam Memnuniyeti Araştırması mutluluğun kaynaklarını, güç, başarı, iş, sağlık, sevgi ve para olmak üzere altı kategoriye ayırmıştır (Selim, 2008, s. 349). Sonuçlara göre kentsel kesimde yaşayanlara kıyasla kırsal yerde yaşayanlar mutluluğun kaynağının güçlü olmak olduğunu daha fazla düşünmektedir. Kadınlar mutluluğun kaynağı olarak sevgiyi erkeklere oranla daha fazla görmektedir. Yaş gruplarına göre ise 51 yaş ve üzerindeki bireyler için mutluluk kaynağının güç ve başarı, diğer kategorilerde ise iş, sağlık, sevgi ve paranın olduğu istatistiksel olarak anlamlı olarak bulunmuştur. 18-30 yaş grubundaki bireyler için mutluluk kaynağı olarak güç, iş, başarı, para ve sevginin görülme ihtimali daha azdır. Gelir ile mutluluk ilişkisine bakıldığında mutluluğun gelirdeki bir artışla daha fazla artmadığı görülmüştür. Mutluluğun kaynağı olarak iş ve parayı görenler için bu ilişki daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Bekar bireylerde mutluluğun kaynağı olarak güçlü olmanın görülme olasılığı evli olanlara kıyasla daha fazladır. Bu duruma eğitim düzeyleri için bakıldığında yalnızca ortaokul mezunları için mutluluk kaynağının güç olmasının istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Gücün mutluluk kaynağı olarak görülme ihtimali düzenli ücret alan bireylere göre işi olmayan bireylerde daha fazladır. İşveren bireyler için ise yine işsiz olan bireylere kıyasla mutluluk kaynağı olarak başarının olduğu görülmüştür. Başarının mutluluk kaynağı olarak görülmesi geleceğe dair umudu az olan bireylerde düşük ihtimaldedir, bu bireylerde ise mutluluğun asıl kaynağı iş veya paradır (Selim, 2008, ss. 351-352). Çalışmanın bulgularında mutluluğun kaynağı olarak iş sahibi olmanın görülmesinde cinsiyetin etkisinin olduğu, mutluluk seviyesi artışının iş sahibi olmak ya da para kazanmak ile sağlanabileceğini düşünen kişilerde ise gelir ve eğitimin önem taşıdığı bulunmaktadır (Selim, 2008, s. 355).

Köksal & Şahin, Türkiye’deki gelir ve mutluluk ilişkisini gelir karşılaştırması etkisini dahil ederek incelemişlerdir. Yaşam Memnuniyeti Araştırmasının 2012 yılı verileri ile yapılan bu çalışmada hiyerarşik regresyon analizi kullanılmıştır. Bu çalışmada mutluluk düzeyleri (1 çok mutsuz, 2 mutsuz, 3 orta, 4 mutlu ve 5 çok mutlu olmak üzere), gelir grupları (6 farklı gruplara ayrılmış olarak), gelir karşılaştırması (Birincisi Türkiye’de yaşayan insanların refah düzeyini nasıl gördüğü, ikinci 5 yıl

öncesine göre kendi maddi veya manevi durumu olmak üzere iki değişken ile temsil edilmiştir) değişkenleri kullanılmıştır. Analizde mutluluk üzerinde gelir ve gelir karşılaştırmasının etkisi önce teker teker incelenmiş sonrasında birlikte olan etkisine bakılmıştır. Dolayısıyla bağımlı değişken mutluluk iken bağımsız değişkenler gelir ve gelir karşılaştırılması olarak alınmıştır (Köksal & Şahin, 2015, ss. 49-52). Çalışmaların bulgularına göre hane halkının sahip olduğu aylık gelir mutluluk üzerine olumlu yönde bir etkisi olduğu görülmüştür. Beş yıl öncesine göre şu anki durumlarına gelişmiş olduğunu gören bireyler için bu kıyaslama mutlulukları üzerinde olumlu etki, gelişmemiş diyen bireylerin için ise olumsuz etki yarattığı görülmüştür. Gelir ve refah düzeyi algısının etkisi birlikte incelendiğinde bu iki değişkenin bireyin mutluluğuna katkısının pozitif olduğu görülmüştür. Ancak refah algısının daha da artması bireyin gelirinin mutluluk üzerindeki etkisini azaltmıştır (Köksal & Şahin, 2015, ss. 55-56).

Acar (2020), sosyal çevrenin, gelir ve yaş gibi iyi bilinen değişkenlerin mutluluğu etkilediğini öne sürmektedir. Buna yönelik çalışmada ise TÜİK kaynaklı bir mikro veri seti kullanarak sıralı lojistik regresyon modeli kurmuştur. Bu analizinin sonucunda çalışma ortamlarında yakın ilişkilere sahip kişilerin diğer meslektaşlarına göre daha mutlu oldukları görülmüştür. Ayrıca akrabalarından memnun olan bireylerin daha az memnun olan bireylere kıyasla hayatlarında daha mutlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Acar, 2020, s. 7).

Caner (2014), yapmış olduğu çalışmada Türkiye'nin mutluluk belirleyicilerini karşılaştırma etkileri ve kendi gelirine ilişkin beklentilerine göre incelemiştir. Karşılaştırma etkisi, kişinin kendi gelirinin başkalarının (referans grubunun) gelirine kıyaslaması veya geçmişteki gelirine göre bugünkü gelirinin durumu hakkında düşüncelerinden doğmaktadır. Gelir karşılaştırmalarının ve gelecekteki hane geliri beklentilerinin olumlu olması hem karşılaştırmaların hem de gelir beklentilerinin bir tüketim malı olarak varsayabildiği modellerle tutarlı olarak, daha yüksek bir mutluluk düzeyi ile aynı yönde ilişkili olduğu görülmektedir. Bu çalışmada Türkiye'de 2003 ile 2011 yılları arasında, 18 yaşında ve üzerinde olan bireylerle yapılan anketler veri olarak kullanılmıştır (Caner, 2014, s. 1323). Çıkarılan temel bulgu ise cinsiyet, eğitim ve medeni durum gibi demografik faktörler kontrol edildiğinde, karşılaştırma etkisinin ve gelecek için yaşam koşullarına ilişkin beklentilerin, mutlak gelir gibi Türkiye'de mutluluğun önemli belirleyicileri arasında olduğudur. Nispi gelirin ve beklentilerin mutluluk üzerinde olan etkisi, ekonominin konjonktür hareketlerine göre değişiklikler

göstermektedir. Daralma dönemlerinde mutlak gelir mutluluk için daha önemli olurken, nispi gelir ile beklentiler mutluluk üzerinde daha az etkisi olmaktadır. Buradan ise ülkede yaşayanların mutluluk seviyelerini korumak adına daralma dönemlerinde mutlak gelirdeki düşüşü önlenmenin daha önemli olduğu çıkarımı yapılabilir. Türkiye’de yaşayanlar için gelecekte daha yüksek mutlak gelire sahip olmaya verilen önem toplumdaki göreceli konumları ile kıyasladıklarında daha az olmaktadır. Bu bulguya göre ülkedeki ortalama mutluluk, gelecekteki gelirle ilgili beklentileri artırmayı amaçlayan politikalar yerine eşitsizliği azaltmayı amaçlayan politikalar ile daha fazla artırabilecektir (Caner, 2014, ss. 1342-1343).

Dumludağ, Gökdemir & Giray (2015), yapmış oldukları çalışmada kolektivist toplum özelliklerine sahip gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye’de gelir karşılaştırmalarının yaşam memnuniyetine etkisi incelenmiştir. Çalışmada 2011 yılında TÜİK’in Türkiye sınırları içinde gerçekleştirmiş olduğu Yaşam Memnuniyeti Anketi verileri kullanılmıştır. Türkiye’deki bireyler için önem arz eden mutlak konumlarının yanında çevresindekilere göre konumlarıdır. Türkiye örneğinde, düşük mutlak gelir seviyeleri ile gelir karşılaştırmalarının önemli olduğu ortaya konulmuştur. Sonuçlar ayrıca Türkiye’de yüksek gelirli haneler için ev hanımı olmanın, emekli olmanın ve kırsalda yaşamının olumlu; boşanmış olmanın, evli ama yalnız yaşamının ve kentsel alanlarda yaşamının mutluluk üzerinde olumsuz etkileri olduğunu göstermektedir (Dumludağ, Gökdemir & Giray, 2015, ss. 975- 976).

Köksal ve diğerleri (2017), Türkiye’deki ölçek memnuniyeti ile ilgili yaptıkları çalışma, TÜİK’in 2008–2012 yıllarındaki Yaşam Memnuniyeti Anketi verilerinden yararlanarak bireyin öznel olarak algıladığı mutluluğu ve sağlık, evlilik, kişisel eğitim, iş, gelir ve kamu hizmetleri gibi yaşamın çeşitli alanlarındaki memnuniyetine dair sorulan soruların yanıtlarını kullanarak gerçekleştirilmiştir (Köksal, Şahin & Uçak, 2017, s. 327). Çalışmada bağımlı değişken olarak çok mutsuzdan, çok mutluya 1 ile 5 arasında değer alan mutluluk değişkeni, bağımsız değişkenler olarak ise demografi, sosyoekonomik durum ve yaşamın çeşitli alanlarından memnuniyet gibi alanlarla ilgili değişkenler kullanılmıştır. Çalışmada mutluluğun altında yatan yapıyı incelemek için doğrulayıcı faktör analizi (DFA) gerçekleştirilmiştir (Köksal, Şahin & Uçak, 2017, s. 329). Bu çalışmanın sonucunda hayatın diğer alanlarıyla karşılaştırıldığında, akrabalar, komşular, arkadaşlarla olan ilişkilerden duyulan doyum, mutlulukta tahmin edilen varyansın sadece küçük bir kısmını açıkladığı görülmektedir. Ancak Türkiye’nin toplum

içindeki ilişkilerin uyumunun korunmasının önem arz ettiği, kolektivist bir toplum olduğu söylenebilir. Önceki çalışmalarda, Türk kültüründe de olduğu gibi kolektivist kültürlerde, ilişkilerden duyulan memnuniyetin mutlulukla arasında pozitif ilişki olduğu gösterilmiştir (Köksal, Şahin & Uçak, 2017, s. 335).

3.3.2. Türkiye’de mutluluğun belirleyicileri

Bir insanın mutluluğunu belirleyen birçok faktör vardır. Bu faktörler arasından mutluluğun en büyük kısmının genetik tarafından belirlendiği yapılan çalışmalar sonucunda ortaya konulmuş olsa da kişinin yaşam koşulları ve tercihlerinin belirlediği kısım yok sayılamaz. Yaşam Memnuniyeti Araştırması Anketlerinden alınan veriler ile Türkiye’de yaşayan vatandaşların mutluluklarının hangi belirleyiciler tarafından ne kadar etkiyle oluştuğuna ilişkin analiz yapılmıştır. Buna göre ilk önce bu analiz için kullanılan veriler ve yöntemlerden bahsedilecek ardından bulgular ve çıkarımlara değinilecektir.

3.3.2.1. Veri ve yöntem

Yaşam memnuniyeti konusunda psikologlar kardinal ölçülebilir bir değer olduğu görüşünde ancak kardinalite ekonomide hala şüphe ile yaklaşılan bir konudur. Bu nedenle bireysel mutluluğu inceleyen ekonomik çalışmalar ordinal, yani sadece sıralı olarak karşılaştırılabilir kabul etmektedir (Ferrer-i-Carbonell & Frijters, 2004, s. 641).

Bu bölümde analiz için kullanılacak verilerin özetleri ve açıklamaları, kullanılan yönteme ilişki açıklamalar verilmiştir.

3.3.2.1.1. Veri

Bu çalışmada kullanılan veri seti TÜİK’in Yaşam Memnuniyeti Araştırmalarının 2017, 2018 ve 2019 yıllarında yapmış olduğu anketlerden alınmıştır.

Yaşam Memnuniyeti Araştırmasındaki ana hedef, Türkiye’de yaşayan bireylerin yaşamlarındaki ve kamu hizmetlerindeki memnuniyetlerini ölçmek ve zaman içindeki değişimlerini tespit etmektir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2021, s. 4). Bu ankette 2017 yılında eklenen yaşam memnuniyeti düzeyi, yaşanan yerdeki su kalitesinden duyulan memnuniyet, temizlik hizmetlerinden duyulan memnuniyet, kişinin ihtiyacı olduğunda yardım edebilecek bir yakınının olup olmadığına dair sorular, 2018 yılında ise

uyuşturucu kullanımının algıları ile ilgili sorular dahil edilmiştir. Soruların yönlendirildiği hane halkları Türkiye sınırlarının içindeki yerleşim yerlerinde ikamet eden hane halklarıdır ve kap içine alınan fertler ise 18 yaşında veya 18 yaşın üzerindeki fertlerden oluşmaktadır. Burada hane halkı terimi ailevi bağlantılarına bakılmaksızın aynı konut içerisinde yaşayan bireyleri kapsamaktadır. Hane halkı geliri ise o hanede yaşayanların getirmiş oldukları gelirlerin toplamını belirtmektedir. Mutluluk kavramı “Acı, keder ve ıstırabın yokluğu ve bunların yerine sevinç, neşe ve tatmin duygularının varlığıyla karakterize edilen durum; hayattan genel olarak memnun olma hali” olarak tanımlanırken memnuniyet “İhtiyaçların ve isteklerin karşılanmasından doğan tatmin duygusu” şeklinde tanımlanmıştır (Türkiye İstatistik Kurumu, 2021, ss. 12-13).

Tablo 3.1. Yaşam Memnuniyeti Araştırması’nın örnek, cevaplı hane ve fert sayıları, 2017-2019 (Türkiye İstatistik Kurumu, 2021, s. 11).

Yıl	rnek Hane Sayısı	Görüşülen Hane Sayısı	Görüşülen Fert Sayısı
2017	5410	4790	9876
2018	5410	4733	9719
2019	5410	4593	9212

Kullanılan veriler TÜİK’in 2017-2019 Yaşam Memnuniyeti Araştırmasından anketlerinin mikro veri setinden oluşmaktadır. Tabloda görüldüğü üzere veri setinin rneklemi 5410 haneden oluşmaktadır. Bu hanelerden 2017’de 4790, 2018’de 4733 ve 2019’da 4593 hane ile görüşme sağlanmış ve anket verileri görüşülen bu hanelerdeki fertlerin bilgilerinden oluşmaktadır. Veri seti 2017 yılı için 9876, 2018 yılı için 9719 ve 2019 yılı için 9212 kişiden oluşmaktadır.

Türkiye’deki mutluluğun belirleyicilerini tespit etmek için bu veri setinde yararlanılan veriler şu şekildedir

- Mutluluk verisi bireylerin kendi öz değerlendirmesiyle bildirdikleri mutluluk seviyeleridir. Sorulan soru “Yaşamınızı bir bütün olarak düşündüğünüzde ne kadar mutlusunuz?” şeklinde ve katılımcıların bir bütün olarak hayatlarını değerlendirdiklerinde çok mutlu, Mutlu, Orta, Mutsuz ve çok mutsuz seçeneklerinden uygun

- Yaş verisi ise veri setinin 18 yaş ve üzerindeki bireyleri içermesi nedeniyle 18 ile 99 arasında değer alan sürekli bir değişkendir. Bu verinin yanında mutluluk ve yaş

arasındaki U şeklindeki ilişkiyi göstermek için yaşı karesi değişkeni de modele eklenmiştir.

- Cinsiyet verisi 0 kadın ve 1 erkek olmak üzere ikili değerden oluşmaktadır.
- Medeni durum değişkeni dört kategoriden oluşmaktadır 1 Hiç evlenmemiş, 2 evli, 3 boşanmış ve 4 eşi vefat etmiş
- Eğitim değişkeni için bireyin almış olduğu en yüksek diploma esas alınmaktadır ve dört kategoriden oluşmaktadır 1 Eğitim almamış, 2 İlkokul (Bu kategori İlkokul, Genel ortaokul, Mesleki veya teknik ortaokul, İlköğretim eğitimi tamamlanmış olanları içerir.), 3 Lise (Bu kategori Genel lise, Mesleki veya teknik lise eğitimi tamamlamış olanları içerir.) 4 Yüksekokul (Bu kategori 2 veya 3 yıllık yüksekokul, 4 yıllık yüksekokul veya fakülte, Yüksek lisans (5 veya 6 yıllık fakülteler dahil), Doktora eğitimi tamamlamış olanları içerir.)
- Çalışma durumunu gösteren değişken ikili bir değişkendir ve son bir hafta içinde ücretli ya da ücretsiz olarak bir işte çalışan kişi çalışıyor olarak son bir hafta içinde ücretli ya da ücretsiz olarak bir işte çalışmayan kişi de çalışmıyor olarak sayılmaktadır.
- Bireyin gelirini temsil etmek üzere gelir grupları alınmıştır. Bu değişken hanenin aylık toplam net gelirinden oluşmaktadır ve sıralı olarak giden beş kategoriye ayrılmaktadır. Bu kategoriler aylık haneye giren gelirin miktarına bağlı olarak en düşük grup1, en yüksek ise grup 5 olmak üzere sıralanmıştır. Hangi gelir miktarının hangi gruba denk geldiği her yıl değişmektedir ve tanımlanmış istatistiklerde detaylı olarak verilmiştir.
- Umut düzeyi katılımcılara kendi gelecekleri ile ilgili ne kadar umutlu oldukları sorusuna verdikleri yanıtlardan oluşturulmuştur. İnsanların gelecekleri konusundaki optimistlik ya da pesimistlik olmaları mutluluklarına etki eden bir faktör olarak bulunmuştur.
- Mutluluk ile kurumsallaşma ilişkisini incelemek için üç farklı değişken kullanılmıştır bunlar Güvenlik güçlerinin müdahalesi ve vatandaşlara yönelik davranışları, bireylerin mahkeme ve adli sistemin adaleti ve tarafsızlığı hakkındaki düşüncesidir. Bireylerin polis veya jandarma gibi güvenlik güçlerinin olaylara zamanında müdahale edip etmediklerini düşünmeleri bu güçlerin ülkedeki düzeni ve güvenliği sağladığına dair yeterlilikleri hakkındaki algılarını ortaya koymaktadır. Polis veya jandarma gibi güvenlik güçlerinin vatandaşa davranışları o ülkedeki kurumsal kalitenin temsili olarak kullanılmıştır. Bir de mahkeme ve adli sistem ile ilgili, yasaların

herkese adil ve tarafsız uygulanmasında sorun olup olmadığı sorusu bireyin ülkedeki adalete ilişkin fikrini ortaya koymaktadır. Yasaların adli ve tarafsız bir şekilde uygulanması ülke içindeki kurumsallaşmanın bir parçası olarak görülebilir.

- Sosyal sermayeyi temsil etmesi için kullanılan veri ise bireye yönlendirilen ihtiyaç duyduklarında maddi veya manevi olarak yardım isteyebilecekleri akraba, arkadaş veya komşusunun olup olmadığı sorusuna verilen cevaplardan oluşan ikili değişkendir.

- Karşılaştırma etkisini göstermek için kullanılan veriler bireyin kendi geçmiş durumu ile ilgili kıyaslamasını gösterebilecek olan 5 yıl önceki durumuna göre kendisini maddi veya manevi olarak durumunun ne kadar daha iyi gördüğü sorusudur. Bu sorunun yanıtları 1 geliştirdi, 2 aynı kaldı ve 3 geriledi kategorileri olarak ayrılmıştır. Karşılaştırma için bir diğer veri ise bireyin yaşadığı ülkedekilerin refahını değerlendirdiğini göstermek için Türkiye’de yaşayanların refah düzeyinin 0 ile 10 arasında değer verilmesi istendiğinde verilen değerlerin kullanılmasıdır. Bu çevresindekilere göre kendisini kıyaslamasını temsil etmektedir. Son olarak ise bireyin çevresindekilerin gelir düzeyine verdiği önem eklenmiştir. Bunun için çevresindekilerin gelir düzeyinin ne kadar önemli olduğu sorusuna verilen yanıtlar kullanılmıştır.

- Beklentileri göstermek için kullanılan veri ise bireyin kendi gelecekteki durumu ile ilgili beklentilerini gösterebilecek olan 5 yıl sonraki durumu hakkındaki tahmininin sorulduğu sorudur. Bu sorunun yanıtları 1 gelişecek, 2 aynı kalacak ve 3 gerileyecek kategorileri olarak ayrılmıştır. Bu değişken bireyin kendi geleceğine dair beklentilerini göstermek için kullanılmıştır.

- Son olarak ise din ile ilgisinin olup olmadığına dair sorulan soru din ile mutluluk ilişkisini incelemek için modele eklenmiştir.

3.3.2.1.2. Tanımlayıcı istatistikler

Modelde kullanılan değişkenlerin yıllara göre özetleri verilmiştir.

Tablo 3.2. Yaşam Memnuniyeti Araştırması'ndan alınan verilerin özeti (2017-2019)

Değişken	Gözlem Sayısı	Ortalama	Std. Sapma	Min.	Mak.
Mutluluk	28,807	2.512618	0.8471942	1	5
Bitirilen Yaş	28,807	44.78644	16.52084	18	101
Bitirilen Yaş 2	28,807	2278.754	1615.343	324	10201
Cinsiyet	28,807	0.4612073	0.4985015	0	1
Medeni Durum	28,807	1.995834	0.6814688	1	4
Gelir Grup	28,807	2.891311	1.428826	1	5
Polis Jan. Müdahale	25,224	0.7611005	0.4264196	0	1
Memnuniyet Polis	25,584	0.7879534	0.4087657	0	1
Yardım (Maddi, Manevi)	28,807	0.8471552	0.3598441	0	1
Gecmiş Karşılaştırma	28,458	2.034999	0.8379451	1	3
Gelecek Karşılaştırma	25,956	1.95084	0.80082	1	3
Bitirilen Okul	28,807	2.418336	0.9452784	1	4
Çalışma Durum	28,807	0.4366647	0.495981	0	1
Din	28,621	0.8897663	0.3131864	0	1
Sorun Yasa	18,125	2.070124	0.8698673	1	3
Genel Refah Düzeyi	28,807	4.743673	1.969049	0	10
Umut	28,807	0.7189572	0.4495161	0	1
Referans Y~17	28,807	0.3428333	0.4746646	0	1
Referans Y~18	28,807	0.3373833	0.4728251	0	1
Referans Y~19	28,807	0.3197834	0.4664006	0	1

Modelde kullanılan her bir değişken için yıllara göre frekans tabloları verilmiştir. Mutluluk değişkeni ile ilgili Tablo 3.3'te dağılım bilgisi verilmiştir. Mutluluk değişkeni beş farklı kategoriden oluşmuştur. Bu kategoriler, “Çok mutlu”, “Mutlu”, “Orta”, “Mutsuz” ve “Çok Mutsuz”dur. 2017-2019 yılları arasında ankete katılanların “Yaşamınızı bir bütün olarak düşündüğünüzde ne kadar mutlusunuz?” sorusuna bu beş kategoriden hangisini seçtiği frekans tablosunda özetlenmiştir. Buna göre, oranların

yıllara göre değişmesi ile birlikte en fazla “Mutlu” kategorisinde, ikinci olarak ise “Orta” kategorisinde bulunulduğu görülmüştür.

Tablo 3.3. Mutluluk değişkeninin frekans tablosu

	Mutluluk	Frekans	Yüzde
2017	Çok Mutlu	713	%7,22
	Mutlu	5,067	%51,31
	Orta	3,020	%30,58
	Mutsuz	878	%8,89
	Çok Mutsuz	198	%2,00
	Toplam	9,876	
2018	Çok Mutlu	686	%7,06
	Mutlu	4,618	%47,52
	Orta	3,305	%34,01
	Mutsuz	875	%9,00
	Çok Mutsuz	235	%2,42
	Toplam	9,719	
2019	Çok Mutlu	631	%6,85
	Mutlu	4,321	%46,91
	Orta	3,103	%33,68
	Mutsuz	907	%9,85
	Çok Mutsuz	250	%2,71
	Toplam	9,212	

Cinsiyetlerin yıllara göre dağılımı Tablo 3.4’de verilmiştir. Buna göre katılımcıların neredeyse yarı yarıya bir dağılımı olduğu görülmüştür.

Ankette katılanların medeni durumu ile ilgili yıllara göre dağılım Tablo 3.5’te verilmiştir. “Hiç Evlenmedi”, “Evli”, “Boşandı”, “Eşi Öldü” olmak üzere dört kategori bulunmaktadır. Buna göre katılımcıların, oranların yıllara göre değişmesine rağmen en fazla “Evli” kategorisinde bulunulduğu görülmüştür.

Tablo 3.4. Cinsiyet değişkeninin frekans tablosu

	Cinsiyet	Frekans	Yüzde
2017	Kadın	5,317	%53,84
	Erkek	4,559	%46,16
	Toplam	9,876	
2018	Kadın	5,218	%53,69
	Erkek	4,501	%46,31
	Toplam	9,719	
2019	Kadın	4,986	%54,13
	Erkek	4,226	%45,87
	Toplam	9,212	

Tablo 3.5. Medeni Durum değişkeninin frekans tablosu

	Medeni Durum	Frekans	Yüzde
2017	Hiç Evlenmedi	1,662	%16,83
	Evli	7,218	%73,09
	Boşandı	315	%3,19
	Eşi Öldü	681	%6,90
	Toplam	9,876	
2018	Hiç Evlenmedi	1,595	%16,41
	Evli	7,194	%74,02
	Boşandı	327	%3,36
	Eşi Öldü	603	%6,20
	Toplam	9,719	
2019	Hiç Evlenmedi	1,597	%17,34
	Evli	6,702	%72,75
	Boşandı	302	%3,28
	Eşi Öldü	611	%6,63
	Toplam	9,212	

Tablo 3.6. Eğitim değişkeninin frekans tablosu

	Bitirilen Okul	Frekans	Yüzde
2017	Bir okul bitirmedi	1,548	%15,67
	İlkokul, Genel ortaokul, Mesleki veya teknik ortaokul, İlköğretim	4,693	%47,52
	Genel lise, Mesleki veya teknik lise	1,885	%19,09
	2 veya 3 yıllık yüksekokul, 4 yıllık yüksekokul veya fakülte, Yüksek lisans (5 veya 6 yıllık fakülteler dahil), Doktora	1,750	%17,72
	Toplam	9,876	
2018	Bir okul bitirmedi	1,306	%13,44
	İlkokul, Genel ortaokul, Mesleki veya teknik ortaokul, İlköğretim	4,719	%48,55
	Genel lise, Mesleki veya teknik lise	1,951	%20,07
	2 veya 3 yıllık yüksekokul, 4 yıllık yüksekokul veya fakülte, Yüksek lisans (5 veya 6 yıllık fakülteler dahil), Doktora	1,743	%17,93
	Toplam	9,719	
2019	Bir okul bitirmedi	1,260	%13,68
	İlkokul, Genel ortaokul, Mesleki veya teknik ortaokul, İlköğretim	4,367	%47,41
	Genel lise, Mesleki veya teknik lise	1,827	%19,83
	2 veya 3 yıllık yüksekokul, 4 yıllık yüksekokul veya fakülte, Yüksek lisans (5 veya 6 yıllık fakülteler dahil), Doktora	1,758	%19,08
	Toplam	9,212	

Ankette katılanların en son bitirmiş oldukları okul ile ilgili yıllara göre dağılım Tablo 3.6’te verilmiştir. Buna göre olmak üzere “Bir okul bitirmedi”, “İlkokul, Genel ortaokul, Mesleki veya teknik ortaokul, İlköğretim”, “Genel lise, Mesleki veya teknik lise”, “2 veya 3 yıllık yüksekokul, 4 yıllık yüksekokul veya fakülte, Yüksek lisans (5 veya 6 yıllık fakülteler dahil), Doktora” olmak üzere dört kategoriye ayrılmıştır ve en fazla “İlkokul, Genel ortaokul, Mesleki veya teknik ortaokul, İlköğretim” kategorisinde katılımcıların bulunduğu görülmüştür.

Tablo 3.7. Çalışma durumu değişkeninin frekans tablosu

	Çalışma Durumu	Frekans	Yüzde
2017	Çalıştı	4,251	%43,04
	Çalışmadı	5,625	%56,96
	Toplam	9,876	
2018	Çalıştı	4,438	%45,66
	Çalışmadı	5,281	%54,34
	Toplam	9,719	
2019	Çalıştı	3,890	%42,23
	Çalışmadı	5,322	%57,77
	Toplam	9,212	

Ankette katılanların çalışma durumları ile ilgili yıllara göre dağılım Tablo 3.7’te verilmiştir. Buna göre katılımcıların çalışıyor veya çalışmıyor olması arasında neredeyse yarı yarıya bir dağılımı olduğu görülmüştür.

Tablo 3.8’de katılımcıların gelir gruplarına ayrılmasına göre dağılımları verilmiştir. Gelir gruplarında Grup 1, çok düşük gelirli; Grup 2, düşük gelirli; Grup 3, orta gelirli; Grup 4, yüksek gelirli; Grup 5 çok yüksek gelirli göstermektedir. Bu gelir gruplarına girenlerin aylık gelirleri yıllara göre ne kadar olduğu Tablo 3.8’de gösterilmiştir.

Tablo 3.8. Gelir grupları değişkeninin frekans tablosu

	Gelir Grupları	Frekans	Yüzde
2017	Grup 1 (0- 1 509 ₺)	2,636	%26,69
	Grup 2 (1 510 TL- 2 166 ₺)	1,658	%16,79
	Grup 3 (2 167 TL- 3 032 ₺)	2,178	%22,05
	Grup 4 (3 033- 4 442 ₺)	1,526	%15,45
	Grup 5 (4 443+ ₺)	1,878	%19,02
	Toplam	9,876	
2018	Grup 1 (0- 1 741 ₺)	2,356	%24,24
	Grup 2 (1 742 TL- 2 499 ₺)	1,502	%15,45
	Grup 3 (2 500 TL- 3 499 ₺)	1,950	%20,06
	Grup 4 (3 500- 5 126 ₺)	2,357	%24,25
	Grup 5 (5 127+ ₺)	1,554	%15,99
	Toplam	9,719	
2019	Grup 1 (0- 2 015 ₺)	1,990	%21,60
	Grup 2 (2 016 TL- 2 892 ₺)	1,821	%19,77
	Grup 3 (2 893 TL- 4 049 ₺)	2,115	%22,96
	Grup 4 (4 050- 5 932 ₺)	1,505	%16,34
	Grup 5 (5 933+ ₺)	1,781	%19,33
	Toplam	9,212	

Tablo 3.9. Umut değişkeninin frekans tablosu

	Umut	Frekans	Yüzde
2017	Umutlu	7,257	%73,48
	Umutlu Değil	2,619	%26,52
	Toplam	9,876	
2018	Umutlu	6,971	%71,73
	Umutlu Değil	2,748	%28,27
	Toplam	9,719	
2019	Umutlu	6,483	%70,38
	Umutlu Değil	2,729	%29,62
	Toplam	9,212	

Tablo 3.9’de katılımcıların kendi geleceklerinden ne kadar umutlu oldukları sorusuna verdikleri yanıtların dağılımı gösterilmiştir. Yaklaşık olarak %70 oranında umutlu olduğu bildirilmiştir.

Tablo 3.10’da katılımcıların güvenlik güçlerinden duyulan memnuniyet ile ilgili dağılım gösterilmiştir. Yaklaşık olarak %70 oranındaki katılımcılar güvenlik güçlerinden memnun olduğunu bildirilmiştir.

Tablo 3.11’de katılımcıların güvenlik güçlerinin müdahalesinin yeterli olup olmadığı hakkındaki görüşlerinin dağılımı gösterilmiştir. Yaklaşık olarak %70 oranındaki katılımcılar güvenlik güçlerinin müdahalesinin yeterli olduğunu düşündüklerini bildirilmiştir.

Tablo 3.10. Güvenlik güçlerinden duyulan memnuniyet değişkeninin frekans tablosu

	Memnuniyet Polis	Frekans	Yüzde
2017	Memnun	6,780	%78,29
	Memnun Değil	1,880	%21,71
	Toplam	8,660	
2018	Memnun	6,885	%79,59
	Memnun Değil	1,766	%20,41
	Toplam	8,651	
2019	Memnun	6,494	%78,50
	Memnun Değil	1,779	%21,50
	Toplam	8,273	

Tablo 3.11. Güvenlik güçlerinin müdahalesi değişkeninin frekans tablosu

	Polis Jan. Müdahale	Frekans	Yüzde
2017	Müdahale Ediyor	6,445	%75,58
	Müdahale Etmiyor	2,082	%24,42
	Toplam	8,527	
2018	Müdahale Ediyor	6,569	%76,82
	Müdahale Etmiyor	1,982	%23,18
	Toplam	8,551	
2019	Müdahale Ediyor	6,184	%75,91
	Müdahale Etmiyor	1,962	%24,09
	Toplam	8,146	

Tablo 3.12. Yasa ve adli sisteme dair sorunlar değişkeninin frekans tablosu

	Yasal Sorunlar	Frekans	Yüzde
2017	Sorun Yok	2,163	%36,38
	Az Sorun Var	1,481	%24,91
	Çok Sorun Var	2,302	%38,72
	Toplam	5,946	
2018	Sorun Yok	2,195	%34,83
	Az Sorun Var	1,490	%23,64
	Çok Sorun Var	2,617	%41,53
	Toplam	6,302	
2019	Sorun Yok	1,908	%32,47
	Az Sorun Var	1,351	%22,99
	Çok Sorun Var	2,618	%44,55
	Toplam	5,877	

Tablo 3.12’de katılımcıların yasa ve adli sisteme dair sorunların olup olmadığı hakkındaki görüşlerinin dağılımı gösterilmiştir. Buna göre 2017 yılında “Sorun yok” ile “Çok sorun var” kategorilerinde birbirine yakın bir dağılım olduğu görülürken 2019 yılında bu dağılımın değişip yasa ve adli sistemde çok sorun olduğunu düşünenlerinin sayısının arttığı görülmektedir.

Tablo 3.13’te katılımcıların maddi veya manevi yardım alabilecekleri birinin olup olmadığı sorusuna verdikleri cevabın dağılımı verilmiştir. Buna göre büyük bir çoğunluk maddi veya manevi anlamda yardım alabilecekleri birilerinin olduğunu bildirmiştir.

Tablo 3.13. Maddi veya manevi yardım değişkeninin frekans tablosu

	Maddi veya Manevi Yardım	Frekans	Yüzde
2017	Yardımcı Olacak Kişiler Var	8,548	%86,55
	Yardımcı Olacak Kişiler Yok	1,328	%13,45
	Toplam	9,876	
2018	Yardımcı Olacak Kişiler Var	8,109	%83,43
	Yardımcı Olacak Kişiler Yok	1,610	%16,57
	Toplam	9,719	
2019	Yardımcı Olacak Kişiler Var	7,747	%84,10
	Yardımcı Olacak Kişiler Yok	1,465	%15,90
	Toplam	9,212	

Tablo 3.14. Geçmiş ile karşılaştırma değişkeninin frekans tablosu

	Geçmiş ile Karşılaştırma	Frekans	Yüzde
2017	Gelişti	3,920	%40,13
	Aynı Seviyede Kaldı	2,896	%29,64
	Geriledi	2,953	%30,23
	Toplam	9,769	
2018	Gelişti	2,946	%30,66
	Aynı Seviyede Kaldı	2,931	%30,51
	Geriledi	3,731	%38,83
	Toplam	9,608	
2019	Gelişti	2,644	%29,12
	Aynı Seviyede Kaldı	2,615	%28,80
	Geriledi	3,822	%42,09
	Toplam	9,081	

Tablo 3.15. Gelecek ile karşılaştırma değişkeninin frekans tablosu

	Gelecek ile Karşılaştırma	Frekans	Yüzde
2017	Gelişecek	3,626	%41,07
	Aynı Seviyede Kalacak	3,170	%35,91
	Gerileyecek	2,032	%23,02
	Toplam	8,828	
2018	Gelişecek	2,763	%31,47
	Aynı Seviyede Kalacak	3,167	%36,07
	Gerileyecek	2,849	%32,45
	Toplam	8,779	
2019	Gelişecek	2,603	%31,18
	Aynı Seviyede Kalacak	2,911	%34,87
	Gerileyecek	2,835	%33,96
	Toplam	8,349	

Tablo 3.14’te katılımcıların geçmiş durumları ile karşılaştırdıklarında şu anki durumlarının nasıl oldukları sorusuna üç kategori olan “Gelişti”, “Aynı Seviyede Kaldı”, “Geriledi” yanıtlarından hangisini seçtiğinin dağılımı verilmiştir. Buna göre 2017 yılında geliştiğini söyleyenler %40’ı oluştururken 2018’de bu oran düşerek %30 olmuş ve en son 2019 yılında ise %29’a kadar düşmüştür. Buna kıyasla gerilediğini söyleyenlerin oranı artmıştır.

Tablo 3.15’te katılımcıların gelecekte olmasını tahmin ettikleri durumlarının şu anki durumlarına kıyasla nasıl olacağı sorusuna üç kategori olan “Gelişecek”, “Aynı Seviyede Kalacak”, “Gerileyecek” yanıtlarından hangisini seçtiğinin dağılımı verilmiştir. Buna göre 2017 yılında gelişeceğini söyleyenler yaklaşık %40’ı oluştururken 2018’de bu oran düşerek yaklaşık %30 olmuş ve en son 2019 yılında önceki bir yıl ile aynı kalmıştır. Buna kıyasla gerileyeceğini söyleyenlerin oranı artmıştır.

Tablo 3.16. Dine olan ilgi değişkeninin frekans tablosu

	Din	Frekans	Yüzde
2017	İlgili Değilim	1,083	%11.04
	İlgiliyim	8,727	%88,96
	Toplam	9,810	
2018	İlgili Değilim	1,004	%10.37
	İlgiliyim	8,674	%89,63
	Toplam	9,678	
2019	İlgili Değilim	1,068	%11,69
	İlgiliyim	8,065	%88,31
	Toplam	9,133	

Tablo 3.16’da katılımcıların din ile ilgili olup olmadığı sorusuna verdikleri cevabın dağılımı verilmiştir. Buna göre büyük çoğunluğun ilgili olduğu görülmüştür.

3.3.2.1.3. Yöntem

Çok Değişkenli (multinomial) Logit Model (MNLM), çıktı (outcome) kategorileri arasında tüm mümkün karşılaştırmalar için iki değerli logit modellerin eşanlı bir şekilde tahmin edilmesi olarak düşünülebilir. Yani MNLM iki değerli logit modelin genişletilmiş halidir. Gerçekte iki değerli logit modelden elde edilen tahminler MNLM’nin parametrelerinin tutarlı tahminlerini sağlar (Begg & Gray, 1984). Örneğin, üç çıktı söz konusu ise MNLM, 1 ve 2, 1 ve 3 ile 2 ve 3 çıktıları karşılaştırarak ardı ardına üç adet iki değerli logite eşittir. Multinomial Logit Model, sosyal araştırmalarda nominal kategorik bağımlı değişkenleri analiz etmek için yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Multinomial logit model, açıklayıcı değişkenlerin sıralı olmayan çıktıya sahip olan bir bağımlı değişken üzerindeki etkisini tahmin edilmektedir (Selim, 2008).

Çok terimli lojistik regresyon, iki veya daha fazla sırasız düzeyi olan (yani iki veya daha fazla ayrık sonuç) kategorik bir bağımlı değişkeniniz olduğunda kullanılır. Pratik olarak lojistik regresyonla aynıdır, ancak tek bir sonuç yerine birden fazla olası sonucun olması dışında. Referans kategorisi olarak bağımlı değişkenin bir seviyesi seçilmiştir.

Bu genellikle en yaygın veya en sık görülen kategoridir. Yazılım M – 1 kategorileri için bir dizi bireysel binom lojistik regresyon çalıştıracaktır (her kategori için bir hesaplama, eksi referans kategorisi). M = 2 olduğunda, çok terimli lojistik regresyon, sıralı lojistik regresyon ve lojistik regresyon eşittir. Bu regresyona dair varsayımlarında modelin, yabancı değişkenler olmadan doğru bir şekilde belirtildiği, her durumun bağımsız olduğu, bağımsız değişkenler arasında çoklu bağlantının olmadığı vardır (Glen, 2017)⁶⁴ (StataCorp., 2021).

$$Prob(Y_i = j) = \frac{e^{\beta'_j x_i}}{\sum_{k=0}^n e^{\beta'_k x_i}} \quad j = 0, 1, \dots, n \quad (3.7)$$

Tahmini denklemler, x_i özelliklerine sahip bir karar verici için J+1 seçenekleri için bir dizi olasılık sağlamaktadır (Greene, 2002, s. 721).

Çok terimli logit modelin bu analizdeki avantajı her bir kategorinin bağımsız olarak değerlendirilmesidir. Diğer kategorik logit modellerde tercih edilmeyenden tercih edilene doğru artmaktadır. Bu analizde gelir grupları için bu şekilde sıralandığı söylenebilir ancak eğitim veya medeni durum gibi değişkenlerin grupları arasında sıralı olarak daha tercih edilebilir ya da daha tercih edilemez şekilde bir sıralama bulunduğu söylenemez.

3.3.2.2. Model ve tahminler

Bu bölümde analize ilişkin model, bu modelin analizinin sonucunda bulunan tahminler ve bu tahminlerin çıkarımları verilmiştir.

⁶⁴<https://www.statisticshowto.com/multinomial-logistic-regression/>

3.3.2.2.1. Model

$$\begin{aligned} \text{Mutluluk} = & B_1 \text{ Bitirilen Yaş} + B_2 \text{ Bitirilen Yaş}^2 + B_3 \text{ Cinsiyet} + B_4 \text{ Medeni} \\ & \text{Durum} + B_5 \text{ Okul Biten} + B_6 \text{ Çalışma Durum} + B_7 \text{ Gelir Grup} + B_8 \text{ Umut} + \\ & B_9 \text{ Memnuniyet Polis} + B_{10} \text{ Polis Jan. Müdahale} + B_{11} \text{ Yardım (Maddi} \\ & \text{Manevi)} + B_{12} \text{ Yasal Sorun} + B_{13} \text{ Geçmiş Karşılaştırma} + B_{14} \text{ Gelecek} \\ & \text{Karşılaştırma} + B_{15} \text{ Din} + B_{16} \text{ Genel Refah Düzeyi} \end{aligned} \quad (3.8)$$

Her bir yıl değişkeni için (2017, 2018, 2019 yılları) kukla değişkeni kullanılmıştır.

3.3.2.2.2. Tahminler

Lineer bir regresyon yerine logit bir model kullanılmasından dolayı çıkan sonuçların temel kategorilere kıyasla değerlendirilmesi gerekmektedir. Mutluluk sınıflarından, katılımcıların en fazla seçmiş olduğu “Mutlu” sınıfı temel kategori olarak alınmıştır.

Tablo 3.17a. Multinomial logit regresyon çıktılarının tablosu (Çok Mutlu 5)

Mutluluk		Katsayı	RRR	Std. Hata	z
Bitirilen Yaş		-0.0894817***	0.914405	0.013553	-6.60
Bitirilen Yaş 2		0.0008074***	1.000808	0.0001404	5.75
Cinsiyet		-0.1356431*	0.8731542	0.0771717	-1.76
Medeni Durum	2 Evli	0.8026556***	2.231459	0.1180001	6.80
	3 Boşanmış	0.3295783	1.390382	0.2815447	1.17
	4 Eşi Vefat Etmiş	-0.2609047	0.7703543	0.3150386	-0.83
Gelir Grupları	2. Grup	0.0988154	1.103863	0.1229202	0.80
	3. Grup	0.2183476*	1.244019	0.1171097	1.86
	4. Grup	0.1699388	1.185232	0.118955	1.43
	5. Grup	0.2751564**	1.316737	0.1227614	2.24
Polis Jan. Müdahale		0.0279155	1.028309	0.0936555	0.30
Memnuniyet Polis		-0.1254217	0.8821248	0.0958853	-1.31
Yardım (Maddi, Manevi)		0.1038848	1.109473	0.108814	0.95
Geçmiş Karşılaştırma	2 Aynı Kaldı	-0.2537668***	0.7758728	0.0912091	-2.78
	3 Geriledi	-0.1544765*	0.8568636	0.1021001	-1.51
Gelecek Karşılaştırma	2 Aynı Kalacak	-0.2386128***	0.7877198	0.0862202	-2.77
	3 Gerileyecek	-0.4188831***	0.6577811	0.1149944	-3.64
Okul, Biten	2 İlköğretim	0.4310872***	1.53893	0.1594547	2.70
	3 Orta Öğretim	0.3049395*	1.356543	0.1726961	1.77
	4 Yüksek Öğretim	0.2055716	1.228227	0.1761412	1.17
Çalışma Durumu		-0.023173	0.9770934	0.0816843	-0.28
Din		-0.1412164	0.8683014	0.111934	-1.26
Yasal Sorun	2 Az Sorun Var	-0.2276725***	0.796385	0.0884434	-2.57
	3 Çok Sorun Var	0.1314053*	1.14043	0.0803073	1.64
Genel Refah Düzeyi		0.1735968***	1.189576	0.0213182	8.14
Umut		0.0395826	1.040376	0.1029543	0.38
Referans Yıl17		0.058167		0.0817479	0.71
Referans Yıl18		0.1095371		0.0817575	1.34
Referans Yıl19		0 (omitted)			
MUTLU (4)		(base outcome)			

***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 3.17b. Multinomial logit regresyon çıktıların tablosu (Orta Mutlu 3)

Mutluluk		Katsayı	RRR	Std. Hata	z
Bitirilen Yaş		0.0543997***	1.055907	0.0083749	6.50
Bitirilen Yaş 2		-0.0005739***	0.9994263	0.0000886	-6.48
Cinsiyet		0.1142955***	1.121083	0.0440078	2.60
Medeni Durum	2 Evli	-0.5995531***	0.549057	0.0624915	-9.59
	3 Boşanmış	0.2302078*	1.258862	0.1203156	1.91
	4 Eşi Vefat Etmiş	-0.1213577	0.8857171	0.1248611	-0.97
Gelir Grupları	2. Grup	-0.1040193*	0.9012079	0.0657637	-1.58
	3. Grup	0.0548712	1.056405	0.0616805	0.89
	4. Grup	0.0107136	1.010771	0.0641154	0.17
	5. Grup	-0.1098067*	0.8960074	0.0683407	-1.61
Polis Jan. Müdahale		-0.1711375***	0.8427057	0.0521084	-3.28
Memnuniyet Polis		-0.0134073	0.9866822	0.0544946	-0.25
Yardım (Maddi, Manevi)		-0.0036649	0.9963418	0.0557189	-0.07
Geçmiş Karşılaştırma	2 Aynı Kaldı	0.2014833***	1.223216	0.0552297	3.65
	3 Geriledi	0.4574218***	1.579995	0.0569176	8.04
Gelecek Karşılaştırma	2 Aynı Kalacak	0.1275439***	1.136035	0.0520915	2.45
	3 Gerileyecek	0.0587043	1.060462	0.0611959	0.96
Okul, Biten	2 İlköğretim	0.3433417***	1.40965	0.08163	4.21
	3 Orta Öğretim	0.2416073***	1.273294	0.0911534	2.65
	4 Yüksek Öğretim	0.1654537*	1.179928	0.0941074	1.76
Çalışma Durumu		0.0633028	1.065349	0.0459113	1.38
Din		-0.140218**	0.8691688	0.061241	-2.29
Yasal Sorun	2 Az Sorun Var	0.2253898***	1.252811	0.0496698	4.54
	3 Çok Sorun Var	0.3407555***	1.406009	0.0481208	7.08
Genel Refah Düzeyi		-0.1240457***	0.8833395	0.0109892	-11.29
Umut		-0.7764575***	0.4600328	0.0473083	-16.41
Referans Yıl17		-0.1008208**		0.0472588	-2.13
Referans Yıl18		0.0580427		0.0459542	1.26
Referans Yıl19		0 (omitted)			

***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 3.17c. Multinomial logit regresyon çıktıları tablosu (Mutsuz 2)

Mutluluk		Katsayı	RRR	Std. Hata	z
Bitirilen Yaş		0.0780386***	1.081164	0.0144797	5.39
Bitirilen Yaş 2		-0.0007738***	0.9992265	0.0001533	-5.05
Cinsiyet		0.4961202***	1.642337	0.0751365	6.60
Medeni Durum	2 Evli	-0.8773549***	0.4158815	0.1016594	-8.63
	3 Boşanmış	0.6184387***	1.856028	0.1650515	3.75
	4 Eşi Vefat Etmiş	0.3493644*	1.418166	0.1863498	1.87
Gelir Grupları	2. Grup	-0.0740935	0.9285849	0.1003318	-0.74
	3. Grup	-0.0453662	0.9556475	0.0976233	-0.46
	4. Grup	-0.2428288**	0.7844058	0.1052479	-2.31
	5. Grup	-0.3573491***	0.6995283	0.1159533	-3.08
Polis Jan. Müdahale		-0.1498989*	0.860795	0.0814844	-1.84
Memnuniyet Polis		-0.1411826*	0.8683308	0.0839086	-1.68
Yardım (Maddi, Manevi)		-0.350622***	0.7042499	0.0799611	-4.38
Geçmiş Karşılaştırma	2 Aynı Kaldı	0.3110331***	1.364834	0.1066671	2.92
	3 Geriledi	0.7085563***	2.031057	0.1068992	6.63
Gelecek Karşılaştırma	2 Aynı Kalacak	0.0320429	1.032562	0.1001348	0.32
	3 Gerileyecek	0.2548547**	1.290274	0.1064065	2.40
Okul, Biten	2 İlköğretim	0.1694952	1.184707	0.1362312	1.24
	3 Orta Öğretim	0.127731	1.136247	0.1522854	0.84
	4 Yüksek Öğretim	0.1305995	1.139511	0.1579609	0.83
Çalışma Durumu		-0.1229747*	0.884286	0.0772436	-1.59
Din		-0.2830799***	0.7534596	0.0894636	-3.16
Yasal Sorun	2 Az Sorun Var	-0.0131179	0.9869678	0.0888227	-0.15
	3 Çok Sorun Var	0.2251384***	1.252496	0.0811259	2.78
Genel Refah Düzeyi		-0.3258507***	0.721913	0.0189579	-17.19
Umut		-1.711694***	0.1805596	0.0718602	-23.82
Referans Yıl17		-.0739234		0.0774644	-0.95
Referans Yıl18		-0.0193889		0.0767831	-0.25
Referans Yıl19		0 (omitted)			

***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 3.17d. Multinomial logit regresyon çıktıların tablosu (Çok Mutsuz 1)

Mutluluk		Katsayı	RRR	Std. Hata	z
Bitirilen Yaş		0.0995168***	1.104637	0.023589	4.22
Bitirilen Yaş 2		-0.0010078***	0.9989927	0.0002479	-4.07
Cinsiyet		0.2068644	1.229816	0.1273034	1.62
Medeni Durum	2 Evli	-1.175423***	0.3086884	0.1728542	-6.80
	3 Boşanmış	0.4907198**	1.633492	0.248516	1.97
	4 Eşi Vefat Etmiş	-0.0605166	0.9412781	0.3078996	-0.20
Gelir Grupları	2. Grup	-0.6745008***	0.5094106	0.1686704	-4.00
	3. Grup	-0.3102734**	0.7332465	0.1529003	-2.03
	4. Grup	-0.5297318***	0.5887629	0.164759	-3.22
	5. Grup	-1.261335***	0.2832756	0.2260529	-5.58
Polis Jan. Müdahale		-0.2782373**	0.7571171	0.1388863	-2.00
Memnuniyet Polis		-0.2557144*	0.7743631	0.1440226	-1.78
Yardım (Maddi, Manevi)		-0.6205486***	0.5376494	0.1230035	-5.04
Geçmiş Karşılaştırma	2 Aynı Kaldı	0.4684745**	1.597555	0.2300712	2.04
	3 Geriledi	1.227223***	3.411741	0.2138034	5.74
Gelecek Karşılaştırma	2 Aynı Kalacak	-0.5149338***	0.5975401	0.1902	-2.71
	3 Gerileyecek	-0.2616068*	0.7698136	0.1753155	-1.49
Okul, Biten	2 İlköğretim	0.1405902	1.150953	0.2198194	0.64
	3 Orta Öğretim	-0.149672	0.8609904	0.2536783	-0.59
	4 Yüksek Öğretim	-0.2447293	0.7829164	0.2738286	-0.89
Çalışma Durumu		-0.0945884	0.9097473	0.1307378	-0.72
Din		-0.3303894**	0.7186438	0.1429918	-2.31
Yasal Sorun	2 Az Sorun Var	0.0423852	1.043296	0.1698064	0.25
	3 Çok Sorun Var	0.4812422***	1.618083	0.1424942	3.38
Genel Refah Düzeyi		-0.4243202***	0.6542144	0.0339867	-12.48
Umut		-2.077422***	0.1252526	0.1326399	-15.66
Referans Yıl17		-0.2840798		0.1381303	-2.06
Referans Yıl18		-0.0473866		0.1271331	-0.37
Referans Yıl19		0 (omitted)			

***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Yaş: Bitirilen yaş ve yaşı karesi tüm mutluluk grupları için istatistiksel olarak anlamlıdır. Mutlu olmaya kıyasla çok mutlu olma olasılığı yaş arttıkça azalmakta ama yaşı karesi ile doğru orantılı artmaktadır. Mutlu olmaya kıyasla orta, mutsuz veya çok mutsuz olma olasılığı yaş ile doğru orantılı artarken yaşı karesi ile tam tersi ilişki söz konusudur. Yaş artışı bireyin mutsuz olma olasılığını artır, ancak bu ilişki U şeklindedir ve bir süre sonra tersine dönmektedir. Bu bulgular yaş ile mutluluk arasındaki “U” şeklindeki ilişkiyi desteklemektedir.

Cinsiyet: Cinsiyet “Çok mutsuz” grubu dışındaki tüm mutluluk grupları için istatistiksel olarak anlamlıdır. Kadınların mutlu olmaya kıyasla çok mutlu kategorisinde

bulunma olasılıkları erkeklere göre daha azdır. Orta mutlu veya mutsuz kategorisinde bulunma olasılıkları ise daha fazladır. Dolayısıyla kadınların erkeklere göre daha mutsuz olduğu söylenebilir

Medeni Durum: Medeni durum “Çok mutlu”, “Orta” kategorisinde “Evli”, “Mutsuz” ve “Çok mutsuz” kategorisinde “Evli” ve “Boşanmış” durumları için istatistiksel olarak anlamlıdır. Evli olan bireylerin mutlu kategorisine kıyasla çok mutlu olma olasılıkları diğerlerine göre daha fazladır ve de orta mutlu, mutsuz veya çok mutsuz kategorilerinde bulunma olasılıkları da daha azdır. Kısaca evli kişilerin diğerlerine göre mutlu olma olasılıkları daha yüksektir. Buna benzer bir şekilde boşanmış kişilerin ise orta mutlu, mutsuz veya çok mutsuz kategorilerinde bulunma olasılıkları da daha fazladır.

Gelir Grupları: Gelir gruplarında “Çok mutlu” kategorisinde 2’inci ve 5’inci gelir grubu, “Orta” kategorisinde 2’inci ve 5’inci gelir grubu, “Mutsuz” kategorisinde 4’üncü ve 5’inci gelir grubu, “Çok mutsuz” kategorisinde tüm gelir grupları için istatistiksel olarak anlamlıdır. Çok mutlu kategorisinde anlamlı çıkan 2’inci ve 5’inci gelir grubunun katsayısının işareti pozitif olduğu için çok mutlu olma olasılıkları daha yüksektir. Yine orta mutlu kategorisinde anlamlı çıkan 2’inci ve 5’inci gelir grubunun katsayısının işareti negatif olduğu için mutlu olmaya kıyasla orta mutlu olma olasılıkları daha düşüktür. Mutsuz kategorisinde anlamlı çıkan 4’üncü ve 5’inci gelir grupları en yüksek gelir gruplarıdır ve katsayıları negatif işaretlidir. Bunun anlamı ise mutlu olmaya kıyas mutsuz olma olasılıkları daha azdır, yüksek gelirli kişilerin mutsuz kategorisinde olma olasılıkları daha düşüktür. Çok mutsuz kategorisine gelindiğinde ise tüm gelir gruplarının anlamlı ve negatif ilişkili olduğunu görüyoruz dolayısıyla en düşük gelir grubu olan 1’inci gelir grubu ile kıyaslayınca diğer gelir gruplarının çok mutsuz olma olasılıkları mutlu olmaya göre daha azdır. Çok düşük gelir grubunda yukarı çıkıldıkça mutsuz olma olasılığı hemen azalmamakta ancak en azından çok mutsuz olma olasılıkları azalmaktadır.

Güvenlik güçlerinin müdahalesi: Güvenlik güçlerinin zamanında müdahale etmesinde “Orta”, “Mutsuz”, “Çok Mutsuz” kategorilerinde istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Güvenlik güçlerinin olaylara müdahale etmediğini düşünenlere kıyasla müdahale ettiğini düşünenlerin orta mutlu, mutsuz veya çok mutsuz kategorilerinde olma olasılıklarına göre mutlu kategorisinde olma olasılıkları daha azdır. Dolayısıyla güvenlik güçlerinin yeterli olarak müdahale ettiğini düşünmeyenler daha mutsuzdur.

Güvenlik güçlerinden memnuniyet: Polis ve jandarma gibi güvenlik güçlerinin vatandaşa olan davranışlarından memnuniyet ise “Mutsuz” ve “Çok Mutsuz” kategorilerinde istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Memnun olmayanlara göre memnun olanları mutsuz veya çok mutsuz kategorisinde bulunma olasılığı daha düşüktür. Güvenlik güçlerinin davranışlarından memnun olmamak insanları daha mutsuz etmektedir.

Maddi veya manevi yardım: İhtiyaç duyulduğu maddi veya manevi olarak yardımcı olarak birinin olup olmaması yalnızca “Mutsuz” ve “Çok Mutsuz” kategorilerinde istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Yardım isteyebilecekleri birilerinin olduğunu düşünenlerin mutsuz veya çok mutsuz olma olasılıkları yardım isteyebileceği birinin olmadığını düşünenlere göre daha azdır. İhtiyacı olduğu zaman yardım alabileceği arkadaş aile veya yakınlarının olmaması insanların mutsuz olmasına neden olur.

Geçmiş durum ile karşılaştırma: Kişinin o anki durumunu geçmiş durumuna karşılaştırmasında tüm gruplar için istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. İnsanlar bulundukları durumu değerlendirdiklerinde geçmişe göre durumlarının aynı kaldığını veya gerilediğini düşünüyorlarsa çok mutlu olma olasılıkları azalmaktadır. Buna kıyasla geçmişe göre durumlarının kötüleştiğini veya aynı kaldığını düşünenlerin orta mutlu, mutsuz veya çok mutsuz olma olasılıkları daha mutlu olmalarına kıyasla daha yüksektir. Geçmiş ile kıyaslamamanın mutluluğu belirleyen bir etmen olduğu söylenebilir.

Gelecek durum ile karşılaştırma: Kişinin o anki durumuna göre gelecek durumu ile ilgili beklentisinde “Çok Mutlu” kategorisinde “aynı kalacak” ile “gerileyecek”, “Orta” kategorisinde “aynı kalacak”, “Mutsuz” kategorisinde “gerileyecek” ve “Çok Mutsuz” kategorisinde “aynı kalacak” ile “gerileyecek” durumları istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Gelecekteki durumlarının o günküyle aynı kalacağını düşünenler ile gerileyeceğini düşünenlerin çok mutlu olma olasılıkları gelecekteki durumlarının gelişeceğini düşünenlere kıyasla daha düşüktür. Gelecekteki durumu ile bugünkü durumu arasında fark olmayacağını düşünenlerin mutlu kategorisinde bulunmalarından ziyade orta mutlu kategorisinde olma olasılıkları daha yüksektir. Benzer şekilde gelecekte durumlarının kötüleşeceğini düşünenlerin mutsuz kategorisinde olma olasılıkları daha fazladır. Gelecekteki durumlarının gerileyeceğini veya aynı kalacağını düşünenlerin çok mutsuz olma olasılıkları mutlu olma olasılıklarına göre daha azdır. Bu diğerlerinden farklı bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla geleceğe dair

beklentilerin belli bir noktaya kadar mutsuzluk getirdiğini ancak çok mutsuzluk getirmediği söylenebilir.

Eğitim: O ana kadar alınmış olan eğitime göre “Çok Mutlu” kategorisinde ilk ve orta öğretim, “Orta” kategorisinde ilk, orta ve yüksek öğretim istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. “Mutsuz” ve “Çok Mutsuz” kategorilerinde ise eğitimin hiçbir grubu istatistiksel olarak anlamlı çıkmamıştır. İlk öğretim ve orta öğretimi tamamlamış kişilerin çok mutlu ve orta mutlu kategorisinde olma olasılıkları daha yüksektir. Orta mutlu kategorisinde olma olasılığı aynı zamanda yüksek öğretim bitirmiş olanlar için de geçerlidir. Buradan ise eğitim görmenin mutsuz veya çok mutsuz olmaya etkisi olmadığı ancak daha mutlu olma olasılığını artıracak yorumu yapılabilir.

Çalışma Durumu: Çalışma durumu bir tek “Mutsuz” kategorisinde istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Burada da çalışmıyor olmaya göre çalışanların mutsuz olma olasılığı daha düşüktür.

Din: Din “Orta”, “Mutsuz” ve “Çok Mutsuz” kategorilerinde istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Üç mutluluk kategorisi içinde katsayısı negatif işaretlidir. Bu da din ile ilgili olanların olmayanlara göre orta mutlu, mutsuz ve çok mutsuz kategorisinde bulunma olasılığı mutlu kategorisinde bulunma olasılığına göre daha düşük olduğu anlamına gelmektedir.

Yasa ve adli sistem ile ilgili sorunlar: İnsanların adli ve mahkeme sisteminin yasaları tarafsız ve adil bir şekilde uygulamasında sorun olup olmaması mutluluk kategorilerine göre incelendiğinde “Çok Mutlu” ve “Orta” kategorilerinde “Az sorun var” ve “Çok sorun var”, “Mutsuz” ve “Çok Mutsuz” kategorilerinde “Çok sorun var” durumları istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Az sorun olduğunu düşünenlerin çok mutlu olma olasılıkları daha düşük iken çok sorun olduğunu düşünenlerin olasılığı daha yüksektir. Yasaların adil ve tarafsız olarak uygulanmasında az veya çok sorun olduğu düşünenlerin orta mutlu kategorisinde bulunma olasılıkları daha yüksektir. Çok sorun olduğunu düşünenlerin mutsuz ve çok mutsuz kategorisinde bulunma olasılığı daha yüksektir.

Genel refah düzeyi: Katılımcının Türkiye’de yaşıyan insanların refah düzeyini nasıl gördüğü ile ilgili değişkene bakıldığında tüm mutluluk kategorilerinde istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Genel olarak ülkedeki refah düzeyinin yükseldiğinin düşünülmesi bireylerin çok mutlu kategorisinde bulunma olasılığını artırırken orta mutlu, mutsuz ve çok mutsuz kategorilerinde bulunma olasılıklarını azaltmaktadır.

İnsanlar ÷lkede yaşıayanların refah düzeyinin yükseldiğinin hissedilmesi mutluluğaa olumlu yönde etkisi olan bir faktördür ve tersi durumda da mutluluğaa olumsuz etki etmektedir. İnsanlar çevresindeki veya tüm ÷lkedeki refahın yüksek olduğunu düşünmesi kendilerinin de refahının iyi olduğunu düşünmesi nedeniyle mutluluk ile aynı yönlü ilişkiye sahip olduğu söylenebilir. Bir diğeer sebep ise ÷lke refahının artması daha yüksek refahlı insanların olduğu anlamına gelmektedir bu da insanların genel olarak iyi hissetmesine ve diğeer kişilere de iyi hissettirmelerine sebep olabilir, dolaylı olarak bireylerin mutluluğunu artırabilir.

Umut: Geleceğee dair umutlu olma durumuna bakıldığında “Orta”, “Mutsuz” ve “Çok Mutsuz” kategorileri için istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Buna göre umutlu olan kişilerin orta mutlu, mutsuz ve çok mutsuz kategorilerinde bulunma olasılığı, mutlu kategorisinde bulunma olasılığına kıyasla daha küçüktür. Umutlu olmak mutluluğaa olumlu bir şekilde etkilen bir değışken olarak gör÷lebilir.

Kategorik değışkenlerle yapılan modellerin çıktısında bulunan katsayıların değışkenlerin birbirini ne kadar etkilediğii hakkında bir bilgi verilmemektedir, sadece ilişkinin olup olmadığı ve yönü hakkında bilgi verilir. Değışkenlerin ne kadar etkilediğii hakkında bir fikir edinmek için marjinal analiz sonucunda bulunan değıerlere bakılması gerekmektedir.

Marjinal etkiler modeldeki diğeer değışkenler sabit olarak tutulduğunda belirli bir değışkenin değışmesi durumunda sonucun, bu model içim mutluluğun, nasıl değışceğini göstermektedir (StataCorp., 2021).

Tablo 3.18. Multinomial logit regresyonunun marjinal analizi tablosu

Değişkenler	Mutluluk Kategorileri	dx/dy	Std. Hata	z
Bitirilen Yaş	1	-.0061215***	.0006968	-8.79
	2	-.010687***	.0018965	-5.64
	3	.0125448***	.001864	6.73
	4	.003557***	.0008163	4.36
	5	.0007067***	.0002093	3.38
Bitirilen Yaş 2	1	.0000573***	7.24e-06	7.91
	2	.0001147***	.00002	5.74
	3	-.0001308***	.0000198	-6.62
	4	-.0000341***	8.66e-06	-3.94
	5	-7.04e-06***	2.21e-06	-3.18
Cinsiyet	1	-.0113025***	.0039485	-2.86
	2	-.0340645***	.010084	-3.38
	3	.0170674*	.0097252	1.75
	4	.0270535***	.0041673	6.49
	5	.001246	.0011327	1.10
1.Medeni Durum 2.Medeni Durum	1	.0488058***	.0039257	12.43
	2	.1298553***	.0140441	9.25
	3	-.1277559***	.013905	-9.19
	4	-.041055***	.0071505	-5.74
	5	-.0098501***	.0023421	-4.21
3.Medeni Durum	1	.0033908	.0073965	0.46
	2	-.0709143***	.0254127	-2.79
	3	.0141474	.0251296	0.56
	4	.0477498***	.0153092	3.12
	5	.0056263	.0046363	1.21
4.Medeni Durum	1	-.0052333	.0061898	-0.85
	2	.0090138	.0278726	0.32
	3	-.0447257*	.0280225	-1.60
	4	.0415636**	.0185361	2.24
	5	-.0006184	.0047245	-0.13
1.Gelir Grup 2.Gelir Grup	1	.0072437	.0056615	1.28
	2	.0233108*	.0150231	1.55
	3	-.0213231*	.0142944	-1.49
	4	-.0018755	.0061648	-0.30
	5	-.0073559***	.0019376	-3.80
3.Gelir Grup	1	.0097523*	.0054359	1.79
	2	-.0119467	.0141585	-0.84
	3	.0116593	.0135599	0.86
	4	-.0049593	.0059161	-0.84
	5	-.0045056**	.0019875	-2.27
4.Gelir Grup	1	.0090087*	.0054909	1.64
	2	.0045252	.0147423	0.31
	3	.0079688	.0141424	0.56
	4	-.0150943***	.0060023	-2.51
	5	-.0064085***	.0020223	-3.17
5.Gelir Grup	1	.0183193***	.0060952	3.01
	2	.0299119*	.0156331	1.91
	3	-.0185914	.0149956	-1.24
	4	-.0185981***	.0064236	-2.90
	5	-.0110416***	.0020854	-5.29
Polis Jan. Müdahale	1	.0057526	.00474	1.21

	2	.0372685***	.0119943	3.11
	3	-.0365462***	.0114033	-3.20
	4	-.0046381	.0044802	-1.04
	5	-.0018368*	.0012209	-1.50
Memnuniyet Polis	1	-.0056004	.0048623	-1.15
	2	.0113344	.0125038	0.91
	3	.0038692	.0119262	0.32
	4	-.0074837*	.0046015	-1.63
	5	-.0021195*	.0012754	-1.66
Yardım (Maddi manevi)	1	.0070002	.0055375	1.26
	2	.0114654	.0128184	0.89
	3	.007752	.0121981	0.64
	4	-.0207722***	.004359	-4.77
	5	-.0054454***	.0012065	-4.51
1.Geçmiş Karşılaştırma 2.Geçmiş Karşılaştırma	1	-.0195371***	.0049538	-3.94
	2	-.0404476***	.0124168	-3.26
	3	.0445225***	.0121364	3.67
	4	.0128354**	.0053659	2.39
	5	.0026269*	.0014996	1.75
3.Geçmiş Karşılaştırma	1	-.0217807***	.0054727	-3.98
	2	-.1076526***	.0128535	-8.38
	3	.0893715***	.0125094	7.14
	4	.0305527***	.0059755	5.11
	5	.0095092***	.0020231	4.70
1.Gelecek Karşılaştırma 2.Gelecek Karşılaştırma	1	-.0162834***	.0048194	-3.38
	2	-.0156274	.0118142	-1.32
	3	.0369349***	.0116791	3.16
	4	-.000018	.0053385	-0.00
	5	-.0050062***	.0018243	-2.74
3.Gelecek Karşılaştırma	1	-.0240655***	.0057641	-4.18
	2	-.0063982	.0140271	-0.46
	3	.0172487	.0134307	1.28
	4	.0160682***	.0062434	2.57
	5	-.0028532*	.0018248	-1.56
1.Okul Biten 2.Okul Biten	1	.0138661**	.0069823	1.99
	2	-.0813758***	.0184101	-4.42
	3	.067267***	.0174259	3.86
	4	.0004665	.0075437	0.06
	5	-.0002238	.0022352	-0.10
3.Okul Biten	1	.0097056	.0076101	1.28
	2	-.0563229***	.0206567	-2.73
	3	.0478696***	.0194644	2.46
	4	.0011566	.0084243	0.14
	5	-.0024089	.0024476	-0.98
4.Okul Biten	1	.0062822	.0076749	0.82
	2	-.0391333*	.021296	-1.84
	3	.0321632*	.0200732	1.60
	4	.0035747	.0088471	0.40
	5	-.0028868	.0025685	-1.12
Çalışma Durumu	1	-.0020732	.0041592	-0.50
	2	-.0070764	.0105471	-0.67
	3	.0188859*	.0101203	1.87
	4	-.0087402**	.0042966	-2.03
	5	-.0009961	.0011513	-0.87
Din	1	-.0031886	.0056768	-0.56

	2	.040288***	.014102	2.86
	3	-.0221404*	.0133328	-1.66
	4	-.0127033***	.0048355	-2.63
	5	-.0022558*	.0012414	-1.82
1.Yasal Sorun	1	-.0153856***	.0041401	-3.72
2.Yasal Sorun	2	-.0364914***	.0113355	-3.22
	3	.0572541***	.0109746	5.22
	4	-.0051412	.0047812	-1.08
	5	-.0002359	.0013079	-0.18
3.Yasal Sorun	1	-.0014808	.0043412	-0.34
	2	-.0759626***	.0108814	-6.98
	3	.0699089***	.0104711	6.68
	4	.0044558	.0046411	0.96
	5	.0030786**	.0012976	2.37
Genel Refah Düzeyi	1	.012994***	.0010302	12.61
	2	.030606***	.0025487	12.01
	3	-.0236154***	.0024173	-9.77
	4	-.0166896***	.0010324	-16.17
	5	-.0032949***	.0003579	-9.21
Umut	1	.0255881***	.0050646	5.05
	2	.2067737***	.0110236	18.76
	3	-.1356606***	.0103968	-13.05
	4	-.0816411***	.0041027	-19.90
	5	-.0150601***	.0015466	-9.74

***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Verilen sonuçlara göre eklenen her bir yıl yaşı “Çok Mutlu” kategorisinde olma olasılığını %0,6 “Mutlu” kategorisinde olmayı ise %1 azaltmaktadır; “Orta Mutlu” kategorisinde bulunma olasılığını ise %1,25; “Mutsuz” kategorisinde bulunma olasılığını %0,35 ve “Çok Mutsuz” kategorisinde bulunma olasılığını %0,07 artırmaktadır. Yaşın karesinin bir birimlik artışının her bir mutluluk kategorilerinde bulunma olasılığına etkisinin ise neredeyse binde birden bile az olduğu görülmektedir.

Cinsiyette bakıldığında bir kişinin kadın olması “Çok Mutlu” kategorisinde bulunma olasılığını erkeklere kıyasla %1,1 daha azaltmakta, “Mutlu” kategorisinde bulunmalarını ise %3 daha azaltmaktadır. Buna kıyasla “Orta Mutlu”da bulunma olasılığını %1,7, “Mutsuz” kategorisinde bulunma olasılığını %2,7 artırmaktadır. “Çok Mutsuz” kategorisine etkisi istatistiksel olarak anlamlı çıkmamıştır.

Medeni duruma bakıldığında evli olmanın “Çok Mutlu” kategorisinde bulunma olasılığını hiç evlenmemeye kıyasla %4,8 ve “Mutlu” kategorisinde olmayı neredeyse %13 artırdığı; “Orta Mutlu” kategorisinde bulunmayı %12,7, “Mutsuz” kategorisinde bulunma olasılığını %4,1 ve “Çok Mutsuz” kategorisinde bulunmayı ise yaklaşık olarak %1 azalttığı görülmektedir. Dolayısıyla evli olmanın mutluluğa etkisinin fazla olduğu söylenebilirken evli olmamanın mutsuz olmayı çok etkilemediğini de belirtmek gerekir.

Boşanmış olmak ise “Mutlu” olma olasılığını %7 azaltırken, “Çok Mutsuz olma olasılığını %4,7 artırmaktadır. Diğer kategoriler istatistiksel olarak anlamlı çıkmamıştır. Eşinin vefat etmiş olması ise “Orta Mutlu” kategorisinde bulunma olasılığını %4,4 azaltırken “Mutsuz” kategorisinde bulunma olasılığını %4,1 artırmaktadır. Diğer kategoriler istatistiksel olarak anlamlı çıkmamıştır.

Gelir gruplarında ise Grup 1 çok düşük gelir grubu olduğu düşünülünce Grup 2’ye yani düşük gelir grubuna geçilmesi bireylerin “Mutlu” kategorisinde bulunma olasılığını %2,3 artırmakta ve “Çok Mutsuz” kategorisinde bulunma olasılıklarını %0,7 azaltmaktadır. Grup 3’e yani orta gelir grubuna çıkması “Çok Mutlu” kategorisinde olma olasılığını %0,9 artırmakta ve “Çok Mutsuz” kategorisinde bulunma olasılığını %0,4 azaltmaktadır. Grup 4’e yani yüksek gelir seviyesine çıkmak ise “Çok Mutlu” kategorisinde olma olasılığını %0,9 artırırken “Mutsuz” kategorisinde olma olasılığını %1,5 ve “Çok Mutsuz” kategorisinde olma olasılığını %0,6 azaltmaktadır. Son olarak Grup 5’e çıkmak yani çok yüksek gelirli grupta olmak “Çok Mutlu” kategorisinde olma olasılığını %1,8 ve “Mutlu” kategorisinde olma olasılığını yaklaşık %3 oranında artırdığı görülmüştür. Bununla birlikte “Mutsuz” kategorisinde bulunma olasılığını %1,8 ve “Çok Mutsuz” kategorisinde bulunma olasılığını %1,1 oranında azaltmıştır. Diğer kategoriler istatistiksel olarak anlamlı çıkmamıştır. Genel anlamda gelirin mutluluk üzerinde etkisi olduğu görülse de bu etkinin en fazla %3 düzeylerde olduğunu ve çok fazla olmadığını belirtmek gerekir.

Güvenlik güçlerinin müdahalesinin yeterli olup olmadığı düşüncesine bakıldığında yeterli olduğu düşüncesi “Mutlu” kategorisinde bulunma olasılığını %3,7 artırırken “Orta Mutlu” kategorisinde bulunma olasılığını %3,6 ve “Çok Mutsuz” kategorisinde bulunma olasılığını %0,1 azaltmaktadır. Diğer kategoriler istatistiksel olarak anlamlı çıkmamıştır.

Güvenlik güçlerinin vatandaşlara davranışlarından memnun olduğunu düşünmek sadece iki kategori için istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Memnun olduğunu düşünmek “Mutsuz” kategorisinde bulunma olasılığını %0,7 ve “Çok Mutsuz” kategorisinde bulunma olasılığını ise %0,2 azaltmaktadır.

Maddi veya manevi olarak yardım edecek birini olduğunu düşünme ise “Mutsuz” ve “Çok Mutsuz” kategorilerinde anlamlı çıkmıştır. Yardım edecek birinin olduğunu düşünmek mutsuz olma olasılığını %2, çok mutsuz olma olasılığını ise %0,5 azaltmaktadır.

Geçmişteki durumları ile şu anki durumları arasında fark olmadığını düşünmek “Çok Mutlu” kategorisinde bulunma olasılığını %1,9, “Mutlu” kategorisinde olma olasılığını ise %4 azaltmaktadır. “Orta Mutlu” kategorisinde bulunma olasılığını %4, “Mutsuz” kategorisinde bulunma olasılığını %1,2 ve “Çok Mutsuz” kategorisinde bulunma olasılığını %0,2 artırmaktadır. Geçmişteki durumundan daha kötü bir durumda olduğunu düşünmek ise “Çok Mutlu” kategorisinde bulunma olasılığını %2,1, “Mutlu” kategorisinde olma olasılığını ise %10 azaltmaktadır. “Orta Mutlu” kategorisinde bulunma olasılığını %8,9, “Mutsuz” kategorisinde bulunma olasılığını %3 ve “Çok Mutsuz” kategorisinde bulunma olasılığını %0,9 artırmaktadır.

Bireylerin geleceklerinde olmayı bekledikleri durumları ile şu anki durumları arasında fark olmayacağını düşünmeleri “Çok Mutlu” kategorisinde bulunma olasılıklarını %1,6 azaltmakta, “Orta Mutlu” kategorisinde bulunma olasılıklarını %3,6 artırmakta ve “Çok Mutsuz” kategorisinde bulunma olasılıklarını %0,5 azaltmaktadır. Daha kötü olacağı beklentisinde olmak ise “Çok Mutlu” kategorisinde bulunma olasılığını %2,4 azaltmakta, “Mutsuz” kategorisinde bulunma olasılığını %1,6 artırırken “Çok Mutsuz” kategorisinde bulunma olasılığını %0,2 azaltmaktadır. Diğer kategoriler istatistiksel olarak anlamlı çıkmamıştır.

Bireyin eğitim durumuna bakılacak olunursa hiç eğitim almamaya kıyasla ilkökul seviyesinde okul bitirmiş olmak “Çok Mutlu” kategorisinde bulunma olasılığını %0,1 artırmakta, “Mutlu” kategorisinde bulunma olasılığını %8,1 azaltmakta ve “Orta Mutlu” kategorisinde olma olasılığını %6,7 artırmaktadır. Orta öğretim seviyesinde okul bitirmiş olmak “Mutlu” kategorisinde bulunma olasılığını %5,6 azaltırken “Orta Mutlu” kategorisinde olma olasılığını %4,7 artırmaktadır. Yüksek öğretim seviyesinde okul bitirmiş olmak ise “Mutlu” kategorisinde bulunma olasılığını %3,9 azaltırken “Orta Mutlu” kategorisinde olma olasılığını %3,6 artırmaktadır. Diğer kategoriler istatistiksel olarak anlamlı çıkmamıştır. Eğitimin mutluluk ile olan ilişkisi karmaşık bir yapıya sahiptir, çünkü eğitimin kendisinin mutluluğa etkisi olduğu gibi çalışma durumunu, gelirini ve sosyal çevreni etkilemesi gibi mutluluğa çok boyutlu etkileri de vardır.

Çalışma durumunda çalışmıyor olmaya göre çalışıyor olmak “Orta Mutlu” kategorisinde bulunma olasılığını %1,8 artırırken “Mutsuz” kategorisinde bulunma olasılığını %0,8 azaltmaktadır. Diğer kategoriler istatistiksel olarak anlamlı çıkmamıştır.

Dine ilgili olmak ise “Mutlu” kategorisinde bulunma olasılığını %4 oranında artırırken “Orta Mutlu” kategorisinde bulunma olasılığını %2,2, “Mutsuz” kategorisinde

bulunma olasılığını %1,2 ve “Çok Mutsuz” kategorisinde bulunma olasılığını ise %0,2 oranında azaltmaktadır. “Çok Mutlu” kategorisi için istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmemiştir.

Mahkemelerin ve adli sistemin tüm vatandaşlara karşı adil ve tarafsız olması konusunda az sorun olduğunu düşünmek sorun olmadığını düşünmeye kıyasla “Çok Mutlu” kategorisinde bulunma olasılığını %1,5, “Mutlu” kategorisinde bulunma olasılığını %3,6 azaltırken “Orta Mutlu” kategorisinde bulunma olasılığını %5,6 artırmaktadır. Buna benzer bir şekilde çok sorun olduğunu düşünmek sorun olmadığını düşünmeye kıyasla “Mutlu” kategorisinde bulunma olasılığın %7,5 azaltmakta, “Orta Mutlu” kategorisinde bulunma olasılığını yaklaşık %7 oranında, “Çok Mutsuz” kategorisinde bulunma olasılığını ise %0,3 artırmaktadır. Diğer kategoriler istatistiksel olarak anlamlı çıkmamıştır.

Genel refah düzeyi katılımcıların Türkiye’de yaşayan insanların genel refah düzeyini 0’dan 10’a kadar olan basamaklarda nasıl gördüğünü gösteren bir değişken olması nedeniyle genel refah düzeyi ile ilgili görüşün bir basamak artması durumunun “Çok Mutlu” kategorisinde olma olasılığını %1,2 ve “Mutlu” kategorisinde olma olasılığını %3 artırdığı görülmüştür. Benzer şekilde bir basamak yükselmesi “Orta Mutlu” kategorisinde olma olasılığını %2,3, “Mutsuz” kategorisinde olma olasılığını %1,6 ve “Çok Mutsuz” kategorisinde olma olasılığını %0,3 azaltmaktadır.

Gelecekte umutlu olmak “Çok Mutlu” kategorisinde bulunma olasılığını %2,5, “Mutlu” kategorisinde olma olasılığını %20,6 artırırken “Orta Mutlu” kategorisinde olma olasılığını %13,5, “Mutsuz” kategorisinde olma olasılığını %8,1 ve “Çok Mutsuz” kategorisinde olma olasılığını ise %1,5 azaltmaktadır.

Sonuçlara bakılacak olunursa Türkiye için bireylerin mutluluklarına etkisi en yüksek olan bireylerin medeni durumları, geçmiş durumları ile olan karşılaştırma ve geleceğe dair umutlarıdır.

3.3.2.2.3. Çıkarım ve politika önerileri

Yapılan analizde Türkiye için mutluluğun belirleyicileri ile ilgili inceleme yapılmıştır. Buna göre insanların mutlu olmasını sağlayan etmenler arasında evli olması, bir noktaya kadar geliri ve yaşı, güvenlik güçlerinin yeterli olduğunu düşünmesi, geçmişinden daha iyi bir konuma geldiğini düşünmesi, gelecekte durumunun kötüleşmeyeceğini düşünmesi, bir noktaya kadar eğitimi, ülkesindeki adli

sistemin işlediğini hissetmesi, dine olan ilgisi, genel anlamda toplumun refah seviyesinin iyi olması ve geleceğe dair umutlu olmasıdır. İnsanların mutsuz olmasına neden olan etmenler ise bir noktaya kadar geliri ve yaşı, boşanmış olması, yardıma ihtiyaç duyduğunda başvurabileceği birisinin olduğunu hissetmemesi, geçmişe göre durumunun daha kötü olduğu ve gelecekte kötüleşeceğini düşünmesi, güvenlik güçlerinin olaylara yeteri kadar müdahale etmedi düşünmesi ve bu güçlerin vatandaşlara iyi davranmaması, din ilgisinin olmaması, geleceğe dair umutlu olmaması ve genel anlamda toplumun refah seviyesinin iyi olmadığını hissetmesidir.

Mutluluğun yaş ile olan ilişki, birçok çalışmada bulunduğu gibi “U” şeklinde bir ilişkisi olduğu bu çalışmada geçerlidir. Bakıldığında sayı olarak kadınlarda mutlu olduğunu söyleyenler erkeklerden daha fazlaydı ancak diğer değişkenler ile birlikte bakıldığında aslında kadınların çok mutlu olma olasılıkları erkeklere göre daha düşük ve mutsuz olma ihtimalleri daha yüksekti. Çalışmalarda genel anlamda cinsiyet ile mutluluk arasında belirgin bir ilişki bulunamamış, bazı çalışmalarda kadın ile erkek için mutluluk seviyelerinin bir değişiklik göstermediği bulunmuştur. Cinsiyete göre neden mutlu veya mutsuz olduğunu kapsamlı incelemek ülke içinde cinsiyet eşitliğine katkı sağlayabilir.

Medeni duruma göre evli olan kişiler daha mutlu, boşanmış olan kişiler ise daha mutsuzdur. Bu bulguya göre “Sevip de kaybetmek sevmemiş olmaktan daha iyidir” sözünün gerçekte geçerli olup olmadığı sorgulanabilir. Ancak burada genel anlamda hayatlarında mutlu kişilerin evlenme olasılığının ve genel anlamda mutsuz olan kişilerin boşanma veya hiç evlenmeme olasılığının olabileceğine dikkat çekilmesi gerekmektedir. Sonuçlara göre evli olmanın mutluluk getirdiği veya boşanmış olmanın mutsuzluk getirdiği sonucuna ulaşılabilir ancak daha uzun yıllar kullanılarak yapılacak bir çalışmanın daha detaylı bulgular sağlaması yararlı olacaktır.

Eğitim durumunun mutluluk üzerindeki çok boyutlu etkisi göz önüne alınması gereken ve daha detayla incelenmesi gereken bir konudur.

Burada mutluluğa belirgin bir şekilde etkisi olan bir değişken ise geçmiş ile olan karşılaştırmadır. Bu bulgu şaşırtıcı değildir, çünkü mutluluğun belirlenmesinde karşılaştırma etkisinin önemi özellikle son zamanlarda üzerinde durulan bir düşüncedir. Gerek sosyal karşılaştırma, yani çevresinde bulunan diğer kişilerin durumu ile karşılaştırma, olsun gerek kişinin kendisi ile karşılaştırması olsun, mutluluğa etki ettiği rahatlıkla söylenebilir.

Üzerinde durulması gereken bir diğer konu ise insanların adli ve mahkeme sistemlerinin tarafsız ve asil bir şekilde yasaları uyguladığını düşünmesinin mutluluklarına olan etkisidir. İstatistiksel olarak anlamlı olmasına rağmen özellikle çok mutlu kategorisi için tutarlı olmayan sonuçlar elde edilmiştir. Bunun bir sebebi söz konusu yasal süreç olsun insanların gerçek düşüncelerini bildirmeye çekimser kalması olabilir.

Son olarak ise çocuk sahibi olmanın mutluluğa etkisi bu modelde incelenmemiş olmasının nedeninin kullanılan veri setinde bu bilgilere yer verilmesidir. TÜİK'in Yaşam Memnuniyeti Araştırması Anketinde katılımcıların sahip oldukları çocuk sayısına, sahip olunan çocuklarla ilgili diğer ek bilgilere (evlat edilmiş olması, çocukların yaşları, birlikte yaşamayan çocuklar ile sık görüşülüp görüşülmemesi gibi bilgiler) ve sahip olununulan torun sayısı gibi bilgilere yer verilmesi ile çocuk sahibi olmanın mutluluğa etkisini Türkiye için inceleme olanağı sunabilecektir.

Sonuç olarak Türkiye için mutluluğun belirleyicileri ile ilgili bilgi edinilmeye çalışılmış olan bu çalışmada hangi değişkenlerin mutluluğu nasıl etki ettiği incelenmiştir. Yaşam Memnuniyeti Anketinde sağlanan verilerin oldukça kapsamlı olmasına rağmen insanın özellikle mutluluktan bahsedildiğinde oldukça karmaşık varlıklar olduğu gerçeği daha fazla bilgi elde etmek için sorulan soruların detayının artırılması gerektiğini düşündürmektedir. Eldeki veriler ile Türkiye'de mutluluğu neyin belirlediği ortaya konulsa da daha mutlu bir toplum için bu değişkenlerin nasıl değiştirebileceği kesin olarak konuşulması daha detaylı sorular anketler ile sağlanabilir.

3.3.3. Ölçek Memnuniyeti: Türkiye Örneği

Yaşam memnuniyetini insanın farklı yaşam alanlarından duyduğu memnuniyetlerden oluşturduğu düşünülmektedir. Yaşam Memnuniyeti Araştırması Anketlerinden alınan veriler ile Türkiye'de yaşayan kişilerin yaşamlarından memnuniyetini yani genel memnuniyetini oluşturan hayatlarındaki farklı alanlardan duydukları memnuniyeti ifade eden ölçek memnuniyetleri ile ilgili analiz yapılacaktır. Buna göre ilk önce bu analiz için kullanılan veriler ve yöntemlerden bahsedilecek ardından bulgular ve çıkarımlara değinilecektir.

3.3.3.1. Veri ve Yöntem

Bu bölümde analiz için kullanılacak verilerin özetleri ve açıklamaları, kullanılan yönteme ilişki açıklamalar verilmiştir.

3.3.3.1.1. Veri

Bağımlı değişken yaşam memnuniyeti, bağımsız değişkenler bireylerin diğer yaşam alanlarındaki memnuniyetleridir. Yaşam memnuniyeti değişkeni katılımcıların “Bir bütün olarak düşündüğünüzde, son zamanlardaki yaşam memnuniyetinizi 0 ile 10 arasında derecelendiriniz ("0 Hiç memnun değil" "10 Çok memnun" olarak değerlendirilecektir.)” sorusuna verdikleri yanıtlardan oluşmaktadır. Bağımsız değişkenler ise ankete katılanların yaşamlarının farklı alanları ile ilgili memnuniyetlerini memnuniyetinizi 1 ile 5 arasında değerlendirdikleri ("1 Hiç memnun değil" "5 Çok memnun" olarak değerlendirilecektir.)” sorulardan oluşmaktadır. Bu alanlar sağlık, evlilik, eğitim, yaşanılan konut, yaşanılan semt, iş, kazançları, hane halkı gelirleri, sosyal hayatları, kendilerine ayırdıkları zaman, işe gelip giderken harcanan zaman, yaşanılan yerdeki suyun kalitesi, yeşil alan, kamuya açık alandaki temizlik, akraba ilişkiler, arkadaşları ile ilişkiler, komşularla olan ilişki, iş yerindeki kişilerle olan ilişkiler, sağlık hizmetleri, asayiş, adli hizmetler, eğitim hizmetler, sosyal güvenlik kurumlarındaki hizmetler, ulaştırma hizmetleridir.

Tablo 3.19. Ölçek memnuniyet değişkenlerinin tanım tablosu

Yaşam Memnuniyeti	"0 Hiç memnun değil"- "10 Çok memnun"
Ölçek Memnuniyet Sağlık <i>Sağlığınızdan memnun musunuz?</i>	"1 Hiç memnun değil"- "5 Çok memnun"
Ölçek Memnuniyet Evlilik <i>Evliliğinizden memnun musunuz?</i>	"1 Hiç memnun değil"- "5 Çok memnun"
Ölçek Memnuniyet Eğitim <i>Şimdiye Kadar Almış Olduğunuz Eğitimden Memnun Musunuz?</i>	"1 Hiç memnun değil"- "5 Çok memnun"
Ölçek Memnuniyet Konut <i>Oturduğunuz Konuttan Memnun Musunuz?</i>	"1 Hiç memnun değil"- "5 Çok memnun"
Ölçek Memnuniyet Semt <i>Oturduğunuz Semtten Veya Mahalleden Memnun Musunuz?</i>	"1 Hiç memnun değil"- "5 Çok memnun"
Ölçek Memnuniyet İş <i>İşinizden Memnun Musunuz?</i>	"1 Hiç memnun değil"- "5 Çok memnun"
Ölçek Memnuniyet Kazanç <i>İşinizden Elde Ettiğiniz Kazançtan Memnun Musunuz?</i>	"1 Hiç memnun değil"- "5 Çok memnun"
Ölçek Memnuniyet Gelir <i>Aylık Hane Halkı Gelirinizden Memnun Musunuz?</i>	"1 Hiç memnun değil"- "5 Çok memnun"
Ölçek Memnuniyet Sos Hayat <i>Sosyal Hayatınızdan (Eğlence, Kültürel Ve Sportif Faaliyetler Gibi) Memnun Musunuz?</i>	"1 Hiç memnun değil"- "5 Çok memnun"
Ölçek Memnuniyet Kişisel Bkm <i>Kendinize Ayırdığınız Zamandan Memnun Musunuz?</i>	"1 Hiç memnun değil"- "5 Çok memnun"
Ölçek Memnuniyet İş Trfk_Zmn <i>İşe Geliş Gidiş İçin Harcadığınız (Ayırdığınız) Zamandan Memnun Musunuz?</i>	"1 Hiç memnun değil"- "5 Çok memnun"
Ölçek Memnuniyet Su Kalite <i>Yaşadığınız Yerdeki Kullandığınız Suyun Kalitesinden Memnun Musunuz?</i>	"1 Hiç memnun değil"- "5 Çok memnun"
Ölçek Memnuniyet Yeşil Alan <i>Yaşadığınız Yerdeki Dinlenme Alanlarından Ve Yeşil Alanlardan Memnun Musunuz?</i>	"1 Hiç memnun değil"- "5 Çok memnun"
Ölçek Memnuniyet Temizlik <i>Yaşadığınız Yerdeki Kamuya Açık Alanlardaki Temizlik Hizmetlerinin Kalitesinden Memnun Musunuz?</i>	"1 Hiç memnun değil"- "5 Çok memnun"
Ölçek Memnuniyet Akraba <i>Akrabalarınızla İlişkilerinizden Memnun Musunuz?</i>	"1 Hiç memnun değil"- "5 Çok memnun"

Ölçek Memnuniyet Arkadaş <i>Arkadaşlarınızla İlişkilerinizden Memnun Musunuz?</i>	"1 Hiç memnun değil"- "5 Çok memnun"
Ölçek Memnuniyet Komşu <i>Komşularınızla İlişkilerinizden Memnun Musunuz?</i>	"1 Hiç memnun değil"- "5 Çok memnun"
Ölçek Memnuniyet İş İlişki <i>İşinizle İlgili Kişilerle İlişkilerinizden Memnun Musunuz?</i>	"1 Hiç memnun değil"- "5 Çok memnun"
Ölçek Memnuniyet Gn Sağlık <i>Sağlık Hizmetlerinden Memnun Musunuz?</i>	"1 Hiç memnun değil"- "5 Çok memnun"
Ölçek Memnuniyet Asayiş <i>Asayiş Hizmetlerinden Memnun Musunuz?</i>	"1 Hiç memnun değil"- "5 Çok memnun"
Ölçek Memnuniyet Adli <i>Adli Hizmetlerden Memnun Musunuz?</i>	"1 Hiç memnun değil"- "5 Çok memnun"
Ölçek Memnuniyet Eğitim Hzm <i>Eğitim Hizmetlerinden Memnun Musunuz?</i>	"1 Hiç memnun değil"- "5 Çok memnun"
Ölçek Memnuniyet SGK <i>Sosyal Güvenlik Kurumu'nun Hizmetlerinden Memnun Musunuz?</i>	"1 Hiç memnun değil"- "5 Çok memnun"
Ölçek Memnuniyet Ulaşım <i>Ulaştırma Hizmetlerinden Memnun Musunuz?</i>	"1 Hiç memnun değil"- "5 Çok memnun"

3.3.3.1.2. Tanımlayıcı istatistikler

Modelde kullanılan değişkenlerin özeti Tablo 3.20’de verilmiştir.

Tablo 3.20. Modelde kullanılacak değişkenlerin özet tablosu

Değişken	Gözlem Sayısı	Ortalama	Std. Sapma	Min.	Mak.
Yaşam_Memnuniyeti	28,807	5.496199	2.226105	0	10
Ölçek_~Sağık	28,807	3.598778	0.8360058	1	5
Ölçek_~Evlilik	21,114	4.070664	0.58123	1	5
Ölçek_~Eğitim	26,746	3.30771	0.9946868	1	5
Ölçek_~Konut	28,807	3.73805	0.7582847	1	5
Ölçek_~Semt	28,807	3.769084	0.7500595	1	5
Ölçek_~İş	12,695	3.761245	0.7408564	1	5
Ölçek_~Kazanç	12,406	3.0877	1.005851	1	5
Ölçek_~Gelir	28,807	3.018364	1.01347	1	5
Ölçek_~Sosyal_Hayat	28,807	3.15885	0.97563	1	5
Ölçek_~Kişisel_Bkkm	28,807	3.315409	0.9457291	1	5
Ölçek_~İş_Trafik_Zmn	12,695	3.486885	0.930361	1	5
Ölçek_~Su_Kalite	28,807	3.087652	1.056248	1	5
Ölçek_~Yesıl_Alan	28,807	3.216545	1.017093	1	5
Ölçek_~Temizlik	28,807	3.34568	0.9301383	1	5
Ölçek_~Akraba	28,807	3.786614	0.6968781	1	5
Ölçek_~Arkadaş	28,807	3.940778	0.5261663	1	5
Ölçek_~Komşu	28,807	3.818863	0.6671394	1	5
Ölçek_~İşilişki	12,695	3.921859	0.5186368	1	5
Ölçek_~Gn_Sağlık	28,653	3.573099	0.8691862	1	5
Ölçek_M~Asayiş	26,935	3.73644	0.7280356	1	5
Ölçek_Me~Adli	21,827	3.560407	0.8470794	1	5
Ölçek_Me~Eğitim_Hzm	26,202	3.334555	0.9787111	1	5
Ölçek_Me~SGK	23,905	3.650324	0.7567761	1	5
Ölçek_M~Ulaşım	28,056	3.627032	0.8148344	1	5

3.3.3.1.3. Yöntem

Bazı çok terimli seçim değişkenlerinin sıralanması doğal bir şekilde gerçekleşmektedir. Örneğin, Kamuoyu araştırmaları, Belirli programlardaki oylama sonuçları veya Bir tüketici tarafından alınan sigorta kapsamı düzeyini yok, kısmen veya tamamen olması gibi (Greene, 2002, s. 721). Kategorik bir veri doğal sıralamaya ancak tanımlanmış bir metrik içermeyen birkaç kategoriye sahip ise örneğin bir hastalığın durumu “normal, hafif, orta ve ciddi” olarak seyrediyorsa Sıralı Lojistik Regresyon kullanılabilir. Sıralı logistic modeller, logistic modellerden farklı olarak iki seviye yerine ikiden fazla seviye için kullanılmaktadır (Le, 1998, s. 146). Kullanılan verilerde anlamlı bir sıra olması ve ikiden fazla kategori olması önemlidir (Glen, 2014)⁶⁵. Sıralı lojistik regresyon modelinde sıralı yanıtları olan değişken ile bir dizi açıklayıcı veya bağımsız değişken arasındaki ilişki tanımlanır (Le, 1998, s. 147).

Sıralı lojistik regresyon Sonuç değişkeni gerçekten sıralıysa ve orantılı olasılık varsayımını da karşılıyorsa, sıralı lojistik regresyona geçmek modelin tahminlerini daha tutarlı yapacaktır. Kategori $i = 1$, değişkenin minimum değeri olarak tanımlandığı ve $i = 2$ sonraki sıralı değer olarak, diğer değerler için ampirik olarak belirlenmiş olan k kategorileri için böyle devam ederek ilerlediği varsayılır.

$$p_{ij} = \Pr(y_i = i) = \Pr(\kappa_{i-1} < x_j\beta + u \leq \kappa_i) \quad (3.9)$$
$$= \frac{1}{1 + \exp(-\kappa_i + x_j\beta)} - \frac{1}{1 + \exp(-\kappa_{i-1} + x_j\beta)}$$

(StataCorp., 2021).

Bu modelde sıralı logit modelinin kullanılmasının sebebi de memnuniyet değişkenlerin daha kötüden daha iyiye doğru ("1 Hiç memnun değil"- "5 Çok memnun" şeklinde) sıralanmasıdır.

3.3.3.2. Model ve Tahminler

Bu bölümde analize ilişkin model, bu modelin analizinin sonucunda bulunan tahminler ve bu tahminlerin çıkarımları verilmiştir.

⁶⁵<https://www.statisticshowto.com/ordered-logistic-regression/>

3.3.3.2.1. Model

$$Yaşam Memnuniyet = \text{Ölçek Memnuniyetler} \quad (3.10)$$

3.3.3.2.2. Tahminler

Analizin sonucuna göre yaşam memnuniyeti için istatistiksel olarak anlamlı olan değişkenler kişinin yaşamındaki şu alanlardaki memnuniyetidir: Sağlığından duyduğu memnuniyet, evliliğinden duyduğu memnuniyet, aldığı eğitimden duyduğu memnuniyet, işinden duyduğu memnuniyeti, kazancından duyduğu memnuniyet, gelirinden duyduğu memnuniyet, sosyal hayatından duyduğu memnuniyet, yaşadığı yerdeki su kalitesinden gelirinden duyduğu memnuniyet, akraba ile olan ilişkilerinden duyduğu memnuniyet, aldığı sağlık hizmetinden duyduğu memnuniyet, işindeki ilişkilerden duyduğu memnuniyet, asayiş hizmetlerinden duyduğu memnuniyet, eğitim hizmetlerinden duyduğu memnuniyet ve sosyal güvenlik kurumundan duyduğu memnuniyet bulunmaktadır.

Tablo 3.21. Sıralı logit regresyon çıktılarının tablosu

	Katsayı	Std. Hata
Yaşam Memnuniyeti		
Ölçek_Memnuniyet_Sağlık	0.3093371***	0.0069668
Ölçek_Memnuniyet_Evlilik	0.4351162***	0.0455734
Ölçek_Memnuniyet_Eğitim	0.0223177***	0.0047159
Ölçek_Memnuniyet_Konut	0.0303103	0.0249602
Ölçek_Memnuniyet_Semt	-0.0333291	0.0313046
Ölçek_Memnuniyet_İş	0.1902436***	0.0279664
Ölçek_Memnuniyet_Kazanç	0.0921303**	0.0402538
Ölçek_Memnuniyet_Gelir	0.4326957***	0.0187446
Ölçek_Memnuniyet_Sosyal_Hayat	0.2917355***	0.0194268
Ölçek_Memnuniyet_Kişisel Bakım	0.0126805	0.0188895
Ölçek_Memnuniyet_İş_Trk_Zmn	-0.0011253	0.0459958
Ölçek_Memnuniyet_Su_Kalite	-0.0706877***	0.0098801
Ölçek_Memnuniyet_Yeşil_Alan	0.0352806	0.0326389
Ölçek_Memnuniyet_Temizlik	-0.0305819	0.0344476
Ölçek_Memnuniyet_Akraba	0.04535***	0.0127288
Ölçek_Memnuniyet_Arkadaş	-0.0137672	0.047988
Ölçek_Memnuniyet_Komşu	-0.0260121	0.0305323
Ölçek_Memnuniyet_İş İlişki	0.0854388*	0.0451416
Ölçek_Memnuniyet_Genel_Sağlık	0.0540516***	0.0024105
Ölçek_Memnuniyet_Asayiş	0.3093371**	0.0069668
Ölçek_Memnuniyet_Adli	0.4351162	0.0455734
Ölçek_Memnuniyet_Eğitim_Hzm.	0.0223177**	0.0047159
Ölçek_Memnuniyet_SGK	0.0303103**	0.0249602
Ölçek_Memnuniyet_Ulaşım	-0.0333291	0.0313046

***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Sonuçlara göre Türkiye’de yaşayan bireyler için yaşamlarının tamamı için duydukları memnuniyeti oluşturan ölçek memnuniyetler arasında sağlık durumlarında duydukları memnuniyet vardır. Bu şaşırtıcı olmayan bir bulgudur çünkü her şeyden önce sağlığın yerinde olması gerektiğinin düşünülmesi mutluluğu oluşturan başlıca etmenin sağlık olarak görülmesinin bir sebebidir. İnsanların evliliklerinden duydukları memnuniyet bir diğer anlamlı olan ölçek memnuniyetidir. Evliliklerinden duydukları memnuniyetin artması yaşamın genelini yansıttığı mutluluğun artmasını sağlayacaktır.

3.3.3.2.3. Çıkarım ve politika önerileri

Ölçek memnuniyetleri, bireylerin genel yaşam memnuniyetlerine hangi yaşam alanlarındaki memnuniyetlerin etki ettiğini anlamaya yardımcı olmaktadır. Buna göre insanların iş memnuniyeti ya da evliliklerinden duydukları memnuniyet gibi belirli yaşam alanlarından duydukları memnuniyet arttıkça toplamdaki memnuniyetleri yani yaşam memnuniyetleri de artacaktır. Bu da mutluluklarının artması anlamına gelmektedir. Politika belirleyicilerinin toplumda hangi yaşam alanlarının genel yaşam memnuniyeti için önemli olduğunu tespit etmeleri, bu yaşam alanlarındaki ölçek memnuniyeti artırmak için politikalar geliştirmelerine yardımcı olacaktır.

Türkiye için yaptığımız analizde çıkan sonuçlara göre, insanların tüm hayatlarını memnun veya memnun olmama olarak değerlendirdikleri hayatlarındaki alt alanlardan mutluluklarına etki eden alanlar sağlık, evlilik, eğitim, iş, kazanç, gelir, sosyal hayat, su kalitesi, akrabalarla olan ilişkiler, iş yerindeki ilişkileri, sağlık ve asayiş hizmetleri, eğitim hizmetleri ve sosyal güvenlik kurumları olarak bulunmuştur. Bu durumda etkili olan alanlarda yapılan iyileştirmeler ülke düzeyindeki mutluluğun artmasına katkıda bulunabilir.

3.3.4. Sağlık ve mutluluk ilişkisi: Türkiye’den kanıtlar

TÜİK’in yaşam memnuniyeti anketinde sorduğu sorular arasında katılımcılara yöneltilen sorulan birisi “Sizi hayatta en çok ne mutlu eder?” şeklindedir. Cevap verenleri büyük bir çoğunluğu (%70,18 kadarlık kısmı) sağlık cevabını vermektedir.

Tablo 3.22. Yaşam memnuniyeti araştırması anketinde “Sizi hayatta en çok ne mutlu eder?” sorusuna verilen yanıtlar (2017-2019) (TÜİK,2017-2019)

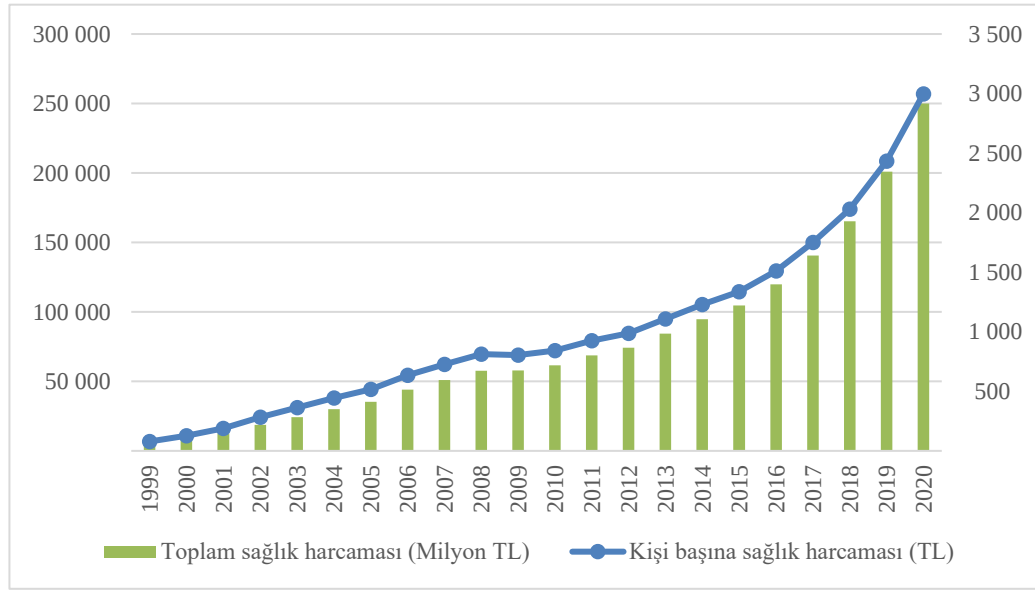
Ne Mutlu Eder	Yıllar				
	2017	2018	2019	Total	Yüzde
Başarı	837	767	762	2366	%8,21
İş	171	194	180	545	%1,89
Sağlık	6,853	6,847	6,518	20,218	%70,18
Sevgi	1,589	1,518	1,36	4,467	%15,51
Para	364	371	357	1092	%3,79
Diğer	62	22	35	119	%0,41
Total	9,876	9,719	9,212	28,807	

3.3.4.1. Sağlık harcamaları

Sağlık sektöründeki gelişmelerin insanların sağlığına olan ilişkisinin olumlu olduğu söylenebilir. Türkiye de zaman içerisinde sağlık sektörüne yatırımlar yapmış, sağlık için yapılan harcamalar yıllar içinde artmıştır. Türkiye’deki sağlık sektörünün yıllar içindeki sayısal verileri incelenmiştir.

Tablo 3.23. Yıllara göre Türkiye’deki sağlık harcamaları (milyon TL) ve kişi başına düşen sağlık harcamaları (TL) (TÜİK, 2021)

Yıllar	Toplam sağlık harcaması (Milyon TL)	Kişi başına sağlık harcaması (TL)
1999	4 985	79
2000	8 248	128
2001	12 396	190
2002	18 774	284
2003	24 279	363
2004	30 021	444
2005	35 359	517
2006	44 069	636
2007	50 904	726
2008	57 740	813
2009	57 911	804
2010	61 678	843
2011	68 607	924
2012	74 189	987
2013	84 390	1 108
2014	94 750	1 228
2015	104 568	1 337
2016	119 756	1 511
2017	140 647	1 751
2018	165 234	2 030
2019	201 031	2 434
2020	249 932	2 997

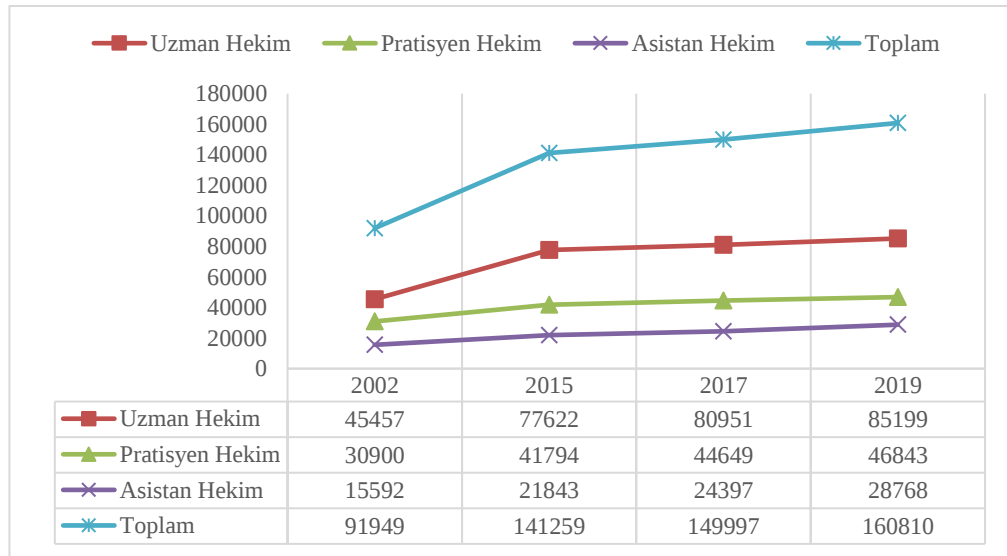
Şekil 3.1. Yıllara göre Türkiye'deki sağlık harcamaları (milyon TL) ve kişi başına düşen sağlık harcamaları (TL) ("TÜİK Kurumsal", 2021a)⁶⁶

Tablo 3.23'te ve Şekil 3.1'de yıllara göre Türkiye'deki toplam ve kişi başına düşen sağlık harcamaları verilmiştir. Buna göre 1999 yılında 4,9 milyar TL düzeyinde olan Toplam Sağlık Harcaması, 2020 yılında 249,9 milyar TL'ye yükselmiştir. 1999-2020 dönemi itibariyle, toplam sağlık harcamalarının sürekli bir şekilde artış eğiliminde olduğu görülmektedir. 2008 ve 2009 yıllarında durağan bir seyir izleyen sağlık harcamaları, bu tarihten sonra da tekrar yükselişe geçmiştir. 2010 yılından 2020 yılına toplam sağlık harcamalarındaki artış % 3002ler civarında olmuştur. Kişi başına düşen sağlık harcamasına baktığımızda ise 1999 yılında 79 TL'den 2020 yılında 2997 TL ulaşmıştır.

⁶⁶<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Saglik-Harcamalari-Istatistikleri-2020-37192>

Tablo 3.24. Yıllara ve Sektörlere göre Hastane Sayısı (T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü, 2021, s. 114)

Yıl	Sağlık Bakanlığı	Üniversite	Özel	Diğer	Toplam
2002	774	50	271	61	1156
2015	865	70	562	36	1533
2016	876	69	565	-	1510
2017	879	68	571	-	1534
2018	889	68	577	-	1534
2019	895	68	575	-	1538

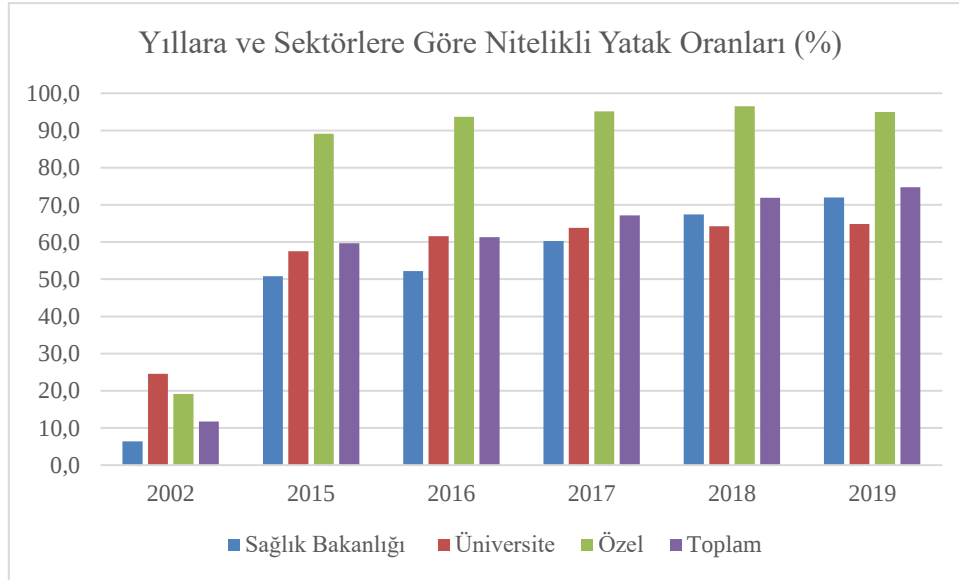
Şekil 3.2. Yıllara Göre Sağlık Personeli Sayıları, Tüm Sektörler (T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü, 2021, s. 211)

Yine yıllar itibariyle hastane yatağı sayısı ve nitelikli yatak oranları Tablo 3.24 ve Şekil 3.2’de verilmiştir. Buna göre 2002 yılında 164.471 olan hastane yatağı sayısı 2019 yılında 237.504’e yükselmiştir.

Tablo 3.25. Yıllara ve Sektörlere göre Hastane Yatağı Sayısı (T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü, 2021, s. 114)

Yıl	Sağlık Bakanlığı	Üniversite	Özel	Diğer	Toplam
2002	107394	26341	12387	18349	164471
2015	122331	38361	43645	5311	209648
2016	132921	37707	47143	-	217771
2017	135339	41324	49200	-	225863
2018	139651	42066	50196	-	231913
2019	143412	42925	51167	-	237504

Şekil 3.3. Yıllara ve Sektörlere Göre Nitelikli Yatakların Toplam Yataklar İçerisindeki Oranı (%) (T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü, 2021, s. 116)

3.3.4.2. Sağlık ve mutluluk ilişkisi

Sağlık ile mutluluk ilişkisi üzerinde birçok çalışmanın yapıldığı bir alandır. Bu ilişkinin incelenmesi daha çok tıp alanında yapılan çalışmalarla olmuştur. Buna kıyasla daha az olmasına rağmen felsefe, psikoloji ekonomi gibi alanların bu ilişkiye olan ilgisi de bulunmaktadır. Ekonominin bu ilişkiyi incelemesi belki Easterlin paradoksundan sonra başlamış olabilir. Ekonomistlerin gelir ile mutluluğun ilişkisinin anlamlı olmamasının bir sebebi olarak sağlığa işaret etmiştir (Graham, 2008, ss. 72-73). Bu bölümde önce kullanılan veriler ve bu verilerin

özetleri, yönetime ilişkin bilgiler ve son olarak tahmin, tahminin bulguları ve çıkarımlara yer verilecektir.

3.3.4.2.1. Veri ve tanımlayıcı istatistikler

Kullanılan veriler TÜİK'in 2019 yılında yapmış olduğu Yaşam Memnuniyeti Anketinden elde edilen verilerden oluşmaktadır. Sağlık değişkeni için Bireyin son bir yılda yaşamış olduğu ciddi bir sağlık problemi olup olmadığı sorusuna verdiği yanıt kullanılmıştır. Bunun nedeni ise objektif ve sübjektif sağlık durumunun hangisinin kullanılması gerektiği konusunda birçok tartışmanın olmasıdır. Ciddi olmayan sağlık problemlerinin kişinin hayatına etkisinin ciddi bir problem yaşamasına kıyasla daha az olması kişinin sağlığında bir sorun olduğunu ciddi bir problem yaşaması durumunda inkâr edememesi nedeniyle daha doğru sonuçlara ulaşılabileceği düşünülmüştür. Mutluluk değişkeni kişinin yaşamını bir bütün olarak değerlendirdiğinde mutlu olup olmadığına verdiği yanıtlardan oluşan ikili bir değişkendir (Mutlu ise 1 değeri, mutlu değil ise 0 değeri verilmiştir.). Spor için kullanılan değişken kişiye spora ilgisinin olup olmadığının sorulmasıyla elde edilen ikili bir değişkendir (Spora ilgisi var ise 1 değeri, Spora ilgisi yok ise 0 değeri verilmiştir.). Modelde kullanılan değişkenlerin yıllara göre özetleri Tablo 3.26-3.30'da verilmiştir.

Tablo 3.26. Sağlık problemi değişkeninin frekans tablosu

Sağlık_Problem	Frekans	Yüzde
Son bir yılda, ciddi bir sağlık problemi yaşamadım.	7,749	%84,12
Son bir yılda, ciddi bir sağlık problemi yaşadım.	1,463	%15,88
Total	9,212	%100

Tablo 3.27. Mutluluk değişkeninin frekans tablosu

Mutluluk	Frekans	Yüzde
Mutlu	4,952	%53,76
Mutlu değil	4,260	%46,24
Total	9,212	%100

Tablo 3.28. Spor değişkeninin frekans tablosu

Spor	Frekans	Yüzde
Spora ilgim var	4,233	%47,36
Spora ilgim yok	4,705	%52,64
Total	8,938	%100

Tablo 3.29. Gelir karşılama değişkeninin frekans tablosu

Gelir Karşılama	Frekans	Yüzde
Gelirimle hanenin temel ihtiyaçlarını karşılayabiliyorum	5,080	%55,15
Gelirimle hanenin temel ihtiyaçlarını karşılayamıyorum	4,132	%44,85
Total	9,212	%100

Tablo 3.30. Eğitim değişkeninin frekans tablosu

Eğitim	Frekans	Yüzde
Okul Bitirmedim	1,260	%13,68
İlk öğretim	4,367	%47,41
Orta öğretim	1,827	%19,83
Yüksek öğretim	1,758	%19,08
Total	9,212	%100

3.3.4.2.2. Yöntem ve model

Analizde kullanılan yöntem sıralı logit ile yapılan Yapısal eşitlik modellemesi (SEM) yöntemidir. Bu yöntemde sıralı logit uygulamak için bağlantıların sıralı aile olarak ilişkilendirmek gerekir. Sıralı aile, ayırık bir yanıt modelidir. Y yanıtının k

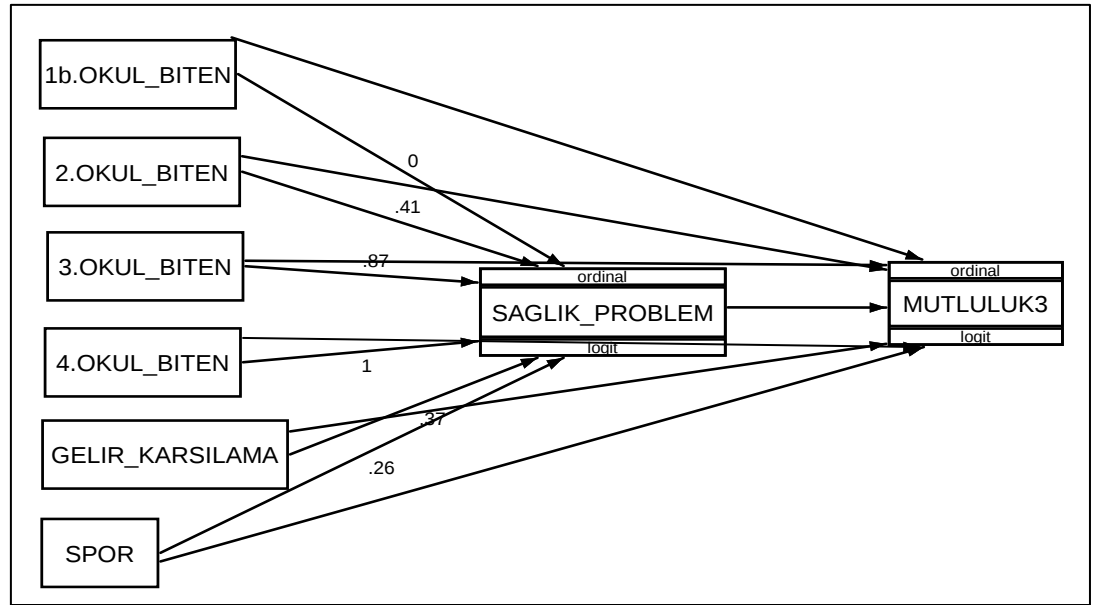
benzersiz değerden birini aldığı varsayılır. Gerçek değerler, daha yüksek değerlerin "daha yüksek" sonuçlara karşılık geldiği varsayılması dışında ilgisizdir. Genelliği kaybetmeden, Y'nin 1 değerlerini aldığı varsayacağız. . . , k. k sonucu olan sıralı aile, κ_0, κ_1 , kesme noktalarına sahiptir. . . , κ_k , burada

$$\kappa_0 = -\infty, \kappa_y < \kappa_{y+1} \text{ ve } \kappa_k = +\infty$$

Doğrusal bir tahmin z verildiğinde, rastgele bir Y yanıtının y değerini alma olasılığı

$$\Pr(Y = y|z) = \Pr(Y^* < \kappa_y - z) - \Pr(Y^* < \kappa_{y-1} - z)$$

burada Y^* , Y için temeldeki stokastik bileşendir (StataCorp., 2021).

Şekil 3.4. Kullanılan Yapısal eşitlik modellemesi (SEM) grafiği (StataCorp., 2021).

3.3.4.2.3. Tahminler

Mutluluk ile sağlık durumu arasındaki ilişkiyi incelemek için sıralı logit ile yapılan Yapısal eşitlik modellemesi (SEM) kullanılmıştır. Çıkan sonuçlar tabloda verilmiştir.

Tablo 3.31. Ordinal Logit SEM çıktıları tablosu

Değişkenler	Katsayı	Std. Hata
Mutluluk		
Sağlık_Problem	0.4560167***	.0339752
Okul_Biten		
2	-.3021064***	.0398889
3	-.3912704***	.0470593
4	-.4219315***	.0489655
Ölçek_Gelir_Karşılama	.772854***	.0252039
Spor	-.1317542***	.0269743
Sağlık_Problem		
Okul_Biten		
2	.4096388***	.0451336
3	.8745238***	.0603723
4	.9980057***	.0658598
Ölçek_Gelir_Karşılama	.3731901***	.0336796
Spor	.2599622***	.037229

***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Elde ettiğimiz tahminin sonucuna göre bir kişinin sağlık durumunu değerlendirmede ihtiyacını karşılayabileceği gelirin olup olmaması, eğitim düzeyi ve spora olan ilgisi istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Çünkü sağlık ve mutluluk ilişkisini değerlendirmede kullandığımız değişkenlerin aynı zamanda insanların mutluluklarına olan etkisi de istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Gelirin temel ihtiyaçlarını, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılaması, daha fazla eğitimin alması, çeşitli spor dallarına ilginin olması insanların sağlık problemleri yaşama olasılığını azaltan faktörlerdir. Sağlık problemi yaşamamak ve ihtiyaçlarını karşılayabildiği bir gelirin olması mutlu olmayı artıran değişkenler olurken ancak Türkiye için olan modelimizde negatif eğitim düzeyinde ilerlemek ve spora ilginin olması mutlu olma olasılığını azaltan faktörler olduğu bulunmuştur. Beklenildiği gibi bireyin gelirin ihtiyaçlarını karşılayabilmesi sağlığına ve mutluluğa olumlu olarak etkilemektedir. Eğitim ile mutluluk arasındaki ilişki üzerine yapılan çalışmalarda kesin bir sonuca varılamadığı görülmektedir. Eğitim düzeyinin artmasının mutluluğu azaltan bir faktör olduğu da herhangi bir etkisi olmadığı da bulgular arasında bulunmaktadır. Sporun genel anlamda mutluluğu artıran bir faktör olduğu kabul edilmektedir. Analizimizdeki bulgularına nedeni spor değişkeni için Yaşam Memnuniyeti Anketinde bulunan “Spora ilginiz var mı?” sorusunun kullanılması

olabilir. Bu soru sporun mutluluk üzerine olan etkisini gösterebilecek kadar kapsamlı olan bir soru olmayabilir. Bireylerin spor yaptıkları süre, yapılan spor dalı ve ilginin süresi kayda alınması gereken diğer faktörlerdir. Bu nedenle spor ve eğitim konusunda daha kapsamlı bilgi toplamış olan bir veri seti ile bu analizi tekrarlamak faydalı olacaktır.

3.3.4.2.4. Çıkarım ve politika önerileri

Türkiye’de yıllar içinde gelişen sağlık sektörü ve artan hastane ile hekim sayısı, sağlığa verilen önemi göstermektedir. Yapılan sağlık harcamaları ciddi bir şekilde artmıştır ve bu artış sayesinde toplumun genel sağlığını koruma, ciddi sağlık problemleri yaşama olasılığının azalması ve bu tür problemlerin yaşanması durumunda tedavinin yapılmasına ciddi katkı sağlamaktadır. Sağlık ile mutluluğun ilişkisi görmezden gelinemez, mutluluğun kaynağı olarak çoğunluk tarafından ilk kaynağın sağlık olduğu görülmüştür. Yapılan analizde bireyin sağlık problemi yaşamasına spora ilgisinin, gelirinin ihtiyaçlarını karşılayabilmesi ve eğitim düzeyinin etkisinin yanında bu üç değişken ile sağlık durumunun mutluluk ile olan ilişkisi incelenmiştir. Buna göre tüm bu faktörler sağlık problemi yaşanmamasına katkıda bulunmaktadır ve sağlık sorunun da yaşanmamasının mutlu olmayı olumlu bir şekilde etkilediği görülmüştür. Sağlık kurumlarına teknik ve yapı açısından gelişmelerinin sağlanması bireysel sağlığa olumlu etki edecektir ancak bunun yanında bireyin sağlığını koruması ve ciddi sağlık problemleri yaşamasının önüne geçilmesi için spor ve eğitimi teşvik eden politikaların uygulanmasının da yararı olacaktır. Spor için kullanılan değişken sadece spora ilgisi olup olmadığını inceleyen bir değişkeni fiziksel aktivite ile sağlık ve mutluluk ilişkisini daha kapsamlı incelemek için spor yapma sıklığı, süresi ve çeşidi, spor yapmaktan duyulan memnuniyet gibi daha detay içeren verilere ulaşılması yapılabilecek olan çalışmaların sonuçları için faydalı olacaktır. Eğitim düzeyinin artması bireylerin sağlık sorunları yaşamasını azaltan bir faktör olması insanların eğitim düzeylerinin sağlık bilinçleri ile doğru orantılı olduğunu gösterebilir, ancak eğitim ile mutluluk arasında ise tam tersi yönde ilişki bulunmaktadır. Eğitim ile mutluluk arasındaki ilişki karmaşık bir yapıdadır ve buradan da görüldüğü üzere “cehalet mutluluktur” sözü geçerli olmaktadır. Ancak toplanacak verilerin kapsamının genişletilmesi ve ayrıntıya inilmesi ile yapılacak çalışmalar spor, eğitim, sağlık ve mutluluk ilişkisi üzerine daha aydınlatıcı sonuçlar sağlayacaktır.

SONUÇ

Ekonomi biliminde son zamanlarda önemli çalışma alanlarından birisini mutluluk ekonomisi konusu oluşturmaktadır. Çünkü insanlar yaşamları boyunca mutlu olmak peşinde koşmaktadırlar. 20.yüzyılda ekonomik büyüme ile insanların genelinin daha iyi durumda olacağı kanısı yaygındı. Ancak Richard A. Easterlin zaman serisi bağlamında gelir artışının ortalama mutluluk düzeyinde kayda değer bir değişiklik yaratmadığını ileri sürdü. Özellikle uzun vadede gelir ve mutluluk arasında bir ilişkinin olmadığını savundu. Bunun üzerine iktisatçılar özellikle 1990'lı yıllarda mutluluğun bilimsel olarak incelemeye aldılar. Mutluluğu etkileyen değişkenler geniş bir çevrede analiz edilmeye başlandı. Bunlardan bireysel düzeydeki belirleyiciler yaş ve cinsiyetten tutun eğitim, sağlık, sosyal sermayeye kadar birçok değişkeni içerirken ülke düzeyindeki belirleyiciler olarak gelir, işsizlik, politik ve kurumsal faktörler, çevre, kültür gibi birçok değişkene kapsamı içine alarak değerlendirme yapılmaktadır. Günümüzde mutluluk üzerine bu değişkenlere ait artan bir biçimde verilerin derlenmesi ve analiz yöntemlerinin gelişmesi ile mutluluğa ilişkin daha sağlıklı ve anlamlı araştırmalar yapılagelmektedir.

Bu gelişmeleri detaylı görebilmek adına çalışmamızın ilk bölümünde mutluluk kavramının ekonomide felsefede ve psikolojide nasıl açıkladığı ortaya konulduktan sonra, çok sayıda olan mutluluk teorileri anlaşılır bir düzeyde ele alındı. Daha sonra mutluluğun önemi vurgulanarak mutluluk ekonomisinin tarihsel süreci açıklandı. Refah ekonomisinde, davranışsal iktisatta ve kurumsal iktisatta mutluluğun anlamı ve önemi ortaya konuldu. İlk bölüm mutluluğun ölçülmesi ve ölçüm yöntemleri detaylı bir biçimde ele alındı ve bu yöntemlerin karşılaştırmaları verildi. Daha sonra dünyadaki mutluluk anketleri ve raporları incelendikten sonra, ölçmedeki sorunlar ve verilerin güvenilirliği tartışıldı.

İkinci bölüm mutluluğun belirleyicileri üzerine kapsamlı bir çalışma ile bireysel düzeydeki belirleyiciler ve ülke düzeyindeki belirleyiciler ele alındı. Ayrıca beklentiler, sosyal karşılaştırma ile referans grupları ve adaptasyon sürecine yönelik açıklamalardan sonra tüm bu belirleyiciler Türkiye genelinde ele alınarak mutluluğa ilişkin sosyoekonomik görünüm altında mutluluğun belirleyicileri açıklandı. Bu bölümün sonunda Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Yaşam Memnuniyeti araştırmasına yer

verilerek 2003 yılından buna mutluluğa ilişkin gelişmeler gözden geçirilerek bölüm tamamlandı.

Üçüncü bölümde mutluluğun ekonomi açısından anlamı, önemi ve neden bir değişken olarak üzerinde detaylı durulması gerektiğinden hareketle mutluluk ve ekonomi arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Bu analizlerde mutluluk değişkenini ekonomik modellere uygulamak ve mutluluğu ekonomik sonuçların bir öngörücüsü olarak kullanmak son derece önemlidir. Yine mutluluğun sadece ekonomik değil, ekonomik olmayan unsurlar ile açıklanması gerekir. Örneğin GSYH mutluluğu ölçmede çok da mükemmel bir değişken değildir, çünkü gelir insanların ihtiyaçlarını karşılamak için maddi imkân sunuyor olsa bile, maddi olmayan yaşam beklentisi, güvenlik, temiz, adil bir ortam konusunda sağlıklı bilgi sunmayabilir. Oysa mutlu insanların yaşadığı ülkelerde üretkenliğin, sağlığın, eğitimin kısaca ekonominin bütün yönleriyle çok daha iyi olduğu açıkça gözlemlenebilmektedir. Bu çerçevede önceliği mutluluk ve ekonomi arasındaki nedensellik ilişkisine vererek literatürü inceledik. Her bir değişken için yapılan analize bakarak Türkiye’de mutluluğun belirleyicilerine detaylı baktık ve her birine yönelik politika önerilerinde bulunduk. Mutluluk için sadece gelir değil, sağlık, eğitim, eşitlik, adalet ve yasaların işlenmesi, aile ile iş hayatındaki sosyal ilişkiler, güvenlik, geçmişine göre durumunun gelişmesi ve geleceğe dair umudun gerekli olduğu sonucuna vardık. Sağlık durumunun mutlu olup olamadığını belirlemek için en önemli etmen olduğu insanlar tarafından bilinen bir gerçektir. Sağlığın mutluluğu etkilediğini ve sağlığı da spor, eğitim ve gelirin etkilediğini analizimiz sonucunda ortaya koymuş olduk.

KAYNAKÇA

- Acar, Y. (2020). How Important are Social Relations for Happiness? Empirical Evidence from Turkey. *Equinox Journal of Economics Business and Political Studies*, 7 (1), 1-9. <https://dergipark.org.tr/en/pub/equinox/issue/52969/687005> (Erişim Tarihi: 14 Nisan 2021)
- Alderson, A., & Katz-Gerro, T. (2016). Compared to Whom? Inequality, Social Comparison, and Happiness in the United States. *Social Forces*, 95(1), 25-54. doi 10.1093/sf/sow042
- Altındag, D. T., & Xu, J (2011). *The Impact of Institutions and Development on Happiness*. Auburn Univ., Department of Economics.
- Altman, A. (2021). *The Year of Hygge, the Danish Obsession with Getting Cozy*. The New Yorker. <https://www.newyorker.com/culture/culture-desk/the-year-of-hygge-the-danish-obsession-with-getting-cozy>. (Erişim Tarihi: 14 Nisan 2021)
- Andrews, F., & Inglehart, R. (1979). The Structure Of Subjective Well-Being in Nine Western Societies. *Social Indicators Research*, 6(1), 73-90. doi 10.1007/bf00305437
- Avcı, G. M. (2021). Güçlü Kurumsal Yapı Daha Yüksek Mutluluk Getirir mi? Çok Boyutlu Panel Veri Modeli Analizinden Kanıtlar. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(23), 181-213. doi 10.36543/kauibfd.2021.010
- Aydemir, C. (2013). Türkiye’de İşgücü Yapısı, İşsizlik ve Kırsal Alan. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 27 (1), 115-138. <https://dergipark.org.tr/en/pub/atauniiibd/issue/2708/35873> (Erişim Tarihi: 12 Mart 2022)
- Aydın, H. (2020). Mutluluk ve Ekonomi Yaşam Memnuniyet Araştırması Üzerinden Bazı Dikkatler. *Current Research In Social Sciences*. doi 10.30613/curesosc.745642
- Ball, R., & Chernova, K. (2007). Absolute Income, Relative Income, and Happiness. *Social Indicators Research*, 88(3), 497-529. <https://doi.org/10.1007/s11205-007-9217-0>
- Barış, S. (2019). Türkiye’de Teknolojik Yenilik ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Verimlilik Dergisi*, (1), 83-112. <https://dergipark.org.tr/en/pub/verimlilik/issue/43192/354633> (Erişim Tarihi: 12 Mart 2022)
- Bartolini, S., & Sarracino, F. (2014). Happy For How Long? How Social Capital and Economic Growth Relate to Happiness Over Time. *Ecological Economics*, 108, 242-256. doi 10.1016/j.ecolecon.2014.10.004

- Becchetti, L., Castriota, S., Corrado, L., & Ricca, E. (2013). Beyond the Joneses Inter-country income comparisons and happiness. *The Journal Of Socio-Economics*, 45, 187-195. doi 10.1016/j.socec.2013.05.009
- Besser, L. (2020). *The Philosophy of Happiness An Interdisciplinary Introduction* (1st ed.). Routledge.
- Bhutan's Gross National Happiness Index | OPHI (2021). <https://ophi.org.uk/policy/gross-national-happiness-index/> (Erişim Tarihi: 10 Ağustos 2021)
- Bjørnskov, C. (2003). The Happy Few Cross-Country Evidence on Social Capital and Life Satisfaction. *Kyklos*, 56(1), 3-16. doi 10.1111/1467-6435.00207
- Bjørnskov, C. (2008). Healthy and happy in Europe? On the association between happiness and life expectancy over time. *Social Science & Medicine*, 66(8), 1750-1759. doi 10.1016/j.socscimed.2008.01.031
- Blanchflower, D. (2020). Is happiness U-shaped everywhere? Age and subjective well-being in 145 countries. *Journal Of Population Economics*, 34(2), 575-624. doi 10.1007/s00148-020-00797-z
- Blanchflower, D., & Oswald, A. (2004). Well-being over time in Britain and the USA. *Journal Of Public Economics*, 88(7-8), 1359-1386. doi 10.1016/s0047-2727(02)00168-8
- Blanchflower, D., & Oswald, A. (2007). Is Well-Being U-Shaped Over the Life Cycle?. *SSRN Electronic Journal*. doi 10.2139/ssrn.1026895
- Boadu, K. (2018). *Don't Worry Be Happy Analysis of Happiness as an Economic Measurement* (Master). University of San Francisco.
- Borghesi, S., & Vercelli, A. (2010). Happiness and Health Two Paradoxes. *Journal Of Economic Surveys*, 26(2), 203-233. doi 10.1111/j.1467-6419.2010.00635.x
- Borghesi, S., & Vercelli, A. (2010). Happiness And Health Two Paradoxes. *Journal Of Economic Surveys*, 26(2), 203-233. doi 10.1111/j.1467-6419.2010.00635.x
- Boyras, Z. (2015). Türkiye'de göçmen sorununa örnek Suriyeli mülteciler. *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, 7(2), 35-58.
- Bozdağlıoğlu, Y. (2008). Türkiye'de İşsizliğin Özellikleri ve İşsizlikle Mücadele Politikaları. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 45-65.
- Böckerman, P., & Ilmakunnas, P. (2005). Elusive Effects of Unemployment on Happiness. *SSRN Electronic Journal*. doi 10.2139/ssrn.702121

- Brebner, J., Donaldson, J., Kirby, N., & Ward, L. (1995). Relationships between happiness and personality. *Personality And Individual Differences*, 19(2), 251-258. doi 10.1016/0191-8869(95)00022-x
- Bremner, R. H. (2011). *Theories of Happiness On the Origins of Happiness and Our Contemporary Conception* (s. 130). USA Milwaukee, Wisconsin.
- Brereton, F., Clinch, J., & Ferreira, S. (2008). Happiness, Geography And The Environment. *Ecological Economics*, 65(2), 386-396. doi 10.1016/j.ecolecon.2007.07.008
- Bruni, L. (2004). The 'Happiness Transformation Problem' in the Cambridge Tradition. *The European Journal Of The History Of Economic Thought*, 11(3), 433-451. doi 10.1080/0967256042000246494
- Bruni, L., Pier Luigi Porta., & Porta, P. (2007). *Handbook on the Economics of Happiness*. Cheltenham Edward Elgar Publishing Limited.
- Camerer, C., Loewenstein, G., & Rabin, M. (2004). *Advances in Behavioral Economics*. New Jersey Princeton University Press.
- Caner, A. (2014). Happiness, Comparison Effects, and Expectations in Turkey. *Journal Of Happiness Studies*, 16(5), 1323-1345. doi 10.1007/s10902-014-9562-z
- Cantril, H. (1965). *The Pattern Of Human Concerns*. New Brunswick Rutgers University Press.
- Cheng, H., & Furnham, A. (2003). Personality, self-esteem, and demographic predictions of happiness and depression. *Personality And Individual Differences*, 34(6), 921-942. doi 10.1016/s0191-8869(02)00078-8
- Clark, A. (2003). Unemployment as a Social Norm Psychological Evidence from Panel Data. *Journal of Labor Economics*, 21(2), 323-351. doi10.1086/345560
- Clark, A. E., Kristensen, N., & Westergaard-Nielsen, N. (2008). Economic Satisfaction and Income Rank In Small Neighbourhoods (IZA Discussion Paper Number 3813). Bonn, Germany IZA.
- Clark, A., & Oswald, A. (1996). Satisfaction and Comparison Income. *Journal Of Public Economics*, 61(3), 359-381. doi 10.1016/0047-2727(95)01564-7
- Clark, A., Frijters, P. and Shields, M. (2008). Relative Income, Happiness, and Utility An Explanation for the Easterlin Paradox and Other Puzzles. *Journal of Economic Literature*, 46(1), pp.95-144.

- Clark, A., Knabe, A., & Raetzl, S. (2009). Boon or Bane? Others' Unemployment, Well-Being and Job Insecurity. *SSRN Electronic Journal*. doi 10.2139/ssrn.1423326
- Coad, A., & Binder, M. (2014). Causal Linkages between Work and Life Satisfaction and Their Determinants in a Structural VAR Approach. *SSRN Electronic Journal*. doi 10.2139/ssrn.2458529
- Colman, R. (2015). *Measuring Progress towards Gross National Happiness from GNH indicators to GNH national accounts* [Ebook]. http://www.bhutanstudies.org.bt/publicationFiles/ConferenceProceedings/4thGNH/3.4thGNH_RonalColman.pdf. (Erişim Tarihi: 11 Mayıs 2020)
- Commons, J. (1936). Institutional Economics. *American Economic Association*, 26(1), 237-249.
- Cömertler, N. (2020). Dünyanın Mutluluk Halleri. In *Seçilmiş Konularda 21.Yüzyılda Dünya Ekonomisi* (1st ed.), 377- 407. Seçkin Publishing.
- Cömertler, N., & Çondur, F. (2021). Türkiye’de Kamu Hizmetlerinden Memnuniyet. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. doi 10.30803/adusobed.1024482
- Çondur F. (2016). Türkiye'de Hoşnutsuzluk Endeksi Parametrelerinin Gelişimi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 31(5), 1309 - 1327.
- De Neve, J. E., & Ward, G. (2017). Does Work Make You Happy? Evidence From The World Happiness Report. *Harvard Business Review*, 4, 1-7.
- Dfarhud, D., Khanahmadi, M., & Malmir, M. (2014). Happiness & Health The Biological Factors- Systematic Review Article. *Iranian Journal Of Public Health*, 43(11), 1468-1477. Erişim Tarihi: 30 January 2021.
- Di Tella, R., MacCulloch, R., & Oswald, A. (2003). The Macroeconomics Of Happiness. *The Review Of Economics And Statistics*, 85(4), 809-827. doi 10.2139/ssrn.285918
- Diamond, P., & Vartiainen, H. (Eds.) (2007). *Behavioral Economics and Its Applications*. Princeton; Oxford Princeton University Press. doi10.2307/j.ctvd58v0s
- Diener, E., Lucas, R., & Scollon, C. (2006). Beyond The Hedonic Treadmill Revising The Adaptation Theory Of Well-Being. *American Psychologist*, 61(4), 305-314. doi 10.1037/0003-066x.61.4.305
- Diener, E. and Kesebir, P. & Tov, W., Happiness (2009). *Handbook of Individual Differences in Social Behavior*, ss. 147-160, M. Leary & R. Hoyle, eds., Guilford Press, 2009, <https://ssrn.com/abstract=2143374>

- Djiair, I. (2011). *Economic Transition and Happiness and Life Satisfaction In Algeria, Egypt and Morocco* (Ph.D.). Brunel University.
- Dorn, D., Fischer, J., Kirchgässner, G., & Sousa-Poza, A. (2005). Is it Culture or Democracy? The Impact of Democracy, Income, and Culture on Happiness. *SSRN Electronic Journal*. doi 10.2139/ssrn.757629
- Drakopoulos, S. A., & Grimani, K. (2013). Maslow's Needs Hierarchy and the Effect of Income on Happiness Levels. s. 295-309.
- Dumludag, D. (2012). Life Satisfaction and Income Comparison Effects in Turkey. *Social Indicators Research*, 114(3), 1199-1210. doi 10.1007/s11205-012-0197-3
- Dumludağ, D. (2012). Life Satisfaction and Income Comparison Effects in Turkey. *Social Indicators Research*, 114(3), 1199-1210. doi 10.1007/s11205-012-0197-3
- Dumludağ, D., Gökdemir, O., & Giray, S. (2015). Income comparison, collectivism and life satisfaction in Turkey. *Quality & Quantity*, 50(3), 955-980. doi 10.1007/s11135-015-0185-1
- Easterlin, R. (1995). Will raising the incomes of all increase the happiness of all?. *Journal Of Economic Behavior & Organization*, 27(1), 35-47. doi 10.1016/0167-2681(95)00003-b
- Easterlin, R. (2001). Income and Happiness Towards a Unified Theory. *The Economic Journal*, 111(473), 465-484. doi 10.1111/1468-0297.00646
- Easterlin, R. (2003). Explaining Happiness. *Proceedings Of The National Academy Of Sciences*, 100(19), 11176-11183. doi 10.1073/pnas.1633144100
- Easterlin, R. A., & Angelescu, L. (2009). *Happiness and Growth the World Over Time Series Evidence on the Happiness-Income Paradox* (pp.2-27). IZA Discussion Paper No. 4060.
- Easterlin, R., & Sawangfa, O. (2007). Happiness and Domain Satisfaction Theory and Evidence. *SSRN Electronic Journal*. doi 10.2139/ssrn.961644
- Eatwell, J., Milgate, M., & Newman, P. (1987). Welfare Economics. *The New Palgrave A Dictionary Of Economics*, 4, 889-895. doi 10.2307/20043510
- Elvan, L. (2012). *Bölgesel gelişme ve bölgeler arası gelişmişlik farkları* (No. 2012/6). Discussion Paper.

- Eren, K., & Aşıcı, A. (2016). The Determinants of Happiness in Turkey Evidence from City-Level Data. *Journal Of Happiness Studies*, 18(3), 647-669. doi 10.1007/s10902-016-9746-9
- Eren, K., & Aşıcı, A. (2016). The Determinants of Happiness in Turkey Evidence from City-Level Data. *Journal Of Happiness Studies*, 18(3), 647-669. doi 10.1007/s10902-016-9746-9
- Erol, H., & Özdemir, A. (2014). Türkiye’de Sağlık Reformları ve Sağlık Harcamalarının. *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi*, 4(1), 9-34.
- Esmail, H. & Shili, N. (2018). The Relationship between Happiness and Economic Development in KSA Study of Jazan Region. *Asian Social Science*, 14(3), 78. doi 10.5539/ass.v14n3p78
- Ferrer-i-Carbonell, A. (2005). Income and well-being an empirical analysis of the comparison income effect. *Journal Of Public Economics*, 89(5-6), 997-1019. doi 10.1016/j.jpubeco.2004.06.003
- Ferrer-i-Carbonell, A., & Frijters, P. (2004). How Important is Methodology for the Estimates of the Determinants of Happiness?. *The Economic Journal*, 114(497), 641-659. doi 10.1111/j.1468-0297.2004.00235.x
- Ferrer-i-Carbonell, A., & Ramos, X. (2013). Inequality and Happiness. *Journal Of Economic Surveys*, 28(5), 1016-1027. doi 10.1111/joes.12049
- First World Happiness Report Launched at the United Nations. Worldhappiness.report (2012* <https://worldhappiness.report/blog/first-world-happiness-report-launched-at-the-united-nations/>). (Erişim Tarihi: 25 Mayıs 2021)
- Fordyce, M. (1986). The Psychap inventory A multi-scale test to measure happiness and its concomitants. *Social Indicators Research*, 18(1), 1-33. <https://doi.org/10.1007/bf00302530>
- Foye, C. (2016). *Housing and Happiness an empirical study* (Ph.D.). University of Reading.
- Frederick, S., Loewenstein, G. (1999). *Hedonic Adaptation*. In Kahneman, D., Diener, E., Schwarz, N (Eds.), *Hedonic Psychology Scientific Approaches to Enjoyment, Suffering, and Well-being* (302-329). Russell Sage Foundation, New York
- Frey, B.S. (2018). *Economics of Happiness* (1st ed.). Springer International Publishing.
- Frey, B.S., & Stutzer, A. (2000b). Happiness, Economy and Institutions. *The Economic Journal*, 110(466), 918-938. doi 10.1111/1468-0297.00570

- Frey, B. S. & Stutzer, A. (2000a). What Are The Sources Of Happiness?, Working Paper, No. 0027, Johannes Kepler University of Linz, Department of Economics, Linz
- Frey, B. S. and Stutzer, A. (2003). *Testing Theories of Happiness* Zurich IEER Working Paper No. 147, <https://ssrn.com/abstract=405541> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.405541>
- Frijters, P. & Beatton, T. (2012). The mystery of the U-shaped relationship between happiness and age. *Journal Of Economic Behavior & Organization*, 82(2-3), 525-542. doi 10.1016/j.jebo.2012.03.008
- Gallup, Inc. (2021). *Global Emotions Report*. Gallup.com. <https://www.gallup.com/analytics/349280/gallup-global-emotions-report.aspx>. (Erişim Tarihi: 30 Mart 2021)
- Gimenez-Nadal, J.I. and Molina, J.A. (2015), *Voluntary Activities And Daily Happiness In The United States*. *Economic Inquiry*, 53(4) 1735-1750. doi [10.1111/ecin.12227](https://doi.org/10.1111/ecin.12227)
- Glen, S. (2014). "Ordered Logistic Regression; Ordinal/Ordered Logit" From StatisticsHowTo.com Elementary Statistics for the rest of us! <https://www.statisticshowto.com/ordered-logistic-regression/> (Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2022)
- Glen, S. (2017). "Multinomial Logistic Regression Definition and Examples" From StatisticsHowTo.com Elementary Statistics for the rest of us! <https://www.statisticshowto.com/multinomial-logistic-regression/> (Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2022)
- Gökdemir-Dumludağ, Ö. (2011). *Mutluluk Ve İktisadi Parametreler Üzerine Bir İnceleme* (Ph.D.). University of İstanbul.
- Graham, C. (2002). Does Happiness Pay? An Exploration Based on Panel Data from Russia. *SSRN Electronic Journal*. doi 10.2139/ssrn.1028319
- Graham, C. (2008). Happiness And Health: Lessons—And Questions—For Public Policy. *Health Affairs*, 27(1), 72-87. doi: 10.1377/hlthaff.27.1.72
- Graham, C. (2009). *Happiness Around The World* (ss. 6-232). Oxford University Press.
- Graham, C. (2011). Does More Money Make You Happier? Why so much Debate?. *Applied Research In Quality Of Life*, 6(3), 219-239. doi 10.1007/s11482-011-9152-8

- Graham, C. and Nikolova, M. (2015). Bentham or Aristotle in the Development Process? An Empirical Investigation of Capabilities and Subjective Well-Being. *World Development*, 68, pp.163-179.
- Graham, C., & Chattopadhyay, S. (2013). Gender And Well-Being Around The World. *International Journal Of Happiness And Development*, 1(2), 212-232. doi 10.1504/ijhd.2013.055648
- Graham, C., & Felton, A. (2009). Does Inequality Matter To Individual Welfare? An Initial Exploration Based On Happiness Surveys From Latin America. In Dutt, A. K. & Radcliff, B (eds.) 'Happiness, Economics and Politics Towards a Multi-Disciplinary Approach', Edward Elger Publishers, Cheltenham UK, ISBN 978 1 84844 093 7, Bölüm 8, sayfalar 158-201.
- Graham, L., & Oswald, A. (2010). Hedonic Capital, Adaptation and Resilience. *Journal Of Economic Behavior & Organization*, 76(2), 372-384. doi 10.1016/j.jebo.2010.07.003
- Greene, W. (2002). *Econometric analysis* (5th ed., pp. 719-740). Upper Saddle River, NJ Pearson.
- Griffin, J. (2006). What Do Happiness Studies Study?. *Journal Of Happiness Studies*, 8(1), 139-148. <https://doi.org/10.1007/s10902-006-9007-4>
- Grinde, B. (1996). Darwinian happiness Biological advice on the quality of life. *Journal Of Social And Evolutionary Systems*, 19(3), 249-260. doi 10.1016/s1061-7361(96)90035-1
- Grkovska, M. (2019). *Subjective Well-Being in a Transition Economy Evidence from Macedonia* (Ph.D.). University of Roehampton.
- Gül, S. (2017). *Mutluluk Ekonomisi Ve Göç Üzerine Bir İnceleme* (Ph.D.). University Of Marmara.
- Güler, M., & Dönmez, A. (2011). İyi Olma Hali Bağlamında Uyum Düzeyi Kuramı ve Hedonik Döngü. *Türk Psikoloji Yazıları*, 14(27), 38.
- Gündüz, M., Alakbarov, N. & Erkan, B. (2018). Türkiye’de Ekonomik Büyümenin Belirleyicisi Olarak Toplam Faktör Verimliliği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (57), 253-270 . <https://dergipark.org.tr/en/pub/dpusbe/issue/38899/422152> (Erişim Tarihi: 3 Mart 2022)
- Gürel, S. & Toker, K. (2019). Enflasyon- Ekonomik Büyüme İlişkisi Türkiye Ekonomisinde Mundell-Tobin Etkisinin Analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (36), 335-348. DOI 10.30794/pausbed.509359

- Güven C. (2007). “Reversing the Question. Does Happiness Affect Individual Economic Behaviour Evidence from Surveys from Netherlands and Germany,” Unpublished Paper.
- Hancock, E. (2013). Assessing Happiness How Economic Factors Measure Up. *Honors Projects*. http://digitalcommons.iwu.edu/econ_honproj/123 (Erişim Tarihi: 16 August 2021)
- Happy Planet Index – How happy Is the planet (2020). <http://happyplanetindex.org> (Erişim Tarihi: 27 Mart 2021)
- Haybron, D. (2000). *Two Philosophical Problems in the Study of Happiness*. *Journal of Happiness Studies*, 1, 207-225. 10.1023/A1010075527517.
- Haybron, D. (2003). What do we Want from a Theory of Happiness?. *Metaphilosophy*, 34(3), 305-329. doi 10.1111/1467-9973.00275
- Haybron, D. (2008). Mood Propensity as a Constituent of Happiness A Rejoinder to Hill. *Journal Of Happiness Studies*, 11(1), 19-31. doi 10.1007/s10902-008-9103-8
- Haybron, D. (2013). *Happiness A Very Short Introduction* (pp. 52-77). Oxford Oxford University Press. doi 10.1093/actrade/9780199590605.001.0001
- Hedonism (Stanford Encyclopedia of Philosophy) (2020). <https://plato.stanford.edu/entries/hedonism/> (Erişim Tarihi: 17 Kasım 2020)
- Helliwell, J., Layard, R., Sachs, J., & De Neve, J. (2020). *World Happiness Report 2020* (ss. 14 – 15, 20-21). New York Sustainable Development Solutions Network. <https://worldhappiness.report/ed/2020/> (Erişim Tarihi: 17 Kasım 2020)
- Henderson, J., & Quandt, R. (1980). *Microeconomic Theory A Mathematical Approach* (3rd ed., pp. 201-223). New York McGraw-Hill.
- Hodgson, G. (2000). What Is the Essence of Institutional Economics?. *Journal Of Economic Issues*, 34(2), 317-329. doi 10.1080/00213624.2000.11506269
- Hosmer, D., & Lemeshow, S. (2000). *Applied Logistic Regression* (2nd ed.). New York John Wiley & Sons.
- How Social Comparison Theory Influences Our Views on Ourselves (2022). <https://www.verywellmind.com/what-is-the-social-comparison-process-2795872> (Erişim Tarihi: 1 Mart 2022)
- Inglehart, R. (2002). Gender, Aging, and Subjective Well-Being. *International Journal Of Comparative Sociology*, 43(3-5), 391-408. doi 10.1177/002071520204300309

- Institute, M., & Survey, H. (2021). HILDA Survey. <https://melbourneinstitute.unimelb.edu.au/hilda> (Erişim Tarihi: 1 Ağustos 2021)
- İnsan Sermayesi (2022). <https://turkish-economy.com/2020/12/01/insan-sermayesi/> (Erişim Tarihi: 2 Nisan 2022)
- Jayaraj, D., & Subramanian, S. (2006). Horizontal and Vertical Inequality Some Interconnections and Indicators. *Social Indicators Research*, 75(1), 123–139. <http://www.jstor.org/stable/27522528>
- Jones, C. (2009). *Applied Welfare Economics*. Oxford UK Oxford University Press.
- Kaiser, C., & Vendrik, M. (2019). Different Versions of the Easterlin Paradox New Evidence for European Countries. In M. Rojas, *The Economics of Happiness How the Easterlin Paradox Transformed Our Understanding of Well-Being and Progress* (1st ed., ss. 27-53). Cham Springer International Publishing.
- Kamilçelebi, H. (2018). *Beklenen Fayda ve Deneyimlenen Fayda Gelir Artışı Üzerine Bir Araştırma* (ss. 3-97). Ankara Ekin Yayınevi.
- Kangal, A. (2013). Mutluluk Üzerine Kavramsal Bir Değerlendirme Ve Türk Hanehalkı İçin Bazı Sonuçlar. *Electronic Journal Of Social Sciences*, 12(44), 214 - 233. <http://www.esosder.org>. (Erişim Tarihi: 11 May 2020)
- Kangal, A.ç.şsed:İ (2013). Mutluluk Üzerine Kavramsal Bir Değerlendirme Ve Türk Hanehalkı İçin Bazı Sonuçlar. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(44), 214-233. <https://dergipark.org.tr/en/pub/esosder/issue/6158/82771> (Erişim Tarihi: 11 May 2020)
- Kenny, C (1999). Does Growth Cause Happiness, or Does Happiness Cause Growth?. *Kyklos*, 52(1), 3-25. doi 10.1111/j.1467-6435.1999.tb00576.x
- Kesebir, P., & Diener, E (2009). In Pursuit of Happiness Empirical Answers to Philosophical Questions. In E. Diener, *The Science of Well-Being The Collected Works of Ed Diener* (1st ed., pp. 59-71). Springer Netherlands.
- Keskin, A (2007). *Türkiye'de terör sorunu ve sosyal politika stratejileri açısından çözümleri* (Master's thesis, Sakarya Üniversitesi).
- Kimball, M., & Willis, R (2006). *Utility and Happiness*. mimeo, University of Michigan.

- Kishore, K., Jaswal, V., Muniraju, M., Jaswal, N., & Kapoor, R (2020). Understanding The Determinants Of Happiness Through Gallup World Poll. *Journal Of Family Medicine And Primary Care*, 9(9), 4826. doi 10.4103/jfmmpc.jfmmpc_156_20
- Kohler, H., Behrman, J., & Skytthe, A (2005). Partner + Children = Happiness? The Effects of Partnerships and Fertility on Well-Being. *Population And Development Review*, 31(3), 407-445. doi 10.1111/j.1728-4457.2005.00078.x
- Köksal, O., & Şahin, F (2015). Gelir ve Mutluluk Gelir Karşılaştırmasının Etkisi. *Sosyoekonomi*, 23(26). doi 10.17233/se.91108
- Köksal, O., Şahin, F., & Uçak, H (2017). Happiness and domain satisfaction in Turkey. *International Journal Of Happiness And Development*, 3(4), 323. doi 10.1504/ijhd.2017.10008781
- Kruger, P., & Engelbrecht, S (2010). Happiness Around the World the Paradox of Happy Peasants and Miserable Millionaires. *Applied Research In Quality Of Life*, 5(3), 165-169. <https://doi.org/10.1007/s11482-010-9100-z>
- Lane, T (2017). How Does Happiness Relate To Economic Behaviour? A Review Of The Literature. *Journal Of Behavioral And Experimental Economics*, 68, 62-78. doi 10.1016/j.socec.2017.04.001
- Le, C (1998). *Applied categorical data analysis*. New York John Wiley & Sons.
- Leontiev, D (2012). Anthropology of Happiness The State of Well-Being and the Way of Joy. *Social Sciences*, 43(2), 93-104. https://www.researchgate.net/publication/281115995_Anthropology_of_Happiness_The_State_of_Well-Being_and_the_Way_of_Joy (Erişim Tarihi: 7 Nisan 2021)
- Leontiev, D., & Rasskazova, E (2014). What Makes People Happy Well-Being and Sources of Happiness in Russian Students. *SSRN Electronic Journal*, 2-7. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2559143>
- Lim, A (2021). Big Five Personality Traits | Simply Psychology. <https://www.simplypsychology.org/big-five-personality.html> (Erişim Tarihi: 16 Ağustos 2021)
- Lin, Y., Hwang, R., & Deng, W (2015). Heterogeneity in the relationship between subjective well-being and its determinants over the life cycle A varying-coefficient ordered probit approach. *Economic Modelling*, 49, 372-386. doi 10.1016/j.econmod.2015.05.007

- Lu, L., Gilmour, R., & Kao, S (2001). Cultural Values and Happiness An East-West Dialogue. *The Journal Of Social Psychology*, 141(4), 477-493. doi 10.1080/00224540109600566
- Lu, M (2010). A Microeconomic Analysis of Happiness and Life Satisfaction A Statistical Study in Germany. In *10th China Economics Annual Conference*. Henan.
- Luhmann, M., & Intelisano, S (2018). *Hedonic adaptation and the set point for subjective well-being*. In E. Diener, S. Oishi, & L. Tay (Eds.), *Handbook of well-being* (pp.219-236). Salt Lake City, UT DEF Publishers. DOI: nobascholar.com
- Luo Lu & Jian Bin Shih (1997) Sources of Happiness A Qualitative Approach, *The Journal of Social Psychology*, 1372, 181-187, DOI 10.1080/00224549709595429
- Lykken, D., & Tellegen, A (1996). Happiness Is a Stochastic Phenomenon. *Psychological Science*, 7(3), 186-189. doi 10.1111/j.1467-9280.1996.tb00355.x
- Lyubomirsky, S., King, L., & Diener, E (2005). The Benefits of Frequent Positive Affect Does Happiness Lead to Success?. *Psychological Bulletin*, 131(6), 803-855. doi 10.1037/0033-2909.131.6.803
- MacKerron, G (2011). Happiness Economics From 35 000 Feet. *Journal Of Economic Surveys*, 26(4), 705-735. doi 10.1111/j.1467-6419.2010.00672.x
- Mazur, J., Szkultecka-Dębek, M., Dzielska, A., Drozd, M., & Małkowska-Szcutnik, A (2018). What does the Cantril Ladder measure in adolescence?. *Archives Of Medical Science*, 1, 182-189. doi 10.5114/aoms.2016.60718
- McCrae, R., & Costa, P (1991). Adding Liebe und Arbeit The Full Five-Factor Model and Well-Being. *Personality And Social Psychology Bulletin*, 17(2), 227-232. doi 10.1177/014616729101700217
- McLeod, S (2008). *Likert Scale Definition, Examples and Analysis | Simply Psychology*. Simplypsychology.org. <https://www.simplypsychology.org/likert-scale.html>. (Erişim Tarihi: 29 Mart 2021)
- Mikucka, M., Sarracino, F., & Dubrow, J (2017). When Does Economic Growth Improve Life Satisfaction? Multilevel Analysis of the Roles of Social Trust and Income Inequality in 46 Countries, 1981–2012. *World Development*, 93, 447-459. doi 10.1016/j.worlddev.2017.01.002

- Mota, G (2019). Does Happiness Improve Welfare Economics a Lot?. In M. Rojas, *How the Easterlin Paradox Transformed Our Understanding of Well-Being and Progress* (1st ed., pp. 129-152). Cham Springer International Publishing.
- Mota, G. L., & Pereira, P. T (2008). Happiness, Economic Well-Being, Social Capital And The Quality Of Institutions. *Department of Economics at the School of Economics and Management (ISEG), Technical University of Lisbon., Working Papers*.
- Musa, H., Yacob, M., Abdullah, A., & Ishak, M (2018). Enhancing subjective well-being through strategic urban planning Development and application of community happiness index. *Sustainable Cities And Society*, 38, 184-194. doi 10.1016/j.scs.2017.12.030
- Ng, Y (1996). Happiness Surveys Some Comparability Issues and an Exploratory Survey Based On Just Perceivable Increments. *Social Indicators Research*, 38(1), 1-27. doi 10.1007/bf00293784
- Ng, Y (2003). From Preference to Happiness Towards a More Complete Welfare Economics. *Social Choice And Welfare*, 20(2), 307-350. doi 10.1007/s003550200184
- Nikolaev, B (2013). *Essays in Happiness Economics* (Ph.D.). University of South Florida. Erişim Tarihi: 15 July 2020, from <https://scholarcommons.usf.edu/etd/4735/>
- Nikolova, M. & Graham, C (2020). The Economics of Happiness, *GLO Discussion Paper*, No. 640. Essen Global Labor Organization (GLO).
- Nurdinova, S (2020). *Türkiye'de Kadın İstihdamının Mutluluk Ekonomisi Açısından Değerlendirilmesi*. Ankara Platanus Publishing.
- Nussbaum, M (2004). Mill between Aristotle & Bentham. *Daedalus*, 133(2), 60-68. <https://doi.org/10.1162/001152604323049406>
- Nüfus Demografik Durum, Diller ve Dinler- Eurydice- European Commission (2021). https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/population-demographic-situation-languages-and-religions-103_tr (Erişim Tarihi: 16 Mart 2021)
- OECD (2018), *OECD Economic Surveys Turkey 2018*, OECD Publishing, Paris, https://doi.org/10.1787/eco_surveys-tur-2018-en. (Erişim Tarihi: 16 Mart 2022)
- OECD Better Life Index (2021). <http://www.oecdbetterlifeindex.org/#/111111111111> (Erişim Tarihi: 16 Ağustos 2021)

- OECD Better Life Index (2022). <https://www.oecdbetterlifeindex.org/countries/turkey/> (Erişim Tarihi: 19 Mart 2022)
- Oishi, S., & Kesebir, S (2015). Income Inequality Explains Why Economic Growth Does Not Always Translate to an Increase in Happiness. *Psychological Science*, 26(10), 1630-1638. doi 10.1177/0956797615596713
- Ortiz-Ospina, E., & Roser, M (2021). Happiness and Life Satisfaction. <https://ourworldindata.org/happiness-and-life-satisfaction> (Erişim Tarihi: 28 Haziran 2021)
- Oswald, A., & Powdthavee, N (2008). Does happiness adapt? A longitudinal study of disability with implications for economists and judges. *Journal Of Public Economics*, 92(5-6), 1061-1077. doi 10.1016/j.jpubeco.2008.01.002
- Oswald, A., Proto, E., & Sgroi, D (2009). Happiness and Productivity. *SSRN Electronic Journal*. doi 10.2139/ssrn.1526075
- Özer, M (2004). Türkiye ekonomisi. *Anadolu Üniversitesi Yayınları, Ekim*.
- Öztürk, S., & Çelik, K (2009). Terörizmin Türkiye ekonomisi üzerine etkileri. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 1(2).
- Pacek, A. C (2009). Politics and Happiness An Empirical Ledger. In Dutt, A. K. & Radcliff, B (eds.) ‘Happiness, Economics and Politics Towards a Multi-Disciplinary Approach’, Edward Elger Publishers, Cheltenham UK, ISBN 978 1 84844 093 7, Chapter 10, page 231-255.
- Patria, B (2022). Modeling the effects of physical activity, education, health, and subjective wealth on happiness based on Indonesian national survey data. *BMC Public Health*, 22(1). doi 10.1186/s12889-022-13371-x
- Piekalkiewicz, M (2013). *Economics of Well-Being and Psychology of Welfare An Interdisciplinary Approach to Happiness* (Masters). University of Warsaw.
- Piekalkiewicz, M (2017). Why Do Economists Study Happiness?. *The Economic And Labour Relations Review*, 28(3), 361-377. doi 10.1177/1035304617717130
- Piper, A. T (2019). Optimism, Pessimism And Life Satisfaction An Empirical Investigation (No. 1027). SOEPpapers on Multidisciplinary Panel Data Research.
- Plouffe, R., & Tremblay, P (2017). The relationship between income and life satisfaction Does religiosity play a role?. *Personality And Individual Differences*, 109, 67-71. doi 10.1016/j.paid.2016.12.044

- Powdthavee, N., Lekfuangfu, W., & Wooden, M (2015). What's The Good Of Education On Our Overall Quality Of Life? A Simultaneous Equation Model Of Education And Life Satisfaction For Australia. *Journal Of Behavioral And Experimental Economics*, 54, 10-21. doi 10.1016/j.socec.2014.11.002
- Proto, E., & Rustichini, A (2012). Life Satisfaction, Household Income and Personality Theory. *SSRN Electronic Journal*. doi 10.2139/ssrn.2131159
- Qizilbash, M (2006). Capability, Happiness and Adaptation in Sen and J. S. Mill. *Utilitas*, 18(1), 20-32. doi 10.1017/s0953820805001809
- Radcliff, B (2001). Politics, Markets, and Life Satisfaction The Political Economy of Human Happiness. *American Political Science Review*, 95(4), 939-952. doi 10.1017/s0003055400400110
- Reading Into Human Capital (2022). <https://www.investopedia.com/terms/h/humancapital.asp> (Erişim Tarihi: 2 Nisan 2022)
- Rickardsson, J. & Mellander, C (2017). Absolute vs Relative Income and Life Satisfaction. *Working Paper Series in Economics and Institutions of Innovation 451*, Royal Institute of Technology, CESIS- Centre of Excellence for Science and Innovation Studies. <https://ideas.repec.org/p/hhs/cesisp/0451.html>
- Rojas, M (2005). A Conceptual-Referent Theory of Happiness Heterogeneity and its Consequences. *Social Indicators Research*, 74(2), 261-294. <https://doi.org/10.1007/s11205-004-4643-8>
- Rojas, M (2007). Heterogeneity in The Relationship Between Income and Happiness A Conceptual-Referent-Theory Explanation. *Journal Of Economic Psychology*, 28(1), 1-14. doi 10.1016/j.joep.2005.10.002
- Rojas, M (2019). The Relevance of Richard A. Easterlin's Groundbreaking Work. A Historical Perspective. In M. Rojas, *The Economics of Happiness How the Easterlin Paradox Transformed Our Understanding of Well-Being and Progress* (1st ed., pp. 3-21). Cham Springer International Publishing.
- Roser, M. & Nagdy M (2014). Optimism and Pessimism Published online at OurWorldInData.org. <https://ourworldindata.org/optimism-pessimism> (Erişim Tarihi: 7 Nisan 2021),

- Røysamb, E., & Nes, R. B (2018). The Genetics Of Wellbeing. In E. Diener, S. Oishi, & L. Tay (Eds. pp. 284-297), *Handbook Of Well-Being*. Salt Lake City, UT DEF Publishers. DOI nobascholar.com
- Russia Longitudinal Monitoring Survey of HSE (2021). <https://rlms-hse.cpc.unc.edu/> (Erişim Tarihi: 29 Temmuz 2021)
- Sabatini, F (2014). The relationship between happiness and health Evidence from Italy. *Social Science & Medicine*, 114, 178-187. <https://doi.org/0277-9536>
- Sağlam, S (2006). Türkiye'de iç göç olgusu ve kentleşme. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, (5), 33-44.
- Sarracino, F (2019). When Does Economic Growth Improve Well-Being?. In M. Rojas, *How the Easterlin Paradox Transformed Our Understanding of Well-Being and Progress* (1st ed., ss. 355-367). Cham Springer International Publishing.
- Satisficing. BehavioralEconomics.com | The BE Hub (2021). <https://www.behavioraleconomics.com/resources/mini-encyclopedia-of-be/satisficing/>. (Erişim Tarihi: 28 April 2021)
- Sayar, A (2021). *İnsanlığın Huzuru* (ss. 21-139). İstanbul Ötüken.
- Schwandt, H (2013). Unmet Aspirations as an Explanation for the Age U-Shape in Human Wellbeing. *SSRN Electronic Journal*. doi 10.2139/ssrn.2317110
- Sechel, C (2015). *Essays on the Measurement of Subjective Well-Being across Countries* (Ph.D.). University of York.
- Seligman, M., & Royzman, E (2003). *Happiness The Three Traditional Theories | Authentic Happiness*. AuthenticHappiness.sas.upenn.edu. <https://www.authenticHappiness.sas.upenn.edu/newsletters/authenticHappiness/happiness>. (Erişim Tarihi: 1 Şubat 2021)
- Selim, S (2008). Türkiye'de Bireysel Mutluluk Kaynağı Olan Değerler Üzerine Bir Analiz Multinomial Logit Model. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17 (3), 345-358. <https://dergipark.org.tr/en/pub/cusosbil/issue/4380/60091>
- Sen, A (2007). Capability and Well-Being. In D. Hausman (Author), *The Philosophy of Economics An Anthology* (pp. 270-294). Cambridge Cambridge University Press. doi10.1017/CBO9780511819025.019

- Servet, O (2018). *Dünya Ülkelerinde Mutluluk Eşitsizliği-Mutluluğu Belirleyen Faktörlerin Analizi* (Ph.D.). University Of Gaziantep.
- Sevinc, H., Akıncı, M., Yılmaz, Ö (2016). Mutluluğun Resmini Çizmek Sosyo-Ekonomik Belirleyicilere İlişkin Bir Yatay Kesit Analizi (pp. 763 – 774).
- Sheldon, K. M., & Lucas, R. E (Eds.) (2014). *Stability of Happiness Theories and Evidence On Whether Happiness Can Change*. Elsevier.
- Spruk, R., & Kešeljević, A (2015). Institutional Origins of Subjective Well-Being Estimating the Effects of Economic Freedom on National Happiness. *Journal Of Happiness Studies*, 17(2), 659-712. doi 10.1007/s10902-015-9616-x
- Stanca, L., & Veenhoven, R (2015). Consumption And Happiness An Introduction. *International Review Of Economics*, 62(2), 91-99. doi 10.1007/s12232-015-0236-x
- StataCorp (2017). *Stata Statistical Software Release 15*. College Station, TX StataCorp LLC.
- StataCorp (2021). *Stata 17 Base Reference Manual*. College Station, TX Stata Press.
- Stutzer A., Henne T (2014) Aspiration Theory. In Michalos A.C (eds) Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research. Springer, Dordrecht. https://doi.org/10.1007/978-94-007-0753-5_115
- Stutzer, A., & Frey, B (2003). Does Marriage Make People Happy, or Do Happy People Get Married?. *SSRN Electronic Journal*. doi 10.2139/ssrn.375960
- Sujarwoto, S., Tampubolon, G., & Pierewan, A (2018). Individual and Contextual Factors of Happiness and Life Satisfaction in a Low Middle Income Country. *Applied Research In Quality Of Life*, 13(4), 927-945. doi 10.1007/s11482-017-9567-y
- Sustainable Development Solutions Network (2020). *World Happiness Report 2020*. <https://happiness-report.s3.amazonaws.com/2020/WHR20.pdf> (Erişim Tarihi: 16 Ağustos 2021)
- Şeker, M (2016). *Mutluluk Ekonomisi- Kamu Açısından Bir Analiz*. İstanbul Türkmen Kitabevi.
- T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü (2021). *T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık İstatistikleri Yılı* (ss. 114, 116, 211). Ankara Sağlık Bakanlığı Yayın. <https://sbsgm.saglik.gov.tr/TR-73387/saglik-istatistikleri-yilliklari.html> (Erişim Tarihi: 25 Nisan 2022)

- Tella, R., & MacCulloch, R (2006). Some Uses of Happiness Data in Economics. *Journal Of Economic Perspectives*, 20(1), 25-46. doi 10.1257/089533006776526111
- The Legatum Prosperity Index (2020) by the Legatum Institute Legatum Prosperity Index 2020 (2021). <https://www.prosperity.com/> (Erişim Tarihi: 16 Ağustos 2021)
- The Philosophy of Ikigai 3 Examples About Finding Purpose*. PositivePsychology.com (2021). <https://positivepsychology.com/ikigai/>. (Erişim Tarihi: 14 Nisan 2021)
- The World Bank in Turkey (2021). <https://www.worldbank.org/en/country/turkey/overview#1> (Erişim Tarihi: 13 Nisan 2021)
- Toprak, M., & Çatalbaş, N (2019). *Türkiye Ekonomisi* (ss. 3-243). Eskişehir Anadolu Üniversitesi.
- Tsui, H (2014). What affects happiness Absolute income, relative income or expected income?. *Journal Of Policy Modeling*, 36(6), 994-1007. doi 10.1016/j.jpolmod.2014.09.005
- Tsui, H. C (2014). What affects happiness Absolute income, relative income or expected income?. *Journal of Policy Modeling*, 36(6), 994-1007.
- Tureng- eudaimonia- Türkçe İngilizce Sözlük (2021). <https://tureng.com/tr/turkce-ingilizce/eudaimonia> (Erişim Tarihi: 16 Temmuz 2021)
- Turkey Freedom in the World 2022 Country Report | Freedom House (2022). <https://freedomhouse.org/country/turkey/freedom-world/2022> (Erişim Tarihi: 29 Mart 2022)
- Turkey GDP per Capita, 1998 – 2022 | CEIC Data (2022). <https://www.ceicdata.com/en/indicator/turkey/gdp-per-capita> (Erişim Tarihi: 19 Mart 2022)
- Turkey Happiness index- data, chart | TheGlobalEconomy.com (2022). <https://www.theglobaleconomy.com/Turkey/happiness/> (Erişim Tarihi: 19 Mart 2022)
- TÜİK - Veri Portalı (2022). <https://data.tuik.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 9 Mart 2022)
- TÜİK (2012), İstatistik Göstergeler Statistical Indicators 1923-2011 , Türkiye İstatistik Kurumu, Yayın No 3890, ISBN 978-975-19-5571-5, Ankara. (Erişim Tarihi: 10 Nisan 2022)

- TÜİK (2021c) İstatistik veri portalı <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Enflasyon-ve-Fiyat-106> (Erişim Tarihi: 10 Nisan 2022)
- TÜİK Kurumsal (2020a). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2020-37210> (Erişim Tarihi: 11 Aralık 2021)
- TÜİK Kurumsal (2020b). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yasam-Memnuniyeti-Arastirmasi-2020-37209> (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2022)
- TÜİK Kurumsal (2020c). Erişim Tarihi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hayat-Tablolari-2017-2019-33711> (Erişim Tarihi: 9 Mart 2022)
- TÜİK Kurumsal (2020d). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Aile-2020-37251> (Erişim Tarihi: 9 Mart 2022)
- TÜİK Kurumsal (2020e). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turkiye-Saglik-Arastirmasi-2019-33661> (Erişim Tarihi: 3 Nisan 2022)
- TÜİK Kurumsal (2021a). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Saglik-Harcamalari-Istatistikleri-2020-37192> (Erişim Tarihi: 27 Mart 2022)
- TÜİK Kurumsal (2021b). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tuketici-Fiyat-Endeksi-Aralik-2021-45789> (Erişim Tarihi: 27 Mart 2022)
- TÜİK Kurumsal (2021c), Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması. Sayı 37404 <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2020-374049> (Erişim Tarihi: 27 Mart 2022)
- TÜİK Kurumsal (2022a). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Donemsel-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-IV.-Ceyrek-Ekim-Aralik-2021-45548> (Erişim Tarihi: 27 Mart 2022)
- TÜİK Kurumsal (2022b). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2021-45645> (Erişim Tarihi: 8 Nisan 2022)
- TÜİK, (2021a), Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması. Sayı 37404 (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2020-374049>) (Erişim Tarihi: 20 Temmuz 2021)
- Türkiye İstatistik Kurumu (2021). *Yaşam Memnuniyeti Araştırması Mikro Veri Seti, 2020* (ISBN 978-605-7613-71-4) [Data set]. Türkiye İstatistik Kurumu. <https://www.tuik.gov.tr/media/microdata/pdf/yasam-memnuniyeti-arst.pdf>

- Türkiye’deki Mülteciler ve Sığınmacılar- UNHCR Türkiye (2022). <https://www.unhcr.org/tr/turkiyedeki-multeciler-ve-siginmacilar> (Erişim Tarihi: 2 Nisan 2022)
- Uysal, U (2019). *Ekonomik Değişkenler Arasındaki Nedensellik Araştırması Ve Döviz Kuru İle Tüketici Enflasyonu Değişim Oranı Arasındaki Nedensellik İlişkisi Üzerine Uygulama* (Master). University Of Muğla Sıtkı Koçman.
- Ülker, B (2016). *1980 – 2014 Dönemi Turizm Gelirleri İle Gayrisafi Yurt İçi Hâsıla Arasındaki Nedensellik İlişkisi Türkiye Örneği* (Master). University Of Dicle.
- Van Der Deijl, W (2016). What Happiness Science Can Learn From John Stuart Mill. *International Journal Of Wellbeing*, 6(1), 164-179. doi 10.5502/ijw.v6i1.464
- Van Praag, B (2011). Well-being Inequality and Reference Groups An agenda for new research. *The Journal of Economic Inequality*, 9(1), 111-127.
- Van Praag, B., & Ferrer-i-Carbonell, A (2010). Happiness Economics A New Road to Measuring and Comparing Happiness. *Foundations And Trends® In Microeconomics*, 6(1), 1-97. <https://doi.org/10.1561/07000000026>
- Van Praag, B., Frijters, P., & Ferrer-i-Carbonell, A (2000). A Structural Model of Well-Being With an Application to German Data. *SSRN Electronic Journal*. doi 10.2139/ssrn.243904
- Veenhoven, R (1984a). *Conditions Of Happiness*. Dordrecht Springer.
- Veenhoven, R (1984b). *Data-Book of Happiness* (1st ed., pp. 5-23). Dordrecht Springer Netherlands. DOI 10.1007/978-94-015-3726-1
- Veenhoven, R (2004). Happiness as a Public Policy Aim The Greatest Happiness Principle. In P. Linley & S. Joseph, *Positive Psychology in Practice* (pp. 658-678). New Jersey John Wiley and Sons, Inc.
- Veenhoven, R (2009). *How do we assess how happy we are? Tenets, implications and tenability of three theories*. In Dutt, A. K. & Radcliff, B (eds.) ‘Happiness, Economics and Politics Towards a multi-disciplinary approach’, Edward Elgar Publishers, Cheltenham UK, ISBN 978 1 84844 093 7, Chapter 3, page 45-69.
- Veenhoven, R (2017). Measures of Happiness Which to Choose?. In G. Brulé & F. Maggino, *Metrics of Subjective Well-Being Limits and Improvements* (pp. 65-84). Springer. Erişim Tarihi: 31 April 2021, from.
- Verbeek, M (2004). *A Guide To Modern Econometrics* (2nd ed., ss. 202-217). Wiley.

- Vergara, F (2011). Bentham and Mill on the ‘quality’ of Pleasures. *Revue D’Études Benthamiennes*, (9). <https://doi.org/10.4000/etudes-benthamiennes.422>
- Wang, H., Cheng, Z., & Smyth, R (2017). Consumption and Happiness. *The Journal Of Development Studies*, 55(1), 120-136. doi 10.1080/00220388.2017.1371294
- Weimann, J., Knabe, A., & Schöb, R (2014). *Measuring Happiness The Economics of Well-Being* (pp. 3-16). The MIT Press.
- What is Eudaimonia? Aristotle and Eudaimonic Well-Being (2021). <https://positivepsychology.com/eudaimonia/> (Erişim Tarihi: 22 Haziran 2021)
- White, L. K., Booth, A., & Edwards, J. N (1986). Children and Marital Happiness Why the Negative Correlation? *Journal of Family Issues*, 7(2), 131–147. <https://doi.org/10.1177/019251386007002002>
- WHOQOL - *Measuring Quality of Life*| *The World Health Organization*. Who.int (2012). <https://www.who.int/tools/whoqol>. (Erişim Tarihi: 3 Temmuz 2021)
- Wilkinson, N., & Klaes, M (2012). *An Introduction to Behavioral Economics* (2nd ed., ss. 2-26). Palgrave Macmillan.
- Winkelmann, R (2014). Unemployment and happiness. *IZA World Of Labor*. doi 10.15185/izawol.94
- Winzer, L., Samutachak, B., & Gray, R (2018). Religiosity, Spirituality, and Happiness in Thailand from the Perspective of Buddhism. *Journal Of Population And Social Studies*, 26(4), 332-343. doi 10.25133/jpssv26n4.023
- World Economic Forum (2019). *The Global Competitiveness Report 2019* (p. xiii). Geneva World Economic Forum.
- World GDP Ranking 2021- StatisticsTimes.com (2021). <https://statisticstimes.com/economy/projected-world-gdp-ranking.php> (Erişim Tarihi: 27 Mart 2022)
- Yagi, T., Urakawa, K., & Yonezaki, K (2016). Happiness and Employment Status. In *Advances in Happiness Research* (ss. 139-162). Springer, Tokyo.
- Yang, Y (2008). Social Inequalities in Happiness in the United States, 1972 to 2004 An Age-Period-Cohort Analysis. *American Sociological Review*, 73(2), 204-226. doi 10.1177/000312240807300202

- Yaşam Memnuniyeti Araştırması 2020*. Data.tuik.gov.tr (2021).
<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/GetBultenPdf?id=37209>. (Erişim Tarihi: 4 Nisan 2021)
- Yıldırım, K (1997). *Mikroekonomik Analiz, Yüksek Lisans Ders Notları*. Lecture, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi.
- Yıldırım, K., Esen, E., Bakırtaş, I., & Yılmaz, R (2017). *Makro İktisada Giriş* (12th ed., ss. 280-290). Nisan Kitabevi Ders Kitapları Yayınları.
- Zimmermann, A., & Easterlin, R (2006). Happily Ever After? Cohabitation, Marriage, Divorce, and Happiness in Germany. *Population And Development Review*, 32(3), 511-528. doi 10.1111/j.1728-4457.2006.00135.x